

Gürsel Korat

Unutkan Ayna

ROMAN

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

UNUTKAN AYNA

Gürsel Korat 1960'ta doğdu. Çocukluğu ve ilkgençliği Kayseri'de geçti. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yayımladı. Bazı film projelerinde senarist olarak yer aldı, çeşitli üniversitelerde dersler verdi. *Kalenderiye* adlı romanıyla Notre Dame de Sion Edebiyat Ödülü'nü (2009), *Yine Doğdu Tanyıldızı* adlı romanıyla Ankara Üniversitesi Edebiyat Ödülü'nü (2015), *Unutkan Ayna* adlı romanıyla da Orhan Kemal Roman Armağanı Ödülü'nü aldı (2017).

Kitapları: *Zaman Yeli* (Roman, 1995), *Çizgili Sarı Defter* (Öykü, 1996), *Sokakların Ölümü* (İnceleme, 1997), *Ay Şarkısı* (Roman 1998), *Güvercine Ağıt* (Roman, 1999), *Kristal Bahçe* (Deneme, 2003), *Taş Kapıdan Taçkapıya: Kapadokya* (İnceleme, 2003), *Gölgenin Canı* (Öykü, 2004), *Dil, Edebiyat ve İletişim* (İnceleme 2008), *Kalenderiye* (Roman, 2008), *Rüya Körü* (Roman, 2010), *Poşkuyruk* (Çocuk Öyküsü, 2012), *Yine Doğdu Tanyıldızı* (Roman, 2014), *Bir Ayı Ne İster?* (Çocuk Öyküsü, 2016) *Unutkan Ayna* (Roman, 2016), *Kunday/Gölgeler Çağı* (İlkgençlik Romanı, 2017), *Dalgın Dağlar* (Öykü, 2017), *Ay Şarkısı* (Roman, 2018).

Tiyatro oyunları ve senaryolar: *Yol Ayrımları* (Oyun, 2006), *Yedi Kocalı Hürmüz* (Senaryo, 2009, Yönetmen: Ezel Akay), *Yünüm Sultan ve Yedi İbiş* (Çocuk Oyunu, 2010), *1984* (Oyun, 2012, G. Orwell Uyarlaması).

Gürsel Korat'ın
YKY'deki kitapları

Yine Doğdu Tanyıldızı (2014)
Zaman Yeli (2015)
Rüya Körü (2015)
Unutkan Ayna (2016)
Güvercine Ağıt (2016)
Kalenderiye (2017)
Dalgın Dağlar/Çizgili Sarı Defter-Gölgenin Canı (2017)
Ay Şarkısı (2018)

Doğan Kardeş
Pof Kuyruk (2013)
Bir Ayı Ne İster? (2016)
Kunday/Gölgeler Çağı (2017)

GÜRSEL KORAT

Unutkan Ayna

Roman

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4602
Edebiyat - 1309

Unutkan Ayna / Gürsel Korat

Kitap editörü: **Devrim Çakır**

Kapak tasarımı: **Nahide Dikel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **İlknur Efe**

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B
Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 693 00 08
Sertifika No: 36150

1. baskı: İstanbul, Nisan 2016
6. baskı: İstanbul, Şubat 2020
ISBN 978-975-08-3634-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 44719

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Bölümler

12 Haziran 1915, Cumartesi

- Gündoğumu, 04.49*
başı lambalı at geçip giderken • 13
- Sabah, 05.10*
sesle bölünür gece • 17
- Sabah, 06.50*
ve bir çocuk ağlar ansızın • 19
- Sabah, 08.25*
çünkü herkes incinmiştir bir yerinden • 27
- Sabah, 08.40*
beklerken genişler zaman • 31
- Kuşluk, 10.30*
sevgi yoksa zaman niye var? • 36
- Öğlen, 12.18*
zamanla ölür bütün zamanlar • 39
- Kuşluk, 10.40*
aynalar zamanın tersine bakar • 42
- Öğlen, 12.45*
zaman dedikodu gibidir, yayılır • 48
- Öğlen sonu, 13.49*
yıkar geçer zaman • 55
- İkinci üzeri, 14.32*
zaman hep geçmişe yürür • 57
- İkinci, 15.04*
ağlayanlar incinir en çok • 59
- İkinci, 15.37*
en çok, incinenler ağlar • 61
- İkinci, 16.09*
kim bilir aranan nedir? • 66

Akşam, 20.37
zaman meraka benzer, uyanır • 70

Gece, 23.48
karanlık bakışlar geceyi dinlerken • 74

13 Haziran 1915, Pazar

Sabah, 09.27
zaman ki, kırılmadadır • 81

Kuşluk, 10.12
zamanla yarışmadadır kuşku • 86

Kuşluk, 10.38
gevezeler, zamanı unuttur dudağında • 89

Öğleüzeri, 11.32
zamanda kaybolanlar, açığa çıkar zamanla • 92

Öğleden sonra, 14.59
zaman sayılmadan çoğalır • 100

Akşamüzeri, 18.44
ve asla bir yerden başlamaz zaman, hep öncesi vardır • 105

Günbatımı, 19.30
insan aklına uymaz zaman • 109

Günbatımı, 20.00
ve büzen küçücük bir ışık çizer karanlığı • 112

14 Haziran 1915, Pazartesi

Sabah, 09.25
zaman da tozlanır, silinir • 119

Kuşluk, 10.18
geçmiş değişmez, bilgisi değişir • 121

Öğlen, 12.10
zaman insana akar • 123

Öğlen, 12.15
yalnızca ölenler için ölür zaman • 126

Öğlen sonu, 13.49
saman altından yürür zaman • 130

Akşamüzeri, 18.59
ve zaman unutulunca yok olur • 135

Akşamüzeri, 19.15
zaman hep silinir akıldan • 137
Akşamüzeri, 19.19
zamansız gelir olmadık haber • 140
Akşam 20.30
ve her yalan, saklandıkça bilinir • 145
Gece, 21.49
zaman yorgunluğun efendisidir • 148
Gece, 23.10
zaman, yatay olarak da devinir • 151
Gece, 23.49
çaresizlik yanıltır zamanı bile • 156
Gece, 01.40
zaman da yanılır arada bir • 159

15 Haziran 1915, Salı

Sabah, 09.00
herkese başkadır zaman • 167
Kuşluk, 10.17
herkes zamanla başkadır • 172
Öğle üzeri, 11.24
ölümü bilen zamanı da bilir • 176
Öğlen, 12.08
zaman, ayna gibi her şeyi tersine çevirirken • 178
Öğlen, 12.10
mutsuzluk sevinçten güçlüdür, çıkar gelir • 181
Öğlen sonu, 13.59
acı çekenler acıya çeker • 183
İkindi, 15.49
çünkü daha çok yaşar incinmiş zaman • 187

16 Haziran 1915, Çarşamba

Öğlen, 12.24
hiçbir zaman yetişemez öbür zamana • 195

Öğlen sonu, 13.58
zaman bir mumla birlikte erir • 199
İkinci üzeri, 15.14
düşünürsen, bir bilmecedir zaman • 202

20 Haziran 1915, Pazar

Akşama doğru, 17.45
kadındır erkeğin zaman ölçüsü • 211

22 Haziran 1915, Salı

İkinci, 15.40
zaman, o bilinmese de devinir • 223
Akşam, 20.52
kadının zaman ölçüsü yine kadındır • 229
Gece, 21.00
karanlığın zamanı yalnızca ışıkla ölçülebilir • 244
Gece, 22.30
bütün sesleri sündürür gece • 255
Gece, 22.34
zaman aynada unutulur bazen • 265
Gece, 02.00
ve zamanın sonu başka zamanla gelir • 271

Ve birkaç saate kadar güneş doğduğunda, dünya kırlarda insanlığın düşmanı olan o dört atının koşturduğunu görecek... Vahşi atları o koşunun sabırsızlığıyla kışneyecek; felaket habercisi binicileri şimdi kafa kafa vermişler, eyerlerine sıçramadan önce birbirlerine son sözlerini söylüyorlar...

V. Blasco Ibañez,
Mahşerin Dört Atlısı, V. Bölüm

12 Haziran 1915
Cumartesi

Gündoğumu, 04.49
başı lambalı at geçip giderken

“Nevşehir’in tek çerçisi Boğos’u sabaha karşı vurdular.”

Bu söz, Çerçi Boğos’un aklından şöyle bir geçti. Bir tanıdığı söylemiş de aklında kalmış gibi. Gökyüzü karanlıkla sarmalanmıştı, yıldızlar ısıt ısıldı, bir bağ yolunda durup atını dinlendirirken, uzaktan uzağa şakıyan bülbülün sesini dinleyerek elindeki kayısı kurusunu ağzına attı; sonra meyvenin ekşiliğini damağında duya duya ölümü düşündü, dilini dudağını büzerek geceyi dinledi.

İğde ağaçlarının çiçek açma zamanıydı, yol boyunca dizili ağaçlardan iğde kokusu geliyordu.

“Vurulup ölsem” diyerek kahrlandı Boğos, başını dünya boş anlamında sağa sola salladı, “Nevşehirli bana acıyacak değil ya...”

Yekini ayağa kalkmak için elini yere bastırdı, ihlayarak doğruldu; yük taşımaktan beli incinmiş olmalıydı, kayısının ne de güzel ekşisi vardı.

Vurulup ölsem... Nevşehirli bana acımaz da, artık kimsenin getirmez olduğu kayısı kurularına, pestillere, pekmezlere acır. Kim getirecek bunları, tek çerçimiz oydu, der.

Gitmesi gerekiyordu. Atın başından yem torbasını çıkardı, hayvanın alnını sıvazladı. “Hadi” dedi, özür diler gibi. Alnı sakar at, kuyruğunu kaldırıp başını eğdi, sağ ayağını kaldırıp indirdi, hafif bir ses çıkardı. Sahibinin bir derdi olduğunu anlamıştı.

Atın boyunduruğunda bir fener asılıydı: Kederli ışığını sağa sola saçan bir fener. Boğos fenerin fitilini yükseltti, ışık çoğaldığı için gözlerini kısarak arabaya bindi ve gemi çekti: “Hadi Aslanım!” At yekindi, eşyalar gürültüyle çalkalandı. Bir kelebek havaya ılık tozları serpen fenerin çağrısını gördü hemen; ona yakından bakmaya geldi: Işığa yaklaştıkça beyaz görünerek, ısrarla ve boşuna pırpır ederek lambanın çevresinde döndü.

Arabanın gürültüsü çoktu, atın nalları tok seslerle toprağı dö-

vüyordu. Şüphesiz toprağa yakından bakınca orada da canlılar olduğu görülebiliyordu: Bir tarlafaresi, iki ayağı üzerine dikilip, “Bu geçen şey nedir?” der gibi baktı.

Boğos lambayı özellikle söndürmüyor ki, çerçi olduğu anlaşıl-sın. Çünkü buralarda Boncuk’tan başka başı lambalı at olmadığını herkes bilir.

Atın adı Boncuk; gözleri ıslıl ışıldır da ondan böyle derler. Yeleşi parlak, kulakları da dik; alnındaki küçük zil, o koştukça çın çın eder.

Boğos’un arabasındaki eşyalar çok ses çıkarıyor ama ne yap-sın, çare yok. Kaşık, kepçe, mangal, nal, çivi, bıçak, sac, tava ve daha neler, her zıplayışta birbiri üstüne devrilerek tangır tungur ediyor. Bu sesler gecenin ıssızlığında öylesine büyüyor ki, nal sesi işitilme eşyaların sesi, ışık görülmese atın alnındaki zil, çerçinin buralardan geçtiğini adeta bağılıyor.

Bu gece görülmeyeyim... Ne olur.

Sağ elinin üç parmağını önce alnına, sonra omuzlarına dokun-durarak haç çıkardı Boğos. Uçhisar’a doğru baktı: Tek tük de olsa çiralar yanmıştı. Sabah namazı vakti. Kara bir gölgeye benziyordu hisar. Köpekler uzak uzak havlamaktaydı.

Huzursuzluğunu atına belli etmek istemese de önleyemediği bir titreme geldi Boğos’a. Şaşarak baktı göğe. Isın artık, der gibi.

Sabah karanlığı geçtikten sonra mavi bir aydınlık gelir: Boğos ortalığın hızla aydınlanmasına şaştı. Kır Düzü’ne çıkmıştı, bir ka-yısı ağacının tek başına, hüznle durduğu tepenin oraya. Alaca ışıktaki rengi maviye çalıyordu ağacın. Onu gördü Boğos.

Sonra mavi adamlar çıktı bir yerlerden. Sabahın mavi alacasın-da mavi görünen adamlar. Bıyıkları kara, bakışları koyu. Aklından geçen adamlar değildi bunlar. Aklından geçenler askerdi, sivri bı-yıklıydı.

Atın gemine asıldı Çerçi.

Tam da Nevşehir’e geleceken... Hay anasını!

Defalarca yolunun kesileceğini düşünüp korksa da haydutlar önüne çıkınca, bu nasıl olur, der gibi baktı. Bu dünyada eşkiya veya haydut olamazdı sanki.

Kim olduklarını anlamıştı: Osman Ağa’nın çetesiydi bu. Neyse, *buna da şükür...* Eşkiyanın çerçiye dokunmayacağını herkes bilirdi. Bu adamların acımasız katiller olması bir şeyi değiştirmezdi.

Boğos'u durdurdular. Konuşmadan, sabırla arabayı aramaya başladılar. Çerçi, adamların arasında bir onbaşı gördü. Bu da ne şimdi, der gibi baktı, sonra başını çevirdi, yere baktı; eşkıyaların ne aradığını bilse de renk vermek istemiyordu. Gülümsüyordu hatta, bir şey bulunamayacağından emin.

Adamlar önce gözlerinin önünde duran bir şey varmış da göremiyormuş gibi telaşlandılar, sonra da durumu kabullenip "Yok" dediler şaşkın şaşkın, "Mal yok."

Çerçi'nin omzundan çekti iriyarı biri: "Nereye koydun ulan?"

Boğos'ta bet beniz soldu.

"Neyi ağam?"

Osman Ağa yumruğu çaktı Boğos'a. Küfrederek. Boğos'un burundan kan geldi. İnanamadı buna Çerçi; çocuk gibi mahzunlaştı, kanı durdurmak için kolunu burnuna bastırdı. Osman Ağa, "Konuş!" deyince yine yumruğu yiyeceğini zannederek irkildi: Zalimlerde vurma isteği uyandıran, ürkek bir bakışı vardı.

"Gizli iş çevirdin, karanlıkta sıvışıyorsun. Bilmediğimizi sanma. Malı ver."

Boğos, yalanına kendi de inanarak bağırdı: "Ne malı?" Eliyle arabasını gösterdi sonra: "Bütün malım bu."

"Arabada değil, anladık... Nereye sakladın?"

Sabah alacasında bembeyaz kesilmiş korku dolu bir yüzle adamlara bakan Boğos, malı sakladığını ele veren ifadesinden habersiz, şaşırılmış görünmeye çalışıyordu.

Bir adam hırlayarak sokuldu, "Bu aklını başına getirir" diyerek tabancasını Boğos'un kafasına dayadı. Namlunun soğuğu ürperticiydi.

Osman Ağa alacaklılar gibi heyheylendi: "Donunu sıyırır, sünnetsiz yerini kökünden koparırım. Konuş! Tabutu nereye koydun?"

Boğos hançerini sıyırıp yaklaşan haydutu görünce tepeden tırnağa sarsıldı; vücuduna kama saplanması çok korkardı. Gözü dönmüş katilin bakışı da irkilticiydi. Can havliyle adamları itti, kaçmaya çalıştı. Halbuki korkusundan yapmıştı bunu. Kurtulamayacağını bile bile. Ateş edebileceklerini hiç düşünmeden. Hançerli adam zıpladı, Boğos'u yeleğinden yakaladı. Çerçi kurtulmak için debelenirken öbür adamın elindeki silah patladı. Herkes şaşırdı, silahı elinde patlayan adam bile.

Osman Ağa kekeleydi: "Ba... babasının! Ça..." Eğildi hemen Boğos'un üstüne, durumu kavramış görünüyordu, öldürecek gibi

baktı eli silahlı adama: “İt oğlu it! İyi bok yedin. Nasıl konuşacak şimdi bu ölü?”

Boğos gerçekten ölmüştü. Tuhaf, şaşırtıcı denecek kadar hızlı. Bu ölü, “Nevşehir’in tek çerçisi Boğos’u sabaha karşı vurdular” sözünü düşünemiyordu şimdi. Oysa bu sözleri düşünürken korkudan geberse de öleceğine inanmıyordu; ölümü kendine kondu-ramıyordu.

Kimsenin inanası gelmedi bu işe. Katiller, belki de ilk kez vurdıkları kişi ölmesin diye çabaladı. Çetebaşı, biraz önce ölümle tehdit ettiği adamı canlandırmak için sarstı; Boğos’un bakışları çoktan sönmüştü, ölü bakışıydı bu, belliydi.

“Ağam, istemeden oldu” dedi katil yalvararak; yüzünde suçlu köpeklere özgü bir ifadeyle.

Osman Ağa onu işitiyor ama aldırmıyordu: “Şimdi seni şu herifin yanına bağlarım ama yaptığın salaklığı Miralay’a anlatmak zor olur.” Sonra döndü, onbaşıya baktı: “Değil mi onbaşım? Bak, sen de gördün...”

Osman Ağa, Boğos’u vurmadığı halde suçlanmaktan korkuyor, kendini kurtarmaya çalışıyordu. Biliyordu ki, “Miralay Ziya Bey” de-yip geçilemez. O, Boğazlıyan’dan Urumdiğin’e kadar uzayıp giden havalideki bütün askerî birliklerin başıdır. “Teşkilat” olarak anılan, devletin o korku uyandırıcı gizli örgütünü yöneten kişilerdendir.

Silah sıkan katil, Miralay Ziya Bey oradaymış da önüne atılmış gibi inliyor, “Ağam istemeden oldu, gördün!” diyordu. Baktı ki Osman Ağa’dan medet yok, onbaşıya yalvardı. Fakat onbaşı bütünüyle ruhsuzdu; katilin günlerdir şakalaşıp durduğu adam değildi de sanki duvardı.

Osman Ağa yalvarıp duran katili bir tokatla susturdu, Boğos’u işaret etti: “Ayağından bağla arabaya. Sürüklene sürüklene gitsin.” Sonra bütün çeteye seslendi: “Arabanın izini sürmeye gidiyoruz! Geldiği yön adım adım aranacak!”

Hava ılıktı. Her şey güzel görünüyordu. Su ve rüzgâr uykudaydı. Ağaçlar ve çiçekler, bu mutluluk dolu havaya yaraşır kokular içindeydi.

Birden havayı yara yara dört yana dağılan silah sesleri işitildi. Öylesine sıkıyordu adamlar, at ürküp kaçsın diye. Boğos’un ölüsü, arabasının terkinde sürüklenmeye başladı.

Nevşehir’in tek çerçisi Boğos’u sabaha karşı böyle vurdular.

Demirci Kirkor, uzaktan gelen silah seslerine uyandı. Çünkü buralarda oldum olası silah sesi işitilmemiştir. Yadırgı bir durum. Uyanırır insanı.

Uyandığını anlayamadı önce. Bütün Ermenilerin uyanıp bu sesi dinlediğini düşündü. Bütün Ermeniler. Ermeni olmak, her şeyden işkillenmek için yeterli artık. Asker görsen ter basıyor. “Gelecekler, çok yakında burada olacaklar” diyorsun.

Uyandığını sansa da tam olarak uyanmadı aslında. Uyandığını gördü rüyasında. Terlediğini. Karısı Mayreni, sırtı dönük uyuyordu; başını göremedi kadının. Karanlık sayılırdı hâlâ. Doğrulup baktı: Başsız bir gövde... İrkildi, gözlerini ovuşturarak baktı: Mayreni, yastığın altına başını sokmuş, öylece uyuyordu.

Kirkor yaşadığına şükrederek içlendi. *Evimizde uyuyup uyanık, ne mutluluk...* Sonra başkalarının yaşadığı felaketi sezdi: Belki onlar da evlerinde uyuyup uyanmışlardı. “Onlar” dediği, Boğazlıyan’daki, Terzili’deki, İğdeli’deki, Uzunlu’daki Ermeniler. *Belki sabah, belki de akşam. Köylerine gelen adamlar evlere giriyor, erkekleri,*

Yan döndü Kirkor, o erkeklerden biri kendisi oluyordu,
Erkekleri ayırıyorlar... Öyle yapıyorlarmış, anlatılan bu. Hapisten çıkarılmış katillermiş gelenler.

Gözünün önünde sıra halinde yürüyen adamlar canlandı Kirkor’un.

“Tehcir” diyerek götürdükleri adamları daha dere kenarına varmadan... Tavuk değil, dana değil.

Birden ter bastı, korkmuştu, soluğu ke,
soluğu kesildi.

Aklından kötü kötü bakan birileri geçiyordu: İmam Kasım ve kanlı bakışlı Hacı Nuri.

Mayreni uyandı, yastığın altından başını çıkardı.

Karı koca bakıştılar. Kadının burun delikleri genişledi, gözle-rinden yaş geldi.

Kirkor dirseğine dayanıp doğruldu: “Hayrola?” dedi daha çok korkarak.

Mayreni yanıt vermedi.

“Bu nasıl uykudan uyanmak?” diyerek doğruldu Kirkor, iki eliyle yüzünü avuçlayıp ovuşturdu.

“Silah sesleri duydum, Allah hayra erdire.”

Mayreni yüzünü yastığa yapıştırdı, sesi işitilmesin istiyordu, yüksek sesle zırl zırl ağladı, “Kötü bir rüya gördüm” dedi sonunda. Gözleri çizgi çizgi, göz çukuru ıslak, ağzı yayvan. “Bizim damat evde. Sedirde oturuyor. Dikran olmaya Dikran da yüzü Dikran’ın yüzü değil. Benim kız bar bar bağıyor, ‘Dikran’ım kayıp, onun başını alıp bu adamın başıyla değiştirmişler, istemem!’ diyordu ki, rüyamda şöyle düşündüm: Bütün adamların başını alıp başka adamların başına koyuyorlar. Kirkor bu gördüğüm adamlardan hangisi acaba? Bir odadayız, bizim buraya benziyor, böyle; sen varsın, babam var, rahmetli dayım var ama tanımadığım bir sürü insan da var. Sen, o tanımadıklarım arasındaymışsın. Baktım, yüreğimi bir ürperti kapladı, bağırmak istedim, bağıramadım. Ensemde taş gibi bir ağırlık... Uyandım.”

Kirkor’un içi ezilmişti, konuyu değiştirmek istedi. Rüya da olsa Gülgaran’ın nişanlısına “Dikran’ım” demesi canını sıkmıştı doğrusu.

“Dikran bu eve çok sık gelip gider oldu. Dikkat et Mayreni, adımız çıkacak.”

Mayreni karşılık vermedi. Bakışları, “Can derdine düşmüşüz, adam kızını damadından kısıkanıyor” diyordu.

Kirkor karısının düşüncelerini işitmiş gibi yanıt verdi.

“Ölse bile namusumuzla ölmeliyiz.”

Mayreni yan döndü, sağ kolu üstüne abandı. Kızdı: “Dikran’ın babası Murat, attan düşüp öldü, herifin kaç oynaşı varmış, ölünce anladık. Biri de şu öğretmen Bilal’in ablası Şadiye... Ne oldu karıya? Hiç! Damada horozlanmayı bırak. Kız, nişanlısını görecek tabii.”

“Söyle, az gelsin evime. Huylanıyorum.”

Mayreni öfkeyle doğrulup geniş kalçalarının üstüne oturdu. Gözleri yaldır yaldır parladı.

“Adam, sabah sabah canımı burnuma getirme!”

Kirkor da karısına bağırdı ama sözleriyle Dikran’ı azarlıyordu.

“Ne diye geliyor evime? Bahanesi ne?”

“Pekmez ister, un ister. Canı kızı görmek ister... Ne var bunda?”

“Çok şey var... İstemem ben öyle düşüklük.”

“Bana bak” dedi Mayreni, iyice kızdı, “Önümüzde kaç gün

var, onu bile bilmiyoruz. Belki mezarımız bile olmayacak. Belki bu çocuklar birbirinden muradını alamayacak.”

Mayreni’nin gözleri, ne söylediğini o an anlamış birinin şaşkınlığıyla doldu, yüzü dehşetle gerildi, sesi giderek boğuklaştı: “Belki en sevdiklerimizin ölüsünü elimize alacağız.”

Ayağa kalkıp kocasını süzdü. Bakışları korkunçlaşmıştı, eline geçen kirmeni bir vuruşta darmadağın etti, kalan kırık parçayı hırsla vuruyordu. Saçlarına asıldı, kelep kelep yoldu. İki avcu da saçla doluydu.

“Asıl bizim ne günah işlediğimizi düşün Kirkor! Bırak şunu bunu... Biz ne günah işledik ki, Allah bizi bu acıyla terbiye ediyor?”

Kirkor, karısının halinden öylesine dehşete kapıldı ki, kıpırdayamadı bile. Güçlkle konuştu: “Kızları uyandıracaksın.”

Öyle dedi demeye de, Siranuş ve Gülgaran koşarak içeri girdi; analarına bir şey oldu sanmışlardı. “Anaam!” diyerek anasına sarılan Gülgaran, nedenini bilmeden ağlıyordu. Küçük Siranuş ise korku ve merakla sokuldu; yalnız kalmış, anasız kuzulara benziyordu.

Kızını anasız kuzuya benzeten Kirkor’dı. Gördüğü manzara karşısında yüreği buz olsa erirdi. Duruşu sertti ama yufka yürekliydi; üstelik o kızların babasıydı. Kurşun külçesi gibi birden eridi, çöktü yere; ciğeri söküle söküle ağıladı.

*Sabah, 06.50
ve bir çocuk ağlar ansızın*

Gün çoktan ışıdı.

Boğazlıyan’dan akşam yola çıkıp Fakılı üzerinden Genezi’ye inen on atlı asker, başlarında Miralay Ziya Bey olduğu halde, doğru Kervancı İhsan’ın avlusuna girdi. Çok yorulmuşlardı, Kolağası Hurşit bağırırdı: “Kervanağası!”

Askerler, evin önündeki okluğu boş, atları çözülmüş arabanın içinde oynayan oğlan çocuğunu henüz görmemişti. Atlılar ansızın sökün edince, üç dört yaşlarındaki oğlancık korkudan altını ıslattı.

İhsan Ağa ahırda olduğu için sesleri işitmedi, askerler iki kez daha seslendi. Evin kapısı açılmıyordu. İsteksizce birbirine bakan yorgun askerler, bakışlarıyla şikâyet ediyorlardı hallerinden; Mira-

lay işaret vermediği için attan inemiyorlardı. Halbuki şimdi inip şu sedire yahut duvara sırt vermek vardı.

Kolağası Hurşit boş arabanın üstündeki oğlanı gördü, gülüm-sedi, eliyle gelmesini işaret etti. Çocuk donmuş gibi bakıyordu. Kolağası bir gariplik olduğunu sezdi, tam bir şey soracaktı ki, İh-san Ağa koşarak geldi. Temennah ediyordu durmadan, elini önce çenesine değdiriyor, sonra alnına koyuyordu. “Buyrun buyrun” diyerek yol gösterdi, Hurşit’in küçük çocuğa baktığını görünce seslendi:

“Hayrettin! Koş! Anana haber ver, evimize paşa geldi!”

Çocuk kıpırdamadı yerinden. Arabanın içine saklandı. Gözleri iri iriydi; damlayan gözyaşı eline düştü. Ellerin üstü termeliydi; çatlak çatlak. Kararmış. Çocuğun hali askerlerin yüreğini yaraladı. İçlerinden biri ona elini uzattı. Hayrettin canavar görmüş gibiydi, arabadan atlayıp kaçtı. Gülüştüler. Sonra da çocuğun altını ıslattı-ğını fark edip üzüldüler.

Miralay Ziya Bey atından indi, gerindi, kervancıya baktı: “Adın neydi senin?”

“İhsan, Paşam.”

“Bak İhsan Ağa, çorba içelim, gidelim. Acelemiz var.”

“Ha aslanlarım, aceleniz ne? Hele bir oturun, hele bir atlara ba-kalım...”

Savaş yürekleri ezmişti; Kervancı İhsan, asker görünce ağla-maklı konuşan yaşlılardandı; askerlerin sırtını sıvazlıyor, onları nasıl ağırlayacağını bilemiyor, gözünün yaşını siliyordu.

Miralay seslendi: “Yusuf, Hacı Seyit! Kervancı ağaya yardım edin. Atları suvarın.”

Kervancı atları ahıra götürdüresun, Kolağası Hurşit, ağlayıp kaçan oğlanı düşünüyordu hâlâ. Fakat Ziya Bey, evin önündeki koca tahta sedire oturup burnuyla ileriye gösterince oğlan aklın-dan çıktı.

Miralay telgraf direklerini işaret etti: “Osman Ağa’dan haber gelmiyor.”

Hurşit yelek cebinden saatini çıkarıp baktı.

“Paşam, Necmi Efendi yarım saat sonra makineyi kurar.”

Necmi, Osman Ağa’nın yanına verilen telgrafçı onbaşıydı. Söz-leştikleri üzere, on iki saatte bir telgraf direğine hat bağlayıp haber geçiyordu.

Çocuğun kaçtığı tarafa bakıyordu Miralay: “Şu küçük oğlanın yüzü çok tanıdık... Gördüğümde beri düşünüyorum ama kime benzediğini bir türlü çıkaramıyorum.”

Kolağası Hurşit’in ağzı hayretle açıldı.

“Demin ben de aynısını düşündüm. Yeminle...”

Daha konuşacaklardı ya, Kervancı İhsan göründü köşeden. Utanmış gibiydi: “Paşam, hazırda bir şey yok. Yufka, peynir, soğan... Allah ne verdiyse...”

Miralay gülümsedi: “Dert ettiğin şeye bak. Ne olacak...”

Ağlayıp kaçan çocuğu tam birine benzeteceklerken, araya giren bu sözler yüzünden Kolağası Hurşit neyi konuştuklarını yine unuttu. Konuşulması zevk veren bir şeyi unuttuklarını biliyordu; gözünü yere dikti, böyle yaparsa düşündüğü şey aklına gelecekmiş gibi. Fakat konunun Hayrettin olduğunu bir türlü anımsayamadı.

Askerlerin ve kervancının taşıdığı tepsiler sözlerin arasına girdi. Sofra örtüsü serildi; yufkalar, peynirler, kabak tatlısı, peynir ve soğan bu örtünün üstüne yerleştirildi. Hayrettin yine akıldan çıkmış, Necmi’den haber gelmeyişi yine anımsanmıştı. Miralay yufkanın içine peynir ve soğan koyup sardı, ısırmadan önce yutkunarak dürümün içine baktı. “Talat Paşa’dan bile şifreli telgraf geliyor da” dedi Hurşit’i süzerek, “Osman hergelesinin yanındaki Necmi Onbaşı’dan çıt çıkmıyor.”

İhlayarak testiye uzanan Hurşit, “Telgraf direği bulamamıştır yakınlarda” deyince, Miralay tersledi: “Yok denen şey yoktur Hurşit! Askerlikte ayaksıza ayakkabı giydirilir, kafasızın fesi kalıplanır.”

Dürümünü ısıran Miralay boğuk boğuk konuşuyordu, lokması yanağını şişirmişti: “Telgraf direği yoksa, yaratacak.”

Hurşit içinden Miralay’a sövdü. İstihbaratçı olan kendisiydi bir kere, neyin ne olduğunu en iyi o bilirdi...

Her şeyi abartıyor pezevenk!

Pezevenk dese de seviyordu Ziya Bey’i. Sevdiklerine “Eşşoğlu!” diyenlerin yumuşaklığıyla söylenmiş bir “pezevenk”ti bu.

Miralay, sevimli tarafından da olsa küfür yediğinden habersizdi: “Nevşehir Kaymakamı Kırşehir’e gitmiş. Ankara’dan Rumeli muhacirleri geliyormuş. Posta müdürüne telgraf çek. Hiç değilse o haber versin jandarma komutanına. Hazır etsin okulu, benim evi.”

Hurşit notunu aldı kâğıda, aceleyle iki dilim kabak tatlısı atış-

tırdı, sonra parmağını dizine silip kalktı, telgraf bağlantısı kurmak için direğin yanına gitti.

Kervancı İhsan, erkek içine çıkmayan karısına ve gelinine hazırlattığı öbür tepsiyi koştura koştura getirdi, “Gelin yavrular, gelin yiğitler” diyerek askerleri çağırdı. Biraz önce Miralay ve Hurşit yemek yerken duvar dibinde bekleyen askerler toparlandılar ve tepsi-dekileri adeta kapışarak homurdana homurdana yemeye başladılar.

Kervancı İhsan, Ziya Bey’in tabakasını çıkardığını görünce atıldı, senli benli konuştu.

“Buyur buradan sar paşam... İnce kıyım Bitlis tütünü.”

Miralay sedirin tozlu kilimine elini yavaşça vurup Kervancı İhsan’a yer gösterdi: “Gel, otur da konuşalım.”

İhsan biraz utanarak biraz da gönülsüz, gösterilen yere ilişti, gözlerini Miralay’a dikti. Geçkinceydi, şakağında yara izi vardı; zayıftı, alnı kırışıklı. Fesinin püskülü çoktan kopmuşa benziyordu. Kuyruğu kesilmiş kedileri akla getiren bir fes... Belli ki uzun zamandır kalıplanmamış, vişne çürüğünden pembeye döneli yıllar olmuş. Miralay’ın, “Nevşehir’den kimleri tanırırsın?” sorusuna ellerini dizlerine yatırarak yanıt verişinden ve iç geçirerek yan yan bakışından geveze biri olduğu anlaşılıyordu:

“Nevşehir’den pek tanıdığım yoktur paşam. Kayseri’ye giden kervancıları sor, bir bir söyleyeyim. Ben her hafta Avanoş’tan mal alır, İncesu’ya inerim. Oradan da ver elini Kayseri... Eşek yürüyüşü, iki günlük yol.”

Ziya Bey sigarasını sarmıştı, çakmağına davranırken başka bir soruyu demlendiriyordu ki, İhsan araya laf soktu.

“Allah biliyor ya, ilk gördüğümde senin asker olduğunu anlamadım. Gözüm iyice kör oldu. Kendi kendime dedim ki, ‘Yeni mal müdürü gelmiş herhalde.’ Kalpak yeni icat. Pek alışamadı gözüm.”

Miralay bu sözlere öylesine gülerken, İhsan yüzünü ekşitti.

“Hemen gideceğiz, diyorsunuz ya paşam, ben derim ki gitmeyin. Atlar köpüklenmiş, yazık. Dinlenin. Ziyaret Dağı’nı aşamaz bu hayvanlar.”

O sırada direğin yanındaki işini bitirip telgraf malzemesini heybeye yerleştirmeye başlamış olan Kolağası Hurşit durakladı, Miralay’la göz göze geldiler. Miralay, “Gitmemiz gerek” deyince kervancı üsteledi.

“Aceleniz ne efendi ağa? Hele bir dinlenin. Öğleyin Nevşehir’e varırsınız. Yoksa Allah korusun çatlatırsınız atları.”

Miralay ikna olmamıştı, sigarasını attı, neden acele ettiklerini açıklayacak değildi. Köyün evlerine baktı, işini anımsadı.

“Ermeni var mı bu köyde?”

Kervancı damdan düşer gibi soran Miralay’a gözünü dikti, şaşkıncıydı.

“Bizim burada mı? Yok, Genezi’de Ermeni olmaz. Gâvur niyeti-ne varsa yoksa Rum... Buranın adamı bağıcı, şarapçı.”

Ziya Bey burada Ermeni olmadığını bilmez mi, biliyordu. Yakınlarında bir yerde cızırdayan ağustosböceğini gözleriyle arayarak sordu: “Kimin kimsen yok mu senin?” Biraz önce ağlayarak kaçan çocuğu anımsamıştı.

Kervancı yutkundu: “İki oğlum var, biri cephede.”

Gözüyle çocuğun kaçtığı tarafı işaret etti Miralay: “Oğlan hangisinin?”

“Bü... Büyüğün...”

Kervancı İhsan suçlu suçlu gözlerini kırıştıtırırken, Miralay takıldı: “Az haylazlık etmişsin... İki çocuk az değil mi?”

Kervancı sırttı: “Beş de kız var... Hepsini ere verdik.”

Kızları saymıyordu İhsan.

“Öbür oğlum daha on beşinde ama ateş gibi maşallah. Mal getirmeye gitti Fakılı’ya...”

Miralay Ziya Bey, askerce bir merakla sordu: “Büyük oğlun hangi cephede?”

“Kütülemmâre’de paşam.”

Irak Cephesi...

Paşa, dalgın dalgın düşündü, gözü şehlalaştı: *Kütülemmâre’de “Kızıl” dedikleri o herif... Gözlerini kırıştırdı. Bulgarlardan komünistliği öğrenen o kolağası... Adı neydi batasıcının? Anımsayamamıştı, vazgeçti; kervancıyı dostça dürtükledi: “Arşak Boyacıyan’ı tanımısın?”*

İhsan, Miralay’ın düşüncelerini izleyemediği için şaşırıyordu ikide bir. Kendi zihni eşek yürüyüşü gibi sabırlı ve yavaştı, oysa Miralay, o düşünceden bu düşünceye ceylan gibi sekiyordu.

“Bilemedim.”

“Boğazlıyanlı halı tüccarı.”

Arşak Boyacıyan'ı dün işkencede öldürmüştü Miralay. Bile bile soruyordu. İhsan'ın kolunu tuttu, yürüdü.

“Bir de Göynüklü Çerçi Hüseyin varmış.”

Kervancı atıldı: “Onu bilirim işte.”

“Gelir mi buralara?”

“Yok, bazen yabanda belde karşıma çıkar. Çerçi, yerinde durur mu hiç?”

Hüseyin'i de işkencede öldürmüştü Miralay. Arşak Boyacıyan'a yardım ettiği ve tabutu Boğos'a götürdüğü için.

Miralay Ziya Bey, kervancının evine şöyle bir baktı, gülümsüyordu: “Ermeni çetesi vurmaz mı burayı?”

Ziya Bey'in bakışlarıyla sarsan, kıskırtıcı bir havası vardı.

Kervancı, başını hayır anlamında salladı. Biraz düşündü ve çenesini kaşıdı: “Neydi o duyduklarımız? Boğazlıyan'da, Terzili'de, Urumdiğin'de, Ermeni komamış kesmiş bizimkiler, doğru mu?”

Miralay kızdı birden. Çok kötü bir küfür işitmiş de ayıplarmış gibi baktı: “Bunlar kimin ağzıdır?” Kervancı böyle bir tepki beklemediğinden şaşırdı, ne diyeceğini bilemedi. Miralay öksürdü, sır verir gibiydi: “Etrafımız bölücü çetelerle dolu. Boğazlıyan'da bir gecede ayağa kalkıp camileri ateşe verdiler. Camiye pislik sürdüler. Bebelerin karnına süngü taktılar, üç kişiyi yan yana dizip bir mermiyle kaç adam ölür, diyerek eğlenceler düzenlediler.”

Kervancı böyle bir şey duymuş değildi; yetmiş Müslüman köyüyle çevrili otuz Ermeni köyünde “gâvurların” neden böyle bir işe kalkışmış olabileceğini akli almasa da Miralay'a karşı çıkmadı. Hatta azıcık yağcılık bile etti: “Gâvur işte, n'olacak. İçimizde var bir yılan.”

Sustular. Çekirge sesleri iştiliyordu.

İhsan, ayran getireceğini söyleyerek uzaklaştı.

Kolağası Hurşit, ne düşünüyorsa, tek gözünü kısarak uzaklara bakmaktaydı.

Miralay Ziya Bey, Çerçi Boğos'u da, onun tabut götürdüğü Zabel'i de geceye kalmadan ele geçireceğini düşünerek, sigara sarmaya başladı. Kadını yakaladığı an doğacak şaşkınlığı gözünün önünde canlandırdı. Ona soracağı soruları da...

Militan değildi Zabel; fakat nasıl oluyordu da bir komitacı gibi izini siliyor, tam kırk beş gün ortadan kaybolabiliyordu? Hem de iki çocuğuyla birlikte... Kadından umut kesilmiş, kocası da ipte

sallanmışken, tam da “memleket dışına kaçmıştır” dendiği sırada, Göynüklü Çerçi Hüseyin’in ifadesi her şeyi değiştirmişti: Aç gözlü Hüseyin para için tabutu Çerçi Boğos’a ulaştırmasa, tabut Boğazlıyan’da kalır, her şey kolayca ele geçerdi. Fakat şimdi durum farklıydı: Boğos “mal”ı, Zabel Minasyan’a götürüyordu.

Zabel dediğin öyle boş boş oturacak bir karı değil; her şeyi alır memleket dışına uçurur.

Miralay Ziya Bey ve Kolağası Hurşit, bu yüzden bir an önce Nevşehir’e ulaşmaya çalışıyordu. Daha sekiz saat önceydi, yatsıya doğru Ürgüp jandarmasının pusu kurduğu yere kadının ve Boğos’un gelmediğini öğrenince telaşlandı Miralay. Boğazlıyan’da durmak vakit kaybıydı artık. “İş başa düştü” diyerek toparlandı, yola çıkarken Kırşehir’deki tugaya telgraf çekip asker istemeyi de unutmadı.

Kervancı İhsan, bir kil sürahiyi tepsiye koymuş, çıktı geldi. Yayıktan çıkma köpüklü ayranı gören Miralay yutkunarak sürahinin yanındaki kulplu bardaklardan birine uzandı. Bardak Avanos işiydi, pişmiş kilden.

“Mağara çok mu buralarda?”

Soruyu soruyla yanıtladı İhsan: “Olmaz mı?” Hurşit’e ayran alması için işaret etti, burnunu kaşıdı, çevreye göz gezdirdi: “Gâvurların eski zamanlarından kalma çok in var. Ama gireni çıkan olmaz. Güvercinlik hepsi de. Güvercinin, affedersin, gübresi çok yayrayışlıdır. Bizim burada toprak çorak. Güvercinler olmasa halimiz harap olur.”

“Ermeni eşkiya da, Osman Ağa da hep mağaralarda kalırmış...”

İhsan kötü kötü baktı.

“Hangi Osman’mış bu? Çatlı eşkiya olmasın?”

Miralay güldü, bakışlarıyla “Evet” diyordu. İhsan kızdı; Osman’a değil de Miralay’a kızmış gibi kızdı hem de.

“O çetebaşı rezili sevmem ben!”

“Niye?”

İhsan, ne olur ne olmaz, diyerek niyesini söylemedi; “Soyguncudur, çok can yaktı” diyecekti, demedi; sözünü dürdü, bükte, çevirdi: “Duyduk ki affedilmiş... Bize soruldu mu? Helallik alındı mı?”

Miralay elindeki çanağı koyup bıyıklarını sildi, oturduğu tahtaya pat pat vurdu, “Adam kalmadı, adam!” dedi, “Bak, herkes savaşa

gitti. Senin oğlun da askerde. İşler zorlaşırsa, Allah korusun, öbürünü de alırız.”

İhsan Ağa duraksadı. Miralay Ziya Bey’in, çeteci Osman’dan yana olduğunu anladığı için temkinli konuştu: “Bu memlekette bir laf vardır. ‘Armudu elmayı taşıladı illallahla başladı’ derler. Osman’a bu yüzden güvenmez kimse. Çok masumun ahı var onun üstünde.” Boş çanağı gösterdi sonra: “Doldurayım mı?”

Ziya Bey istemedi. Kervancı İhsan, bakır tepsiyi kucağında tutarak oturdu. “Çocuktum” dedi, “aşağı mahallede Hayırsız Yusuf denen bir oğlan vardı. Benden üç yaş büyüktü amma boyu benim boyumdaydı. Rahmetli anam onu sevmezdi hiç. Bağda bostanda dolaşırken bizi görse kızardı, ölü evini bırak, düğünde bile onu görse canı sıkılırdı. Ben de arkadaş canlısıyım ya, büyüklerin bir bildiği vardır diyecek yerde tuttum, onu eve götürdüm,

efendime söyleyeyim, eve götürdüm. Anam evde yok tabii. Yedik içtik. Yusuf köşeyi bucağı gördü, evde ne var ne yok anladı ve bana ansızın öyle bir vurdu ki kendimden geçtim,

kendimden geçtim dediysem, geçip gitmişim. Haydiii, yalnızca vurduğu gözümün önünde, o kadar. ‘Bunu niye yaptı’ dersen, bakır kapları gözüne kestirmiş Yusuf. Beni öldüresiye dövmüş. Kafama taş indirmiş. Öldüğümü sanmış, sıvışmış... O gün bugün, bak, yüzümün yarısı böyle. Doğuştan değil bu. Rahmetli anam, nur içinde yatsın, Allah’ın hikmeti, kurtulduğuma seviniyor. Ben de sanıyorum ki bana kızacak, tokacı alıp kafam gözüm demeden yanaşacak. Anam sonunda bu Yusuf’u hangi akla hizmet ederek eve getirdiğimi sordu. Ben anlattım, o dinledi. Ağlaştık. ‘Oğlum’ dedi, ‘Sana bir laf diyeyim de bunu iyi belle: Yusuf denen iti eve sokman var ya, senin bu yaptığın...’ Anam böyle söyledi durdu, şöyle derin derin iç geçirdi, ‘Senin bu yaptığına yarasız yere kurt düşürmek denir. Aman ha, böyle dişi kitlilerle yoldaş olayım deme.’”

Miralay sıkılmıştı. İhsan Ağa’nın omzunu tapışladı, ayağa kalktı. Elli kuruş verdi. İhsan Ağa, “Yok paşam, olur mu?” diyerek karşı koysa da fazla üstelemedi. “Bu devirde iyi para,” diyecekti onlar gidince, eli yanar gibi oldu, daha bir canlandı, “yazık” dedi atları göstererek. “Yazık... Ağzı var dili yok bir hayvan. Çatlayacağım diyemez ki. Bunlar sizi yolda bırakır.”

Sabah, 08.25
çünkü herkes incinmiştir bir yerinden

Nevşehir esnafının neredeyse yarısını içine alan arasta güneş yükseldikçe canlandı, yaz günlerine özgü o sabah serinliği yavaş yavaş eridi. Demirci dükkânında Berber Memet, arkadaşı Kirkor'un körüğüne yapışmış, ha babam de babam ateşi harlıyordu. Kirkor, sabah silah sesiyle uyandıktan sonra Mayreni'yle ağlaşmalarının üzüntüsü içindeydi, canı çalışmak istemiyordu. Elindeki çekici çın çın ettirerek örse vururken bir ara gözü sokağa takıldı, yeri koklaya koklaya geçen bir köpek gördü. "Köpek gibi çalışmaktan bittik" dedi. Körük çekmekten yorulmuş görünen Berber Memet'e baktı; her fırsatta yardıma gelmesi hoşuna gitse de bu fedakârlık karşısında eziliyordu: "Yoruldunsa bırak" dedi.

Yeni angaryalar yükleyip Ankara'ya giden Kaymakam'a kafası takılmış olduğundan, arkadaşına karşılık vermedi Memet. *Hay insafın kurusun Kaymakam! Bir insan bu kadar işin altından nasıl kalksın?* Sonra da Kaymakam orada duruyormuş ve Memet'in karşısında ezilip büzülüyormuş gibi seslendi: "Asaf Bey! Seferberliğin angaryası yalnızca Kirkor'a mı? Şu dişi kitli imam, şu göbeği çatlayasica, kanlı gözlü yağ tüccarı Emin Ağa, Hükümet Caddesi'ndeki tüccarlar ne yapar?"

Kaymakam'ın önünde söylenemezdi ki bu sözler.

Penseyle tuttuğu korlaşmış demire gözünü sakınarak baktı Kirkor. *Göz kalmadı ki bende... Işıktı sulanır, karanlıkta sulanır. Kulak da kalmadı. Kafamın içinde durmadan çekiç dövülür, bazen dağbaşı, bazen de yaprak hışırtılarının arasında duyarım o sesi.*

Memet testiye eline aldı, Kirkor'un bir yanıtının olmadığını bile bile sordu: "Gelen giden Boğos'u arıyor. Nerde kaldı ulan bu deyyus?"

Kirkor yanıt vermedi, testiye ağzını dayayarak su içen Memet'e öfkeyle baktı: "Lan, maşrapa var ya şurda!" Memet aldırmadı bile. Kirkor demire birkaç kez vurdu, düşünceliydi; sır verir gibi fısıldadı: "Boğos gelir, kaçacak değil ya."

Memet pencereden dışarı baktı, gözlerini kısıyordu: "Gelse de biraz ava çıksak."

Memet'in "av"dan kastı definecilik olduğundan, "av" der demez, define ararken buldukları zırha gözü takıldı. Duvarda asılıydı. "Ver

şunu da bir giyeyim” diyerek Kirkor’u kızdırırdı hep. Kirkor da gerçekten öfkelenirdi buna, “Paylaştık ya” derdi, “Kılıcı sen aldın, zırhı ben.”

Defincedilerin tuhaf inanışları vardır: Paylaşılan mal geri istenmez, bunun uğursuzluk getireceği düşünülür. Kirkor, Memet’in ikide bir şakaya getirerek zırhı istemesine bu yüzden çok kızılıyordu. Konuyu değiştirdi: “Haçık’ın evi kafama takıldı. Boğazlıyan’dan yeni bir paşa geliyormuş ya... Evi ona vereceklermiş...”

Memet, sabah sabah esnafın kimden duyduysa hemen yaydığı bu bilgiyi önemsemiyormuş gibi yaptı. Doğruysa, tehcirin başlayacağı anlamına gelirdi bu. Körüğe asıldı. Kirkor da çekici öyle bir çınlattı ki, dükkânda ses girmemiş delik kalmadı.

Acıklı bir türkü tutturdu Memet. Onu kimse işitmediği için utanası yoktu.

*Ağ gelin oturmuş da taşın üstüne
Eğdirmiş fesini de kaşın üstüne*

“Ulan felek!” diyerek haykırdı sonra. Kirkor o sırada durduğu için söyleneni işitti. “Ulan felek” sözü, boşlukta salındı bir süre.

Memet gözlerini yumdu, dua eder gibi yüzünü sıvazladı. Hınzırca gülüyordu, örse inen çekicinin sesini, “Dan dan dan!” sözleriyle yansıladı. Yüzü terliydi, ısıldıyordu yer yer. Fesini çıkardı: “Kafam şişti, yeter!” Saçları alnına yapışmıştı. Eliyle terini silip fesini yeniden giydi. Kirkor’a baktı, “Boğazlıyanlı Mardik, Ağ Gelin türküsünü nasıl da söylerdi” dedi.

Paşa’nın Boğazlıyan’dan gelmesi Memet’in aklına Mardik’i düşürmüştü.

Kirkor yanıt vermek yerine çekici örse indirdi. İnsanlar bazen söz söylemeden de konuşabilir; Memet’in neden bunları düşündüğünü anladığından yanıt vermiyordu aslında. Beden dili başka bir şey söylüyordu: “Unutamadın gitti” diyordu ilk çekiç darbesinde. Örs, kimin unutulmadığını çınılıyordu: Araksi. Kirkor vurmaya devam ediyor, içten içe Memet’e çıkışıyordu: “Ağ Gelin’i söyleyip söyleyip ağlayacağın yaşı geçeli bir ömür oldu. Yeter artık... Sana vermezlerdi o kızı.”

Araksi’yi açık açık konuşmayı doğru bulmuyordu Kirkor; kadın, kızının kayınvalidesiydi artık. Söz kesilmiş, düğün kapiya da-

yanmış... “Zaten kocası attan düşüp öldü. Taze dul. Dünkü çocuk değil ki bu, vay şöyle vay böyle diyesin...”

Memet ise Araksi’yi ne zaman düşünse, “Ahım kaldı” diyordu: “Bana vermediler de ne oldu? Bak, gitti gencecik kocası.”

Gerçi Araksi, Memet’in bu sözlerini işitse ne söylerdi, bilinmez. “İyi adamdır, Allah bari çocuk verseydi” derdi yine de; kadınlar, kötülük görmedikçe erkekler hakkında kötü laf etmezler. Vicdan, kadına çok yaraşır.

Kirkor, “Boğazlıyan’dan paşa geliyor” sözünün çağrışımlarına kendini kaptırmıştı, hırsla indirdi çekicini. “Mardik” dedi içinden, “İyi türkü söylerdi, tamam da, şimdi nerde? Belki de kestiler herifi ktır ktır.”

Önce askerler gelirmiş köye, öyle diyorlardı. Köylere giren askerler, “Eli silah tutan bütün erkekler toparlanın; seferberlik var, zaman yok, hadi, gidiyorsunuz” diyerek Ermeni erkekleri evlerinden çıkarıp dere boylarına doğru yürütmüş. Onları eşkiyaya teslim edecekleri bir “kanlı dere” yahut “kanlı pınar” bulunmuş elbet; eşkiyalar da adamları kurşun atmaya bile kıyamayıp koyun gibi keserlermiş... Tek kurşunla ölmeye can kurban dedirtecek işkenceler de yapanlar olurmuş. Harput’ta “Sakallı” denen Hıdır’ın, Van’da “Başkale Nalbanti” denen Cevdet’in insanlara yaptığını hiç kimse taş bile yapamazmış.

“Mardik” ya da “Boğazlıyan” denince Kirkor’un aklına gelen buydu. *Benim sakalım yanıyor; Memet, dur da sigaramı yakayım, diyor. Memet’e göre ne var? Askerler buraya da gelseler, Memet’e çık düzlüğe, diyecek değiller ya! Olan Kirkor’a olur... Senin oğlun askerde imiş, sen kal, seninki vatan hizmetinde, gelme, demezler...* Çekici bıraktı Kirkor, koluyla alnının terini sildi.

Memet, “Mardik” lafı geçince Kirkor’un Boğazlıyan’daki kıyımını düşündüğünü anladı. Yüreği sızladı. Başının ağrısı gözlerinin üstüne indi. Konuyu değiştirmek gerekiyordu. Yalandan güldü, gülerken sağ omzunu bilerek oynatıyordu: “Yav Kirkor...” Durdu, sesine bir şenlik vermeye çalıştı ama beceremedi: “Bu dünyada karı olmak, senin için pencerelere tırmanmak, Mayreni’nin üstüne de kuma gelmek varmış!”

Kirkor şakayı anlasa da gülmedi, sesi kart kart çıktı: “Hele hele!”

Memet öksürdü: “Valla... Bak, az önce Şadiye geldi de Boğos’u sordu ya, karıyı sana bakarken gördüm. Eğriye eğri, doğruya doğ-

ru... Birine gınav gınav ettin de hevesini alamadın mı, ömür boyu öylece kalıyorsun. Ben nasıl Araksi'yi unutamadım, bu karı da seni unutamamış."

Kirkor çekici kaldırdı: "Şunu kafana indirmeden sus."

Memet boş tehditlere gülüp geçerdi ama bu sefer gülmedi. Gözlerinden yaşlar akıyordu, gözyaşını koluyla sildi. Kirkor şaşırmişti. Memet daha çok ağlamaya başladı: "Allah'tan bir dileğim var" derken sarsılıyordu: "Bu dünyada seni ve beni ayırmasın!"

Memet bunları söylerken ağzı koyunların boynundaki çana benzedi: Dili, çanın içinde sallanan çubuk demiri gibi sivrildi. Gözleri iki çizikti, yanakları şiş şiş; sesi de kartlaşmış oğlan çocuklarını andırıyordu: "Araksi'yi alamadım, yandım; evladım olmadı, yandım... Amma sensiz kalırsam..." Sözünün arkasını getiremedi, ellerini yumruk yapıp gözlerini sildi.

Kirkor, Memet'e baktı, "Yalancı hergele!" dese de ağlamamak için zor tuttu kendini. Çekici korlaşmış demire indirdi, çingılar sıçradı. Birden durdu, sesi titriyordu: "Asker gelince ilk iş, silah topluyor Memedim..." Yutkundü, dudağını ısırdı: "Ermenilere yemin billah ettirerek, İncil'i öptürerek silah topluyorlar. Vermedin de evinde silah buldular mı, vay anam vay! Bozulatıyorlar ki, hem de nasıl. Sonra da tek sıra halinde, çakısı bile olmayan adamları tarlalara..."

Memet başını sağa sola salladı. Kirpiklerini sıyıra sıyıra gözyaşını sildi bir daha. Acıları konuşmak istemiyordu, konuyu hemen kapatmak için körüğe asıldı. Bir iki kez çekti, sonra durdu.

"Sen angaryayı yetiştiremezsen asıl o zaman derdine yan... Dükkânını haczederler; dünyayı başına yıkarlar."

Kirkor alaycıydı: "Yaa ne acı! Dükkânsız ne yaparım!"

Memet körüğün arkasından, haciz memurunun yerine baktı: Kasnaklar, demir beşikler, araba tekerleri, tırmıklar, oraklar, bıçaklar yan yana dizilmiş. Definecilikten izler de var elbet: Sütun başlıkları, kuşlar, kılıçlar, kamalar ve duvarda asılı bir savaşçı zırhı. Örgülü, üstü kaplamalı. Haç işaretli.

Körük çekmeyi bırakıp testiyi başına dikti Memet. Öyle susamıştı ki, soluksuz kaldı, testiyi ağzından çekti ve soluk soluğa, tıkanarak duvardaki asılı zırhı gösterdi.

"Şunu bir vermedin ki, giyeyim..."

Kirkor zırha baktı, kızmadı ama yanıt da vermedi. Memet sı-

rıttı, ağlamaktan gözleri kızarmıştı: “Zırhı isterim” diyerek omuz silkti. Bu haliyle dudağı gözü şiş oğlan çocuklarına benziyordu.

Kirkor kaşını kaldıra kaldıra, “Yok,” dedi, “paylaşılmış mal paylaşılmaz. Uğursuzluk getirir. Çeneni kapat. Bu zırh oğlanın, o kadar... Askerden dönsün, onun.” Pencerenin önüne gitti, dışarı baktı, kimseler görünmüyordu, sesini alçalttı: “Memet, asker gelir de silahımı isterse yok derim ama ‘Kitabın üstüne yemin et’ derse edemem.”

Silahını çıkardı, Memet’e uzattı.

“Al bunu. Senin olsun... Bunu al ki, ‘Silahın var mı?’ diyene gönül rahatlığıyla yok diyebileyim.”

“Ne yapayım ben senin silahını? Emanet verirsen alırım... Var mı arkadaş malını yağmalamak?”

Kirkor şakayla karışık kızdı: “Zırhı yağmalıyorsun ama! Dey-yus... Al artık, uzatma.”

Memet silahı kuşağına yerleştirirken, Kirkor kasnağı eline aldı, tek gözünü yumdu ve çemberin düzgün olup olmadığına baktı.

*Sabah, 08.40
beklerken genişler zaman*

Boğos gece yarısı gelecekti, yanındaki emanetle. Arşak, on beş gün önce “Tabut” demişti, bir çocuk tabutu.

Gelmedi.

Nevşehir Jandarma Komutanı ve Kaymakam Vekili Binbaşı Fuad Hilmi Bey, kaymakamlık makamında elleri çenesinde, önceki geceyi düşünüyordu.

Yatsıdan sonra çocukları yatırıp karısı Ferhunde’yle ve kırk beş gündür konuk ettikleri Zabel Hanım’la eski zaman muhabbetine dalmışlardı. Bir yandan da her an kapıyı çalmasını bekledikleri düşündükleri Boğos’u hayal ediyorlar, sanki nal seslerini işitiyor, sonra da yanıldıklarını anlıyorlardı. Lambanın ışıklı dili bazen karanlıkta uzuyor, kısalıyordu. Biri çıkıp da lambanın, tığ işi örtülerin, güllü işlengilerin ve duvar saatinin anlatılanlara kulak kabarttığını söylese anlamlı görünecekti; çünkü duvar saatinin, derin tik taklarını bazen unuttuğuna şüphe yoktu.

“Sonunda” demişti Zabel dün gece, “sonunda gideceğim. Size

verdiğim bu sıkıntıdan ötürü o kadar utanıyorum ki, ne diyeceğimi bilemiyorum.”

Ferhunde Hanım, “Hiç böyle şeyler söyleme” demişti. Sevinç içindeydi ama anlaşılmasından korkarak sesine acılı bir hava vermişti: “Senin öz kızımızdan bir farkın yok.” Bunu özellikle vurulamıştı ki, hem kocasının bu kadına duyduğu ilgiden habersiz görünsün, hem de kocasına bu kadının yerini anımsatsın.

“Ona ne şüphe” demişti Zabel, gözyaşlarını silerek. Kocasının idamını düşündüğünü kimse bilememişti o an. “Sizin gibi insanlar, neyse ki var” derken acı çekiyordu; sözünü sürdürememişti.

Oturduğu masaya dirseklerini dayayarak dalda şakiyip duran bülbülün sesini dinleyen Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Zabel’in acısını dağıtabilmek için neşeli bir ses tonuyla, “Ohoo, insanlık...” dedikten sonra sustuğu ânı anımsadı. Genç kadının gözyaşları akıl karıştırıcıydı. Binbaşı susmuştu, çünkü keder neşeden daha güçlüydü ve tez bulaşıyordu.

Fuad Hilmi Bey, gözlerini Kaymakam masasının üstündeki mürekkep hokkasına dikti, diviti eline aldı, parmaklarının arasından çevirdi, tutkuyla gözlerini kısıtı.

Zabel’i seviyordu.

“Kırk beş gün boyunca aynı evde yaşayan bir kadınla bir erkek nasıl arkadaş kalabilir ki?” diyordu için için. Belki de bu yüzden Zabel’in arkadaş kalabilmesine şaşıyordu. İçerliyordu bu duruma.

Gençleşmiş erkek sesiyle, Zabel’e kur yapar gibi, 31 Mart’ta İstanbul’u İttihatçılara dar eden ve Topçu Kışlası’nı ele geçiren şeriatçıları, o karanlık günleri ve geceleri anlatışını düşündü: “Geceler tam da bu geceye benzerdi, hem acıklı hem umut doluydu” dediğinde Zabel’in yere bakışı aklından çıkmıyordu. Kadını kucaklayıp, “Hay Allah, gidiyorsunuz Zabel, inanılır şey değil” demeyi ne çok isterdi! “Yahu nerde kaldı bu adam?” diyerek köstekli saatini çıkarıp bakarken Boğos’un gelmesini istemez gibi bir hali vardı. Acaba bunlar, basit, çiğ ve yetişkince olmayan davranışlar mıydı? Zabel ne düşünmüştü? Endişeyle yüzünü avuçladı. Yaptığı yanlışlar zihninde sıraya girmişe benziyordu, “Mecidiyeköy’de bir Ermeni evinde beş gün saklandım ben” deyişindeki ergen tavrı aklına gelince yine utandı. Dişlerini sıkıp gözlerini yumdu; böyle yaparsa, sanki o ergence şımarıklık yaşanmamış olacaktı.

Zabel'in, "Nasıl?" dediği an gözünün önündeydi hâlâ: "Sahi mi? Neden bunu daha önce söylemediniz?"

Binbaşı kızardığının, "Söylemedim işte" dedikten sonra karısına baktığının farkındaydı. Zevzeklik ettiğini düşünse de kendini tutamamış, kimin evinde kaldığını açıklamıştı: "Agop Siruni'ydi adı. Taşnak..."

Zabel iki eliyle ağzını kapatırken, şu adları da eklemişti Binbaşı: "Nazaret Dağavaryan ile Rupen Zartaryan da geldi..."

Zabel'in gözleri ışıldamıştı. Eh, Ermenilerin önde gelen kişile-riydi bunlar.

"Zöhrab Efendi öyle güzel konuşurdu ki" demişti Binbaşı. Onu yansılayarak sesini kartlaştırmıştı üstelik: "Türkler, Rumlar, Ermeniler!"

Zabel geçmiş günlerin özlemiyle ellerini birbirine kenetleyince, Fuad Hilmi Bey iyiden iyiye coşmuştu: "Ortak dinimiz hürriyet, dediğinde doğrusu başım döndü, böyle bir söz işitmiş değildim..."

Fuad Hilmi Bey, Zabel'i saklandığı o evdeki kadınlara çok ben-zetiyordu. Ona göre Ermeni evinde Zabel gibi bir kadın olağandı ama bir Müslüman evinde akıl alacak şey değildi. İşte o akıl almaz durum Binbaşı'nın evinde kırk beş gündür yaşanıyordu ve bu ev-deki yaşam –Fuad Hilmi Bey'e göre– inanılmaz güzelleşmişti. Bin-başı, o anda bunu dile getirmeye çekindiğinden bir an duraksamış, Zabel'in çok beğendiği niteliklerini aklından geçirmiş, sağ elinin parmak uçlarını birleştirdikten sonra, "Bir kere," demişti, "o evde kadınlar siyaset konuşuyor, kitap okuyordu! Nerede görülmüş bu?" Sonra da, "Olmaz öyle şey!" denmiş gibi, "Yoo!" diyerek eklemişti: "Sezar'ın hakkı Sezar'a; Ermeni kadını iyi eğitiliyor."

Durup çevresini süzmüş, eski bir anıyı yan tarafta görmüş gibi bakmıştı Fuad Hilmi Bey. Halbuki Zabel o sırada erkeğin sözünden çıkamayan bütün Rum, Ermeni ve Türk kadınlarını düşünüyor; onların örtülerini, siyah çarşaflarını yahut fistanlı fesli yelekli giy-silerini aklından geçiriyordu. Erkeklerin kadınların durumuna ba-kıp övünen hallerinden sıkılmıştı, Binbaşı bunu bilemezdi; Zabel'e göre özgürlük, kadının yalnızca kendi özgürlüğü olduğu zaman değerliydi, erkeklere mutluluk verdiği zaman değil.

Bıyığını burarak bir an düşünmüştü Binbaşı, çarşaflanmış ve yola çıkmaya hazır bir biçimde bekleyen Zabel'e bakarak.

"O zamanlar kolağasıydım. Nereden bilirdim böyle kadınların

yeryüzünde yaşadığını! Bunlar bana göre ancak kitaplarda rastlanacak, hayali kişilerdi”.

Fuad Hilmi Bey'e göre, saklandığı evlerdeki kadınların kocaları da birbirinden akıllıydı. Çocuklar ise pırıl pırıl! Din hakkında konuştukları yoktu, bilim ve politika ana konularıydı. Çocuklarına dinle ilgili adlar koymayan, zamanın modasına uygun mitolojik adlar seçen ana babalardı bunlar. Zabel'in de onlardan olduğu açıktı, çünkü kızının adı Venüs, oğlunun adı Arşak'tı.

“Hıristiyan dendi mi aklına köylü Rumdan başkası gelmeyen bir Rumeli çocuğuyum ben. O yüzden Türkçe konuşan, kaç göç bilmeyen bu kişilere bakıp bunlar bizim memleketimizin insanları mıdır, diyordum. Piyano çalınıyor, kadın erkek şarkı söylüyor, aynı masada yemek yeniyor, şakalaşılıyor...”

Uzatmadı Binbaşı; bundan ötesi, Zabel'e aşkını itiraf etmek demekti. Sözü değiştirdi birden: “O eve İttihat'ın fedaisi olarak girdim, insanlık âleminin bir ferdi olarak çıktım.”

Zabel'le baş başa kalmayı çok istediği zamanlardan biriydi bu. Bir yanda karısı ve kızı, öbür yanda Zabel; kendisine yabancıklık çekiyordu. Zabel'e yakın davranrsa karısından utanıyor, karısına yakın davranrsa Zabel'e ihanet etmiş gibi oluyordu.

Ferhunde Hanım, Zabel'i kıskansa da iyi bir insan olduğu için kırk beş gündür süren bu konukluğa surat etmiş değildi. Çünkü Zabel'in Binbaşı'yı ağabeyden öte görmediğini sezmişti. Aslında Binbaşı da bunun farkındaydı ama kadını o kadar seviyordu ki, sevilmemeye razıydı. Aşkını itiraf edemez, bunu söyleyip kendini küçültemezdi: Zabel'in gözünden düşmektense, ömür boyu aşkla kavrulmayı yeğlerdi.

İnsanlar birbirlerine nasıl yaklaşacaklarını davranışlarıyla da öğretirler. Bu yüzden görür görmez dertleri unutturan halalar, kaçacak delik aratan dayılar, hep yardım beklenen babalar vardır.

Zabel, Binbaşı'ya uzaktan sevmeyi öğretti. Bu yüzden gidişi acı verse de, Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in kaymakamlık makamında yaptığı ilk icraat, kadının yolculuğu için gereken belgeyi hiç duraksamadan hazırlamak oldu. Madem o kadar bekledikleri halde Boğos gelmemiş, Zabel de gidememişti, “Bunda da varmış bir hayır” diyerek ona ve yol arkadaşına bir belge hazırladı: Kaymakam vekili sıfatıyla yazdığı bu belgeye göre, Zabel Minasyan “Öğretmen Zeynep Hanım”dı; “Aliye” ve “Hilmi” adında iki çocuğu vardı ve

kocası Mustafa Bey'le birlikte İstanbul'a tayini çıkmıştı. "Mustafa", "Karahisarlı Bağdasar" adındaki bir öğretmenin bu belgedeki adıydı. Öğretmeni yalnızca Boğos tanıyordu. Zaman yoktu; Çerçi gelir gelmez, hiç beklemeden Zabel'i de yanına katıp Sinasos'a geçecekti. Bağdasar onları Sinasos'ta Rumlara gelin gitmiş kız kardeşinin evinde bekleyecekti. Sonra da "İstanbul'a tayini çıkmış Mustafa Bey" olarak Konya'ya doğru yola çıkılacaktı.

Gece yarısına kadar beklemişlerdi dün gece. Önce, "Eli kulağındadır, her an gelebilir" diyorlardı; sonra kaygılanmaya başladılar, giderek umutları azaldı. Sonunda Çerçi'nin gelmeyeceğini anladılar.

Çok mu uyumuşlardı, yoksa uykuya dalar dalmaz mı işitmiştiler patlamaları? Kör karanlıkta, silah sesleriyle uyandılar. Ferhunde Hanım heyecanla doğrulup sordu: "Duydun mu?" Fuad Hilmi Bey, başını sallamakla yetindi, "Zabel de duymuştur," dedi, "kalk, yanına git."

Yanılmıyordu: Zabel uyanmıştı, kanı çekilmişti yüzünün. Gözlerini yere dikmiş, öylece oturuyordu.

"Sabahki silah sesleri," demişti, Binbaşı Fuad Hilmi Bey aceleyle evden çıkarken, "bunlar kötüye işaret... Ben gidip bir bakayım."

Oysa iyiye işaret gibiydi: Kaymakamlık'a gelir gelmez posta müdürü damladı; Miralay Ziya Bey'in Nevşehir'e doğru yola çıktığını bildiren ve Binbaşı'ya neler yapacağını anımsatan telgrafi getirdi.

Kaymakam Vekili Fuad Hilmi Bey, telgrafi okudu ve neler düşündüğünü tam sezmeden ayağa kalktı; elini arkasında bağlayıp odada gezinmeye başladı. Belalı bir adam olduğunu işittiği Miralay Ziya Bey'i düşünüyordu. Boğos'un gelmeyişi ve bu adamın ansızın gelişi... *Ansızın gelişi, tabii...* "Ah, sersem kafam!" diyerek alnına vurdu elini: Boğos yakalanmış, işkence görmüş ve kimin evine gittiğini söylemiş olabilirdi. Miralay'ın çat kapı gelmesi, bu nedenle olağan bir durum sayılamazdı.

Kaymakam koltuğuna oturdu, sağına soluna bakındı: Bir şeyler yapması gerektiğini düşünüyordu. Çekmeceleri sırayla açıp meraklı bir hırsızın dikkatiyle içindekileri incelemeye başladı. Yol izin belgelerini anımsadı: Zabel için hazırladığı bu belgelere başkaları da ihtiyaç duyabilirdi. Devlet mührü basılı, kabartmalı kâğıtlardan şöyle hatırı sayılır bir tutam aldı, her birine kaymakamlık damgası vurup bunları ıstampa kâğıdıyla kurutmaya başladı. Her an yaka-

lanacakmış gibi heyecanlıydı ama bir yanlış yapmamak için acele davranışlardan da kaçınıyordu.

Kâğıtları özenle çantasına yerleştirdikten sonra Haygazyan Okulu'nun boşaltılmasıyla ilgili emri, resmî yazı halinde düzenledi, altına kaymakamlık mührünü vurdu.

Toparlandı. Acelesi olan ama sakin görünmeye çalışan bütün insanlar gibi kararsızdı, odadan çıktı. Kaymakamlık binasının yanındaki karakola giderek Ermeni okuluyla ilgili emri Jandarma Çavuşu Ahmet'e verdi, sonra da Hacı Stefan'ın dükkânına gitti.

Stefan'la hoş beşten sonra, bir paşanın Nevşehir'e geldiğini, Haçık'ın boş evini ona ayırdığını, Şadiye Hanım'ı da o eve kâhya ettiğini söyledi. Masa örtüsü, mum, kandil ve –ihtiyacı olacağını pek sanmasa da– seccade lazımdı.

Fuad Hilmi Bey, Hacı Stefan'ın ağabeyi Yuvanis'i, kâhyalık işini haber vermek üzere Şadiye'ye gönderdi hemen. Aklınca iyilik yapıyordu: Yuvanis'in "Şadiye" denir denmez atıldığını ve "Başka bir isteğiniz var mı?" diyerek kıvrandığını görünce durumu sezmış, o yüzden yollamıştı Mor Püsküllü çapkını kadına.

Yuvanis gidince, "İyi yapmadın kumandanım" dedi Hacı Stefan.

Hâlâ mühürlediği kâğıtları, Haygazyan Okulu'nu ve Zabel'i düşünen Binbaşı ürperdi: "Neyi?"

"Yuvanis'i Şadiye'ye göndermeyecektin," diyerek ekşi ekşi konuştu Stefan, "Milleti bize düşman edeceksin... Şadiye dediğin..." Bir top kumaşı alışkın hareketlerle yuvarlarken, durup sağına soluna bakındı, sesini alçalttı: "Şadiye dediğin şıllığın biri... Yuvanis'le düşüp kalkıyor diye onu terbiye etmezler de bizim tozumuzu alırlar!" Parmağıyla kendini işaret etti: "Yani olan yine gâvura olur."

"Gâvur" derken, yüzünde alaycı bir ifade vardı.

*Kuşluk, 10.30
sevgi yoksa zaman niye var?*

Sabah serinliği hâlâ saçakların altında. Nevşehir pazarı iyice canlandı. Tahmis Caddesi'nden Hükümet Caddesi'ne doğru arabalar geçiyor, esnaf işine dalmış.

Mor Püsküllü Yuvanis, gösterişli atının üstünde yaylana yaylana gidiyor. Atı da ne at ama! Nal sesi sanki ayaklarından çıkmıyor da,

at nal seslerinin üstüne basa basa yürüyor! Adım attıkça başı öne eğilip doğruluyor, yeleleri savruluyor. Atın arkasından bakanlar, her adımda nalların parlayıp söndüğünü görüyorlar.

Kahvehanenin önüne nargile dumanının kokusu pusu kurmuş. Geniz yakıcı. Bir oğlan çocuk geçiyor aniden, çevirdiği çemberin peşinden koşarak.

Kahvedeki bıçkınlar Yuvanis'in arkasından kaş göz ederek gülüşüyorlar. Kıskanç kıskanç baş sallıyorlar, "O ne namussuzdur" der gibi.

Tam o sırada kıskançlığa konu olan Şadiye beliriyor sokağın köşesinde. Çember çeviren oğlanın geçmesi için duraksıyor, yarı baygın bakışların görüş alanına giriyor. Çapkınlar, "Vay, bu ne iş!" diyerek birbirine dirsek vuruyor, hırslı bakışlar donuklaşıyor. Sivri bııklı bir delikanlı, "Herkesin altına yattı da..." diyor ama bu sözün devamı olan "Benim altına yatmadı" sözünü söylemiyor. Onun yerine, "Orospu!" diyerek marpucunu çekiştiriyor, nargileden tokur tokur sesler çıkarıyor. "Bu karı Ermeni olaydı" diyor yanındaki neden sonra, bir gün geleceğini umduğu tehcir günlerini hayal ederek, "Kimseye kaptırmazdım."

Şadiye, bir an Yuvanis'in gittiği yöne bakıp sobacının önünde durunca sivri bııklı küfürbaz nargileyi unutuyor; kadının gülümseyen yüzünü kıskanıyor sobacıdan. Başörtüsünü düzelterek gülümsüyor Şadiye; uzaktan yumuşak, hatta ılık denebilecek bir sesle sorduğu soru işitiliyor: "Soba borusu alacaktım."

Sobacı, küstah küstah bakıyor.

"Olur, verelim."

Şadiye biraz daha sokuluyor dükkâna, "Yeni gelen paşanın mutfağındaki kuzine biraz şey olmuş da" dediği işitiliyor kalabalığın gürültüsü içinde. Ağzını oynatan ama sesi çıkmayan balıklara benziyor. Kendi sözüne gülüyor, elini ağzına götürüyor...

Kahvedekilerden biri, yanındaki dürterek, "Bak, nasıl da ağzına götürüyor elini, yavrum, ah ulan!" diyor gözünü Şadiye'den ayırmadan ve sonra hırsla geriye yaslanıyor.

Sobacı, Şadiye'yi olabildiğince alıkoyuyor, onu seyretmek için oy alıyor. "Yeni Paşa," diyor, "yeni paşa geliyorsa, Ermeniler..." Duraksıyor. Sesinde acıma yok.

Şadiye lafı uzatmak istemiyor. Boğos'u soruyor: "Gelse de kursa sobayı, ne güzel olur."

Sobacı gözleriyle yiyor kadını; “Ne gerek var, biz kurarız” diyecek demeye de bırakmak istemiyor. Şadiye hem beklemekten sıkıldı hem de Yuvanis’in döndüğünü gördü; acele ediyor artık.

Mor Püsküllü Yuvanis’in kucağında küçük bir halı var. Şadiye o halının nereye gittiğini bilmektedir; sevinç ve şaşkınlık içindedir...

Sivri bıyıklı delikanlı durumu görüp kıskançlıkla dikiliyor o sıra. Yanındakine dirsek vuruyor: “Yuvanis’i gördü, hemen gevşedi, anladın mı?”

Dirsek vurulan kişi biraz ağırkanlı, gözlerini yarım açarak bakanlardan. Dünyanın bütün sırlarını anlamış gibi ağır ağır başını sallayarak gülüyor. Şadiye geçiyor gözlerinin önünden: Biçimli gövdesi feracesinin altında fıkırdıyor sanki.

Şadiye’yi gören bir erkek onu hemen aklından çıkaramaz: Bakışları pek az kadında rastlanan zengin anlamlar taşır, her an bir şey söyler. Bedeni bir erkeğin nedenini bilemediği şaşkınlıklara düşmesine neden olur, kalçası ve göğüsleri cömertliğinin aynası gibidir, herkes bu cömert yaylada rahatça gezeceğini sanır. Fakat bu durum tekinsizdir, Şadiye’ye tutulmak korkutur erkekleri: Bu kadına kapılmak kolaydır ama onun kapılmayacağını hesaba katmadan yola çıkılmayacağını hepsi bilir.

Dükkândan çıkan sobacının babası, elinde teneke makası, kulağında kalem, Şadiye’ye bakıyor. O arada, “Boğos’u görürseniz haberim olsun” diyor Şadiye. “Birkaç eksikim var, ona ısmarlayacağım.”

Yaşlı adam, “Gelir,” diyor, “eli kulağındadır.” Seviyor konuşmayı. “Nevşehir’de oturan adam önünde sonunda gelir” diyor. “Gelme mi kuzum? Ha, gelse neye yarar? İş bu, durur mu, onu çağırır. Tekrar yola gitmeden onu sana yollamalı. Çoluğu çocuğu koyup yola gitmeden... Görürsem söylerim, merak etme.”

Şadiye gülerken giderken, “Boğos’u niye arıyor ki bu?” diyor sobacı arkasından bakarak. Niyeti lafı evirip çevirmek, kadının orasını burasını konuşmak. Yaşlı adam, “Sen olsan niye arardın?” deyip tersleniyor. Dükkâna girerken de işitiliyor sesi. Belli ki oğluna çok öfkelenmiş: “Ya masanın ayağını sıkılayacak ya kapının menteşesi ne baktıracak... Sana ne?”

Boğos çoktan öldü. En az beş saat olmuştur. Bunu kimse bilmiyor, nereden bilsin... Havanın mavi mavi parlayışı, bulutların top top kümelenişi bir kesinlik fısıldıyor: Yaşam her zamanki gibidir, hiçbir şey değişmeyecektir, Boğos geldi gelecektir.

Gelmezse olmaz... İncik boncuk, koşum takımı, çivi, iğne, tıg, fare kapanı, kına, eyer, üzengi, eşek nalı, ayna, lokum, şeker ve su-cuk götürüp köylerden yumurta, pekmez, pestil, kayısı çekirdeği, köftür, üzüm kurusu, kayısı kurusu, tereyağı ya da çömlek peyniri getiren Boğos, bunları arastadaki bakkala verecektir. Bakkal olma-sa parası da olmaz çerçinin.

Boğos'un atı Mor Püsküllü Yuvanis'in atı kadar gösterişli değildir ama boyunduruğunun üstüne takılı fener yok mu, o fener işte, atı dillere destan etmiştir. "Başı fenerli at" dendi mi, Boncuk akla gelir. Herkes bilir onu. Kimse Boncuk'a "Boğos'un atı" demez. Ama herkes Boğos'u atıyla anar ve hatta bazıları "Boncuğun Boğos" bile der.

Boğos yalnız gündüzleri değil, geceleri de yollara düştüğünden feneri, karanlıkta önünü görmek için taşır. Fener, atın boyunduruğu üstündeki bir çengele takılıdır. At koştukça, yeleli bir devi andıran gölgesi yere düşer, tozlu yolları süpürür geçer. Boyunduruğu demirci Kırkor yapmıştır. Denizci feneri ise Mor Püsküllü Yuvanis'indir. Bi-raz önce atıyla sokaktan geçen Yuvanis... "Ver ulan fenerimi!" diyerek takılır Çerçi'ye. O da sağ elini sol avcuna yerleştirip bir kol hareketi yapar ki, Yuvanis aslında bu hareketi izlemeyi kırk fenere değişmez.

Boğos, Nevşehir'in doğusundaki Avanos yolundan gelir hep. O yol tarlaların arasından geçip iki çizgi halinde tepenin kamburu-nu dolandır. Arabalar gele gide otları ezmiş, orayı kelleştirmiştir. Şimdi iki sıra halinde uzayıp gider, bir görünüp bir kaybolur ve Nevşehir'e doğru coşkuyla yaklaşır.

Şimdilik Avanos yolundan gelip geçen yok. Otlar sarıyla yeşil arasında altın tozu serpilmiş gibi ışıldıyor. Gökte top top beyaz bu-lutlar var.

Ne güzel bir dünya bu... Ne güzel bir yol.

Kara haber gelmedikçe çok güzel.

*Öğlen, 12.18
zamanla ölür bütün zamanlar*

Kömür kokusu, tozu ve sıcaklığı sarmış içeriği. Kırkor elindeki koca çekici yıldızlar saçta saçta korlaşmış demirin üstüne indirdikçe, koca duvar, pencere ve ortalıktaki eşya, yerinden sıçrayıp sağa sola kayıyor gibi görünüyor.

Mayreni içeri girdi. Küçük kızı Siranuş da yanındaydı. Sabahın köründe korkunç bir düşten uyanıp çılgın gibi ağladığı o andaki gibi bakıyordu. Gözleri şişmişti. Bir beze sardığı tencereyi tezgâhın üstüne bıraktı. Tencere soğumasın diye yapardı bunu. Pilav getir-mişti. Yanında soğan, yoğurt. Biraz da pekmez. Kirkor, pekmez gelmezse doymazdı.

Neşeli görünmeye çalışarak Siranuş'u gıdıkladı Demirci: "Oku-la gitmedin mi sen keçi sultan?"

Siranuş'un neşesi yoktu, dudaklarını büze büze konuştu: "Oku-lumuz boşaltılıyormuş, kışla olacaktı."

Sabahki ağlaşmayı unutturmaya çalışırken, bu söz karşısında ne yapacağını bilemedi Kirkor.

"Ne kışlası?"

Siranuş omuz silkti. Mayreni ağlamaya hazır gözlerle kızını iz-liyordu.

Çocuk, babasına şikâyet ederek sürdürdü sözlerini.

"Okula gittim. Öğretmenler, 'Hadi evlerinize gidin' dediler. Hepsi ağlıyordu."

Kirkor güçlkle yutkundu. Dünya başına yıkılmıştı. Eliyle dı-şarıyı işaret etti hemen: "Kızım, Memet Amcana bir seslen... Pilav var, de."

Siranuş çıktı.

Çocuk çıkar çıkmaz Mayreni ağlamaya başladı: "Gidiyoruz Kir-korum, kesin!"

Kirkor da aynı şeyi düşünüyordu ama şimdi bunu söylemenin sırası değildi.

"Bırak çocukluğu... Ortada fol yok, yumurta yok."

"Sen öyle san!"

Bakıştılar. Durumun farklı olduğunu biliyorlardı elbet. Mayreni çöktü bir yere: "Haçık'ın boş evini bir paşa için hazırlıyorlar. Şadiye kaltağı da o eve kâhya olmuş. Binbaşı demiş ki, 'Paşa gelecek, tehcir binası burası olacak.' Herkes bunu konuşuyor."

Beklenen olmuştu demek.

Demek ki söylenti değilmiş. Demek ki süreceklermiş Ermeni-leri.

Pencereden baktı Kirkor: Ermeniler dışında herkes gülüp egle-niyor gibi geldi ona. Karısını son kez görüyordu sanki.

Mayreni sokuldu: "Böyle bekleyecek miyiz?"

Kirkor, “Ne yapalım?” dedi, sonra “Çaresiz, bekleyeceğiz” der gibi, boynunu büküp omuz silkti.

Memet tam o sırada geldi; baktı ki karı kocanın durumu iyi değil, endişe içinde sordu: “Ne oluyor?” Askerdeki oğlandan kötü haber geldi sandı bir an.

Kirkor acı acı bakıp yutkundu: “Zıkkım oluyor.”

Yüreği zonkladı Memet’in. Kirkor, bakışlarını tencereye indirdi: “Gel de şunu yiyelim.”

Memet yaklaştı ama yemekte gözü yoktu, neşesi solmuş, yüzü sararmıştı. Mayreni’ye baktı. “Sürüleceğiz Memet” dedi kadın.

Kirkor pofladı: “Okulu boşaltmışlar... Paşa geliyormuş.”

İki avcunu yüzüne bastırarak gözyaşlarını silen Mayreni, burununu çekti: “Paşa gelirse ne yaparlar, bunu herkes biliyor artık.”

Memet kendini toplayıp Mayreni’ye çıkıştı: “Bunları nereden öğrendin sen?” Hesap sorar gibiydi. Azarlıyordu sanki.

Mayreni kaşını kaldırdı, elini salladı: “Nerden öğreneceğim? Dışarı çık da bak... Hacı Nuri’nin bir davul zurna çalmadığı kaldı. Şadiye desen, sokaklarda sıkır sıkır gezip Paşa’nın evi için mal bakıyormuş... Yüzü yamalı kardeşi var ya, o da gençleri Ulu Cami’ye toplamış, yeminler ettirmiş. Artık ellerine satır mı verir, silah mı, kim bilir?” Kocasına baktı, sabahki davranışından ötürü onu bir güzel payladı; ağzını eğdi, “r”yi vurgulayarak onu yansıladı: “Dikran evime gel-mesin!” Sonra da hiddetle bağırdı: “Dikran gelmesin, tamam... Ama babasının katilleri evine gelecek Kirkor! Onların günü doğdu. İmam Efendi yerinde duramıyor, kapı kapı geziyor. Diyorlar ki, boya dağıtır... Günahı boynuna; evlerimizin kapısına boya süreceklermiş. Dikran evine gelmesin, tamam, emrin olur. Bütün katiller gelecek yakında!”

Memet, Mayreni’nin taşkınlaşmaya başladığını hissetmişti, serinlik vermeye çalıştı: “Sakin ol bacım, dur bir.”

“Nasıl sakın olayım?”

Mayreni’nin gözyaşları tıpır tıpır dökülüyordu. Memet alnını sıvazladı; mağaraya gitmeleri gerektiğini düşünüyordu. Orayı kimseye söylememişlerdi, mağara işe yarardı, kesin! Kirkor’u gözleri ışıldayarak süzdü: “Okumuşların Bediros ağzımı aradı. Definecilik ettiğimizi herkes bilirmiş. Yok muymuş saklanacak gizli kapaklı bir yer?”

“Hele hele!” dedi Kirkor gözlerini belerterek.

Memet'e bir coşku gelmişti, gülümsedi: "Söylemedim mağaramızı... Bilmiyorlar ki bu dünyanın altında bir yer var ve orası bizimdir. Kim gelirse gelsin, ne olursa olsun oraya gideriz. Dünya yıkılsa bizi bulamazlar. Korkma sen bacım... Bu gece eşyalarımızı yükler, ineğimizi, unumuzu, keçimizi, davarımızı alır gideriz. Kim varsa kurtaracağımız, onu da alır gideriz. Siz orada durursunuz, ben burada. Her şeyinizi getiririm... Yüz yıl sürecek değil ya bu dava! Nasıl olsa patırtı gürültü biter yakında. Ondan sonra da bir yol bulunur. Allah büyüktür."

Kirkor, Memet'i hayretle dinliyordu. Hangi arada düşünmüştü bunları, ne zaman karar vermişti? Olaylar hızla geliyor, insanlar da bunu çok önceden anlamış ve üzerinde düşünmüş gibi çıkış yolu gösteriyorlardı. Nevşehir'de daha düne kadar hiç konuşulmayan şeyler birdenbire herkesin diline düşmüştü. İnsan dediğin, zor da kalmadan hiçbir şeye kafa yormuyordu.

Geceden yola çıkmaya karar verdiler, oracıkta. Kimleri götürceklerini düşündüler. Kaç araba gidilir, nerelerden geçilir...

Kirkor sevinçliydi ama doğruluk tartışını elden bırakmaya da niyeti yoktu. İki elini birden kaldırdı: "Boğos gelmeden olmaz. Mağarada onun da hakkı var."

Memet karşı koydu: "Tamam da zaman yok... Biz hazırlanalım, Boğos nasıl olsa gelir."

*Kuşluk, 10.40
aynalar zamanın tersine bakar*

"Koca Nevşehir'in çobanıym bugüne bugün! Foturafı çekilmiş adamım ben."

Köpeğiyle konuşmak hoşuna gidiyordu çobanın. Köpek fotoğrafı ne yapsın? Yemek bekliyor, kuyruk sallıyor.

"Bu dünyada kimin foturafı çekilir Alaca? Benim, senin, bir de Enver Paşa'nın."

Muharrem alışkın gözlerle ağılı süzdü, kısa kısa havlayan Alaca'nın başını okşadı: "Bekle... Ben dönünce yersin yemeğini."

Ağılın önüne çıktı çoban. Gün ışığı aklını başından almıştı. Gökte top top beyaz bulutlar vardı. Alaca'ya baktı: Gülümser gibiydi hayvan. *Hilesiz bakmalı itin gözü... İtin gözü yüreğini göstererek bakacak. Delik delik bakandan hayır gelmez.*

İlk kez kendini ve köpeğini bir fotoğrafta görecekti; hem Alaca olacaktı orada hem kendisi. Böyle çekmişti Dikran.

Aklı almıyordu: Nasıl oluyordu da insanın resmi kâğıdın üstüne çıkabiliyordu? Enver Paşa'nın, padişahın ya da Talat Paşa'nın fotoğraflarını görüyordu sık sık; gerçekten fotoğraflardaki gibi miydi bu adamlar acaba?

Gerçi şu yağ tüccarı şişkonun, gözleri kanlı Emin Ağa'nın fotoğrafını görmüştü bugün; adamla fotoğrafı birbirine çok benziyordu, evinin duvarına asılıydı... "Para vermem" diyordu sanki. Para vermemiştii gerçekten.

Kendi fotoğrafının nasıl olacağını bir türlü kavrayamıyordu Muharrem. "Benim de resmim olacak!" dedikçe başı dönüyordu. Böyle bir şeyi pek çok insanın düşleyip de yapamadığını biliyordu. Çok pahalıydı fotoğraf, en azından garibanlar için... Muharrem de garibandı ama sağ olsun Demirci Kırkor'un damadı Dikran yapmıştı bir iyilik. Yine de ona para vermek istiyordu, en azından teklif edecekti. Almazsa üstelemeyecekti; teklif var, ısrar yoktu.

Şadiye'nin sobacının önüne geldiği vakitti; Mayreni, kocasına götüreceği pilavı pişirmekle uğraşıyordu henüz. Küçük kız Siranuş, "Okul kapanmış" diyerek eve gelmemiştii daha. İşte o vakitlerde Tahmis Caddesi'ne geldi Muharrem. Alay edilmeye hazır, yürüdü. Bilirdi burada başına gelecekleri; ne zaman ansızın "Nahoooy!" dense büzülür, "Ananı! Ananı!" der kapanırdı. Çobanların pek güzel söylediği, hayvanları hizaya sokan "Nahoyyy!" çığlığı kulağının dibinde ansızın söylenirse, kaçacak delik arardı. Muharrem'i sövdürmekten zevk alan tuzsuz adamlar her yerde bulunurdu; hele Şadiye kahvenin önünden geçerken... Öyle de oldu: Başta nargile içen sivri bıyık; sonra dişleri seyrek, gözleri delik delik bakan arkadaş... Şadiye'nin yanında çobanı sövdürmenin ve kadının gözlerinin içine bakmanın tam zamanıydı.

Muharrem, "Ananı! Ananı! Ananı!" diyordu durmadan.

"Ananısı! Ananısı!" sözünü köpürte köpürte güldüstüler. Bir daha "Nahoooyy!" diyerek parmağını uzatan şehlanın önünden kaçtı Muharrem. Ter basmıştı burnunu. Adamlar analarına bir güzel sövdürüp yıştılar.

Fesinin mor püskülünden tanıdığımız Yuvanis, hani şu Çerçi Boğos'a denizci feneri veren çapkın, Şadiye'nin ve kahvenin yanından geçtikten sonra bir bağırtı duydu. Atının gemini çekerek dön-

dü. Baktı ki, kahvedeki sivri bıyıklı bıçkın biraz şımarıklık olsun, biraz da Şadiye'ye şirinlik olsun diye Muharrem'i kızdırıyordu; yanındaki yarım bakışlı şehla da dalkavukluk ediyor, "Nahoooyy!" diyerek Muharrem'in koltuğunun altını dürtüklüyordu. Sobacı, "Lan! Etmeyin be, günahtır!" diyor ama o, nasıl, iyi söyledim mi, der gibi Şadiye'ye bakıyordu.

Kararsız kaldı Yuvanıs. Düşündü; belaya bulaşmak istemedi: Atının başını çevirdi, hayvanı kızgın kızgın topukladı.

Muharrem, dünyayı başına yıkan bu şamataya küfrederek yürüdü, fotoğrafçının kapısına geldi. Kirkor'un damadı Dikran'ın dükkânına.

Karanlık odada çalışıyordu Dikran. Muharrem'i oraya almak istemese de onun merakına yenildi: "Gel, bak sana ne göstereceğim."

Muharrem duvardan duvara ipler gerili karanlık odaya girdi. Kırmızı abajur rafta ısıyıp duruyordu. İçinde kıpkırmızı görünen bir mum vardı. Odadaki her şey siyahın ve kırmızının tonlarındaydı. Fotoğraflar iplere mandalla tutturulmuştu, bazılarında su damlıyordu.

Muharrem, Dikran'ın bu odada ne yaptığını anlamadı önce; merakla dört köşeli leğene eğilip baktı: Suyun içindeki kâğıtta resimler belirmekteydi. "Allah Allah!" dedi Muharrem. Dikran leğenden aldığı bir kartı ipe asarken yüzüne abajurun ışığı vurdu. Alnı, kan kırmızı ışıktaki pürüzsüz göründü bir an.

Muharrem şaşkındı. Dikran'ı dirseğiyle dürttü usulca: "Vay anasını! Bir yaşına daha girdim!"

Genç fotoğraf ustası kıvançla baktı ona. Mucize yaratmıştı sanki.

Muharrem kekeledi: "Di... Di... Dikran... Bunu nasıl yaptın?"

Yanıt vermek yerine kaşıyla fotoğrafı gösterdi Dikran. Fotoğrafta, Muharrem köpeği Alaca'ya eğilmişti, sırtıyordu.

Dikran'a yalvarır gibi baktı Çoban, hayretle parmağını ısırdı. Kâğıda dokunmaya korkarak elini uzattı:

"Bu bana benziyor mu ki?"

Kendisinden, başka biriymiş gibi "bu" diyerek söz ediyordu. Dikran yanıt vermedi, başka bir fotoğrafı ipe astı. Şarkı söylüyordu. Şarkının iki sözcüğünü mırıldandı, astığı kâğıdı inceledi. Bu hareketi, Muharrem'e, fotoğraftaki adama benzediğini söylüyordu. Muharrem de bunu biliyordu ama üsteledi.

"Ben bö... Böyle miyim? Kötü çekmişsin!"

Dikran on yedisindeydi ama daha büyük gösteriyordu, sesi in-
ceydi biraz.

“Neysen osun, böylesin.”

Bunları söylerken seyrek ergen bıyıklarının arasından dişleri
parladı. Çoban, belli ki fotoğraftaki adama benzemediğini, ondan
daha düzgün görüldüğünü düşünmekteydi.

“Hadi lan!”

“Valla bak... Anamın ölüsünü öpeyim ki böylesin.”

“Tövbe de oğlum! Tövbe de... Anan ölmesin. Ne suçu var?”

Dikran yanıt vermedi, içinde yankılanan o türkünün sözlerini
kaşlarını çatarak söyledi; sonra dudaklarının arasına bir mandal
koyup mırıldanarak söylemeyi sürdürdü. Agrandizörü açtı, altın-
daki kâğıda ışık düşürdü; şimdi türküyü ıslığıyla çalmaktaydı.

Muharrem ipte öylece asılı duran fotoğrafa burnunu değdirecek
kadar sokuldu: “Çirkinmişim lan ben...”

Dikran bilge bir sesle konuştu: “İnsan sağına döner, soluna dö-
ner, hiç aynı görünmez.”

Muharrem fotoğrafı gösterdi, ikna olmuş görünüyordu.

“Alaca aynı Alaca... Valla doğru. Pek çirkinim.”

“Yürü anasını sattığımın dağılısı! Çoban güzel olsa n’olacak!”

Muharrem yanlış yapacağından korkardı hep. Fotoğrafa uzan-
dı: “Alayım mı bunu?”

“Daha kuruyacak, kenarlarını keseceğim... Sonra veririm.”

“Borcumuz?”

“Bu benden... Sen istemedin ki, ben çektim.”

“Olsun.”

“Dedim ya, sana bedava.”

Muharrem, Dikran’ı daha fazla konuşturmadan ona sarıldı. De-
likanlı elindeki kutuyu düşürmemek için sakındı. Gülüştüler ve
odadan çıktılar. Orada üç ayak üstünde duran bir fotoğraf makine-
si ve duvarda beyaz çiçek desenleriyle süslenmiş perde vardı: Per-
denin üstüne Latin harfleriyle bir yazı işlenmişti:

Souvenir de Nevchehir

Siyah perdenin sağ alt bölümünde, çiçek desenlerinin bittiği yerde,
fotoğraf stüdyosunun adı yazılıydı:

Mourad Bekmezdjian

Muharrem makineye dokunmak isteyince Dikran, “Aman!” diyerek onu durdurdu. Çoban böyle ani sesleri, heyecanı, bağırımları, azarlanmayı sevmezdi; bozultur, söver, kekelemeye başladılar. Bu kez boş bulunup Dikran’ın anasına sövmedi ama, “Pa... Pah... Paha... hahalı mı bunlar?” diyebilirdi.

Dikran makinenin çok pahalı olduğunu sağ avcunu açıp elini havada birkaç kez çevirerek anlattı.

“An... An... la... madım ki” dedi Muharrem, “Bunun ö... ö... nünü... ne ot... otu...”

Muharrem cam negatifi görüntüyü kâğıda nasıl yansıttığına hayret ediyor, bunu söylemeye çalışıyordu. Çoban, fotoğrafın nasıl hazırlandığını görse de bir şey anlamamıştı, baktıkça “Allah Allah!” diyordu. Nasıl doğduğunu merak eden çocuklar gibi yine aynı şeyi sordu.

“Dikran, benim yüzüm nasıl oldu da kâğıda çıktı?”

Fotoğrafçı, kalın kafalı çobana bunu nasıl anlatacağını kestiremiyordu; aynaya bakıp saçlarını ve seyrek bıyıklarını düzeltti, sonra, “Şöyle düşün” dedi işaretparmağını uzatarak: “Seni çektiğim şu makinenin içinde ayna var, göz açıp kapayıncaya kadar seni görüyor ve içinde unutup.”

Muharrem inanmadı, sırtıttı: “Hadi lan!”

Dikran, iki eliyle Muharrem’in başını çevirdi: “Gözünü ayırma benden” dedikten sonra öylece durdu, Muharrem sırta sırta bakıyordu. Dikran kızdı: “Kıpraşma! Dur...”

Muharrem ciddileşti. Dikran’a baktı. Burnundan çıkan soluğu dinledi. Neden sonra Dikran ondan gözünü yummasını istediğinde fotoğraf ustasının görüntüsü karanlıkta bir ruh gibi ışıdı. “Bir resim arabı göreceksin” diyordu Dikran: “Makine, işte o resim arabına benzeyen bir şeyi unutup içinde.”

Muharrem şaşkınlıkla gözlerini açtı. Dikran’ın ne demek istediğini anlamıştı. “Vay anasını!” diyordu durmadan.

Fotoğraf ustası kıvançla güldü: “De ki aynaya bakmışsınız, orada resmimiz kalmış! Unutmuş ayna bizi.”

Muharrem, genç adamın sırtına bir şaplak vurdu; bu, onu takdir ettiği içindi.

“İşte ben o cam aynadaki resmi alıyorum” dedi Dikran. Rafların dibinde duran biri sarı, öbürü mavi etiketli iki teneke kutuyu işaret

etti, “Bunları leğene koyuyorum ve Allah’ın işine bak ki, aynada unutulmuş o resim kâğıda çıkıyor!”

Bidonlardaki suyun ne işe yaradığını kafası almadı Muharrem’in; şimdiye dek işittiği şeyler zaten yeterince karmaşıktı. Biraz önce Dikran’ın yaptığı el hareketini yaptı, “Ohoo!” dedi. Böylece, anlamasının zor olduğunu söylemiş oluyordu.

Dikran, aynı el hareketiyle farklı şeyler anlattıklarını düşünüp güldü.

Sonra iplere sıra sıra dizilmiş diğer fotoğrafları gördü Muharrem: Yün eğiren bir kadın, Papaz Haçadur Efendi, okul önünde çocuklar, öğretmen Diruhi ve diğerleri, Okumuşların Doktor Bediros, Bağdasar, Kasap Hayri, Bakkal Lazaris, evler, Nevşehir’in uzaktan görünüşleri, Rum mahallesi, Ermeni Kilisesi, Kurşunlu Camii, Bektaşî Tekkesi, Çerçi Boğos, Boğos’un kızları ve anası...

Muharrem, “Hani Kirkor nerde? Mayreni, Gülgaran... İnsan kaynatasını çekmez mi?” diyerek laf dokundurdu.

Dikran gereksiz yere utandı: “Çekeceğim onları bugün.”

Nevşehir’deki hemen herkesin ve her şeyin fotoğrafı vardı burada. Çoban buna bir anlam veremedi: “Niye çekiyorsun bunları? Boş boş evler, yollar... Masraflı değil mi?”

Dikran acıyla süzdü Muharrem’i.

“Doktor Bediros diyor ki, bir gün gidersek bunlara bakıp avunmuşuz.”

Muharrem bozuldu: “Nereye gidiyorsunuz?”

Dikran çobana sitemle baktı. Dudaklarını kemirdi, sesi titredi.

“Tabii, duymamışsındır... Ermenileri sürüyor hükümet...”

Çoban böyle şeyler işitmişti ama bunlar hakkında konuşmak istemedi. Havaya baktı, gitme vaktinin geldiğini düşündü: “Hadi Allah işini rast getirsin.”

“Eve gidiyordursun şimdi sen.”

Dikran bunu, adamın nereye gittiğini bildiğinden söylemiyor. Huylu çoban, çocukluğundan beri –mezarına sövdüğü babası ona ne yaptıysa– hiçbir soruya yanıt vermez, yanlış söylenen sözün doğrultmadan da duramazdı. Dikran bunu bildiğinden, soru sormadan, öylesine bir şey söylemişti işte.

“Sü... Sürüyü çıkaracağım” dedikten sonra elini kapının kenarına koydu, kapıya abandı Muharrem: “Akşam olmadan Kırdüzü’ne varırım. İş... İş... İşim çok...” Döndü, eşiğe adımını koydu: “Bugün

hesap günü... Paramı aldım. En az üç gün giderim. Gelsem de n'olacak? Sürüyü evlere dağıt, sağılsın, sabaha gene çık. Beni kolay göremezsin. Paramı aldım diyorum, bak, ona göre.”

“Git işine!” dedi azarlayarak, parayı kabul etmedi Dikran. “Gidersek,” derken duraksadı, “fotoğrafını Kasap Hayri’den alırsın.”

İşıl işıl gülümsedi Muharrem: “Gitmeyeceksiniz!”

Dikran dükkânının önünde durup Muharrem’in yürüyüşünü izledi. Karşıda, dudağından sigara eksik olmayan Kasap Hayri oturuyor, ağzındaki bitmeden yeni sigarasını sarıyordu.

Hayri yanındaki sandalyeyi, tütün tabakasını, fincanı gösterdi. Dikran da bu daveti parmaklarıyla makas işareti yaparak yanıtladı; döndü, dükkânına girdi.

*Öğlen, 12.45
zaman dedikodu gibidir, yayılır*

Kasabın işi çobanla, sevmez ona yapılan adi şakaları. Muharrem’in fotoğrafçıdan çıkıp neşeyle gidişini düşündü bir süre. Onun sevinçine imrenerek, “Akılsıza ne mutlu” dedi. Sonra büyülenmekten korktu, “Tövbe estağfurullah!” diyerek tabakasının ağzını kapattı. Tek gözünü kısıp çünkü Cuma hutbesinde, müftünün ettiği sözleri aklından geçirdiğini bilemeden, fotoğrafçı delikanlı Dikran’ı süzdü; babası Pekmezoğlu Murat’ın talihsiz bir biçimde attan düşüp ölüşü unutulacak gibi değildi. Müftü Efendi’nin sözleri dile dolanan bir şarkı gibi Hayri’nin içinde dolaşıyor, en çok da halı kokusunu anıştıran evcil bir sesle, “Komşu hakkı” diyordu derinden derine, “Peygamber efendimiz” derken sesi titriyordu: “Peygamber efendimiz, sallallâhu aleyhi vessellem, mazlumun bedduasını almaktan çekinin, çünkü onun bedduası ile Allah arasında perde yoktur, der.” Kalabalığı süzüyordu zayıf sesli, çekingen Müftü, sık sık “Buharî şöyle söyler: Gayrimüslimlerin cenazesini görünce ayağa kalkan peygamber efendimiz” derken gözleri doluyor, “İslam merhamettir” derken ağlıyordu. “Buharî...”

Bir kapı gıcirtısı duyuldu: Arka kapı açılmış olmalıydı, içeriden dışarıya, yağ kokusu taşıyan bir hava aktı.

Karısına seslendi: “Esmâ!”

Ses yok.

Böyleydi o; hayalet gibi gelir, hayalet gibi giderdi.

Tütünü düzgün saramamıştı Kasap Hayri; sigarası, mecalsiz bir dal gibi dudağından sarkıyordu.

“Buharî şöyle söyler...”

İpli çakmağını çıkardığı sırada karısı Esma, dükkânın loşluğu-nu arkasına alarak kapıda belirdi. Omzunda koca leğen. Çarşafının başörtüsünü ısırmış. Yüzü kapalı. Kocasının sigarasını yakmaya hazırlandığını gördüğü halde, “Sigara mı içiyorsun?” dedi, ısırdığı başörtüsü yüzünden bazı sözleri yutarak.

Hayri, karısının ne dediğini anladı; eksik yarım, bize dokunan her sözü anlarız... Esma, yanıt beklemeden, sakatat dolu leğeni sol eliyle tutarak dışarı çıktı. Sağ eli belinde. Leğen sağ kolunun üstüne oturmuş. Beline bastıran parmakları hafif eğri. Zamanın geçmiş olduğunu gösteren parmaklar. Hüzün verici görünüyorlar.

Kadının aklına bir şey geldi, “Şadiye” deyince başörtüsü açıldı, yüzü açığa çıktı. Kederli bir yüz. Kimsenin söylediği şeyi duyma-sını istemediği için gözleriyle etrafı yokladı, sesini alçalttı: “Şadiye, Yuvanis’i eve almış, Bilal öfkeden köpürüyor. Bir konuşsan...”

“Ne konuşacağım?” diyerek karşı koydu Hayri, aslında konuş-ması gerektiğini düşünerek. Karısını azarlamasından belliydi bu.

Esma titizlendi. Kaşı gözü oynuyordu: “Git konuş. İnsan namu-suyla yaşar.”

“Niye ben?”

Omzundan kayan tepsiyi hoplatıp yerine yerleştiren Esma, so-ruya soruyla karşılık verdi: “Ben mi konuşayım?” Sonra da gözle-rini yusuvarlak açtı: “Anası değilim, danası değilim!” Sağı solu kolladı, başörtüsünü çekiştirdi: “Bak, sen Şadiye’ye bir şey söyle-medikçe... Of! Omzum koptu. Kalk git yav!”

Esma, tekrar başörtüsünü dişleri arasına sıkıştırıp yüzünü ka-pattı ve uzaklaştı. Zayıftı, “carı carı” yürüyordu –Nevşehir’de böyle derler, hızlı gidiyordu– ve bir yandan da Hayri’nin sigara içişini düşünüyordu. “Bok iç!” dedi, kocası karşısındaymış gibi. Hayri’yle aralarında, everip yuvadan uçurdıkları üç kız çocuklu, kocaman bir eskimiş zaman duvarı yükselmişti, ne yapsın.

Birbirlerine söyleyecek hiçbir iyi sözü kalmaz bazılarının.

Kasap Hayri sigarasını atıp ayağıyla ezdi, dükkânı kapayıp yü-rüye yürüye Hükümet Caddesi’ne çıktı. Yürümek güzeldi, hava gü-zeldi. Ne yapacaktı şimdi Haçık’ın evinde? *Gitmesem? Yok yok, gide-*

yim... Kararsız duygular içinde sallana sallana yürüdü, evin önüne geldi. Bilal'in sesini işitti birden; Haçik'in evinde, boğuk boğuk bağıırıyordu: "Binbaşı'ya git, bu işi bırakıyorum, de!"

Şadiye'nin sesi işitildi: "Hoşt! "

Bir şey duvara çarptı, pof etti, şangırtılar duyuldu.

İş büyüyordu. Yine de dinledi önce Hayri. Bilal'in sesi öfkeden titriyordu: "Bilal'in karısı Munise'ye diyeceksin, Muni..."

Çatal kapıyı açıp Ermeni evinin taş avlusuna girdi Hayri. Kapının gıcirtısını ve ağır gümbürtüsünü işiten yukarıdakilerin sesleri kesildi. Merdivenleri tırmanıp ikinci kata çıkarken Şadiye'yi gördü Hayri, "Bağıışıp durmayın!" dedi, "Sokak, seslerinizle inliyor."

Şadiye fısıldasa da sesi yüksek çıktı.

"İnlesin! Al götür şu zibidiyi! Binbaşı'nın bana verdiği işi kısıyor, Yuvanis'in dedikodusunu çıkarıyor benimle. Güya kardeşim... Niye? Binbaşı Fuad Hilmi Bey bunları duyup benden vazgeçsin de o şaşı gözlü Munise, benim yerime bu evin kâhyası olsun..."

"Sus!" anlamında parmağını dudağına bastıran Hayri, kardeşinin koluna girdi, kadını çeke sündüre içeri soktu. Bilal, sedire oturmuş sigara içiyordu; kapı açılıp kapanınca sigarasının dumanı dalgalandı. Ayağının dibinde çanak kırıkları vardı. Şadiye esaslı bir testi gümletmişe benziyordu duvarda.

Şadiye öfkesini anımsayarak Bilal'e bağıırıyordu ki, Hayri kız kardeşini adeta silkeledi: "Sus kadın!"

Önce tepkisel bir davranışla, "Susmayacağım!" dese de sesini alçalttı Şadiye: "Bana orospu dedi! İnsan ablasına böyle söyler mi?"

Hayri yanıt vermedi, Bilal'e baktı: Kös kös oturuyordu. Yüzünün yarısı doğum lekesiyle kaplıydı. Çirkindi; Hayri'ye de Şadiye'ye de benzemiyordu. Yine de aralarında kardeş olmanın sıcaklığı, yaşamışlığı ve anıları olduğu belliydi.

Şadiye, bir sandalyeyi çekti. Hayri de "Çok şükür" diyerek sedire yığıldı. Üstünden bedesten kokusu yükseliyordu. Şadiye bu kokuyu sevmeydi, sandalyeyi masaya doğru sürükledi: Yansıması aynaya vuruyordu. Konuşırken aynada görünen yüzü daha güzeldi fakat ağzı çarpık görünüyordu.

Hayri kaşlarını çatarak, öfkeyle sordu: "Yuvanis girdi mi bugün buraya?"

Şadiye, "Evet" anlamında başını salladı, omuz silkti: "Yuvanis de girdi, sobacı da... Bulsaydım Boğos da girecekti."

“Yuvanis’le aranızda ne var?”

Şadiye irkildi.

“O sivri bıyıklı Selim denen it söyledi bunu, değil mi? Senin de aklına geldim’ola o piçin bana nasıl laflar attığını sormak? Adaletle bak! Herifler karılara istediğini yapıyor, bir de üste çıkıyor!”

Bilal araya girdi: “Yuvanis’i hiç çekinmeden aldın bu eve.”

“Sen sus!”

Hayri, elini kaldırarak, yüzüne bile bakmadan susturdu Bilal’i: “Şadiye, bak, kafamın tasını attırma. Kasap bıçağı belimde... Eli-mi bile yıkamadım. Karnını deşerim! Düzgün konuş. Yuvanis niye girdi bu eve?”

Hayri’nin tehditleri hep kurusıkı olurdu; karşılık verecek yerde acı acı güldü Şadiye, Bilal’i işaret etti: “Yuvanis geldiğinde, bu salağın şaşı karısı Munise de buradaydı. Ona sor, niye geldiğini...”

Hayri üsteliyordu, boynunu uzatmış, kızarmıştı: “Sana soruyorum, niye geldi?”

Şadiye parladı ama tedirgindi: “Bu ev bir paşa için hazırlanmıyor mu? Herif çat kapı gelecek diye nereye basacağımı şaşırdım! Sahipsiz ev... Sedir örtüsü eksik, odunu yok, soba borusu delik, ibriği yok, seccadesi yok... Binbaşı Fuad Hilmi Bey, ‘Haçık’ın evini bir hizaya koyun’ diyor, ben bunların peşinde koşuyorum, siz aklınızda ne varsa onu görüyorsunuz.”

Bilal kaşını kaldırdı: “Soba işini şimdi söyledin. Hem, erkek işini yapamazsın sen.”

“Tüküreyim erkek işine! Bir yumurta kır da göreyim!”

Hayri üsteledi: “Şadiye, Yuvanis niye geldi?”

“Hacı Stefan küçük bir halı göndermiş, seccade niyetine... Onu getirdi.”

Bir sessizlik oldu.

“Fotoğrafçı Dikran’ın babası Murat” dedi Hayri, durup Bilal’e baktı, lafını düşündü, “Attan düşüp ölme, onunla ne haltlar karıştırdığını hiç bilmeyecektik Şadiye. Şimdi de Yuvanis çıktı... Murat öldü diye sustum ama... Bak, her mahallede bir kırığı olan Yuvanis’in ölmesini beklemem bu sefer.”

Şadiye küçümseyerek bakıyordu.

“Murat’la neyimiz çıkmış? Samanlıkta mı basmışlar bizi? Bunlar kimin ağızları Hayri?”

“Senden on yaş büyüğüm ben! Kötü karılar gibi heriflere adıyla

sesleniyorsun! Ağabey denir, kardeş denir, efendi denir ama erkeğin adı denmez.”

Bedenini sandalyenin önüne doğru çekip iki elini iki dizine yerleştiren Şadiye gözlerini kıstı, belinin ortası çukurlaştı: “Demek Dikran’ın babasına ben...” Acı acı güldü. Sözünü tamamlamadan başka konuya geçti: “Ya senin Dikran’ın anasına çığırdığın o türküler n’olacak?”

Hayri’nin gözleri büyüdü. Şadiye, parmağıyla Bilal’i gösteriyordu.

“Sen bu imansızın yanında zemzemle yıkanmışsın... Ne evli olduğuna baktılar kadının, ne çocuklu olduğuna, adını çıkardılar. Nevşehir’in bütün kart zamparaları ‘Murat ölse de Araksi’ye konsak’ diyerek, işi adiliğe vardırıdılar.”

Bilal toparlandı. Doğum lekesi morarmış gibiydi.

Şadiye suçlayıcıydı: “Olan kadına olur zaten... Hiçbir şeyden haberi olmayan kadını kafalarında soydu bu itler!”

Şaşkınlıkla dinliyordu Hayri.

Şadiye sesini değıştirdi, adamları yansılıyordu: “Şeker Araksi, bal Araksi!” Yüzü heyecandan iyice güzelleşmişti. Bilal’i bir süre düşmanca süzdü, tehditkardı: “Fotoğrafçı Murat’ın nasıl öldüğünü bilmediğimi mi sanıyorsun?”

Bilal, konuşmak için atılıyordu ki Hayri, yerine oturması için ona parmağını uzattı, Bilal’in susmasına bu yetti. Sonra çakmak çakmak olmuş gözlerle Şadiye’ye döndü Kasap: “Nasıl öldü, ben bilmiyorum?”

Şadiye kendinden emindi. “Ürgüp’ten dönerken atını ürküt-tüler” diyerek altındaki sandalyeyi öne çekti. “Adam attan düştü. Eşekten düşen ölür de attan düşen ölmez... Doğrulana kadar kafasına koca taşı indirdi senin şu imansız.”

“Benim imansız mı? Kim?”

“Yağcı Hacı Nuri.”

“Sen nerden biliyorsun?”

Bilal’i kaşıyla işaret etti Şadiye: “Bu çakalın mıymıy karısı Munise söyledi.”

Bilal fırladı: “Öldüreceğim seni!”

Şadiye irkildi ama Hayri çok kızmıştı, erkek kardeşine şamarı çaktı: “Otur yerine!” Şadiye’ye döndü: “Munise nereden biliyor Murat’ın nasıl öldüğünü?”

Şadiye, “O nereden bilecek?” dedikten sonra yine kaşıyla Bilal’i işaret etti: “Bu söylemiş.”

Bilal eliyle koluyla tehditler yollarken, Şadiye sesini yükseltti, bağırarak açıkladı durumu: “Çünkü Bilal de içlerindeymiş! Murat’ın yolunu kesen tuzakçılarla birlikteymiş!”

Yine bir sessizlik oldu. “Buharî şöyle söyler” sözü Hayri’nin altında yanıp söndü. Solukların hışırtısı işitiliyordu. Kumaşların ve sedirdeki otların hışırtısı da.

Hayri, Bilal’in önüne dikildi.

“Doğru mu lan bütün bunlar?”

Bilal, “Yok, vallaha yalan!” dese de suçüstü yakalanmış görünüyordu, kendisini korumak için ellerini siper etti.

Hayri tiksintiyle bağırdı.

“Alçak herifler! O geberip gitmiş kaymakamdan öğrendiniz bütün bu yolları! Haçık’ın gül gibi karısını dağa kaldırdı Hacı Nuri, kaymakama yağcılık olsun diye. Fosur fosur esrar içerdi herif, afyon sakızı çiğnerdi. Namuslu karı, o pezevenge çerez oldu... Demek Melanuş yetmedi, bir de Araksi’ye el koyacaktınız, ha?”

Tokadı çaktı Hayri, bir daha, bir daha. Bilal’in yüzünün beyaz tarafı kızardı. Ağlıyordu.

“Niye ağlıyorsun gebeş?”

Bilal ne söylese boştu, ağlamakla yetindi. Hayri, onu yakasından tutarak hırsla silkeledi.

“Bilal! Kafasız Bilal! Öğretmensin sen, işin çoluk çocukla, ne yapacaktın Araksi’yi?”

“Sen ne yapacaksan onu!” dedi Bilal ağlayarak, koluna burnunu sildi. Hayri küçük kardeşinin baldırına tekneyi kondurdu: “Ben seilmek istedim it! Seilmek... Kadına hiçbir kötülük yapmadım.”

Şadiye o anda, “Tıpkı benim gibi” demeyi çok isterdi. Diyemedi.

Hayri tabakasını açtı, tütün sarmaya başladı, kumaş hışırtıları dışında ses işitilmiyordu. Neden sonra konuştu, kederliydi.

“Hacı Ekiz Mahallesi’ne, Hacınurluoğlu Yosif’in evine Kafkas cephesinden elsiz ayaksız bir asker getirdiler. Donmaktan kurtulmuş, ellerini ayaklarını kesmeseler ölürmüş... Hükümetin her şeyi sakladığını söylüyor, Kafkas Cephesi’nde bitmişiz. Koca ordu dağda telef olmuş. Altı aydır, Moskof’u şöyle kırdık, şöyle zaferler kazandık, deyip duruyorlar... Yalanmış hepsi.”

Konu ansızın değişince Şadiye ve Bilal gevşedi.

Şadiye iç çekti: “Yalan dünya.”

Hayri sevecenleşmişti: “Mesele şu bacım” diyerek tütün tabakasını eline aldı: “İşimiz giderek zorlaşıyor. Didişmeyi bırakın. Müslüman demiyor, Rum demiyor, savaş her evden can alıyor.”

Şadiye bu öğütlerden sıkılmıştı: “Bana akıl verme. Ben işimi bilirim... Sen şu akılsıza, onun bunun dümbeğini çalmaya hevesli şu kafasına bir şey söyle.”

“Şadiye!” dedi Hayri, sesini yükseltip kaşlarını çatarak, “Şadiye bak, Munise’yle birlikte çalışın bu evde, sana yardım etsin, dedikodu olmasın... Sen de aldığın paradan üç beş kuruş verirsin.”

Şadiye gözlerini kısıtı, iki elini beline koyup meydan okudu: “Benim kocam var mı? Yok. Munise’nin kocası var mı? Var. Kim yol yordam bilir? Ben. Munise ne yapar?” Bilal’i kızdırmak istiyordu, alt dudağını ısırıp ağzını eğdi – Munise’yi yansılıyordu: “Mıymıy...”

Hayri’ye bir gülme geldi, Şadiye coşmuş görünüyordu: “Paşayla, hocayla konuşmayı kim bilir? Ben. Ne yapacak Munise? Beni gözleyecek. Niye? Kahpelik ediyor muyum diye... Hoş! Kahpeysen bana gözcülük eden ne olur? Ağzınızdan çıkanı kulağınız duysun! Ben ne olduğumu bilirim. Beni bilmeyen de kendi gibi bilir.”

Hayri ikna olmuştu olmasına ama yine de şansını denemek istiyordu.

“Şadiye, bak, tek başına olmaz...”

Şadiye’nin sinirleri boşaldı, gözyaşlarını silerek konuşmaya başladı.

“Nedir sizden çektiğim? Kocam öldü, yanınıza dönemedim. Bana sahip çıkasınız diye hem kendime hem size çalıştım ama kızıma bakamadım, öldü yavrucak!”

Çok içlendi birden, sesi boğuldu, sözleri zor anlaşılır oldu.

“Allah kocama gani gani rahmet eylesin... O elimden tutmasa, okuma yazma öğretmese zırcahil kalırdım Hayri... Senden farkım olmazdı. Anladın mı?”

Gözünün yaşını sildi, ağdını kesti, meydan okuyarak, açık ve anlaşılır bir sesle konuştu – parmağıyla odanın ortasını işaret ediyordu.

“Gelsin Munise... Ama tek kuruş vermem! Buyursun gelsin, beni gözlesin.”

Bilal bir şey söyleyecekti ki, Şadiye parmağını salladı: “Sus da dinle! Tehcir işini yapacak olan paşa her an gelebilir. Kaymakam

Said Bey Kırşehir’de, yerine Binbaşı bakıyor. Paçaları tutuşmuş herifin, ‘Hazır ol’ deyip duruyor bana. Karını al getir yarın, bir işe yarasın.”

Hayri’ye baktı, göğüs geçirdi, sakinleşiyordu artık.

“Bir şeyden haberim yok belleme Hayri, Ermenileri sürmeye geliyorlar. Milletin anasını eşşek kovalıyor, siz benim namusumla uğraşıyorsunuz. Deyyuslar!”

“Deyyuslar” derken gülümsüyordu.

Hayri, Bilal’e baktı, “Kahve yap bize Bilal” dedi ve sardığı sigaralardan birini Şadiye’ye uzattı.

*Öğlensonu, 13.49
yıkarak geçer zaman*

Miralay Ziya Bey, Uçhisar’dan aşır Kır Düzü’ne indiğinde, “Bu atlarla yola gidilmez” diyen kervancının sözünü dinlemediğine öyle pişmandı ki, üç saatlik yolu yedi saatte geçtiği için kendine sövüp duruyordu. Acele etmişti de ne olmuştu sanki? Atları dinlendirmek için dağ başlarında beklemişler, sıcaklığın altında aç susuz perişan olmuşlardı. Üstelik haberler de can sıkıcıydı: Onbaşı Necmi Efendi’den gelen telgrafa göre, Osman Ağa’nın adamları Boğos’u tutmuşlardı ama ortada mal yoktu, Boğos da “cavlağı çekmiş”ti.

Bir çeşme çıktı önlerine. Su içmek için durdular. Ziya Bey atından indi, yuları tutması için Hurşit’e verdi ve kalpağını çıkardı: “Kervancı üç laf söyledi, üçü de doğru çıktı, gördün mü?” Kolağası kederle bakıyordu, Miralay parmağıyla saydı: “Bu atlarla yola gidilmez dedi, haklı çıktı, bir. Osman Ağa’yla iş yapılmaz dedi, haklı çıktı, iki. Bir de bizi kalpaklı malpaklı görünce askere benzetemedi ya, haklı çıktı, üç... Bizden asker olmaz. Şu rezillığe bak, bir çerçiyi tutamadık.”

Kalpağını kenara koydu, eğildi, patır patır su akan iki oluktan birinde yüzünü yıkadı. Su içti, doğruldu, tıkanarak konuştu: “Hayret! Ne zaman o kervancıdan söz etsek, altına kaçırın oğlan aklıma takılıyor. Kime benziyor bu çocuk, bir türlü bulamıyorum.”

Hurşit başını sallamakla yetindi.

Ziya Bey elini başına, boynuna, kollarına sürerek kurulanmaya çalıştı, kalpağını başına oturttu, çeşmenin üstündeki kitabeyi okudu:

ΣΑΗΙΒΙΛ ΧΑΓΙΡ ΧΑΚ
ΝΕΒΣΕΧΙΡ ΒΑΚΚΑΛΛΑΡΙΝΙΓ
ΖΙΚΡΙ ΕΠΕΤΙ ΟΛΣΟΥΤ
1873 ΑΠΡΙΛ 21¹

Rum bakkallarının yaptırdığı bu çeşme iyiydi hoştu da “Sahibil hayır” diyerek köylüce yazılmış olan bu taş nasıl olacaktı da sonsuza kadar duracaktı burada? *Zikri ebedi olsunmuş*, diyerek alaycı alaycı güldü. Ziya bir Hristiyanın Türkçe konuşmasını ve Türkçe yazmasını görmek bile istemiyordu: Ona göre Türkçe konuşan herkes Müslüman olmalıydı, yoksa insanın içine fitne düşerdi.

Ziya Bey’e göre Türk olmak için Müslüman olmak gerekirdi. Rum bakkallar gibi Türkçe çeşme kitabesi yazmak yetmezdi; onun kafasındaki Türk, Müslüman anadan doğan erkekti. Türkçe “sonraki iş”ti.

Askerler yıkanıp serinlerken atlar pınarın haftından su içti, Ziya Bey de alışkanlığı gereği sigarasını tellendirdi. Kulak kabarttı, gök gürültüsüne benzer nal sesleriyle yaklaşan askeri birliği gördü: Yüz kadar asker, başlarında bir çavuşla birlikte Nevşehir’e yaklaşıyordu.

Birkaç dakika sonra Miralay Ziya Bey, iyice yaklaşmış olan birliği selamladı. Birlik durduğunda, çavuş atından atlayıp topuklarını birleştirdi, askerce bilgi verdi: “On beşinci tümen, Kırşehir ikinci tugayından süvari bölüğü emirlerinize hazırdır kumandanım!”

Miralay hiç uzatmadı, selamı aldı ve atını döndürüp Nevşehir’e doğru topukladı. Onun arkasından da yeri göğü inleterek yürüyen atlı birlik ilerledi.

Çok geçmeden göründü Nevşehir: Tepesinde kale, dağda evler.

Osman Ağa, çetesiyle birlikte Avanos Kavşağı’nda bekliyordu. Miralay Ziya Bey hızla geldi, atından indi. Başlarında kirli kalpaklar, cepkenlerinin üstünde asker kaputu olan şalvarlı, kılıksız adamlar hizaya girmişti. Onları tek tek inceleyen Miralay, kafesteki kaplan gibi, bir ileri bir geri yürüdü... Bir süre sonra sakinleşti sanki; dürbünüyle uzakları gözledi, sonra da Boğos’un ölüsüne takıldı bakışları: Adam arabanın terkisine bağlanmıştı, bir ayağı havadaydı. Osman Ağa’ya bağırdı: “Bu adilik de neyin nesi? Çerçi ne zamandır bu halde?”

Dürbünü gözünden çektiği halde, Ziya Bey’in zihninde çerçinin

1 “Sahibil Hayır Hak. Nevşehir bakkallarının zikri ebedi olsun. 1873 April 21”

başıboş atı vardı: Arabayı çekiyor, adamı sürükleye sürükleye düzlükte otlanıyordu.

Osman Ağa korkuyla yanıtladı: “Sabahtan beri...”

Kan beynine çıktı Miralay’ın. Tekrar baktı dürbünle: Bir koyun sürüsü gördü, alacalı köpeğin havlayışını da gördü ama bu kadar uzaktan köpeğin sesi işitilmiyordu. Çoban olduğu anlaşılan bir adam telaşla gelip Boğos’u çerçi arabasına koydu: Muharrem’di bu. Sahipsiz ölüyü dağdaki çobandan başka kim bulurdu ki zaten?

Ziya Bey acımasız olabilirdi ama onun da kendince kuralları vardı. Eline odun denebilecek kalınlıkta bir değnek alıp Boğos’u öldüren adamı dövmeye başladı. Zevkle. Adamda kafa göz kalmadı.

“Ben bunun için mi çıkardım seni Kırşehir mahpusundan? Öldür demediğim adamı nasıl öldürürsün? Ne hakla?”

Öfkesi giderek büyüyordu. Bu öfkede şehvet de vardı; adamı öldürmeden durulmayacaktı: Kasları coşkuyla kıpırdıyor, belindeki tabanca, adama her vuruşunda sanki biraz daha şişiyor, genişliyor, patlamaya hazırlanıyordu. Hurşit araya girip telaşla Nevşehir’i göstermese, eşkiyanın işi bitikti: Çerçinin arabası şehre yaklaştıkça birilerinin koşuştuğu, bağırıştığı görülüyordu.

Ziya Bey, Hurşit’in ne demek istediğini çabucak anladı, “Eyvah!” diyerek alnına vurdu. Fesi biraz geriye kaydı. Gözleri iri iriydi. “Bunu nasıl düşünemedim!” dedi, “Nevşehir’in bütün giriş çıkışları tutulsun! Evleri arayacağız. Bütün evleri... Müslüman, Ermeni, Rum.”

*İkinci üzeri, 14.32
zaman hep geçmişe yürür*

Demirci Kırkor, mengeneyle sıkıştırdığı demiri koca bir kerpetenle bükmeye çalışırken bir yandan ihliyor, bir yandan da sürgüne gidenleri düşünüyordu.

Kahveci çırağı Mıstık, cama çıt çıt vurarak geçti birden, “Bir şey istiyorsanız söyleyin” der gibi... Tepsisini savura savura yürüyordu.

Gülüşmeler, selamlaşmalar işitti Kırkor. Dikran kapıda belirdi, kucağında körüklü makinesi vardı. Berber Memet de onun arkasından geldi, daldı içeri.

Genç adam kayınpederini süzdü. Bakışları çekingendi: “Kolay gelsin.”

Kirkor yanıt vermedi, pensenin ucundaki korlaşmış demiri dövdü hırsla. Birkaç kez daha vurduktan sonra, “Bana bak” dedi, Dikran’a döndü, parmağını uzatacağı yerde, çekicini uzattı: “Yok fotoğraf çekeceğim, yok un getirdim, yok pekmez var mı, diye diye gelip evimden çıkmaz oldun.” Kirkor çekici yan tarafa attı, hurdaların üstüne düşen aletin sapı havaya dikildi. “Pekmezci olan senin dedendi! Unla pekmez varsa sen bize getir. İnsan nişanım der de ar eder ulan... Ağır ol, o kızın babası ölmedi. Kırarım boynuzunu!”

Dikran şaşırdı, ne diyeceğini bilemediği belliydi. Memet lafa karıştı, arkadaşını yumuşatmak istediği anlaşılıyordu: “Peh, anasını sattığının Kirkor’u! Uzattın artık.”

Kirkor terslendi: “Memet sen karışma.”

“Karışırım! Çocuğun hevesini kursağında koydun, yeter.”

Memet delikanlıya göz kırparak, “Hadi yavrum” dedi, sonra da parmağıyla kendini gösterdi: “Çek bakalım bu yakışıklıyı!” Sinirli sinirli yürüyüp küreğini gürültüyle kömür yığınınına daldıran Kirkor’u işaret ederken yumuk yumuk güldü: “Bu çirkin herifi çekmesen de olur!”

Dikran makinesini kurarken gözyaşını sildi, düşen bir damlayı havada yakalar gibi. Bu sessiz ağıt, Memet’i de Kirkor’u da yaraladı. Dikran burnunu silerek ağdını bastırmaya çalıştı: “Doktor Bediros gideceğiz, kesin, diyor.” Sesini Bediros’a benzeterek onun yerine konuştu: “Hiç değilse çektiğin fotoğraflara bakıp ağlarız...”

Kirkor yumuşadı, elindeki iri penseyi bıraktı, tütün tabakasını çıkardı.

“Dikran” dedi Kirkor yutkunarak, “Kesim Boğazlıyan’da, İğdeli’de, Uzunlu’da çok canlar yakıp Urumdiğin’i geçince durdu. Durdurdular... Hem senin ağabeyin askerde, hem benim Agop... Niye sürsünler bizi?”

“Bilmem ki baba... Nereden belli tehcirin durduğu? Herkes bir şeyler anlatıyor, hangi eve girsem feryat işitiyorum. Kocakarılar kırmanı döndürse ahlıyor, iğ çevirse ofluyor. Kilise ağlayıp dövünenlerle dolup taşıyor. Fotoğraf çekiyorum ama ne çekiyorum...”

Memet tam lafını söyleyecekken boğazına oturan gıcık yüzünden öksürdü, sonra konuşabildi.

“Bak oğlum, bunlara kafayı takmayacaksın... Bir yol bulunur.”

Dikran, Memet’in aslında mağaralara sığınmaktan bahsettiğini anlayamazdı o an, anladığı şeyi yanıtladı.

“Papaz da öyle diyor... Adana kıyımından sonra büyük devletler olaya el koydu, diyor. Kimse cesaret edemezmiş, öyle söylüyor.”

Bağırıp çağırarak biri geçti sokaktan, Dikran sözünü unuttu.

“Bu neyin nesidir?” diyerek kapıya çıkıp baktı Memet. Kısa süre sonra da ulur gibi bağırdı: “Boğos’un arabası bu!” Beti benzi soldu. Kirkor da kötü bir şey olduğunu anlayarak kapı önüne koştu. Koyunlar iyice doldurmuştu sokağı; Alaca köpek isteksiz isteksiz yürüyordu. Çoban Muharrem atın gemini tutmuştu, kolunda kan lekeleri vardı.

Sürü, çerçinin arabasıyla birlikte şehrin sokaklarında ilerliyordu. Bağrıışanlar, dövünenler... Memet ve Kirkor felaketi kavrayarak koştu, çerçi arabasının önüne geçip ellerini kaldırdılar. Boncuk sakındı onlardan, kişnedi. Başının üstündeki lamba sağa sola sallandı. Kirkor, Boğos’un kanlar içindeki cansız bedenini görünce dağlanmış gibi bir “Oy!” çekti.

*İkindi, 15.04
ağlayanlar incinir en çok*

Öğretmen Diruhi Hanım, halı kokulu evinde pencere önündeki yastığa abanmış, ışığıyla ruhları coşturan güneşi fark etmeden, kızını uyandırmaktan korkarak ağlıyordu.

Kocası, Belediye Hekimi Bediros telaşa kapıdan girdi, okulun kapatıldığını yeni öğrenmişti, karısını kucakladı. Kızının evde olmasına şaşarak fısıltıyla konuştular; gündüzleri karısı okuldayken Alis’e baldızı Sırpuhi bakardı. “Aldım geldim” dedi Diruhi uyuyan kızına bakarak. Gözleri şişmişti. Dudakları da.

Diruhi, sarışın değildi ama beyaz tenli bir kadındı. Kendi çocuğuna benzemeyen annelerdendi; bu yüzden bedeninde büyük geçmişleri sakladığı aklı geliyordu.

Bediros karısının ağlamasına dayanamazdı; onu en çok yıldırان şeydi bu. Boğazına bir hıçkırık düğümlendi. Karısını anası gibi uzak, çocuğu gibi yakın bir yerden severdi. Bazıları aşkla aynılaşıp, bazıları da zamanla ayrışır; doktorun durumu başkaydı: Sevdikçe yabancılaşıyordu. Karısının olmadığı bir dünyayı düşünemezdi fakat artık onu arzulamıyordu.

Diruhi, Alis uyanmasın diye mutfığa yürüdü, Bediros’u görünce daha bir salmıştı kendini; sözleri birbirine karışıyor, hıçkırık-

larla kesiliyordu: “Palavracılara yalnızca sen inanmıyordun. Bunlar üstümüze gelecek, diyordun, öyle de oldu.”

Genç kadının gözleri kıpkırmızıydı, çenesi titriyordu. Bediros karısının göz çukurlarını incitmeye kıyamayarak sildi: “Kurtulacağız.”

Diruhi isyan ediyordu: “Yok! Buna inanmıyorum işte... Boş umutlara karnım tok. Bak, işitiyor musun, paşa gelmeden gürültüsü geldi. Adam gelecek ve gelir gelmez de kapılara dayanacak Bediros! Yürüyün, diyecek, önce erkekler! Hadi bakalım.”

Bediros çaresizce bakıyordu. Kadın acı acı gülümsedi, gözyaşlarıyla bu gülümseme arasında iç yakıcı bir uçurum vardı. Başını kinayeli kinayeli sallayıp, “Kurtulacağız tabii, kurtulacağız. Yaşamaktan kurtulacağız” dedi. Sonra da kocasına sımsıkı sarıldı: “Önce seni alacaklar benden!”

Ağlama krizine girmişti. Sesi çatladı: “Keşke önce beni alsalar! Ama yook, almazlar! Kadının çünkü... Benim cezam daha ağır. Seni alacaklar, mezarsız koyacaklar toprağa! Sonra beni Bediros...”

Bediros, onu sakinleştirmeye çabaladıkça Diruhi çılgına dönüşüyordu.

“Tek şey isterim Bediros: Bana zehir ver! Ya da acı çekmeden ölmenin yolunu göster... Senin elinden ölmek isterim.”

Hıçkırdı, devamını getiremedi sözlerinin. Bediros da ağlıyordu, “Karıcığım,” dedi, “ölmek zor bir şey değil, zor olan yaşamak... Alis'i bırakıp nereye gidiyorsun? Yaşamayı deneyeceğiz. Yaşamaktan vazgeçmek yok, son umut tükenene kadar yaşayacağız... Dur, dinle beni, sana söz veriyorum, kurtulamazsak götüremeyecekler bizi. Burada, Nevşehir'de öleceğiz.”

O an kalan ömürleri o kadar az görünüyordu ki gözlerine, birbirlerine bakmaya doyamıyorlardı. “Yaşam bu kadar değerli miymiş?” sorusu geçiyordu Diruhi'nin aklından. “Daha önce hiç hissetmemiştim bunu.”

Bediros çengelde asılı duran cezveyi aldı: “Hadi, bir kahve içelim, sana anlatacaklarım var.”

Diruhi, “Bırak ben yapayım” dedi, cezveyi Bediros'un elinden alıp ispirto ocağını önüne çekti ve parlattı ateşi. Gülümsemeye çalışıyordu. Gözyaşlarını sile sile kocasına baktı.

Bediros sır verir gibi konuştu: “Boğos gelince onunla konuşacağım...” Duraksadı, etrafa baktı, gözleri irileşmişti, fısıldadı: “Onun bir mağarası var, biliyorum. ‘Define ararken buldum’ dedi, ‘Dün-

ya yıkılrsa içerinin haberi olmaz, su da var' dedi. Eski bir kilise yahut manastır yeriymiş. Kimse bilmezmiş yerini. Memet'e sordum, renk vermedi. Kırkır hiç yalnız kalmıyor ki, sorayım. Kesin var... Saklıyorlar ama mağaraları var. Oraya gideceğiz. Senin okuldan çocukları da alıp saklayacağız. Sonra bir yolunu bulup..."

Diruhi küçümseyici bir bakış fırlattı: "Bu mu planın?"

"Beğenmedin mi?"

"Bak Bediros..." Diruhi elini salladı, konuşmaktan vazgeçti birden. Kocasının hayalciliğiyile ve yaşamın onulmazlıklarıyla ilgili bir sürü şey söyleyebilirdi ama umudu daha derinden kırılmıştı.

Bediros birilerine para vermekten söz etse de boş konuştuğunun farkındaydı. Bu zamanda kimseye para veremezdin, rüşvet isteyen olmuyordu, parayı gören kapıyordu. Diruhi'yi çekti kendine, kadının saçlarını kokladı: "Hele Boğos bir gelsin. Dur bakalım..."

Kilise çanı acıyla tıngırdadı. Bediros ve Diruhi bir an başlarını bile oynatamadılar, bir şeyi iyice anlamaya çalışır gibi, tedirgin tedirgin baktılar: Yas çanıydı bu.

Diruhi koştu, camdan baktı: "Kim öldü acaba?"

Bir kalabalık görüyordu çok uzakta, şehrin meydanından kili-seye doğru...

*İkinci, 15.37
en çok, incinenler ağılar*

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin avlusunu dolduran kalabalık şaşkınlık içinde dalgalandı. Taş duvarlar gri ve mavi karışımı loş bir ışığı kucaklamıştı. Resimsiz, boyasız bir binaydı bu. Papaz Haçadur Efendi'nin davudı sesi kubbeye çınlıyordu. Tabutta, simli kumaşların arasında uyuyor gibi görünen Boğos'un elleri göğsünde birleştirilmişti, yüzünde İncil'den okunan duaları dinlemeye doyamayan bir ifade vardı. Yaslı kadınların ağıdı, meraklıların fısıltıları ve okunan dualar birbirine karışıp kubbeye yükseliyordu. İnsanlar iri gözlerle bakarlarsa olanı biteni daha iyi anlayacaktı sanki. Gülmenin yersiz kaçtığı bir zaman parçasıydı bu. Elbette çocuklar dışında... İki oğlan, kim bilir neye gülererek kapıya doğru koştu. Kocasını o halde görmeye dayanamayan ve kilise avlusuna çıkan Sırpuhi, iki yanına sallandı, bağırını yumrukladı, ılık attı, yere yığıldı.

Papaz Haçadur Efendi, her basamakta uzun uzun dualar okuyarak merdivenden inerken, göklerden yeraltına inen ölümü akla getirmekteydi. Acelesi yoktu; herkese yaşamı anımsatan anlam dolu bakışlarını kalabalığın üzerinde gezdiriyor, duvarlarda çınlayan sesini dinliyordu. Sırpuhi'nin cıglığını iştince, avludaki şaşkın kederin üstüne küçük küçük meleklerin konduğunu düşündü. Melekler, çanın ipi çekilirken, minik kanatlarıyla bir aşağı bir yukarı uçuyorlardı. Bu düşünce onu ağlatıverdi ansızın.

Yas çanının sesi siyah duman gibi Nevşehir'in üstüne yayılırken, Boğos'un karısı Sırpuhi dizlerini dövdü. Burnunun ucunda minik ter tanecikleri vardı, yüzü kızgın mı kızarık mı, belirsizdi; Boğos'un yarasına dokunmaya kıyamamıştı biraz önce. Düşündükçe ölünün yerine canı acıymaktaydı, burnu sızladı, iki yanına sallandı ve sonra anadili Türkçe olanlara özgü yürekten bir deyiş söyledi:

Geçtim ağbayırı aştım bir höyük

Değmeyin yarama sızısı böyük

Kiliseden bakınca şehrin sokaklarındaki heyecan görülebiliyordu: Koşturup duranlar, birbirlerine uzaktan bağırıp ne olduğunu soranlar... O kargaşada, Binbaşı Fuad Hilmi Bey sessizce geldi, bir köşeye dikildi, Memet'in hemen sol yanına. En yakın arkadaşlarının ölüsünü görünce ne yapacağını şaşırان Memet'le Kirkor'a baktı; aklından bu iki kişiyle ilgili düşünceler geçtiği anlaşıyordu.

Sırpuhi'nin ağıdını dinlerken gözyaşını silen Kirkor, "Bu sabah bunun rüyasını gördüm" dedi. Karısını başsız gördüğü düş gözünün önündeydi. Düşünü mü, karısının sabahleyin saçlarını yola yola söylediği o kehanet dolu korkunç sözleri mi düşünüyordu, birini diğerinden ayırmak zordu.

Kapatılan Haygazyan Ermeni Okulu'nun öğretmenlerinden Diruhi Hanım, kocası Bediros'la birlikte kalabalığı yara yara geldi, olan bitene inanamamış bir hali vardı, cıglık atarak ablası Sırpuhi'ye sarıldı. Doktor Bediros, Binbaşı'yı orada görünce şaşırdı; nereden bilecekti ki, Fuad Hilmi Bey de geceleyin Boğos'un yolunu gözlemişti...

Binbaşı, Boğos'un nasıl öldürüldüğünü yeni öğrenmişti, Doktor'a bunları anlatacağı ki, kilise kapısında beliren Jandarmanın Çavuşu Ahmet'i gördü, "Birkaç asker al ve Hızarcı'ya doğru git" dedi. "Boğos'un öldürüldüğü yeri bul, zabıt tut."

Doktor Bediros'un aklı ise mağaradaydı, Binbaşı'nın kaymakam vekili olmasından çekinmese, hemen oracıkta Memet'le konuşacaktı. Fısıldaşıp duran demirciyle berbere bakarken, Binbaşıyla aynı şeyleri düşündüğünü bilemezdi.

Kirkor'un burnunun ucunda bir süre duran gözyaşı yere damladı, burnu kaşındı. Memet, Kirkor'un kulağına eğilip sordu: "Boğos bizim antikalara satmaya kalktı da başına iş mi aldı acaba?"

Kirkor başını iki yana salladı.

"Bize söylemeden mal sattığı nerde görülmüş... Ortaktık biz, unutmama."

"Ortağız" değil de "Ortaktık". Ne çabuk ölüp gitmişti adam, yaşam nasıl da hızla değişiyordu.

Memet, söylediğine inanmasa da diretiyordu: "İyi bir fırsat sanmıştır, kötülüğüne değil..."

Gözlerini havaya dikip düşündü Kirkor. Memet ise ısrarcıydı: "Gidip baksak mı şu mağaraya?"

Kirkor yanıt vermiyordu.

"Sana sordum" diyerek üsteledi Memet. Demirci kaşlarını kaldırıp olmazlandı: "Sonra gideriz."

Memet, fotoğrafçı Dikran'ın korkuyla Kirkor'a yanaştığını görünce sözünü unuttu. Genç ve yumuşak huylu damadın kara gözlerinden açıkça endişe okunuyordu.

"Baba," dedi Kirkor'a, "Askerler..."

Bu çocuğun "Baba" demesine bir türlü alışamamıştı Demirci. "Askerler" deyince, hemen yanında asker var zannetti: "Ne askeri?"

Dikran göstereceği şeyden emin, kayınpederinin koluna girdi; Kirkor bu samimiyete şaşsa da damadıyla kol kola yürüdü. Kilisenin duvarından dışarı doğru, şehrin ötelere baktılar: Otuz kadar askerin şehre girdiği görülebiliyordu.

"Ne bu?"

Korktular. "Ne bu?" sorusu havaya sorulmuş oldu. Kirkor'un aklından o anda bütün yaşamı geçti: Kilise avlusunda koşup dizini yırttığı çocukluk anılarından büyük kızının vaftizine, anasının kilisedeki cenaze töreninden Boğos'la dereboylarında içtikleri rakıla-

ra, karısı Mayreni'nin gelinlik giydiği günden oğlu Agop'un askere gidişine kadar ne varsa, hepsi, her şey... Boğazlıyan'da yaşananların söylentisi zihninde yanıp söndü. Yolun sonuna gelen hemen herkes gibi, aklından geçenlerin bolluğuna şaşmadan, bu adamların hemen silahları toplayıp "Evlerden çıkın!" diyeceğini düşündü. Fakat ölü, Boğos'un ölüsü, her şeyi durduruyordu: Korkacak bir şey yoktu artık; onu gömmek zorundaydılar. Gelsinler, bütün Ermenileri mezarlıkta öldürsünlerdi.

"Git oğlum" dedi, "Hadi, sen git... Dükkânını derle topla, fotoğrafları da hemen bas... Yola gidersek götürürüz. Gidemezsek..."

Sustu. Dikran ağlıyordu.

Kirkor onun sırtını sıvazladı: "Hadi... Allah'a sığın ve yürü."

Askerin sesi büyüdü, nal sesleri her yeri doldurdu. Marş söyleyerek yaklaşıyorlardı:

Ey vatan, ey ümm-i müşfik şad u handan ol bugün²

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, padişahın tahttan indirilişini kutlayan ve anayasayı öven bu marşı duyunca, 1908'i anımsadı, Balkan komitacılarının anılarıyla heyecanlandı: Mecidiyeköy'ündeki kaçaklık günleri, o kadınlar ve erkekler aklından geçti. Zabel'in yüzü belirdi gözünün önünde... Marşı kimlerin söylediğini görebilmek için ayaklarının ucuna basıp yükseldi, sivri bıyıklarını yukarı kaldırıp duvarın üstünden baktı: Askerî marş, kilisedeki ağıtlara ve papazın duasına karışarak büyüyordu. Aklına *Sebilürreşad* dergisinde okuduğu bir yazının gelmesine şaşarak sesleri dinledi. Marş ve nal sesleri Nevşehir sokaklarını kapladıkça, kapı önlerini ve damları dolduran meraklılar, askerî birliğin başında azimle oturan Wilhelm bıyıklı, fesli Miralay Ziya Bey'i parmaklarını uzatarak birbirlerine gösteriyorlardı. Ordunun Almanlarla bu kadar kaynaşmasından hoşlanmayan Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Ziya Bey'in yanında Kolağası Hurşit'i gördü: Miralay'a bir şeyler anlatıyordu ama ne dediği duyulmadığından, konuşma taklidi yapan insanlara benziyordu. Birliğin giysilerinde hilalli kalpaklar vardı; hilalin iki ucu yukarı dönüktü. "Enveri" tarzı bu; padişahın indirilmesinden bu yana görene heyecan veren, Resneli Niyazi ile Enver'in tarzı.

Nevşehir ansızın ölüye yas tutmayı bıraktı, askerler yüzünden

---

2 "Ey vatan, ey şefkatli ana, mutlu ol ve gül bugün."

derde düştü. Seferberlik halindeki bir ülkede, cephe gerisindeki bu asker bolluğu hayra alamet değildi.

Halkın felaketi sezme hızı şaşırtıcıdır: Ne bir pusula geldi, ne bir afiş asıldı ne de bir tellal bu askerlerin neden burada olduğunu söyledi ama kilisedekilerin çoğu, askerî marşı işitir işitmez ölüm-lerden ölüm beğendi. Fakat ne itiş kakış oldu ne de kargaşa; kimsenin kılı bile kıpırdamadı. Çünkü insan ölümle karşılaştığında kaçamıyorsa, yapacak bir şey kalmadığını biliyordur.

Şehrin kuşatıldığından kimsenin haberi yok henüz. Oysa en uçtaki evler aranmaya başlandı bile. Nevşehirli bu şimdiki de-ğil, daha sonra, şaşırarak düşünecekler: Yalnızca Ermenilerin ve Rumların değil, Müslümanların evleri de aranacak. Askerlerin, “Bizi de mi süreceksiniz?” diyerek isyan eden bazı Müslümanları da bir güzel benzettiğini işitecekler çok geçmeden.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Boğos’un öldüğünü işitince paniğe kapılmıştı ama “Memet ve Kirkor sağ olduğuna göre bir çare bulunur” diyordu. Ne var ki, daha bu iki adamla konuşmaya bile fırsat bulamadan Miralay Ziya Bey çıkıp gelmişti. “Hadî!” diyecekti belki de adam, hiç vakit kaybetmeyecekti: “Ermeni erkekleri evlerinden çıkar, sıraya diz ve alıp İncesu’ya in...” İncesu’da bir sürgün kampı kurulduğunu biliyordu. Fakat şu da bir olasılıktı: Boğos’a işken-ge edilmiş ve o da kimin evine gittiğini söylemişse, Miralay, Fuad Hilmi Bey’e, “Gel bakalım, evindeki kadın kimmiş bir görelim” diyebilirdi.

Bu geliş, geliş değil...

Kaymakam Vekili Fuad Hilmi Bey, Ziya Bey’i karşılamaya gitmeden önce durdu, Memet’i kolundan çekti, “Memet” dedi, heyecanlanmıştı birden: “Boğos bir mağaradan söz ederdi...”

Memet, Boğos’un Binbaşı’ya mağaranın yerini söylemiş oluşuna şaşarak –ve biraz da ölmüş arkadaşını ayıplayarak– baktı. Salaklığa vurdu ama saklayamadı yalanını, kızardı. “Ne mağarasıymış bu?” diyebilirdi.

Fuad Hilmi Bey üstelemedi, çünkü mağara hakkında konuşmaya ne yer, ne de zaman elverişliydi; acele ettiğini düşündü birden, iki elini yana açıp, “Bilmem” dedi, yürüyüp çıktı.

Bediros görmüştü bu konuşmayı; Memet boş bulunup ona döndü: “Mağarayı soruyor benden. Boğos söyledi, diyor.” Fakat o anda, aynı soruyu Bediros’un da sorduğunu anımsadığı için kızardı. Du-

rumu kurtarması gerekiyordu: “Herkes biliyor şu mağarayı. Bir biz bilmiyoruz...”

*İkinci, 16.09
kim bilir aranan nedir?*

Kaymakam Vekili Binbaşı Fuad Hilmi Bey, kilise avlusundan çıktı, atına bindi. Adi adıyla sürdüğü atın sırtında ne yapacağını düşündü. Gözleri kısıktı. Dudaklarını kemiriyordu. Durumu endişe verici buldu. Aklından, o an kapı önlerine ve yollara dizilmiş insanlar geçti; yetimler, dullar... Zabel’in iki çocuğuyla Halep yollarına düşüğünü düşünmek bile istemedi. “Zabel” dedikçe ruhu sarsılıyordu.

Atın gemini çeke çeke yokuştan indi; belki de belayı kucaklamaya gidiyordu. Miralay nasıl bir adamdı acaba? Birilerinin ondan çekindiğini duymuştu duymasına da, bir adamın sadece adıyla bile bu kadar yürek dağladığını, daha önce ne görmüş ne işitmişti.

Kötü geldi Ziya Bey... Kötü. Böyle geliş mi olur? Nereye geldin a kâfir! Ocağımızı yıkmaya mı?

Meydana girdi, heyecanlı ve gürültülü kalabalığın ortasında yaşından beklenmeyen bir çeviklikle atından indi, askerce selam çaktı: “Ben, Nevşehir Kaymakam vekili Fuad Hilmi! Hoşgeldiniz paşam!”

Miralay Ziya Bey, attan inmeden öylesine bir selam verdi, kendini tanıtmaya gereği de duymadı. Binbaşı, başka zaman olsa böyle bir davranışa sinirlenirdi ama şimdi neredeyse sevinmişti; “Kibirli namussuz!” dedi içinden. Miralay’ın, “Ev nerede?” sorusuna yanıt olarak, konuşmadan, Kaymakamlık’ın karşısındaki Haçik’ten kalma iki katlı boş evi gösterdi ve tam da o an, önleyemediği bir öfkeyle doldu. Çünkü üstten bakanlara kinlenir insan; bu, başka bir öfkeye benzemez. Yeryüzünde, tanıştığı ilk anda hakareti sineye çekecek akıllı ve gururlu kişi yoktur.

Halbuki Miralay Ziya Bey, Binbaşı’yla hiç ilgilenmemiş değildi; daha onu görür görmez tartmış, eğilimlerini sezmışti. Davranışları, sözleri ve kılığındaki ayrıntılar insanı ele verir: Miralay’a göre, Binbaşı meşrutiyetçiydi: *Kalpağı yok, fes giyiyor. Sebilürreşad okuyor-dur kesin. Servet-i Fünun da. Tevfik Fikret’i sever ama Mehmet Emin Bey’den hoşlanmaz. Kalıbımı basarım...*

Miralay yanılmıyordu; Binbaşı'nın halinde, 1908'den kalma bir yasa adamlığı ve kurallara bağlılık vardı. Onun gibilerin yasalara dayanarak söz söylediğini, kısa bir ikna konuşmasından sonra çark ettiğini, hatta "Devletin yüksek çıkarları söz konusu ise boynumuz kıldan incedir" dediğini çok görmüştü Ziya Bey: "Kanun mu, emir mi?" sorusunu dayatarak boyun büktürdüğü yöneticilerin sayısı çoktu; o, böyle şeylere takılmaz, kişisel gurur falan tanımazdı. Aslanan devletin yaşatılmasıydı.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Ziya Bey'i ve askerleri fareli köyün kavalcısı gibi arkasına takıp Haçık'ten kalma boş evin önüne getirdi. Miralay, ancak orada atından indi, gözlerini kısıp dışlarını göstere göstere iki katlı evi inceledi: "Demek burası?"

Binbaşı yanıt vermedi.

Ziya Bey, adamın onuruna dokunan bir şey yaptığını biliyordu, bu yüzden elini uzatıp evi gösterdi: "Buyrun." Fuad Hilmi Bey soğuk bakışlarla bu teklifi reddetti: "Siz buyrun... Ev sizin."

Ziya Bey, sağ başparmağını köstekli saatinin durduğu yelek cebine soktu ve yürüdü. Girdikleri kapının üstündeki yazıtta Ermeni harfleriyle Türkçe olarak, "Եսրապ, պո հանլ, սէնիւտիք: Պո հանլտէրիլէրի էսիլիլէ: Ամին: 1894 Յակոբ Թաշչեան"³ yazıyordu. Kimsenin gözüne ilişmedi bu yazıt, orada ne yazdığını bilen olmadı.

Avlu, asma yapraklarıyla gölgelendirilmiş genişçe bir alandı. Ziya Bey, mutfak kapısının önünde biri genç, şehla bakışlı ve çirkin; öbürü olgun ve güzel iki kadın gördü. Gülümsedi. Olgun kadının yanakları al aldı. Miralay onun, öğretmen Bilal Efendi'nin ablası Şadiye Hanım olduğunu sonra anlayacaktı.

Şadiye, daha çok Binbaşı'ya bakarak ama Ziya Bey'in bakışlarından ötürü kızarak sordu: "Kahvenizi nasıl alırdınız?"

"Orta" dediler.

Şadiye mutfaka giderken, Miralay Ziya Bey'in aklında onun kızarmış yanakları vardı. Fuad Hilmi Bey'e döndü birden: "Ne diyor-duk?"

Binbaşı omuz silkti. Bir şey konuşmamışlardı, soran gözlerle baktı. Miralay sağını solunu yokladı, abartılı davranıyordu, sır verir gibi eğildi: "Tehcir şimdi başlayabilirdi fakat önce ufak bir işimiz var, diyorduk..."

3 "Yarab, bu hane senindir. Bu hanedekileri esirge. Amin. 1894 Agop Taşçıyan"

Binbaşı anlamamıştı: “Ne işi efendim?”

Ziya Bey burnunu kaşıyarak Binbaşı'yı yanıtladı: “Bütün evleri arayacağız ya, o iş... Bir şeyin peşindeyiz... Bulmadan da tehirci başlatmayacağız.”

Bunu, Binbaşı'nın tehcirden yana olduğunu varsayarak söylüyordu; hani o da kendini olaylara kaptırsın, Ermenileri kovalamak için acele etsin, yağmayı düşünüp heyecanlansın...

Fakat Fuad Hilmi Bey, Miralay'ı ayaklarının dibine kadar sarsan, beklenmedik bir karşılık verdi: “Ben de karar verirken sorumluluğun başkasına ait olduğunu bilsem böyle davranırdım.”

Ziya Bey yumuşak görünmeye çalıştı:

“Nasıl bir sorumluluk bu?”

“Yasalarda olmayan yetkileri kullanan kişileri bekleyen sorumluluk.”

Birden kızdı Ziya Bey: “Emir mi, kanun mu? Söyle bakayım Binbaşı!”

“Kanun... Emir, kanuna aykırı olamaz.”

Bakıştılar.

Binbaşı çetin ceviz çıkmıştı, kolayca boyun eğecek bir adama benzemiyordu. “Sorumluluk alamam” diyerek kestirip attı. “Bütün bunları tutanak haline getirmeli, her şeye zorla el koyduğunuzu kabul etmelisiniz. Yoksa bunu nasıl yaptığınızı resmî tutanaklara işlemek zorundayım.”

Miralay alaycı alaycı gülümsüyordu: “Kolaymış... Dediğini yaparım, sen canını sıkma.”

Bir süre sessizce oturdular. Ziya Bey sinirliydi, dizini sallıyordu. Leylek takırtısı geliyordu ötelerde bir yerden. Serçelerin pırlak pırlak uçuşları.. Horoz sesi... Nal sesleri...

Sonunda Miralay bozdu sessizliği: “Şu anda seksen kişilik bir askerî birlik şehrin etrafını kuşatmış durumda. Yüz otuz dört askerim, on beş de sivil görevlim var. Şehri didik didik arıyorlar. Senden izin falan da almadık... Tamam mı?”

Binbaşı her şeye hazırlıklı görünüyordu; duraksamadan “Tamam,” dedi, “fakat şehri mülki makamdan izin almadan aradığını zı da o tutanağa ekleyin.”

“Hiç şüpheden olmasın.”

“Şehirde neyi aradığınızı da...”

“Eee, yeter!” diyerek bağırdı Miralay, “Aradığımız şey... Devlet sırrıdır, herkese söylenmez!”

Binbaşı Fuad Hilmi Bey öfkeyle ayağa kalktı, “Ben nasıl bir adamım ki” diyecekti ama diyemedi. Karşısındaki adam miralaydı. Şapkasını eline aldı, topuklarını birleştirdi, baş selamı verdi: “O zaman ben gideyim.”

Şadiye elinde kahve tepsisiyle görününce duraksadı. Fırsattan yararlanan Ziya Bey, Binbaşı'nın halini tavrını inceledi: İstifa edeceğe benziyordu, onu durdurmak gerekliydi, şimdi karışıklık olmazdı; hele kaymakam hazretleri bir gelsindi, ondan sonrasını düşünürdü...

Dostça seslendi: “Rumeli’nden misin Binbaşı? Öyle bir havan var.”

“Pirlepeiyim.”

“Ah, ben de Ohri’denim! Drama’ya gelip gider miydin?”

Binbaşı gevşememişti: “Yok,” dedi, “ben Manastır’da büyüdüm ama babam Dramalıdır.”

“Kimdi?”

“Hafız Şükrü derlerdi... Ayrıca idadide tarih dersleri verirdi.”

Miralay, Şadiye’yi süzerek kahvesini aldı, Binbaşı’ya döndü:

“Babanın namını işittim. Benim de annemin kuzeni öğretmendi Manastır’da... Ömer Bey. Bilir misin? Arnavuttu.”

Binbaşı –nezaketle teşekkür etmeyi unutmadan– kahvesini aldı: “Nasıl bilmem? Bütün idadiye kan kustururdu... Ömer değil, Timur derdik ona.”

“Topaldı Timur gibi.”

İlk kez karşılıklı gülümsediler.

Ziya Bey, oturması için kaşıyla boş sandalyeyi gösterdi Fuad Hilmi Bey’e, sesi yumuşaktı: “Sen bana aldırma. İki aydır köy basmaktan, onu bunu hırpalamaktan düzgün konuşamaz oldum.” Babacan bir tavırla, bir elini Fuad Hilmi Bey’in omzuna koydu: “İşimiz var binbaşım... Evleri arayacağız, bir tabutun peşindeyiz.”

Fuad Hilmi Bey afalladı: “Tabut mu?”

Ziya Bey, “Boş ver” der gibi elini salladı, tabakasını çıkardı: “Karakola gidip hemen askerlerini toparla, benimkilerle birleştir. Komutayı eline al. Sonra da bir meyhanede demleniriz... Madem Rumeli’ndensin, bu gece gel de memleketi yâd edelim.”

Binbaşı mırın kırın ederken Ziya Bey kestirip attı: “Bu bir emir-
dir!”

Kahvesini nasıl içtiğini bilemedi Fuad Hilmi Bey. Evin eksiği-
ni gediğini sordu Şadiye’ye, Munise’ye çocuklarını sordu. Köstekli
saatine baktı, sıçrar gibi ayağa kalktı, temennah ederek Miralay’ı
selamladı ve çıktı.

Gıcırdayan demir kapıyı açıp da dışarı çıktığında kafası allak
bullaktı: *Eve gidip olanı biteni mi bildirmeli, yoksa Miralay’ın söylediği
gibi karakola mı yetişmeli hemen?* Bel direğine bağlı duran atını çöz-
dü. *Askerliğin gözü kör olsun!* Gözlerini kısıp dişlerini açarak göğe
baktı, sonra atına sıçrayıp dehledi.

Demek ki Ziya Bey bir şey bilmiyordu henüz. Evleri tek tek ara-
masından belliydi bu. Tabutu şehirde sanıyordu. Boğos yakalatma-
mıştı onu.

Bir iki sokak geçti. Memet’in kızarık yüzü belirdi gözünün
önünde. Ziya Bey “Tabut arıyoruz” dediğinde kendi yüzü de kızar-
mış mıydı acaba? Tabuttan haberdar olduğu anlaşılmış mıydı? O an
neler konuşulduğunu anımsamaya çalıştı, “Bir tabutun peşindeyiz”
diyen Miralay’ın bakışlarını düşündü.

Tabut nerede olabilirdi?

“Mağarada... Boğos kesin mağaraya koymuştur tabutu... İyi de
nerde bu mağara?”

Damda bir leylek takırdıyordu, bacaya yuva yapmış bir leylek.
Hava baş döndürücü güzellikteydi. Akşamleyn telaşı artan kırlan-
gıçların vakti gelmişti.

*Akşam, 20.37
zaman meraka benzer, uyanır*

Çerçi Boğos’un evi dolup taşıyordu: Çerçinin vurulmasıyla Nev-
şehir’in abluka altına alınması arasında bir ilişki olup olmadığını
merak eden koşup geliyordu. Rum, Ermeni yahut Türk, kim varsa,
“Ne oldu da” diyordu, “Boğos’u vurdular ve onda bulamadıklarını
evlerimizde arıyorlar?”

Nevşehir’e girilebiliyordu ama şehirden çıkmak olanaksızdı.
Buyruk kesindi; ikinci bir emre kadar kimse şehirden ayrılamay-
yacaktı.

Ölü evi henüz aranmamıştı ama gören görüyordu; Boğos'un evindeki kalabalığın çekilmesi bekleniyor, ev, geleni gideniyle gözetim altında tutuluyordu.

Askerlerin şehre girdiğini görünce tehcirin başlayacağını düşünenler, Ermenilerin sürgüne gitmeyişiinden ötürü homurdanmaya, evlerinin aranmasına karşı çıkmaya başladılar. Birçok evde asker dayağı nedir, anlaşıldı. Dayak yiyenler arasında tehcir gününü sabırsızlıkla bekleyen, Ermeni kızlarına ya da mallarına göz koymuş fırsatçılar da vardı.

Ölü evinde, gözünü yere dikmiş, sağa sola sallanan Boğos'un karısı Sırpuhi, bazen çığlık koparıyor, bazen de Boğos yaşıyormuş gibi, ölümü kabullenemeyen cümleler kuruyordu. Tehciri düşündü bir an, "Ha yolda ölmüşüz, ha evimizde!" dedi. Sonra yine çığlık attı, öne arkaya sallanarak, "Etmeñ komşular, ben nereye gideyim!" diyerek dizlerini dövdü. Kollarından tutup onu sakinleştirmeye çalışan kız kardeşini, öğretmen Diruhi'yi itekledi. Fakat Diruhi yılmadı; bu gürbüz kadını çekiştire çekiştire sakinleştirmeyi başardı, dikkatini dağıttı: "Kızına acı! Bak, nasıl büzüldü yavrucak!"

Hayganuş, o küçük kız, korkudan tortop olmuştu. Babasızlık onu alnından vurmuş, rengi solmuş, bakışları boşluğa düşmüştü; Bediros'un kucağında sağı solu kuşkuyla süzüyordu.

Ölü evinde insanların burnuna gelen kokular da, aldıkları tatlar da değişir. Ölüm karşısında insan bütün duyularıyla örselenmiştir. Yeneni içilen her şeyde bir başkalık vardır. Doktor bu başkalığı kucağındaki çocuğun ömür boyu sürecektir yetim yalnızlığı olarak, Kirkor ve Memet ise ayranın tadında saklı duran ekşi, boz, kekre bir tehlike olarak algılıyorlardı. Kirkor'a göre Boğos defineci inanışlarına aykırı davranmasa bu felaket yaşanmazdı: Defineci dediğinin ağzı sıkı olmalıydı; rüyada define yeri görüp hazine bulmanın tek yolu buydu. Defineciye göre, gevezeysen toprağın "zürü kaçır", mal çıkmaz olurdu. Defineci toprağa, dağa taşa, mağaralara saklanmış cinleri ve perileri düşünmek zorundaydı. Herkes her yere girerse işler rast gitmezdi. Defineci bunu bilir, ağzından laf kaçırmazdı.

"Fakat," diyordu yine de, "tamam anladık, Boğos gevezelik etti, definenin tılsımını bozdu... İyi de neden öldürüldü? Onu öldürenler bize de bulaşacak mı?"

Fakat ne yazık ki mağaraya gidip bakılacak zaman değildi, orta-

lık Kel Ali'nin bağı gibiydi; şehirden kimseyi bırakmıyorlardı, hele ortalık yatışsındı, gidip bakılırdı.

Oysa Ermenilerin bekleyecek zamanının kalmadığını çok iyi kavrayan Doktor Bediros, Kirkor'u bir kenara çekip mağarayı konuşmak için fırsat kolluyordu. Ne var ki, ölü evindeydiler; bu konuyu açmanın sırası değildi. O da ne yapsın, gizli geçitler düşledi. Çünkü Kapadokya'da, doğru yanlış, herkesin dilinde bir gizli geçit lafı vardır. Tarihin burada yalnızca karanlık dehlizler, alt geçitler ve kiliseler inşa etmekle yetindiği söylenemez; o aynı zamanda, insanların bilinçlerini de kazmış ve yüzyıllardır kıvrıla kıvrıla ilerleyen yeraltı yolları ve mağaralar oymuştur.

Ölü evi kalabalıktı, Kasap Hayri ve karısı Esma geldiler, çok üzgündüler. Memet'in karısı Hatice, Kirkor'un kızı Gülgaran'la mutfağı çekip çeviriyordu. Papaz Haçadur Efendi ve karısı Güli-zar bir kenarda oturuyor, fotoğrafçı Dikran düşünüyor, Dikran'ın anası Araksi ise üzüntüyle küçük kızının saçlarını sıvazlıyordu. Araksi'nin boynu uzundu, başı yuvarlacıktı. Siyah başörtüsünün altında mermer dolgunluğuyla beliren yüzü, hüzünlü bir gülümse-yişle bile aydınlanıyordu. Köylülerin bakıp bakıp, "Vay anam vay! Boyuna bosuna kurban olduğum!" dediği kadınlardandı, gösteriş-liydi.

Rumlardan da gelen çoktu: Hacı Stefan, Bakkal Lazaris ve Baş-papaz Yovakim Efendi uğrayıp gitmişti. Arastanın bütün esnafı gelmiş, fakat bir yandan da evler arandığı için telaşla, özürler dile-yerek geri dönmüşlerdi.

Ölü evi âşıklar için de kolay bir buluşma yeri-ydi: Mor püsküllü Yüvanis ile Şadiye de geldi. Daha doğrusu Yüvanis, Şadiye'yi bek-ledi; Miralay'dan ve Kolağası'ndan kışanıyordu onu. Ama Diruhi bırakmadı ki konuşsun... Öğretmen Hanım, Şadiye'yi soru yağmu-runu tutmuştu: Miralay bir şey söylemiş miydi, Bu geliş tehcir için değilse niye-ydi? Neden bütün evler aranı-yordu?

Şadiye, bu konularda bilgi sahibi değildi, yanıt veremedi. Çıkıp giderken, gecenin karanlığında Yüvanis, "Şadiyem!" diyerek tut-kuyla atıldı, onu yalnızca bakışlarıyla değil kolundan tutup ken-dine çekerek de nasıl sevdiğini göstermek istedi. Genç kadın, sağa sola bakıp kolunu çekti, "Şadiyem!" dedi Yüvanis tekrar: "Seni uçan kuştan kışanırken, Paşa'nın evi de nereden çıktı? Bu herif sana bir kötülük etmesin? Hem o Kolağası'nı da hiç sevmedim ben..."

Özellikle Kolağası'nı kıskanmıştı Yuvanis; Hurşit güzel adamdı.

Şadiye, Yuvanis'in derdini anlıyordu, onu beğenmesine beğeniyordu ama ilişkilerinin zor olacağını da düşünüyordu: *Bir Ruma Müslüman kadını yedirmezler. "Ruma gittin" der, etmediklerini komaz bana bu herifler...* İkircikliydi; durumu idare etmek zorundaydı: Hem Yuvanis'i peşinde koşturmalı, hem de ilişkiyi derinleştirmeliydi.

"Canını sıkma... Ordunun içine girerim de elime erkek eli değmeden öbür taraftan çıkarım ben."

Şadiye sıvışıp giderken, Yuvanis onun arkasından inanmayan gözlerle baktı, dudaklarını kemirdi.

Doktor Bediros da kalkmıştı o ara; karısına, "Ben eve gideyim" dedi; bu, "Sen kal" demekti. Diruhi, ablasını bu halde bırakamazdı.

Bediros çıkarken Kirkor'un dizine dokundu: "Gelsene bir..."

Memet, kendisinden gizli bir şey konuşacağı belli olan ikiliye, ne konuşacaklarını bilerek, alaycı alaycı baktı.

Kapı önüne çıktıklarında, Doktor, Kirkor'un kolunu sıkıca kavradı: "Binbaşı Fuad Hilmi Bey kiliseden çıkarken Memet'e bir şey söyleyince işkillendim Kirkor."

Kirkor kolunu kurtarıp ters ters baktı ama Bediros sözünü sürdürdü.

"Memet o sıra boş bulundu, bana 'Binbaşı mağarayı soruyor' dedi. Yani bir mağara var... İyi de benden neden saklıyorsunuz?"

Kirkor ne diyeceğini bilemiyordu; gözü gibi sakındığı yerin gizlisi saklısı kalmamıştı.

"Var olmaya var, yok değil de..." diyerek durakladı, acı acı baktı, "Herkes öğrenmiş... Orada saklanılır mı hiç?"

Bediros umutlandı: "Gözünü seveyim Kirkor..."

Demirci, kara bakışlarını geceye savurarak düşünüyor, Doktor üsteliyordu: "Etme Kirkor, Boğos söyledi, define ararken bulmuşsunuz... Dünya yıkılsa, içerinin haberi olmazmış. Su da varmış... Ayazma." Sonra iyice sokuldu, fısıldadı: "Bunların gelişi gelişi değil, kaçmak gerek... Göster şu yeri!"

Bediros bunları, mağaranın Nevşehir'de olduğunu sanarak söylüyordu.

Fakat Kirkor'un sesi buz gibiydi, umutsuzdu: "Etrafımız sarılı, nereye kaçıyoruz?"

Bir an bakıştılar.

Bediros, laf almaya çalıştı: “Nevşehir’de değil mi yani?”

Kirkor, kararsız görünüyordu, sakalını kaşıyıp uzaklara baktı. Demirci’nin ikircikli görünüşünden güç alan Bediros üsteledi: “Biz ölelim dert değil... Fakat ya çocuklar Kirkor. Ya onlar?”

Kirkor iki eliyle yüzünü avuçladı. Bediros sesini iyiden iyiye yükseltmişti artık: “Mağara var da söylemiyorsan...”

Kirkor daha fazla uzatmadı:

“Mağara Uçhisar’da.”

Burnunu koluna sildi Demirci. “Anladın mı?” der gibi baktı.

Şehrin kuşatma altında olduğu gerçeği, Bediros’un suratına bir tokat gibi indi o an, dünya başına yıkıldı. Kirkor’a son bir kez bakıp hüzünle yürüdü. Onun gittiği tarafta gece koyulaşüyor, adeta umutsuz bir karanlık haline geliyordu.

Gece, 23.48 karanlık bakışlar geceyi dinlerken

Arama neredeyse gece yarısına kadar sürdü; askerler yorgun düşünce, sabah devam etmek üzere ara verildi. İşini bitiren, kışla olarak kullanılan yetimhaneye geliyor, bir şeyler yiyordu.

Gece yarısında yemek! Bu, pek Binbaşı’ya göre değildi. Fakat iş gereği Kolağası Hurşit’le aynı masaya oturmuştu, bir bardak ayran içti. Ortalarda görünmeyen Miralay Ziya Bey’in tatlı tatlı dedikodusunu yapan Kolağası’nı dinliyordu: “Anamı belledi benim” diyordu Hurşit babasından yakını gibi; hemen sonra, “Gerçi hep böyle sert değildir, aslında iyi adamdır” demeyi unutmadan...

Fuad Hilmi Bey, Kolağası’na güvenmiyordu: Onun, evleri ararken takındığı yırtıcı tavrı beğenmemiştir. *Hurşit de teşkilattan... Kaçmaz benden. Tophane’de casusluk, iz sürme, kripto, yeni şifre yazma eğitimi verirler, bilmez miyim? Herkesle dost görünür ama...* Birlikte evleri dolaşırken olanı biteni sorgulamış, ikide bir aramaya itiraz edenlerin yakarışları yüzünden, Miralay’ın derdi nedir, tam olarak anlayamamıştı. Diğer taraftan, Kolağası da onu yokluyordu, tam bir istihbaratçıydı: Herkesle dost olan ama herkesten kuşkulanan biri... Ama Binbaşı saf değildi, sözlerini düşünerek seçiyordu.

Yemekte asker ceketli, sakallı adamlar görünce bir an duraksadı. Boğos’u yanlışlıkla vuran eşkiya da o sırada gözüne takıldı.

Asker urbası giymiş bu sakallıların hapisten çıkarılan katiller olduğunu anladığından, yüzü gözü mor adama sordu: “Ne oldu sana?”

Adam kem küm edince, Hurşit girdi araya: “Miralay Hazretleri öldürüyordu bunu... Elinden zor aldım.”

“Niye dövdü ki?”

Hurşit yanıt vermedi, gürültüden kafası şişmişti, ters ters baktı askerlere. O arada da Binbaşı'nın sorusuna bir yanıt düşündü, döndü ve gizemli bir sesle konuştu: “Acele etti bir iş için...”

Bazen zihnimizin yakıştırdığıyla yetinir, yanlışa varırız; bazen de zihnimiz başka bir şeyi yakıştıtır ve her nasılsa, bundan da doğruya varırız: Binbaşı doğruya varmıştı: *Bu adam Boğos'u öldürmüş, dayağı da o yüzden yemiş...* O an Boğos'un tabutu getirmesi durumunda Zabel'in gideceğini, fakat yolda bu adamların yol keseceğini çıkarsadı, kadının gidemeyişine sevindi. Düşündükçe başka bir sonuca daha varıyordu: *Bunlar Zabel'i arıyorlar. Tabut bahanesiyle Zabel'i arıyorlar...* “Tabut” diyorlar ki, birini aradıklarını anlamayalım. Demek ki, Boğos'u yakaladılar ve konuşturdular. Bu herif de Boğos'u tam gerektiği zamanda yakalayamadığı için sopa yedi... Doğru düşünmüş ama yanlışa saplanmıştı, düşünceleri hezeyana doğru ilerliyordu: *Boğos, belki Zabel'in yanı sıra benden de söz etti. Bunlar benim peşimde!*

Fakat insan seyrek de olsa saçmaladığını görür: Binbaşı, gözlemini kırparak düşündü ve “Saçmalıyorum” dedi. Zabel'i biliyorlarsa, tabutu buldularsa ve kendisinin onu sakladığından da haberliyseler, bu adamlar asla duraksamazdı; Zabel'in yüzünü tanımadıklarını da anlamış durumdaydı. Miralay'ın tehcir için yola çıktığını ama anlık bir gelişme yüzünden o işin aksadığını görebiliyordu.

Şimdilik, Miralay'ın şu aramayı bitirmesi ile kafasının esmesi ve “Hadi, tehcire başlıyoruz!” demesi arasındaki boşluktayız. Tehcir için gelen adam tehciri durdurdu... Bu boşlukta insanları kaçırdık kaçırdık, yoksa her şey bitmiş demektir!

O sırada ev ev dolaşmaktan yorgun düşmüş Miralay Ziya Bey görüldü, Binbaşı'ya baktı: “Seninle kafa çekecektik güya!” Poflayarak oturdu, kalpağını masaya koydu: “Bu işler böyle işte... Bak, daha iki yüz otuz yedi ev aramışız; kaldı iki bin yüz!” Boş yere güldü. Sofraya baktı, ekmeğin arasına kavurma et koydu, yutkundu.

Miralay dün sabah öldürülen çerçinin, Nevşehir'e girer girmez, ilk iş olarak Binbaşı'nın evine geleceğini bilse ne düşünürdü aca-

ba? Kovalayan ve kovalanan kişi baş başaydı; kovalayanın bundan haberi yoktu.

Ziya Bey eti görünce çobanı anımsadı birden. Lokması yanağın-dayken bağırdı: “Çobanı bulun bana! Ermenilerin hayvanlarına el koyacağız.”

Bir an Binbaşıyla göz göze geldiler. “Ermeniler mallarıyla gidecek değil ya... Hayvanları terk edilmiş mallar hanesine yazarız. Savaş ve seferberlik kanunları böyle.” Omzunu silkti, ekmeğini ısırды Miralay, yanağını doldura doldura çiğnedi, “Vırt zırt işte” derken sesi boğuk çıktı.

Kolağası Hurşit, söylediğini yapacak birilerinin çıkacağını bilmenin rahatlığıyla bağırdı: “Ayran getirin! Yeşillik de...” Aslında sofrada yeterince soğan, domates, maydanoz vardı. Ayran da koca çanak sürahideydi. Olsundu, böyle şeyler söylemek neşe veriyordu sofraya.

“Nuruosmaniye’den çelişkili haberler geliyor” dedi Miralay. “Nuruosmaniye” derken, Teşkilat-ı Mahsusa Genel Merkezi’ni kastediyordu: “Bir bakıyorsun, Ermenilerin yüzde onunu bırakın, diyorlar... Sonra başka bir haber geliyor, diyorlar ki, yalnızca Katoликler kalsın.”

Bunu, “Yabancıların baskısı” olarak yorumladı Hurşit.

O an, her şeyi bu kadar rahat sorup soruşturabildiklerine göre, kendisini de soruşturmuş olabilecekleri aklına geldi Fuad Hilmi Bey’in: *Bir telgraf çekilir, falanca, nedir, kimdir...* Hoş, korkacağı bir şey yoktu. Hem 1908’den sonra kolordudan ve tümen komutanlıklarından en az üç kez teşekkür telgrafları almış, kendisiyle ilgili olarak hep iyi şeyler söylendiğini işitmişti.

Diğer taraftan, Miralay’ın Binbaşı’yı sevemeyeceğini anlamak zor değildi: Gelir gelmez tepeden tepeden konuşan, Binbaşı’yı ezmeye kalkışan adam, onun anayasa, meclis, özgürlük lafları ettiğini işitince başka ne hissedebilirdi ki?

Kolağası Hurşit, “Yapılacak işler var” diyerek bugünlük aramayı bırakmayı önerdi. Miralay Ziya Bey başıyla onu onayladı, sonra aklına bir şey geldi, yutkundu, elini kaldırdı, boğuk boğuk konuştu: “Çavuşlar, onbaşılar gözlerini dört açsın. Ben tamamdır diyene kadar ölümler bile gömülmeyecek.” Ayran çanağını ağzına götürürken aklına bir şey daha geldi, Hurşit’e seslendi: “Hacı Nuri Efendi söyledi; şu çerçinin iki arkadaşı varmış, biri berber, öbürü demirci... Onları al gel.”

Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in eli ayağı boşaldı birden; gitmeye hazırlanıyordu ki, Miralay bıyığını silip Boğos'un çevresinden kimleri tanıdığını sordu. Çerçiyi pek de iyi tanımadığını söyledi Binbaşı. Yalan söylediğinde kekeleyen ya da yüzü kızaran insanlardan olmayışı işine yaradı.

Miralay meraklı gözlerle süzüyordu Fuad Hilmi Bey'i. "Binbaşım" dedi, lokmasını çiğnemeyi sürdürdü. "Binbaşım" sözcüğünü çiğniyor gibi bir hali vardı: "Nevşehir'de yeterince askerî hazırlık yapılmamış. Evler hayvan dolu... Rumlar arasında gençler çok. Müslümanlar arasında da... Seferberlik uğramadı mı buraya?"

Binbaşı gülümsedi: "Uğramaya uğradı da..."

Sözünün devamını anlamak zor değildi Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in; ya askerlik bedeli ödendiğinden ya da bir adamı bulundugundan askere gitmeyen çoktu burada.

"Bir daha elden geçirelim listeleri. Rumları sıkıştırmak gerek."

"Paşam, Rumlar arasında neredeyse genç adam yok. Bu, orta yaşlı olsalar da bazılarını askere almak mı demek?"

"Yok," derken bıyığı uzadı Paşa'nın, "biraz fedakârlık istemek demek." Güldü, başparmağıyla işaretparmağını birbirine sürttü: "Mangiz..."

Binbaşı ayağa kalktı, fesini başına yerleştirdi. Temennah ede ede dışarı çıktıktan sonra ferahlamıştı: *Çok şükür!* Soluğunu bıraktı. İşler çatallaşmıştı, şimdi ne Rumlarla ne mangizle uğraşabilirdi. Acele etmek gerekiyordu, atının nal seslerini dinleyerek karanlık Nevşehir sokaklarında ilerledi.

İnsan, daha önce hiç aklına gelmeyen bazı çözümleri ansızın bulur. Aylarca düşünülmüş ve bütün ayrıntıları çözümlenmiş gibi... Binbaşı, "Ya şimdi ya hiç" diyerek atının karnına topuğuyla sertçe dokundu. Sokaklardan dörtlüye geçti, bir evin önünde atından indi. Bahçe kapısını iteledi, karanlıkta gıcırdayan kapı yüzünden, evdekiler geleni merak etmiş olmalıydı: Evin içinde bir ışık hareket etti.

Binbaşı yavaşça kapıyı tıklattı. Ayak sesleri yaklaştı, sürgü çekildi, kapı gıcırdaydı. Elindeki lambayla pek çirkin görünen Memet araladı kapıyı.

"Memet" dedi Binbaşı, fısıldayarak. Memet de fısıldadı ama sesi biraz yüksek çıktı: "Ohoo, gel paşam!"

Parmağıyla sus işareti yaptı Fuad Hilmi Bey. İçeri girip kapıyı kapattı: "Ben buraya hiç gelmedim, beni görmedin, tamam mı?"

Memet başını salladı. Binbaşı'nın acelesi vardı.

"Kolağası birazdan Kirkor'u ve seni almaya gelecek. Miralay emir verdi, kulağımla duydum... Boğos'un arkadaşı olduğunuzu biliyorlar, sizi sıkıştıracaklar. 'Boğos size ne verdi?' diyecekler, o şeyi nereye sakladığınızı soracaklar... Boğos size gerçekten bir şey verdiyse onu bana ver, başınız ağrımasın."

Memet o kadar afallamıştı ki, işittiklerine inanamıyordu. "Sen ne diyorsun paşam?" diyebilirdi.

"Şunu diyorum: Hacı Nuri, Öğretmen Bilal ve İmam Kasım, Miralay'ın adamı olmak için fırsat kolluyor. Herkesi gammazlıyorlar, çünkü askerin tehcir için geldiğini sanıyorlar. Tamam, onun için geldiler ama bundan önce, halletmeleri gereken küçük bir işleri var... Bir şey arıyorlar!"

"Bizde değil o şey."

Binbaşı, Memet'in durumu bilmezden gelip gerçeği sakladığını düşündü.

"Memet" dedi yeniden, elini göğsüne bastırdı, "Bak, ben ikiyüzlü olsam bu haberi vermeye gelir miydim?"

Memet, "Gelirdin" diyemedi. Boş boş bakıyordu.

"Niye susuyorsun?"

"Ne söyleyeceğimi bilmiyorum ki..."

Binbaşı yalvarıyordu: "Sakın bir şey söylemeyin. Gerçekten öyle bir mağara varsa, belli etmeyin... Hiçbir şey bilmiyorlar, ağzınızı sıkı tutun."

Binbaşı kapıya yöneldi, gidiyordu. Gözlerini iri iri açarak fısıldadı: "Ben buraya gelmedim, unutma!"

"Unutmam" derken telaş içindeydi Memet, çarığının ayağına geçirdi. Kapıdan çıkmak üzere olan Fuad Hilmi Bey'e seslendi: "Kirkor'a söyleyeceğim!"

"Ona söyle! Koş!"

13 Haziran 1915
Pazar

*Sabah, 09.27
zaman ki, kırılmadadır*

Şehirde bir uğultu var. Bu, korku ve endişenin uğultusudur. Arama, yalnızca Ermenilerin ve Türklerin değil, Rumların evlerini de altüst ediyor.

Bu pazar kiliseye kimse gidemedi. Koca Nevşehir’de, dört kilisenin çanları kendi kendilerine tınlayıp durdular.

Askerler kiliseye bakan, asmalarla kaplı, kemerli ve köşk teraslı bir eve paldır küldür daldı. Oysa evin kapısında, aslan kabartmasının burnuna takılı bir halka vardı, onu çalıp geldiklerini bildirebilirlerdi. Öyle yapmadılar. Sacı kaplı tahta kapıya bir tekme, tamam. Kapının çivili kabaraları vardı. Üstünde de ayak izleri duruyordu artık.

Kapının üzerindeki kemerde, Yunan harfleriyle Türkçe olarak şunlar yazılıydı:

ΜΑΣΑΛΛΑΧ
HATZINIKOLANIN ΣΤΑΒΠΙ 1878⁴

Bir zamanlar Hacı Nikola’nın oğlu Stavri’nin yaptırdığı bu evi, dört yıl önce aldı Hacı Stefan. Eh, zengin adam; parayı bastırınca koca konağı alır elbet. Havyar tüccarı Bingo Vasili’nin kız kardeşiyle evli Stefan; hem İstanbul’un Kapalıçarşı’sında mağazası hem de Galata’da gemileri olan bir adamın akrabası yani. Varlıklı olmayaya varlıklı; fakat bu, bağışlanmış bir zenginlik değil, kuruş kuruş üst üste yığılmış, uğruna uykusuz kalınmış zahmetli bir servet. Zenginliğini, kayınbiraderi Vasili’nin istediği her malı ucuza gönderecek kadar işbilir olmasına borçlu. Babadan kalma malı yok; zamanında –biraz çirkince bir kadın olsa da– Vasili’nin iyi huylu kızkardeşi Anastasya’yla evlenince, kendi deyişiyle “kefeni yırtmış”a

---

4 “Maşallah. Hacınikolanın Stavri 1878”

benzer. Zengin bir kadınla evlenmese, Papaz Hacı Serafim'in Sinasos'taki Aziz Nikola Kilisesi'nden kovulan hayırsız oğlu olarak sokaklarda sürtecek ya da Nevşehir'in tek işlek caddesi olan arastanın bitişiğindeki Tahmis'te, onun bunun getir götür işlerine bakacaktı belki de.

Askerler içerde arama yaparken sağa sola yuvarlanan eşyaların sesi işitiliyordu. Biri "Yavaş" diyor, öbürü üst kata koşuyordu. Hacı Stefan, ağabeyi Mor Püsküllü Yuvanis'le avluda oturmuş bu sesleri dinliyor, herkesin gözü önünde ayıbını göstermeye benzeyen bu aramalardan paylarına düşeni hazmetmeye çalışıyordu.

Yoksulluktan gelenlerin yoksulluğa düşme korkusuyla içi kıyılan Hacı Stefan, dirseğini asmanın çitine yaslamıştı; evini arayan askerler, birazdan varını yoğunu alıp gideceklerdi sanki. Henüz yaşanmamış olan bu servet kaybının –yaşanırsa– tek sorumlusu olurdu Stefan'a göre: Ağabeyi Yuvanis. "İşbilmez, hovarda, siyasete meraklı bir hödük" diyordu onun için.

Yağlı etler, börekler yemekten çenesi kat kat olmuştu Stefan'ın; hışırdayarak soluk alıyor, dudakları birbirine değmiyordu. Gözünü Yuvanis'e dikti, dişlerini sıkı sıkı konuştu: "Lan, ayarı bozuk, bize neydi de, hem de benim paramla evimin duvarlarına resim yaptırdın?" Ağabeyinin zamanın modasına uyarak yaptırdığı siyasi duvar resimleri, şimdi açık bir suç delili gibi içeride duruyordu. Stefan çok huzursuzdu. Baktı ki, Yuvanis ses çıkarmıyor, sesini yükseltti: "Evin içine Rigas resmi yaptıırırsan, başına gelecek olan budur! Sana ne Rigas'tan, sana ne anayasadan? Yiğidin anası tez ağlar, hapişte de gözünü ışılatırlar!"

Yuvanis de korkmuştu ama yiğitliğe toz kondurmuyordu. Zamanında ressam da, "Kabasakal Trifon'un evine Edirne Camii'nin resmini yapmıştım, ona benzer bir şey yapayım" demişti ama neyse, olan olmuştu işte. Sorun, bu engelin nasıl aşılacağıydı artık.

Kadınlar, konağa bitişik ahır damındaki sekiye oturmuş, evlerini kiskana kiskana, kaşlarını çata çata yemek hazırlıyorlardı. Kara gözlü, kalın kaşlı Anastasya pirinç ayıklıyor, kızı Eleni patates soyuyordu. Anastasya, söylenenleri işitmese de kocasının Yuvanis'e öfkелendiğini anlamıştı. Üstünü çırparken söylendi: "İstanbul'a göndermeli bu deliyi!" Deli dediği, kayınbiraderi Yuvanis'ti.

İki kardeşi tanımayanlar Yuvanis'i genç ve bıçkın, Hacı Stefan'ı da ondan büyük sanırdı: Yuvanis, feleğin yaşlanma bakımından

iltimas geçtiği kişilerdendi. Kardeşine gülerek baktı, alaycıydı: “Korktun mu Stefan?”

“Siktir lan!” dedi Hacı Stefan, “Başıma dert açtın, puşt! Nerde şimdi o *vita mardiros Rigas* demeyi bir bok belleyen, Yunancası osuruğa benzer adamlar?”

Yuanis bu tepkiyi beklemiyordu. Manastırdan atılsa da kardeşinin Yunancayı orada iyi hocalardan öğrendiğini bilirdi; hatta Yunanca konuştuğu için ara sıra böyle havalanırdı.

Stefan sesini alçalttı iyice: “Sana bir şey diyeyim mi? Şu Nevşehir’de bizim onda birimiz kadar Ermeni var, onların da yüzde biri Ermeni olmayı bir şey sanırdı. Şöyle sosyalizm, böyle bağımsızlık... O yüzde bir ne yaptı biliyor musun, işte bugünü yaptı.”

“Hay sosyalizm kadar taş düşün kafana! Anayasa Bayramı’nda gidesin! Bilmediğin lafları ağzında döndürme. Hırsızın hiç mi suçu yok, demiş ya adam, bu devletin hiç mi suçu yok lan?”

“Onu biz bilemeyiz.”

Dar kafalı biriyle tartıştığını düşünen Yuanis sustu, kardeşini inceledi: Adamın yüzünde malından mülkünden endişe eden zenginlik taşıyan bir ifade vardı. Düşündükçe öfkeleniyordu, dayanamadı, Stefan’a sokulup fısıldadı: “Hep yalvar yakar olarak mı yaşayacağız? Okulumuzu izin verirseniz açalım, kilisemizi irade buyrun onaralım... Breh breh! Hani eşit vatandaşlar olacaktık? Ne kanlar döküldü bunun için... Al sana eşit vatandaş: İçinizden sadece biriniz yasadışı işler yapsa bile, eşit olarak aranır, eşit olarak sopa yersiniz!”

Hacı Stefan korkuyla büzüldü: “Sus!”

Yuanis, masayı parmağıyla dövüyordu. “Ermeniler” dedi, “onlar gidecek... Bu açık... Fakat bu aramadan anlıyorum ki, bizi de sıraya koydular.”

Karşı çıktı Stefan: “Bok yeme, otur oturduğun yerde! Yukarı Mahalle’de, gözümün önünde Mahmut’un evine girdiler, hem de paldır küldür, tekmeyle kapıları kırarak! Devlet budur işte oğlum, aklını başına al! Rumlara bir şey olacağı yok.”

“Papaz Haçadur da senin kafadan: Bugün olmuş, hâlâ Ermenilere bir şey olacağı yok, diyor. Anlıyorum, salaklık bulaşıcı bir hastalıktır.”

“Olur tabii, bize de olur” diyerek kendi düşüncesiyle çelişti Hacı

Stefan. Sonra da bunu kinayeye çevirdi: “Sen Müslüman karılarına dadanmayı bırakırsan, bize kimse dın demez o başka.”

“Karışma bana... Bak, şu odunu kafana indiririm!”

“Hele bir den! Şadiye de kim ulan? Senden önce...”

Duraksadı Hacı Stefan, düşündü ve parmaklarıyla saymaya başladı: “Yanaki bir, Hacı Hüsnü iki, kocası üç, ölen Fotoğrafçı Murat dört... Sen, beş. Herkesin bildiği bu, karı azgın; kim bilir daha kimler vardır!”

Yuvanis sağı solu inceledi, kaşını kaldıra kaldıra sövdü: “Hasetten çatlıyor puştlar! Kadının adını çıkarmayı marifet sanıyorlar.”

Bir yandan tırnaklarıyla masayı döven, bir yandan da sağı solu izleyen Hacı Stefan’a bir süre öylece baktı Yuvanis. Önemli kararlar vermek gerektiğini düşünüyordu, kardeşinin temkinli hallerinden sıkılmıştı. “Bugünden tezi yok,” dedi, “şehrin bütün esnafını harekete geçirmelisin. Bunu senden başka kimse yapamaz... Bakkallar, kervancılar, kasaplar, fırıncılar, demirciler, dericiler, bakliyatçılar heyet kursun, kapıya dayansın; Binbaşı’ya da Miralay’a da sorsunlar, burada ne oluyor, insanlar niye dayak yiyor, neden evler aranıyor... Hiçbir şey söylemeden azarlanır mı insan, köle miyiz biz?”

Başını iki yana sallayan Hacı Stefan, göbeği kasılarak söylendi: “Boş konuşuyorsun! Sen sormayacaksın ya, at bakalım bol keseden!”

Yuvanis karşılık verecekti ki, Stefan devam etti: “Timur’un önüne giden Nasrettin Hoca gibi kalırım dımdızlak... Yok öyle yiğitlik bende! Ama sen yiğitsin, istiyorsun madem, git söyle bunları... Sonra da hepimizin ebesini bir güzel ibiklesinler.”

Yuvanis kardeşine acıyarak baktı, başını sağa sola salladı: “Anam da seni doğurduğunda ‘Ben oğlan anasıyım’ dedi de, ger gererinip kaygana yedi m’ola?”

Stefan bozuldu, karşılık veremedi.

Yuvanis iyice öfkelenmişti; “Yok arkadaş! Bu memleket sittin sene adam olmaz!” diyerek elini savurdu, görünmez birine derdini anlatır gibi.

Stefan, işte o zaman köpürdü, “İnceldiği yerden kopsun” havasındaydı: “Sen adam mısın da adam edeceksin memleketi? Ne iş yaparsın? Otuz beşine dayandın, çoluk yok çocuk yok, anca benim paramla zamparalık edersin! Benim atımla, eşi benzeri yok

küheylanımla dolaşırsın... Marika'ya ayakkabı, Şadiye'ye halı... O da yetmez, benim paramla benim evime istemediğim resimler yaptırırsın! Şimdi adamlar bu resmin ne olduğunu sorsa, sen mi cevap vereceksin?"

Yuanis kırılmıştı: "Demek senin paranla yaptırdığım için kötü, öyle mi? Rigas kötü, öyle mi?"

"Kötünün de önde gideni! Rahat batmış götüne puştun! Bir güzel asmışlar..."

"Osmanlı Anayasası lafını ilk söyleyen adama bu lafı ettirmem ben. Bok yeme, doğru otur! Eşitlik..."

Hacı Stefan'ın sabrı kalmamıştı, masaya bir yumruk vurdu: "Kes! İki lafın arasına Rusya, komünizm, Hınçak laflarını sokan Bağdasar gibisin. Allah belanı versin!"

Ayak seslerini iştince döndü Yuanis; para kazanmaktan ve bunun üzerine konuşmaktan başka şey bilmeyen zenginlerden oldum olası tiksinimişti, kardeşi de onlardan biriydi işte... Kapiya endişeyle baktı, alnını sıvazlayıp mırıldandı: "Ne arıyorlar hâlâ?"

Hacı Stefan, evinde paldır küldür dolaşan askerlerin ayak sesini dinledi, öğüt vermenin tam sırasıydı, üstüne bir çelebilik gelmişti, sesini yumuşattı: "Biz, Ermenilerden on kat kalabalığız Nevşehir'de. Çok dikkatli olmalıyız. Ne çocuk dinlerler ne kadın... Kevgire çevirirler. Herkes pusuda. Açların gözbebeği büyümüş... Onu bunu düşüneneğine ne iş yapacağını düşün. Ermeniler gidecek, hiçbiri kalmayacak. E, onlardan kalan işler kimin olacak?"

Yuanis hayretle bakıyordu kardeşine: Bir insan nasıl böyle yırıltıcı olabilir, başkasının felaketinden çıkar devşirebilirdi?

Hacı Stefan, iş bilmenin ne demek olduğunu Yuanis'in gözüne sokmak ister gibi parmağını şıklattı: "Aha da bak, fotoğrafçı Dikran gidince Nevşehir'in bir fotoğrafçısı olmayacak... Ben senin yerinde olsam hemen yarın Ürgüp'e gider, Pandazoğlu'nu bulup fotoğrafçılığı öğrenirim. Makinen benden! Gel burda işini kur da düş yamadan."

Yuanis kalktı; öyle kötü baktı ki, içeride askerler olmasa kardeşini fena döverdi.

Sandalyeyi devirip evden çıkan Yuanis'e acıyarak bakan Hacı Stefan döndü, takırdayıp duran leyleğe sövdü.

Leyleğin takırtısı arastadan da işitiliyordu. Hacı Stefan'ın evi aranadursun, Kolağası Hurşit'in askerleri, dükkânların bulunduğu sokağa girdiler. Gecedен beri Kirkor ve Memet'i sorgulayan, onları Boğos'un geçtiği yollarda dağ bayır dolaştıran Hurşit, çerçinin yakın çevresindekileri mercek altına almıştı. Arastaya girer girmez önlerine çıkıp temennah eden hasırcıyı itekleyerek sordu: "Fotoğrafçı dükkânı nerde?" Hasırcı kıvrık parmağıyla ileriye işaret etti. Askerler dükkân kanatlanıp kaçacakmış gibi telaşla gösterilen yöne koşuştular. Gürültücüydüler; bir yığın insan dükkânların önüne çıktı.

Dikran, bir yandan nezarete götürülen kayınpederiyle Memet'i düşünüyor, bir yandan da makasla fotoğrafları kesip düzeltiyordu. Dükkânının önündeki gürültüyü işitti, askerleri gördü, sonra Hurşit girdi kapıdan: Öğrenile öğrenile sonraki kuşaklara aktarılan zalim asker çalımıyla yürüyordu; elindeki kısa kırıbacı çizmesine vurdu: "Adın ne senin?"

"Dikran."

Raflara göz gezdirdi Hurşit, fotoğraflardan birine dikkatle yaklaştı, eğildi, boynu uzamıştı.

"Demirci Kirkor neyin olur?"

Dikran iri gözlerle baktı Kolağası'na.

"Kaynatam."

Hurşit, hâlâ rafları inceliyordu.

"Saklayacakların çok tabii..."

"Saklayacak mı? Neyi sakla..."

Elindeki kırıbacı hışımla Dikran'ın omzuna indiren Kolağası Hurşit bağırdı: "Boğos bir şey saklıyordu, bunu biliyorsun!"

Kırıbacın acısı dayanılmazdı. Dikran'ın yüzü kasıldı, ağzı acı bi-ber yemiş gibi yuvarlaklaştı, alnı terledi: "Bilmiyorum."

Fotoğrafları gördü Hurşit, sanki biraz önce adam kırbaçlayan o değildi, yumuşacık sordu: "Ne bunlar?"

Dikran yanıt vermedi. Kolağası'nın elindeki fotoğraflarda evinin önünde oturan, yün eğiren kadınlar, öğrenciler, öğretmenler, masa başında memurlar vardı.

"Niye böyle fotoğraflar çekiyorsun?"

“Herkes, nasıl olsa buralardan gideceğiz, bari bir anımız olsun, diyor.”

Hurşit, “Ne gitmesi?” diyecek yerde –çünkü Dikran bunu ölç-müştü– genç adamı süzdü. “Dükkânı arayacağız” dedi. Dikran, omzunu tuta tuta “Arayın” deyince de yumuşak davrandı: “Sakla-dığın şeyi ver, boşuna buraları yıktırıp döktürme bana.”

Dikran, kendisinden ne istendiğini anlamamıştı: “Neyi sakla-mışım ben asker ağam?”

Hurşit baktı ki Dikran’dan umut yok, kapıda bekleyen askerlere işaret etti, onlar da içeri girip ortalığı devirmeye başladılar.

Kolağası, eli belinde, askerlerin yıktığı yerleri çiğneyip bir şey-ler arıyordu. Birden, fotoğrafçının yaşını hesap etmiş olmalı ki, parmağını uzatıp tehdit dolu gözlerle sordu: “Niye askere gitmedin sen?”

Dikran korktu, “Ağabeyim askerde” diyemedi, Kaymakamlık’ın fotoğrafçılık işlerini yaptığını anlatan bir iki söz geveliyordu ki, Hurşit aldırmadı bile: “Kes! Seni askere gidecekler listesine alaca-ğım. Yarın sabah kafa kâğıdını al gel!”

İşini bırakan esnaf yavaş yavaş fotoğrafçı dükkânının önünde toplanıyordu. Dikran gözyaşları içinde darmadağın edilen dük-kânını toplarken, Kolağası Hurşit kapı önüne çıkıp kalabalığa bak-tı, öfkeyle bağırırdı: “Hadi, işinize!”

Kimse kıpırdamadı. Kasap Hayri öne çıktı: “Efendi, bu çocuğun suçu nedir?”

“Sana ne!”

Hayri şaşırdı, yutkundu.

“Gidin!” dedi Hurşit tekrar, “Dağılın!”

Bir dalgalanma oldu. Askerlerden biri kalabalığı yara yara öne çıktı; “Çekilin” diyordu, koluna sıkıca yapıştığı Muharrem’i sürük-lüyordu: “Kumandanım! Çoban, bu!”

Sert olunca korkutacağını, korkutunca konuşturacağını düşü-nen Hurşit, çobanın gelip şaşkın şaşkın önünde dikilmesini bekle-di. Kırıcı olma fırsatını yakalayanların o bildik neşesini kuşanmış, eziyet etmenin tadıyla büyülenmişti. Muharrem’in yakasını tek eliyle kavradı, ileri geri sarstı, “Sen” dedi duraksadı, Muharrem’e boşluğu dinletti, “Sen bulup getirdin ölüyü, öyle mi?”

Böyle yapılıncı çobanın eli ayağına dolandı, iyice korktu. Zaten ölüyü bulmak ve getirmek onu çok incitmişti, sesini çıkaramadı.

Muharrem'in bir şeyleri bildiğini ya da gizlediğini akla düşüren de bu suskunluğuydu.

Hurşit çobanla azıcık oynamak istiyordu –ne yaptığını dürbünle görmüştü zaten– ama soruya yanıt vermeyişi canını sıkıyordu. Muharrem'in beti benzi uçmuştu; sert davranılınca, hatta soru sorulunca büzülen bu adam, tatlı tatlı sıvazlanmadan, yumuşak sözler edilmeden konuşmazdı. Muharrem'in huyu buydu: Soru varsa yanıt yoktu. Bunu bilenler, soru sormak yerine hep yanlış bir laf atarlardı ortaya: Elma bahçesine hırsız girmiş de Muharrem'den şüphelenmişsen, “Girdin mi?” diyemezdin; “Muharrem'in dün ağaca çıktığını gördüm” demeliydin. Muharrem yalan söyleyemediğinden, zararına da olsa o söze –doğrusu neyse öyle– karşılık verirdi; şehirde bunu bilmeyen yoktu.

Hurşit baktı ki yanıt yok, gözüdür deyip yumruğu indirdi: “Ne gördün?”

Muharrem iyice büzülünce iki de tokat geldi. Dikran, araya girmek, bir şeyler söylemek istedi ama o da tokadı yedi. Kolağası da yağa ara vermiyordu; Muharrem'in ağzından kan gelince, az önce onuru zedelenen ve buna çok içerleyen Kasap Hayri araya girdi, “Kumandan,” dedi, “bırak ben yardımcı olayım.”

“Sen karışma! Niye ikide bir işime burnunu sokuyorsun? Ben birini sorguya çekerken kimse karışmayacak, anlaşıldı mı?”

Hayri gemi azağı almış görünüyordu: “Laf dinle efendi! Hiç mi asker görmedik biz?”

Hurşit, “Yaa, asker gördün demek” derken döndü, kılıbını havaya kaldırdı ama Hayri istifini bozmadı: “Kırkinci topçu alayı. Doksan iki celbi. Celaleddin oğlu Hayri Çavuş. Selimiye.”

Kolağası'nın eli havada kaldı.

Hayri, “Muharrem'in dilini buradaki herkes bilir. Bana bırak efendi ağa” deyince kılıbı indirdi, alaycıydı: “Ne soracaksın ona? Biliyor musun ne soracağını?”

“Senin soracağını onun lisanına çevireceğim.”

Bilmediği bir durumla karşı karşıya olduğunu kavrayan Kolağası yumuşadı: “Ölüyü nerede gördüğünü sor.”

Hayri mendilini çıkarıp Muharrem'in yaralarını silerken, “Muharrem ölü falan görmemiştir kumandan” dedi. “Muharrem getirmedi ölüyü.”

Hurşit tam kızacaktı ki, Muharrem'in yanıtını duydu ve hayretle bakakaldı: Muharrem, “Ben geti... Ge... ge-tirdim ya!” diyordu.

Kolağası, çobanı nasıl konuşturacağını anlamıştı: “Boğos bir şey sakladı, biliyorsun sen.”

Muharrem, Kolağası’nın yumruğunu unutup çıkıştı: “Bilmem... Nerden bileyim?”

“Arabanın yanında bir şey vardı.”

Muharrem başıyla, “İ-h!” dedi. Herkes ortaoyununa benzer bu konuşmayı merakla izlerken Binbaşı Fuad Hilmi Bey arastanın bulunduğu sokağa girdi, atının gemini çeke çeke geldi: “Ne yapıyorsunuz siz?”

Hurşit askerce toparlandı.

“Arama yapıyorum Binbaşım!”

Henüz yerinde duramayan atını sakinleştirmeye çalışan Binbaş, elini atın yelelerinde şefkatle gezdirdi ama sorusu sertti: “Dövecek mi?”

“Ziya Paşa emrettiler, ben de...”

Fuad Hilmi Bey, “Yeter!” diyerek onun sözünü kesti, zıplayıp atından indi: “Niye dövüyorsunuz bu insanları? Yasaları böyle mi uyguluyoruz?”

Hurşit yanıt vermedi, öylece duruyordu.

Fuad Hilmi Bey cebinden birkaç metelik çıkarıp Muharrem’e verdi: “Mihran Efendi’den merhem al. İyiye ovuştur yüzünü!” Çoban tam gidiyordu ki, kolundan tuttu: “Hemen gel ama... Paşa çağırıyor seni, ona gideceğiz.”

Muharrem’in nutku tutuldu yine; esmer yüzü bir anda sapsarı oldu.

*Kuşluk, 10.38
gevezeler zamanı unuttur dudağında*

İmam Kasım’ın, Hacı Nuri’nin, Mal Müdürü’nün, Halıcı Mükremin Ağa’nın oğulları kahvede oturmuş heyecanla olanı biteni konuşuyor, akşam yediği dayakla gözü şişen, yağcı Hacı Nuri’nin oğlu Hacı Ahmet’le alay ediyorlardı.

“Ne yapayım?” diyordu Hacı Ahmet. “Siniyi, halıyı deviriyorlardı; anam sokurdandı, hop n’oluyor, demeye kalmadı, çaktılar dipçiği.”

Bu sözler gülünç değildi ama yine de gülüştü delikanlılar. Olayları derinliğine kavrayamayacak yaşıydılar; onlar için acı, dert,

ölüm safsataydı. Yaşamda ölüm bir son olmadığı gibi, yaşamak da zaten şakaya benziyordu. Askerlik yaşındaydılar, hatta yaşlıları çoktan askere gitmişti ama bunlar bir şekilde, para gücüyle cepheden uzak kalabilmişlerdi. Sokaklarda dolaşan askerler onları biraz utandırdı, çünkü yaşlıları askerdi. Belki de o yüzden çıkmıştı dipçiği asker ağa, “Biz ana kucağından ayrı, sen burada oh ne âlâ!” diye.

Arastadan bir kalabalık sükün etti, meraklı kalabalığıydı daha çok. Askerler dükkânları arıyor, çoluk çocuk da onların arkasından bir o yana bir bu yana koşuyordu. Atının üstündeki Binbaşıyla Çoban Muharrem geçtiler uzaktan. Çobanı görünce, “Nahooyyy!” diyerek meledi Hacı Ahmet, güldüler. “Bu yıl da kaldık bekâr!” dedi. Sözü Ermeni kızlarına getirmek için böyle söylemişti ama baktı ki olmuyor, lafı ortaya saldı: “Demirci Kırkor’un bir kızı var, aboov, kütür kütür! Yengeniz olur, ona göre!” Buna “Niyeymiş?” diyen biri çıkardı nasıl olsa.

Sivribıyık İsmet’in oğlu Celâl atıldı: “Niyeymiş?” Daha dün burada Şadiye’ye bakıp bıyık buran o değildi sanki, bütün kadınlar onundu.

Hacı Ahmet, “Baban fistan giyeymiş” diyerek uyak yaptı, sonra da gevrek gevrek güldü.

Celâl karşılık vermedi, gözlerini kısıp havaya baktı, ısıklık çaldı, dünyayı umursamayan bir hali vardı: “Ermeniler gitmeyecek diyorlar... Bu iş başka bir işmiş.”

“Ermeni karılar elbette gitmeyecek” dedikten sonra bir ayağını iyice öne uzatan Hacı Ahmet gerindi, yoldan geçen atlı yüzünden düşündüğü şeyi unuttu: Kolağası Hurşit’ti bu. Muharrem yüzünden Binbaşı’dan azar işittiği için alı al moru mor gidiyordu. Arkasında üç atlı daha vardı. Jandarma Çavuşu Ahmet, kahvedekileri süzerek geçti.

“Ahmet Çavuş’a bakın lan!” dedi dirsek vurarak Celâl. “Bacak-sız Numan’ın danası gibi!”

Gençler alay ederek güldüler.

Ahmet Çavuş, bu gülüşmenin kendisiyle ilgili olduğunu sezse de dönüp sataşacak hali yoktu. “Bunlar halis muhlis şerefsiz, süzül-müş puşt!” diyerek üzengisine bastı, oturuşunu düzeltti.

Gençler buna da güldü. “Boyunsuz” lakaplı Mustafa sandalyede bacaklarını ayırarak ayağa kalktı, Çavuş’u yansıladı. Yerine oturmadan önce de parmağını uzatarak arkadaşlarını uyardı: “Ermeni-

ler gidecekse karışıklık çıkmasın. Kim hangi kızı istiyorsa şimdi-
den söylesin, bir daha da sözünden dönmesin.”

Hacı Ahmet zaten bunu istiyordu. Sonunda sözlerine kulak ve-
ren biri çıkmıştı.

Celâl, kaşıyla Kolağası Hurşit'i gösterdi: “Ondan bize karı mı
kalır?” Döndü, Şevki'ye seslendi: “Palamut sar da tüttürelim ima-
nım, şöyle kalın...” Göz kırptı, esrara “palamut” diyordu. Dikbiyık
İsmet'in oğlunun demi gelmişti. Kahveler söylendi, nargileler ye-
nilendi.

Kahveyi geçtikten sonra, Nar Yolu'na doğru ilerleyen cadde-
den sağa dönen iki atlı –Kolağası Hurşit ve Ahmet Çavuş– Ermeni
Mahallesi'ne girdi.

Kolağası kızgındı. “O kadar insanın içinde beni azarlamak da
neyin nesi?” diyerek Binbaşı'yı Ahmet Çavuş'a şikâyet ediyordu:
“Ben babamın keyfine mi vuruyorum insanlara? Kim sakladığı şeyi
gösterir? Kim zorlamazsan konuşur? Tabii sopalayacağım!”

Çavuş sessizdi, dinliyordu.

Kolağası, bu adamın Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in adamı olduğu-
nu bildiğinden çenesini kapadı. Binbaşı'yı dizginlemek gerektiğini
bir çavuşla konuşacak değildi. Bunu, Miralay'la konuşmak zorun-
daydı. “Kumandanım...” diyecekti, “Binbaşı kendini bir şey sanıyor.
Ona bir hiç olduğunu göstermenizi dilerim. Kolağası olmamın ya-
sımla ilgisi var, yoksa...”

Bunları söyleyebilir miydi? Miralay'a bir çavuşla konuşur gibi
akıl vermek kimin haddineydi?

Ahmet Çavuş'a baktı, aklına bir şey gelmişti, şansını denedi:
“Binbaşı'nın evi hangisi Çavuş?”

Yaşadığı yeri ezberleyenlerin yalınlığıyla, sesini bile yük-
seltmeden, “İki sokak ötede” demekle yetindi cin bakışlı Çavuş.
Kolağası'nın bunu niye sorduğunu anlamış, kindarlığına şaşmıştı.
Ona göre, Kolağası haksızdı. Binbaşı, bugüne bugün kaymakam
vekiliydi: *Dün bir bugün iki...* Kolağası'nın gelir gelmez hot zot et-
mesi canını sıkıyor, amiri Fuad Hilmi Bey hakkında dedikodu et-
miyordu.

Hurşit, Çavuş'un düşüncelerini sezdiğinden, konuyu değiştirdi:
“Boğos'un arkadaşları var mıdır?”

Çavuş, Memet'e ve Kırkor'a atılan dayağa içerlemişti, “Valla,”
dedi, “Boğos'u tanımayan yoktur, herkesin arkadaşıdır.”

Biraz daha ilerlediler. Ahmet Çavuş öylesine gösterdi: “Binbaşı hazretleri şu sarı evde oturur.”

Sokakta birkaç çocuk vardı; Hurşit evi zihnine kazıdı.

O sırada bir oğlan çocuğu bahçe duvarına tırmandı, onun ardından da bir kız çocuğu görüldü. Kız Ermenice, “Arşak! Oyunu bozdun!” diyordu. Kolağası’nın zihninde bir şimşek çaktı: Nevşehir Ermenilerinin Ermenice konuşmadığını, anadillerinin Türkçe olduğunu biliyordu. Atın gemini çekip geri döndü, çocuklara baktı: Küçük oğlan koşarak Binbaşı’nın evine girdi, kız ise Ermenice alay eden sözlerle küçüğü dışarı çağırıyordu.

Hurşit eve yaklaştı, atından sıyrılıp indi, Venüs’ün omzuna elini koydu ve Ermenice sordu: “Arşak kimin oğlu?”

Küçük kız parmağıyla Binbaşı’nın evini gösterdi ve koşarak içeri girdi.

*Öğle üzeri, 11.32
zamanda kaybolanlar açığa çıkar zamanla*

Askerî karargâha dönüştürülen Ermeni Haygazyan Okulu’nda çocuk seslerinin yerini postal sesleri, kaba boydan bağırان erkekler, kokmuş nefesler, sigara dumanı ve telgraf tıkırtıları almıştı. Duvarlarda mevsimleri gösteren çizelgeler ve Enver Paşa’nın fotoğrafları vardı hâlâ; sınıflarda da insan anatomisini gösteren modeller, haritalar, küreler, cetveller, tebeşirler ve karatahtalar, nasıl bırakılmışlarsa öylece duruyorlardı.

Miralay Ziya Bey’in odası, mütevazı müdür odasıydı; orta büyüklükte bir masa, sandalyeler ve dosyalar. Miralay bu odada, kendisine hiçbir faydası olmayan bir yığın okul evrakının arasında müfettiş gibi oturuyordu. Olanı biteni ve tehcirin ne zaman başlayacağını merak eden bazı adamlar ziyaretine gelmişti. Bunların başında yağ tüccarı Hacı Nuri vardı. Mal Müdürü Şükrü Efendi, Büyük Cami imamı Kasım Efendi, Öğretmen Bilal Efendi, Dik Bıyıklı Hacı İsmet, Halı Tüccarı Mükremin Ağa, Bezcilerin Hüsnü ve Gödek Şaban Ağa kahvelerini yudumluyor, bazıları sigara tellendiriyordu.

Bir ara kapıda, Dikran’i askere almaktan söz eden Kolağası Hurşit’i şikâyet gelen Araksi belirdi. Odadaki erkekleri görünce

çarşafını çekiştirip yüzünü iyice kapadı, içeri giremedi. Kolağası'nın tehdidinden tedirgin olan Dikran annesine haber verince, kocası öldükten ve bir oğlunu askere gönderdikten sonra diğerine sahip çıkmak isteyen kadın, adeta koşarak gelmişti.

Miralay kapıya giderken adamlar birbirlerine göz kırptılar. Araksi'nin orasını burasını konuşup kadını çekiştirmeye hazırdılar. Özellikle Hacı Nuri, kanlı gözleriyle gülüyor mu, sövüyor mu, belirsiz bakıyor, gerdanını deviriyordu.

Miralay salona çıkınca Araksi'nin yalnız olmadığını, Memet'in karısı Hatice ile Kırkor'un karısı Mayreni'nin de orada beklediğini fark etti. Soran gözlerle bakarken, kadınlar toparlanıp aynı anda konuşarak yaklaştılar. "Memedime ne yaptınız?", "Kırkor'un suçu ne?" sözleri birbirine karıştığı için gürültüye gitti ve Miralay Ziya Bey, yalnızca üçüncü kadının, "Benim bir oğlum zaten askerde, küçük oğlumdan ne istiyorsunuz?" dediğini anladı. Çünkü ona bakıyordu.

Araksi, "Benim bir oğlum askerde" dedi tekrar. "Kolağası, küçük oğluma seni askere alacağım, demiş. Bir evden kaç asker alınır paşam?"

Kadının güzelliği ağlamakla bozulmayacak kadar derindi, eşsiz bir yüz.

Miralay, Mayreni ve Hatice'yi azarladı: "Burada beklemeyin. Olmaz böyle. Devlet dairesini gereksiz yere meşgul etmeyin. Kocalarınız suçsuzsa gelir."

Miralaylarla, paşalarla nasıl konuşulacağını bilmeyen kadınlar çaresizce sustu.

Ziya Bey, Araksi'ye baktı, "Rahat ol hanım, ikinci kardeşi askere almayız" derken elini kapı koluna uzattı, odaya dönecekken birden duraksadı: "Ne iş yapıyor oğlun?"

"Fotoğrafçı."

Miralay'ın bakışları yumuşadı: "Benim yanıma bir uğrasın senin çocuk."

Araksi korktu yine: "Ne oldu ki paşam?"

Miralay gülümsedi: "Fotoğraf makinesini kapsın gelsin! Korkacak bir şey yok."

Araksi düşünceli bakışlarını yere indirdi, "Olur" deyip uzaklaşırken, arkasında Araksi'ye benzer bir güzellik hayaleti bırakmıştı sanki: Koca koca çocukları olan, etli butlu bir kadın nasıl bu kadar

güzel olabilirdi? Miralay içerideki erkek kalabalığıyla konuşurken nereden bilecekti ki, buradaki pek çok kafanın içinde de aynı düş-ler vardı? Yağ Tüccarı Hacı Nuri, tehcirin ne zaman başlayacağını, kadınların kızların nerede toplanacağını bilmek istiyordu örneğin, en çok o merak ediyordu bunu. Niyeti, fotoğrafçı Dikran'ın anası Araksi'yi kapmaktı; bir iki de besleme alacaktı ki, büyüyünce işe yarasınlar. Sonra dükkânlar, mallar...

Miralay Ziya Bey, bu adamların neden burada olduğunu anlamayacak biri değildi; üstelik gizli niyetlerini sezecek kadar da deneyim sahibiydi. Boğazlıyan ve Rumdığın arasında bunlar gibi nicesini görmüştü. Tehcirin Ermenilerden kurtulmak anlamına geldiğini çok iyi bilse de bunu aynı işi yaptığı kişilere bile söylemeyecek kadar siyasetçiydi. Saldıran Ermenilerdi, kendini koruyan da Osmanlılar; hikâye bundan ibaretti... *Kapılara gelinirmiş, çıkın dışarı denirmiş; erkekler sıraya dizilir, bir tepenin ardına varır varmaz da çetecilerden ve katillerden seçilmiş bir haydut sürüsü tarafından öldürülürmüş; kadınlarla çocuklar yaşına ve cinsine göre ayırt edilirmiş...* Bunları uluorta söylemez, gözüyle gören olsa bile inkâr ederdi. Konukları, sıraya dizilerek insan öldürüldüğünü henüz görmemiş kişilerdi, o kadar... Birlikte cinayet işlemediği hiç kimseyle yaptıklarını paylaşmazdı Miralay, kanı ve şiddeti görmeyen insanın büyümediğini düşünürdü; “Kahramanlık şiiri okuyan adam kafasındaki savaşa atılır, hiçbir yeri acımadan dünyaya hükmeder, ama aynı adamın burnuna yumrukla vur bakalım, ne oluyor” derdi.

Ermenilerin gideceği zamanın dedikodusu için toplanan bu adamlar, Ziya Bey'e göre askerin yiğitliğinin gölgesinde mala mülke, karıya kıza konmayı hayal eden bedavacıları. Böylelerine “Başkasının şeyiyle gerdeğe girenler” der, onları aşağılardı. Yağ Tüccarı Hacı Nuri'yi, “Dün gece benim evi de bastınız” der demez bu yüzden avlamıştı. “Ya ne yapacaktık?” diyerek terslenmesi bundandı. Hacı Nuri boncuk boncuk terlemiş, “O değil de,” demişti, “benim oğlanın gözünü de morarttı senin... canavarlar.”

“Haçık'ın vurduğu o rahmetli eski kaymakam zamanında” olsa, askerlere “Senin itlerin” derdi Hacı Nuri. Fakat şimdi kazın ayağı başka görünüyordu. Yine de Miralay'ın yan yan gülerek, “Olur böyle şeyler” diyeceğini ve sonra kaynaşacaklarını ummuştü.

Bu, tam da Ziya Bey'in aradığı fırsattı: Kaşlarını çatmış, parmak sallayarak, “Karşı çıkmayacaksın!” demişti. Omuzundaki miralay

sırmasını işaret etmişti sonra: “Bak, bunu boşuna takmıyorlar adama... Evini aç, dendi mi, açacaksın. ‘Biz Ermeni miyiz, benim evimi niye arıyorsun?’ diyene açıklama yapmak zorunda değilim. Sana ne, senin evini niye aradığımdan?”

Miralay kadınları bırakıp odasına döndü. Konukları saygıyla ayağa kalktılar ve yeniden oturdular. O sırada şehirdeki telaş pencereden işitiliyordu: İmam, yüksek sesle “Allah! Çok şükür” dedi.

Miralay kızgınlığını unutmayan kişilerdendi. Hacı Nuri’ye baktı, parmağını uzattı: “Evimi aramayın diyen düşmanımdır benim!” O sırada İmam Kasım Efendi’yle göz göze geldi; adam ağlar gibi kaşlarını çattı, Miralay’a hak veriyordu: “Doğruya doğru! Bizi de arar, askerdir, bildiği vardır.”

İnsana yandan yandan sokulan, laflarıyla yağlama işini iyi bilen adamları da sevmezdi Ziya Bey; zaten “Allah” demekten öteye Müslümanlıkta da gözü olmadığından, İmam’ın laflarından huylandı: “Bu lafları bana değil Müftü’ye et!”

Miralay, bu adamlarla bir olup gelmeyen Müftü Efendi’ye kızdığından imamı azarlıyordu. Hem Nevşehirliyle neydi ki ne yapacağından, nereyi arayacağından? Ermenilerin gidişinden ötürü bir çıkarları olacaksa ileride olurdu, beklesinlerdi. Devlet kendi işine kimseyi buluşturmazdı. Bu nedenle Ermenilere ne yapılacağını açıklamıyor, kanundan, eşitlikten, vatandaşlıktan söz ediyordu. Böyle yapmazsa işin çivisi çıkar, ayakla baş arasında fark kalmazdı. Bir devlet adamı ortalığa zulüm yaysa da ağzından “adalet”ten başka bir şey çıkmamalıydı; onun zulmü, kendi çıkarından öte, devleti koruduğu için yüceydi, çünkü devlet bütün insanların üstündeydi. İnsanlar devlete çalışır, devlet de olsa olsa onlara emrederdi.

Ziya Bey, biraz da devlet gücünü yanında görüp şımaran zenginlerden nefret ettiği için böyle davranmaktaydı. Ona göre, zengin fakir, herkes devlet otoritesi karşısında haddini bilecekti.

Sözün tavrı gelmişti. “Buraya tehcir için gelmedim” dedi. “Evet, bütün evleri arıyorum fakat bunun nedenini size açıklamak zorunda değilim.”

“Ne umduk ne bulduk?” der gibi bakan adamları süzdü: “Bir çerçi vatandaşımız öldürüldü dün. Katilleri kimdir, bulacağız... Neden böyle oldu, anlayacağız.”

Konukların yüzü iyice karardı. Kırkor ve Memet’in şüpheliler arasında olması onlara bile abartılı ve adaletsiz görüldüğü için yıl-

gın yılğın baktılar. Ziya Bey, adamları şaşırtıp kuşkuya düşürdükçe kendi kendine eğleniyordu; gülümsedi: “Bana sordular dün, tehcir ne zaman?”

Bütün yüzler gerginlik içinde Miralay’ın ne diyeceğini bekliyordu. Ziya Bey, gülümseyerek cebini karıştırdı, bir şey arıyordu ama sanki konuklarına kızmıştı, bağırdı: “Size ne?” Sustu, suskunluğu dinletti onlara ve sözlerini sürdürdü: “Hem ben biliyor muyum bakalım? Emir gelmedikçe ben kendi başıma iş yapabilir miyim? Devlet bir karar alıyor, diyor ki, falan filan yerdeki Ermeniler olduğu yerde kalacak... Bu ne demek? Ermeni gider mi kalır mı, bu sizin üzerinize vazife değil demek. Hele malları, hiç değil... Onlar defteri kebire yazılır, devlet kime isterse verir. İstemezse vermez.”

Konukların yüzü uzadı: Miralay, hiç de hayal ettikleri gibi biri değildi. Sağdan soldan işittikleri hiçbir tehcir hikâyesine benzemiyordu bu; demek ki, dedikoduymuş hepsi. Yağcı Hacı Nuri iç geçirdi, Dikran’ın anası Araksi’yi elinden kaçıracağını düşünüp kederlendi.

Kapı vuruldu ve “Gel!” denmesi beklenmeden aralandı: Binbaşısı Fuad Hilmi Bey, yanında Çoban Muharrem’le birlikte görüldü. Muharrem’in dudağı patlaktı, gözü de hafifçe morarmıştı. Çekingen kişiliğinden öte, gördüklerinden ötürü de pek şaşkın bir hali vardı; Nevşehir’in bütün kalburüstü adamları buradaydı. Elini ayağını nereye koyacağını bilemedi.

Miralay Ziya Bey, gelenin kim olduğunu bilmediği için soran gözlerle baktı. “Efendim, çoban” diyerek kaşını gözünü oynattı Fuad Hilmi Bey.

Anlamıştı, göz kırparak ayağa kalktı Miralay; biraz zamansız olmuştu ama fena sayılmazdı durum: Şu anda Ermenilerin hayvanlarına el konduğunu söylemek, onların tehciye gideceğini açıklamakla bir olduğundan, alnını kaşdı, konuklarına baktı. “Söyle bakalım çoban” dedi gülümseyerek, odadakileri işaret etti: “Bu insanlar ordumuza hangi hayvanını bağışlayabilir?”

Çobanın çekingenliğini bilmeyen Ziya Bey, soru cümlelerini yanıtlayamadığını da bilemezdi: Kızarıp bozaran çobana, “Hadî!” diyerek cesaret verdi. Nevşehir’in zenginleri Muharrem’i iyi tanıdıklarından, küçümseyici bir ifadeyle onun ne söyleyeceğini beklediler.

Binbaşı araya girdi: “Çobanın anlayışı biraz kıt, izin verirsiniz, sorunuzu ben sorayım.”

Miralay, “Tamam” anlamında gözlerini kırptı.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Muharrem’in kolundan tuttu, alaycıydı, oturan kalantörleri işaret etti: “Bu adamlar devlete hiçbir hayvan bağışlayamaz, çünkü malları yoktur.”

Muharrem birden o çekingenliğinden sıyrıldı ve odadakileri sırayla göstererek anlatmaya başladı: “En az imamın var... İki inek, iki buzağı. Hacı Nuri’nin işi zaten yağ; doksan sekiz koyun, seksen dört inek. Mal Müdürü Şükrü Efendi’nin yirmi üç koyununu yeni sürüye kattık, dört de ineği var. Öğretmen Bilal Efendi’nin mallarını ağabeyi Kasap Hayri besler, beş ineği var. Hacı İsmet’in bir boğası, on dört ineği, üç kuzusu; Halı Tüccarı Mükremin Ağa’nın yirmi iki sığırı, Bezçilerin Hüsnü’nün on üç koyunu... Gödek Şaban Ağa’nın on altı koyunu... Yok on yedi...”

Miralay keyifle izliyordu olan biteni. Fuad Hilmi Bey’e bakıp eliyle konukları gösterdi: “Bunların hayvanlarını, yüzde on üzerinden seferberlik emrine alın.” Sonra kapıya yöneldi: “Gel benimle çoban!”

Konuklar şaşkındı, kârlı çıkacaklarını sanırken olan olmuştu. Bezçilerin Hüsnü yine de iyimserliği elden bırakmadı: “Ne yapalım?” dedi. “Seferberlik var, hepsini de alabilirdi...”

Oysa nereden bileceklerdi, kapalı kapının ardında çobana, bütün Ermeni mallarının artık devlet malı olduğunun söylendiğini! Çoban, çobanlığına devam edecekti, fakat artık yarı yarıya devletin çobanıydı.

Muharrem yanlış iş yapmaktan korkarak sordu: “Ermenilerin malını araziye çıkarmayayım mı?”

“Çıkar. Sen sürüyü götür getir... Bir de onları beslemekle uğraşmayalım.”

Kolağası Hurşit, Jandarma Çavuşu’yla birlikte geldi, çok heyecanlıydı. Ziya Bey, onun heyecanından bir şeyler sezdi.

Muharrem, “Paşam sürüyü getir götür dem... demesi ko... kolay” diyerek söze karıştı, Hurşit’i görünce kekemeliği belirmişti: “Bu... Bu sabah sü... Sürüyü çıkaramadım, askerler... Geri çevirdi.”

Miralay elini çobanın omzuna koydu: “Evet, hayvanlara yazık olur... Sürüyü çıkarsınlar, izin verelim.”

Ziya Bey, Hurşit’in Çoban’ı şehir dışına salmak istemediğinin farkındaydı. Şüpheli Kolağası denetim altında tutamadığı her şeyin zararlı bir sonuç yaratacağına inanırdı. Bu yüzden Hurşit’e kızar

gibi baktı, “Berber’le Demirci’yi getir” deyip Muharrem’e döndü, yumuşak bakışlarla onu süzdü. Binbaşı’nın Muharrem’e nasıl soru sorduğunu gördüğü için, ufaktan bir yoklama yaptı: “Boğos sana bir şey verirmiş, bunu sakla, diye...”

Çoban başını iki yana salladı.

“Seni tabuta koyacağım, der de sopayla kovalarmış...”

“Yalan!”

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, bu şakaları gülümseyerek izliyordu.

Miralay, Binbaşı’ya baktı, “Bunun bir şeyden haberi yok!” deyip elinin tersiyle “git” işareti yaptı Çoban’a. Muharrem kaçır gibi uzaklaştı.

Hurşit ve Jandarma Çavuşu Ahmet, kömürlükteki mahpusları getirdiler. Epeyce hırpalandıkları belli olan Memet’i ve Kirkor’u görmemiş gibi davranıyordu. Tabakasını çıkardı, tütün sarmaya başladı; salondakiler onun hareketlerini sabırla izlediler. Miralay’ı merak eden Hacı Nuri kapıyı gıcırdatarak açınca, ona ters ters baktı Paşa; kapı yine gıcırtyla kapanırken, ayak ucunda yürüyen ve fıslıdayarak konuşan Hacı Nuri’nin hayaleti kapının arkasında kaldı.

Ziya Bey sigarasını ağzına koyar koymaz Kolağası Hurşit kibrit çaktı ve ateşi uzattı. Miralay sigarasının dumanını savurdu, Memet’le Kirkor’a bakmadan sordu: “İyi misiniz bakalım?”

Kime sorulduğu belli olmayan bu soruyu yanıtlayan olmadı. Herkes dağ bayır dolaştırılmaktan tabanları patlayan, dayaktan çökmüş haldeki Memet ve Kirkor’a baktı ama onlar da “İyiyiz” demeyince suskunluk uzadı.

Miralay, mahpuslara bakıyordu şimdi. Öfkeyle bağırırdı: “Bir soru sordum!”

Memet burnunu kaşıdı, Binbaşı’ya gözü takıldı bir an: “İyiyiz.”

Ziya Bey, elindeki tabakayı cebine koyup pencereye yürüdü, dışarıyı izledi. Gözleri kısıktı. Bilerek yapıyordu bunları; avcı kedinin fareyi bırakıp onu unutmuş gibi davrandığı bir an vardır, öyleydi. Sonra döndü, tehdit dolu bakışlarla Memet’e yaklaştı, parmağını adamın omzuna dayadı: “Demek İstanbul’da yaptın askerliğini?”

Memet dayak yiyeceğini sanıp korkmuştu, kekeleydi, “Se... Seli miye’de paşam” diyebilirdi.

“O zaman, Birinci Ferik Baki Paşa’yı bilirsin...”

Memet, Baki Paşa’yı hemen anımsadı, yüzünde bir gülümseme dolaştı: “Kel Paşa derlerdi.”

Ziya Bey gülmedi, “Kafasına koyduğunu yapardı” dedikten sonra birden Kırkor’a döndü: “Bak, madem oğlun askerde, madem seferberlik için demir dövüyorsun... Bu yüzden seni daha fazla hırpalamayacağım. Baki Paşa’yı aklınıza getirin; ben ondan daha sertim. Aradığımız şeyi evinizde bulsaydık, kıcınıza at nalı çaktırırdım! Şükredin.”

Sözlerinin etkisini tartmak için bir süre mahpusların yüzünü inceledikten sonra başını dışarı çevirdi, sözlerindeki tehdit eşiği yükseliyordu.

“Şunu da unutmayın: Ürgüp’le Nevşehir arasında kiliseydi, güvercinlikti, ambardı, evdi, bize söylemediğiniz ya da göstermediğiniz bir delik bulursam, Boğos’la ilgili bir şey sakladığınızı fark edersem önce derinizi yüzer, at nalını ondan sonra kıcınıza çaktırıyorum. Acımam yoktur!”

İki arkadaşa gülümseyerek bakıyordu Miralay ama sözleri kaçırdı: “Boğos’la gittiğiniz başka mağara var mı?”

“Yok” anlamında başını salladı Memet.

Memet’i incelemeyi bırakıp bu kez de Kırkor’u uzun uzun süzen Miralay, birden demircinin yakasına yapıştı ve bir tokat çaktı: “Boğos’un yanına gidip geldiği o kadın nerede?”

Kırkor büzüldü, şaşırmıştı: “Ne kadını?”

“Biliyorsun kim olduğunu!”

“Bilmiyorum!”

Ziya Bey ille de anımsatmak istiyordu: “Adı Zabel.”

Bütün soruları dikkatle izleyen Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Zabel’in adını iştir iştir sarardı. Miralay görmesin diye yüzünü kapatıp hapsirir gibi yaptı; Kolağası Hurşit, bunu gördü.

Miralay ısrarla soruyordu: “Boğos, Taşnak Partisi’nden miydi?”

Kırkor, bunu da bilmiyordu.

“Ya sen hangi partidensin?” demek yerine kısaca, “Sen?” dedi Miralay.

Kırkor anlamamıştı, kekeledi: “Nasıl be... ben?”

“Sen hangi partidensin?”

“Ben Hristiyanım, çok şükür.”

Miralay öfkelenmişti: “Hep böyle söylerler!” Ağzının iki kenarını abartılı biçimde aşağı eğerek gözlerini belertti ve Kırkor’u taklit etti: “Hivistiyanam!” Sonra pencereye yürüdü, mandalı çevirip açtı ve bağırdı: “Defolun!”

Memet ve Kirkor mu kovulmuştu, yoksa dışarıdaki birine mi bağırılmıştı, bir kararsızlık yaşandı. İki arkadaş kapıya gitmek üzere dönmüşü ki, Miralay seslendi: “Durun!”

Oldukları yerde kaldılar.

Miralay Ziya Bey’in elinde bir tabanca vardı, tek gözünü kapatıp Kirkor’a nişan almıştı. Kirkor’un bacakları titredi, gözlerini kapatıp bekledi.

Neden sonra tabancayı indirdi Miralay. Memet’e silahı gösterip sordu: “Bu tabancayla kimi vuracaktın?”

Memet iç geçirdi, omuz silktilti: “Hiç kimseyi.”

Hiç acele etmeden, tahta bacaklı bir korsan gibi tak tak ayak sesleriyle geldi Ziya Bey, tabancayı Memet’e uzattı: “Al bakalım.” Sesi kinayeliydi: “Belki bir gün kime sıkacağına bilirsin.”

Fakat Memet tabancaya uzanırken, birden geri çekti, sırtıttı: “Dikkat et de sana sıkmasınlar bununla.”

Sonra utana sıkıla bekleyen Memet’e tabancayı verdi: Kirkor’un arkadaşına emanet ettiği tabancayı.

*Öğleden sonra, 14.59
zaman sayılmadan çoğalır*

Memet de Kirkor da öfkeliydi; birbirlerine küsmüş gibi konuşmadan, aksaya aksaya yürüdüler. Onları gören bir tuhaflık olduğunu anlıyor fakat bir şey sormuyordu; sağa sola selam vere vere eve geldiler. Kirkor’un evine.

Kimse yoktu.

Her şeyin en kötüsünü düşünmeye öyle alışmıştı ki Kirkor, niye korktuğunu bilemeden korktu. Telaşa dışarı çıktı, bildiğinden daha başka, alıştığına benzemeyen bir şey görmek korkusuyla etrafa bakındı. Avlu, bildiği nasılsa öyleydi. Samanlık tarafından bir ses duydu. Koşarak indi, Memet de arkasından yürüdü, “Dur, dellenne!” diyordu.

Ahırın kapısı arkadan sürgülüydü. Hışım la dövü kapıyı Kirkor. Sürgü çekildi, kapı açılır açmaz saman, tezek ve kendir çuvallarının kokusu birbirine karışarak dışarı aktı. Kızlar kapıyı yumruklayanın Kirkor olduğunu anlayınca sevinçle çığlık atılar; heyecandan sözcükleri yutarak konuştular ve –el konulduğunu bil-

medikleri– sarı ineği gösterdiler: Siranuş’un verdiği adla, Tombik yere yatmıştı, başına toplanan insanlara alışkın gözlerle bakıyor, hafiften mızıldanarak doğurmaya hazırlanıyordu. Saman kokusunun tandır kokusuna karıştığı bir ahırdı burası; un sandığı, elekler, tırmık, kürek...

“Kapıyı niye sürgülediniz?” demedi Kirkor. Anlamıştı, dün geceki aramadan sonra ev halkının çok korkmaya başladığını.

İçleri cız etse de iki arkadaşa “Bu haliniz ne?” diyen olmadı. İkisi de aksıyordu, gövdelerinde morarmış yerler vardı.

Kirkor bir kenara oturdu, baktı ki çocuklar çok heyecanlı, onlara laf attı: “İnekler ebe olmadan da doğurabilir yavrum, çekilin. Hayvan bu... Üzüntüyü anlar her şeyden önce.”

Hatice, koca bir ayran tasıyla belirdi, “Pilav da yapıyorum, patatesli bulgur pilavı” diyordu. Gülgaran atıldı, ayrıma maşrapalara doldurdu.

Memet ayaklarını uzata uzata gerindi, maşrapayı eline aldı, Hatice’ye baktı, boşluğu boynuzlayan bir boğa gibi başını salladı: “Hadi siz çıkın sofrayı hazırlayın o zaman. Biz Kirkor’la bekleriz.”

Hatice, “Tamam” dese de kadınların gideceği yoktu. Mayreni meraktan çatlamıştı. Memet’i dürttü: “Anlatsanıza, ne oldu?”

Memet yaralı yüzü ve şişmiş dudaklarıyla gülünesiydi, “Boğos’u sordular” dedi. “Bir de tabut, deyip durdular, tabutlarda gidesiceler!”

Hatice kaşlarını çatmıştı, somurtarak söze karıştı: “Valla hem burayı hem de bizim evi aradılar.” Bir yandan bunları söylüyor, bir yandan da askerlerin didik didik ettiği yerlere bakıyordu; hoyrat adamlar, gözünün önündeydi.

Memet alnını kaşıdı, sesi yorgundu: “Mağaraları da sordular.”

Mayreni iki adamın ellerindeki ve ayaklarındaki yaraları içi sızlayarak inceliyordu: “Gösterdiniz mi?”

“Bildiğimiz bütün mağaraları gezdik” diyen Memet’e yan yan baktı Hatice; kocası, yalan söyleyince yüzünü kaşırdı: Memet yüzünü kaşıdı, dizlerine abanıp, “Aman aman!” diyerek doğruldu, biraz gezindi.

Hatice, yemeğe bakmak için kalktı. Mayreni gitmedi, ineğin karnını yokladı, saman torbasını ineğin başının altına yastık yapmak istedi, baktı ki olmuyor, vazgeçti.

Memet fısıldadı o sıra: “Mağaraya gidip bir bakmalı.”

Kirkor kaşlarını kaldırdı: “Mağarada tuzak vardır.”

Memet ekşi ekşi baktı: “Hiç mi aklın yok? Boğos ölüyor, şehri kuşatıyorlar. Onun bir tabut getirdiğini söyleyip duruyorlar. Tabutu bulsalar buraları niye arasınlar?”

Kirkor parmağını uzattı, “Tabut falan aradıkları yok! O bir yem... Senin benim gibi tavuklar yemin peşinden koşup da mağara gitti mi, tutacaklar; nerden biliyordunuz, diyecekler.”

Memet’in gözleri büyüdü, yanıt veremedi.

“Buzağı geliyor!” dedi Mayreni.

Memet ineğin başına çöktü, hayvanın sabırla doğuşunu izledi. Her doğum insanı büyüler, duyguları coşturur; Memet’in de gözleri doldu.

Kirkor alışkındı; arkadaşı, yumurtadan çıkan civciv için bile ağlardı. Gülümseyerek Gülgaran’a kaşıyla Memet’i işaret etti fakat Gülgaran gülmedi. Kirkor baktı ki Memet iyiden iyiye ağlıyor, bağırdı: “N’oluyor lan?” Karısına, lamba tutan Gülgaran’a, onun yanında duran küçük kızı Siranuş’a baktı, gerekmediği halde Gülgaran’a çıkıştı: “Yaklaş şuraya kızım, görmüyor musun?”

Memet burnunu sildi, ağlayanlara pek yakışan bir gülümsemeyle Kirkor’u azarladı: “Bağıрма benim kızıma!” Gözyaşlarını parmaklarının ucuyla bir daha sildi, çekikleşen gözlerinin anlamı değişti ve yine eski halini aldı.

Demirci, Memet’e takıldı: “Niye ağlıyorsun?”

“Sana ne?”

“Söyle söyle, herkes duysun.”

Mayreni kocasının bir densizlik edeceğini anlamıştı; kaşıyla uyardı, tısladı adeta: “Kirkor!”

Memet kızarmış gözlerindeki yaşları parmaklarıyla sildi, gülümseyerek baktı: “İneğe ağlıyorum. Var mı diyeceğin?”

Mayreni’nin içi cız etti: Çocuğu olmadığı için doğuran ineğe bile ağlayan ve bunu rahatça söyleyen adama içtenlikle acıdı. Kirkor şakanın ayarını kaçırmıştı yine, kocasını uyardı: “Kirkor, lafını bil! Allah’ın gücüne gider.”

Kirkor yılışarak tabakasını çıkarırken Memet inledi, ayağını uzattı: “Benim gücüme gitmiyor ki Allah’ın gücüne gitsin Mayreni! Ben alışkınım. Senin kızlarını bağrıma basar avunurum.”

Bunu söylerken tekrar ağlamaya başladı, Mayreni de kendini tu-

tamadı. Niye ağladıklarını bilmiyorlardı. Nevşehir'i kuşatan askerler, ev aramaları, falakaya yatırılıp sorgulanmaları, aşağılanmak, tehcir korkusu ve Boğos'un ölümü, onlara acı dolu şeyleri sezdirmişti.

Mayreni başörtüsünün kenarıyla gözyaşını sildi, iki yanına sallandı: "Agop da burda olsaydı... Yavrum. Askerim!"

Dünyanın verdikleriyle ve aldıklarıyla bir ibret yeri olduğunu düşünen Mayreni, insanın elindekiyle böbürlenmesini suç sayar ve bundan çok korkardı. Onun kafasındaki Allah, böyle durumlar için pusuya yatmış birine benzerdi, neyle böbürlendiysen onunla cezalandırırdı seni. Bu nedenle istavroz çıkardı ve bir yıldır Çanakkale'de askerlik eden oğlunu koruması için Allah'a dua etti. Gülgaran'ıyla Siranuş'u için de iyilik diledi ama en çok oğlu içindi duaları. "Aslanım" dediği, "Asker yavrum" diyerek özlemiyle yanıp kavrulduğu Agop için.

Hatice, yemek ve is kokusunu savura savura geldi. Baktı ki herkes ağlıyor, elini çenesine bastırarak gülümsedi. Sonra ineğin başına çöktü; Mayreni'yle göz göze geldiler. Kadınlar, kaş gözle de birbirini anlar. Hele onlar iki dostsa... Biri çocuksuz olsa da birbirine benzeyen iki kadındılar: Yaşını belli etmeyen yüzleri ve her zaman yaşlı duran gövdeleri vardı. Anadolu kadını, üç çocuk doğurunca cinsiyetsiz kalmayı başarır; hem cinsiyeti aklından çıkmaz, hem de erkeğin peşinde koştuğu şeyleri taşımaktan hoşlanmaz...

Kirkor, sigara yakıp ayağa kalktı, Memet'e tabakasını uzatırken, ağzından burnundan duman çıkararak konuştu. Şakacı bir hali vardı, küçük kızı Siranuş'a sarıldı, onu mıncıkladı: "Çocuğum yok diye ağlanır mı akılsız! Gülgaran gibi kızın olacağına hiç olmasın!"

Gülgaran utandı, annesine baktı.

Memet tabakayı dizine koyarken, Kirkor ineği gösterdi: "Şunun buzağısını evlat edin, daha iyi."

Tabakanın içinden bir kâğıt aldı Memet, "Halt etmişsin! Huysuz!" dedi.

"Nerem huysuz ulan benim?"

"Huysuzsun işte! Dikran'ı boşuna azarladın! Huysuzluktan..."

Kirkor karısını kızdırmak istemiyordu. Dün sabah silah sesleriyle uyandıklarında kadının nasıl ağladığı hâlâ aklındaydı. O yüzden işi şakaya vurdu, Memet'e çıkışırken kızlarına sarıldı: "Böyle konuşma. Bak, bunları terbiye edemiyorum senin yüzünden!"

Memet de işi yumuşatmak istedi: "Hadi ordan testere sapı!"

Mayreni, kaçacak delik arayan büyük kızı Gülgaran'ı süzdü. Memet'e baktı; Kirkor orada değilmiş gibi sordu: "Dikran'ı niye azarladı ki bu herif?"

Memet konuyu kapatmak için elini salladı: "Adaam, boşver!"

Gülgaran'la göz göze geldi Mayreni, Hatice'ye baktı, sonra kızı-na "Gel benimle" anlamında bir kaş işareti yaptı; Gülgaran elindeki lambayı Siranuş'a verdi, ana kız samanlığın arkasına doğru gider-ken, Hatice onları izledi.

Memet kadınlar uzaklaşır uzaklaşmaz fısıldadı: "Sabah erken-den mağaraya gidelim Kirkor, varsın tuzak olsun."

"Vururlar bizi Memet... Otur oturduğun yerde."

"Amma da korktun ha!"

"Sanki sen korkmadın..."

Kirkor, o an kaynanasının süt sağarkenki halini anımsamıştı. Başı çatıklı, kollar sıvalı. Geçmiş günlerden biri gözünün önüne geldi, durdu; kayınpederi keserle odun kırıyordu.

Buzağı doğdu ansızın. İnek, yavrusunun zarını yaladı, perişan yavru doğrulmak için çabaladı. Memet hemen seslendi kadınlara: "Gelin de bakın bir şuna!"

Tam o sıra kapı vuruldu. Kirkor gülerek fısıldadı: "Aha da bize pusu kurup bekleyen katil dayanamadı, geldi!" Sonra sesini yük-seltti: "Gülgaran, aç kızım kapıyı! Dikran'ın gelmiştir, koş!"

Gülgaran artık iyice kızmıştı: "Baba!"

Küçük kız Siranuş koştu, sürgüyü çekip kapıyı açtı: Kapıda Fo-toğrafçı Dikran vardı, yanında da anası Araksi. Arkada küçük kız Maryam... Araksi'nin perişan haline bakılırsa bu geliş, geliş değil-di, adeta ateş savurarak girdi içeri, "Mayreniii, Mayreni!" dedi dövünerek, "Bunlar yalınız malımıza, canımıza değil, ırzımıza da göz diktiler Mayreni!"

Araksi sinir krizi geçiriyordu, çılgılık atıp oturdu yere. Kadınlar güçlkle sakinleştirdi onu. Evlerin kapısına boya sürüldüğünden, dul kadınlara sürgüne gitmeden önce kimi seçeceklerinin sorul-duğundan kimsenin haberi yoktu. Hacı Nuri'nin paldır küldür ge-lip Araksi'yi kaçırmak istediğinden de... Neyse ki uzun zamandır silahlıydı Araksi; adamın başparmağını uçurmuştu. Olanı biteni anlatacak, "Tutturamadım! Tam kafasına sıkıydım halbuki" diye-cekti birazdan... Ama o an sadece, "Senin evine sığındım bacım!" diyebilirdi ve kızının elinden tutarak ahıra girdi.

Miralay Ziya Bey, Haygazyan Okulu'ndaki karargâhta bir yandan Kolağası Hurşit'le gevezelik ediyor bir yandan da telgraf şifrelerini çözüyordu. Canı sıkılmıştı; evlerde aradıklarını bulamamışlardı. Bir de "Hacı Nuri pezevenğinin" Araksi'nin evine girip parmağın-dan olmasına kızmıştı; ne demekti kapılara işaret koyup ev bas-mak? Onlara kim emir vermişti de böyle şeyler yapılmıştı? Ermeni dullarına herkes bunu yaparsa ortalık karışır, kimse buyruk dinle-mez, ayaklar baş olurdu. Miralay Ziya Bey, emri kendisi vermediği sürece böyle şeyleri hoş görmezdi.

"Hacı Nuri'yi sabaha kadar tut" dedi Hurşit'e, "Bir daha böyle bir şey yaparsa kafasına sıkacağımı da söyle."

Kolağası Hurşit, bir yandan aletin tıkırdayışını dinleyip bir yan-dan yazdığından, Miralay'ın söylediklerini takip etmekte zorlanı-yordu. Aklından Boğazlıyan'ın Ermenice konuşulan köyleri, telgraf direkleri, dağ başları ve ölümler geçiyor; Nevşehir'de ansızın hak terazisini eline almış gibi davranan Ziya Bey'in zamana ve mekâna bağlı olmayan hızlı ruhsal değişimlerini küçümsüyordu.

Kolağası'nın yüksekte bakan, gizemli hali Miralay'ı kızdırdı birden: "Ne içtin sen?"

"Rakı içtim paşam."

Miralay ters ters baktı Kolağası'na, "Bana iyi bir haber getirme-seydin o rakıyı burnundan fitil fitil getirdim. Var mı ulan görev başında içmek?"

Hurşit neşeyle iki yana açtı ellerini.

"Aslında içmeyecektim. Meyhaneye girdim. Karafaki gözüme bakıp duruyordu. İçtim bir tas. Meyhaneciye Binbaşı'nın evindeki kadını tanıyıp tanımadığını sordum, adam konuştuğu ne kadar içtiğini anlayamadım."

Gereksiz yere güldü Kolağası. Yüzü çarpıldı: "Anladım ki bu kadın... Bu kadın, bizim Binbaşı'nın İstanbul'daki kardeşinin karı-sıymış; kocası ölünce, iki çocukla kalmış..."

Miralay ona bakmadan kâğıda bir şeyler yazdı, "Bunları üçüncü kez anlatıyorsun" dedi. Sonra kaşlarını çattı, bıraktığı kâğıdı yeni-den eline aldı, yakından inceledi, iyice eğildi: "Al işte! Nuruosma-niye bir şey daha yumurtladı."

Hurşit gereksiz yere güldü, “Üçüncü kez anlatmıyorum, hep birinci anlatışımı anımsıyorum.”

Ziya Bey, sarhoşluğuna ilk kez tanık olduğu Kolağası’na iyi bir zılgıt çekecekti de şimdi sırası değildi. Ermenice bildiği için özellikle yanında getirdiği bu delikanlının böyle gülererek, alay eder gibi konuşmasına göz yumamazdı. Bıraktı ki konuşsun: İnsanlar başkaları hakkındaki yargılarını böyle zamanlarda belli ederdi.

Ayık olduğunu göstermeye çalışarak kaşını kaldırdı Kolağası, Miralay’ın düşüncelerinden habersiz iç geçirdi. Fakat böyle yaptıkça daha da sarhoş görünüyordu. “Bu kadın buralı değil paşam” dedi sonra, “Çocukları Türkçeyi düzgün konuştuğuna göre, demek ki İstanbul Ermenisi.”

O sırada gözünün önünde beliren Zabel’in bakışıyla ürpermekteydi Hurşit. İki çocuk doğurmuş bir kadın mıydı bu? Yerleri süpüren eteğinin altında dalgalanan uzun bacaklar ve o ince bel, iki çocuklu bir kadının gövdesinde nasıl hâlâ var olabiliyordu? Hele o düz ve kara saçlara ne demeliydi? O kara bakışlar, uzak diyarları akla getiren o gövdeye nasıl da yakışmıştı! Zabel’i İstanbullu sanıyordu Kolağası. “Dünyada böyle güzel kadınlar varken,” diyordu, “ben ne yapıyorum? Onların koynuna girmiyor, Miralay’la dağ bayırlar ölüm kovalıyorum!”

Kadının güzelliği, Ermeni kadınları hakkındaki ön yargılarını da tuz buz etmiş benziyordu: *Ermeni karılarının kaşının altına gir, yazın gölgelik olur. Bıyıklarına gelince: Ermeni karısını evine koy git, evde erkek var sanır da kimse yanaşmaz...* Böyle söyler, gülerlerdi gençlikte. Ama Zabel’i gören neyleyecekti ki? “Büyük konuşmuşuz” diyordu kafa sallayarak... Gözünün önündeydi işte: Bu kadın ya güzelliğinin erkeklere bir çılgılık gibi çarptığından habersizdi ya da böyle kendini sakınmayarak güzelleşiyordu. Kolağası, ne kadar kafa yorarsa yorsun, Zabel’in nasıl davrandığını seçemiyordu.

Ziya Bey, Hurşit’i kışkırtmak istedi: “Neşşehir’de İstanbul Ermenisi olamaz mı ey sarhoş?”

Hurşit omuz silkti, kendinden emindi: “Arşak Boyacıyan’ın bir Ermeni kadından söz ettiğini unutmuş olamayız: Zabel Minasyan, mebus karısı.”

Miralay, Hurşit’in gönlünü alır gibi konuştu: “Tamam, yazdık işte, bir bakın, dedik... Nuruosmaniye’den Şevket, çok iş bilir çoktuktur; iki adım iniverir çarşıya, sorar.”

Fakat Kolağası'nın sabrı yoktu; Zabel için bütün planları değiştirebilir, hatta hepsini gözden çıkarabilirdi. "Sorsun" dedi sallanarak; o anda istiyordu kadını, hemen oracıkta. Gözleri kaya kaya, Miralay'a emir buyurdu: "Binbaşı'nın evini de arayalım paşam, kadını alalım."

O an Kolağası'nın Araksi'nin evini basan Hacı Nuri'den farkı olmadığını düşünen Miralay sözü uzatmadı. İşin aslı fesli nedir sormadan bir Osmanlı subayının evi basılabilir miydi? Bunları bir sarhoşla tartışmaya niyeti yoktu. Şüphesiz, yaman adamdı bu Hurşit; fakat şu an katıksız bir aptala benziyordu: Memet'le Kırkor'u sorgularken, "Zabel" denir denmez Fuad Hilmi Bey'in hapşırma bahanesiyle yüzünü sakladığını görmesi madalyayı hak etmiş bir dikkatti ama kadınlara mahalle bıçkınları gibi tutulması yüzünden de dayağı hak etmiş görünüyordu.

Miralay Ziya Bey, telgrafta yazanları okusun diye, kâğıdı Hurşit'in önüne koydu, "Bak, ben yarın neye hazırlanıyordum, ne oldu?"

Kolağası şifresi çözölmüş metni okuyunca güldü.

"Sünnetçiye iş çıktı, desenize..."

Miralay yanıt vermedi. O sırada başka bir telgraf kâğıdına göz gezdiriyordu. Durdu, önemsiz bir şeyden söz eder gibi, "Neşehir Kaymakamı da geliyor yarın" dedi. Ayağa kalktı, çok geç olmadan gitmesi gerekiyordu. *Şu Şadiye'yle bir konuşalım bakalım...* Fakat, Hurşit'in Zabel'i düşünerek Hacı Nuri'nin yaptığına benzer bir delilik yapmasından korktuğu için sesini kartlaştırdı, Kolağası'nı azarlar gibi bir hali vardı: "Nuruosmaniye'den Şevket'e bizim Binbaşı'nın bilgilerini de yolladım, merak etme... O kadın aradığımız Zabel midir, yoksa Binbaşı'nın kardeşinin karısı mıdır, yarın anlarız." Bir bez parçasıyla ayakkabılarının tozunu silmek için eğildi, "Hem," dedi, sesi çatlak çıkıyordu, "Binbaşı, kardeşinin Ermeni karısını kendi nikâhına almış olabilir." Doğruldu, yüzü kızarmıştı, parmağını uzatarak genç adamı uyardı: "O yüzden bu kadın konusunda dikkatli davranmanı özellikle rica ediyorum."

Hurşit başını salladı, boyun büktü: "Bir Türk subayı Ermeni kadını kuma getirdiği, iki çocuğunu da evlat edindiği için yas tutacak değiliz."

Ziya Bey baktı ki Hurşit duyulanıyor, elini onun omzuna koydu, bastırdı: "Hadi, sen biraz yat, dinlen artık."

Kolağası'nın yatacağı yoktu. Üstelik Miralay'ın neden erken çık-

tığını anladığından o da kendince bir uyarıda bulundu: “Paşam, evdeki kâhya kadına dikkat edin: Bir Rumla aşna fişne ediyor.”

Ziya Bey bunu beklemiyordu, şaşırdı. Her şeyi biliyormuş gibi başını salladı yine de. Kıskançlıktan nefesi daraldı, bilmediği erkeklere meydan okudu ve içinden o kadını “feriştahının elinden alacağını” düşündü.

Hurşit, Şadiye’yi kast ederek, “Fingirdemesi daha iyi” dedi, “yemlik...” Gözlediği kişilerden böyle söz ederdi.

“Evet” anlamında başını sallayan Miralay, çantasına bazı kâğıtlar koydu, sinirlenmişti: “Ben de o karımı...” Devamını getirmedi.

Kolağası masaya tırnaklarıyla birkaç kez vurdu; Miralay’ın kadınlar karşısındaki teklifsizliğini kısıkanıyordu.

Ziya Bey, Hurşit’e baktı, parmağıyla dışarıyı işaret etti: “Doğru kışlaya! Yarın o fotoğrafçıyı mutlaka getir... Ama sert davranma çocuğa, askere falan gidemez, boşuna sıkıştırma.” Saatine baktı, yatsıdan önce gelmelerini söylemişti İmam’a; böylece ezan okunur okunmaz giderler, fazla zamanını almazlardı.

Toparlandı, ıslık çalarak dosyaları üst üste koydu ve telgrafa bir daha baktı. “Olur mu böyle yav!” diyerek sıkıntıyla başını salladı, telgraf emrini veren kişi karşısındaymış gibi sitem etti: “Tehciri durdurdun ya paşa! Ne diyeyim! Rumeli muhacirini nereye yerleştiririm ben şimdi?” Kalan dosyaları hızla elden geçirirken, “Halbuki” dedi kendine kızarak, çabuk çabuk konuştu: “Gelir gelmez iki yüz Ermeniye Halep’e göndersem bunlar olmayacaktı. Çerçi vurulmasa, Allah biliyor ya, öyle yapacaktım.”

Sonra gündüz aradığı şeyi yine aradı ceplerinde: Yoktu. Kaşlarını çatıp düşündü. Hurşit sendeleyerek doğrulunca ne aradığını unuttu, birden ona kızdı: “Askerlik senin yaptığın gibi bir şey değil.”

Bozuldu Kolağası. Ciddi durmaya çalıştı.

Genç adamı daha sonra paylamayı çok istediği halde öfkesini erteleyemedi Miralay: “İçmene kızdım.”

Bakıştılar. Ziya Bey parmak salladı, sesi iyice gevrekleşmişti: “Yarına kadar seni affedeceğimi biliyorum ama şunu bil, senin şu yaptığını yapan hiç kimseyi bağışlamadım!”

Hurşit kızara kızara dinliyordu.

Miralay yakasını düzelterek döndü, bıyığını sıvazladı, vestiyere yürüdü: *Bu çocuk giderek arkadaşım sanmaya başladı kendini...*

Kalpağını başına geçirdi, üstünü başını silkeleyip çıktı.

Miralay Ziya Bey, Eşkiya Haçık'ten kalma evine geldiğinde, Şadiye'nin erkek kardeşi, yüzü mor lekeli Öğretmen Bilal'i ve bir tepsi baklava getiren İmam Kasım'ı avluda beklerken buldu. Şadiye ve Munise de oradaydı. Munise'ye baktı, neşeyle sordu: "Sen de kim-sin?" Sesinde bir parça da çapkınlık vardı ama bu, Munise'ye yönelik değildi; o, çoktan Şadiye'yi kestirmişti gözüne.

Bilal, kızara kızara Munise'nin kocası olduğunu belli etti. Gü-lümsediler. Miralay, Şadiye'ye baktı dik dik; davetkâr ve arzu do-luydu bakışları: Genç kadın utanarak başını eğdi. "Gelin bakalım" diyerek merdivenlere yöneldi sonra; önceki geceyi yetimhanede ge-çirdiğinden evde ilk kez dolaşıyordu.

Geniş salona girdiler. Salonda büyük, eski bir masa vardı; pen-cere önündeki sedire güllü işlemelerle kaplı sırt yastıkları dizilmiş, pencerelere küçük tül perdeler asılmıştı. Sedir halısı Bünyan işiydi. Aslan pençesine benzetilmiş ayaklar üstünde duran soba, salonun ortasında göz kamaştırıyordu. Duvarlara guguklu saat, iki fotoğ-raf ve büyükçe bir boy aynası yerleştirilmişti; salonda dolaşırken aynadan başka görüntüler geçti sanki; Miralay, aynadan bakan ve saçlarını savuran bir kadını göz ucuyla görmüş de sonra kadının yokluğuna şaşmış gibiydi. "İnsan neler de düşünür!" dedi içinden: Çok zaman önce, aynanın önünde gülen gözlerle taranan bir kadın, devran kaç kez döndükten sonra –artık orada olmadığı halde– san-ki aynada belirmişti.

Yan yan baktı Miralay: Şadiye'nin kendine güvenen bir havası vardı, fakat Öğretmen Bilal kişiliksiz birine benziyordu. İçten içe küçümseyerek karşılaştırdı onları: *Bunlar nasıl kardeş?*

Şadiye, Ziya Bey'in Bilal'e kendini zorlayarak yakın davrandı-gını çoktan anlamıştı: *Senin içini kim olsa anlar alçak Bilal! O kadar dalkavuksun ki, adam senin yüzünden benden de tiksinecek! Bu herif böyleyse, ablası kim bilir nedir, diyecek.*

Bir önceki gece evi incelemeye fırsat bulmayan Ziya Bey, duvar-daki çerçeveli fotoğrafı görünce durakladı: "Kim bunlar?"

İmam Kasım bezgin bezgin baktı, parmağını uzattı, "Haçık'le ka-rısı" dedi. "Eski kaymakamı vuran Haçık... Dağa çıktı, eşkiya oldu."

Ziya Bey döndü, "İndir bu resmi muallim efendi!" dedi.

Miralay, Bilal'i özellikle azarlamıştı ki, Şadiye ne kadar sert olabildiğini görsün, kardeşi de efendi ile köpek arasında bir sınır çizgisi olduğunu anlasın... Fakat şaşırtıcı bir biçimde Bilal'in yarısı mor yarısı beyaz yüzünde dalkavukluktan uzak bir bakış belirdi; çerçeveyi süzüp fotoğrafı indirmek için sandalye çekti. Bu azarı hak etmediğini, yahut üstüne alınmadığını göstermeye çalışan bir havası vardı: "Unuttuk paşam, aklımıza gelmedi" dedi.

Öldüğü bilinen kişilerin fotoğrafına bakanlar, o kişinin yaşama küstüğünü düşünür; Bilal de Haçık'ın karısı hakkında böyle düşündü: Kadın, hiç yaşamamıştı da bir ruhtu sanki; bu odaya başka yerlerden bakıyordu.

İmam Kasım, hak tartışını doğru tutmak isteyen bir yargıç edasıyla araya girdi: "Eski kaymakam ölmeyi hak ettiydi. Sen tut, adamın karısına... Olacak şey değil! Yani bi..."

Ziya Bey elini kaldırdı, "Tamam, adalet dağıtmaya gelmedik" diyerek döndü, Şadiye'ye daha bir alıcı gözle baktı: Kadın güzeldi, tatlıydı, iş görürdü.

"Yemeklerin nasıldır Şadiye Hanım?"

Şadiye utanarak yere baktı: "Hiçbir satıcı, malım kötü demez."

Kadının sözlerini beğenmeyen Ziya Bey, onu bozabilirdi ama adamlara yaptığı zulmü ona reva göremedi: "Bakarız."

Diğer odalara bakmak için yürürken, Miralay Ziya Bey'in arkasından giden İmam Kasım, sesini duyurmak için gereksiz yere boynunu uzatarak, "Tehcir olmadıkça paşam, boş ev bulamayız" dedi, sesinde kinaye vardı: "Duyduk ki, yarın muhacir kardeşlerimiz gelecekmiş, boş Ermeni evi yok ki elimizde..." Boynunu geri çekerken, Miralay'ın, "Olur olur, yakında bir sürü boş ev olur, hiç merak etme" diyeceğini düşünüyordu ama Miralay oralı olmadı.

İmam, "Yani diyorum ki" der demez Miralay aniden durdu, hareketleri korkutucuydu, keskin davranışlarının farkında değilmiş gibi alaycı alaycı baktı: "Emir geldi. Müslümanlığı kabul edenler gitmeyecek." Kasım Efendi kötü bir haber gelmiş gibi dişlerini sıkarken Miralay sözünü tamamladı: "Yani muhacirleri Nevşehirliiler paylaşacak. Birer ikiye..."

"Ermeni tehciri olmayacak mı? Bitti mi bu iş?"

İmam'ı yanıtsız bırakan Miralay, Munise'ye baktı; sanki Munise de dahil oradaki herkesle kahve içmek istiyormuş gibi buyurdu: "Bir kahve içsek."

Munise uzaklaşırken Şadiye bekledi. Bir kez daha tepeden tırnağa süzdü kadını Ziya Bey: Boylu boslu, düzgün bir kadındı bu. İçi bir hoş oldu. Şadiye'yi etkilemeyi çok istiyordu... İmam'ın Ermenilerin sürülüp sürülmeyeceğine ilişkin sorusunu bir yığın ilgisiz davranışla hiçleştirdi ve bu soruyu neden sonra yanıtladı: "Emir gelmeden kimi nereye sürüyorsun?" İmam konuyu anlamıştı, başını salladı. Ziya Bey, "Bana kalsa" dedi ama devamını getirmedi. Bilal'e döndü, ses tonunda bir hoşnutsuzluk vardı: "Demirciyi ve berberi alıp bir güzel ıslattık ama boş çıktı senin ihbar."

Şadiye kindar bakışlarla süzdü kardeşini, ispiyonu hiç yakıştıramıyordu ona. Bilal utanarak başını eğdi; Miralay, onu azarlayarak konuşuyordu: "Demircinin evinden de bir şey çıkmadı. Kolağası didik didik aradı orayı."

Bilal gemi azya almış görünüyordu, Şadiye'nin aşağılayıcı bakışlarına aldırmadı: "Mağaraları dolaşıp eski zaman eşyası bulur, sonra da satarlar... Ölen çerçi de onların ortağıydı..."

Miralay bunu biliyordu ama "Aldık, götürdük, hepsine baktık" demedi. Osman Ağa'nın adamları Boğos'un geçtiği yolları adım adım dolaşmıştı; yok oğlu yoktu. Bu topraklarda iz sürülmezmiş, çoğu yer kayalıkmiş, kayalıkta en ufak rüzgâr silermiş bütün izleri. "Bizim memleketin insanı bu yüzden bilmez iz sürmeyi" demişti Osman Ağa.

Tütün tabakasını çıkardı Ziya Bey, kâğıdı diliyle ıslatırken Şadiye'yle göz göze geldi, bakışları kadını davet etse de içindeki ses, "Bu kadın, elâlemi hesap eder, yerinden bile kıpırdamaz Ziya!" diyordu. Şadiye yere bakarak gülümserken sigarasını sardı, Munise'nin getirdiği kahve tepsisini önce İmam Efendi'ye uzatması için işaret etti, sigarasını poflatarak yaktı, Bilal'i süzdü: "Ağabeyiniz Hayri Efendi her gün iki koyun kessin. Askerin tayın işini düzene koymak senin işin."

"Emriniz olur" diyen Bilal, "Ermeni malları ne olacak?" sorusunu korkudan soramıyordu ama Miralay derdini anlamıştı: "Çoban biliyor durumu," dedi, "seferberlik emrine alınan hayvanlar ayrıldı. Listesi Hurşit Bey'dedir."

Bilal temennah ederken, Şadiye kardeşini için için ayıplamaktaydı: *Sen öğretmensin, benim gibi nereden para kazanacağı belirsiz bir baldırı çıplak mısın da şu adamın karşısında eğilip bükülüyorsun?*

Ziya Bey, İmam'ın omzuna dokundu, yüzünde bir hınzırlık var-

dı: “İmam Efendi, bizim Rumeli’nde imamlardan bile kafayı çeken çıkar, Bektaşiler desen, zaten eşek yüküyle götürür... Bakıyorum, sende içki yok...”

İmam’ın yüzündeki gülümseme dondu. Miralay, Şadiye’ye, “Bak ne diyeceğim?” der gibi gülümsedi ve İmam’ı çekıştirdi: “Peki, sende karı kız işleri de mi yok?”

İmam iftiraya uğramış gibi, “Haşaaa! Harama el uzatılmaz!” diyerek iki elini de havaya kaldırdı.

Miralay, Beyazıt’taki Türk Ocağı toplantılarından birini anımsadı o an: Mehmed Emin Bey’in “a” sesini söyleyiş biçimi, İmam Efendi’yle aynıydı. Ateşli ve hırçın konuşmalar belleğinde parlar-ken, bunu düşündüğünü bile sezmeden, Şadiye’nin, “Aileniz nerede paşam?” sorusuna gülümsedi: Bu kadınca merakın altında yatanı anlamıştı. Hemen yanıt vereceğine, kadını yukarıdan aşağıya süzdü: “Ocağımı söndürdüler... Kimim varsa Rodop Dağları’na gömüp geldim.”

Şadiye anlayacağını anlamıştı, o da benzer dilden karşılığını verdi: “Kocam erken öldü. Anamla babam da çoktan sizlere ömür.”

“Çöpsüz üzüm” dedi Ziya Bey içinden.

Bilal, rakı lafı eden Miralay’ın ne demek istediğini sezmişti, lafa karıştı: “Fertekli Lazar’a götürüyüm sizi, çalgıcısı da vardır.”

Ziya Bey keyifle gerindi, Şadiye’yi süzdü: “Şimdi Rumeli havası çalan olsaydı, ona bir Reşat altını verirdim.”

İmam ellerini birbirine kavuşturup sırtıttı, “Haçik,” dedi, “bu evin eski sahibi... Klarnet çalardı ki, ne çalardı!”

*Günbatımı, 20.00
ve bazen küçücük bir ışık çizer karanlığı*

Kaymakamı vurduktan sonra dağa çıkan Haçik’in çevresinde, çoğu Ermeni kıyımından kaçmış kişilerden oluşan çete, Göre derler, Nevşehir’e yakın bir köydür, onun karşısındaki tepede, Karşı Dağ Döleği’nde konaklıyor. Sıkıntılı görünüyorlar; canları bugün her zamankinden sıkkın. Gün batmadan ateşi yakıp közde tavşanı çevirmiş, rakıları devirmişler. Koca Erciyes Dağı, uzakta, düz ova-ya kederle oturmuş bir kadına benziyor: Geniş kalçalarını yaymış, bir bacağına öne uzatmış, beyaz başörtüsünü de başına atmış.

Güneşin şimdiki zamana kederle değen ışığı dağların arkasına inerken Haçık'ın klarnetindeki uşşak taksim de söndü. O anda biri çıkıp da aynı güneşin geçmiş zamanları da bu güçle ısıttığını söylese saçma görünürdü. Geçmiş hep böyle alacakaranlıktı, şimdi ise açık seçik. Çetenin on beş kafadarı enine yayılmıştı. Kafalar dumanlıydı. Boğazlıyan'daki kıyımdan kaçıp kurtulan on yedi yaşındaki Ohannes ise içkiden etkilenmiş, anılarıyla arasındaki mesafeyi yitirmişti, “Anamdan ne istediler?” diyor, tıtır tıtır gözyaşı döküyordu.

Terzi Artin, önce Haçık'e baktı, sonra da Ohannes'e. Dişlerini göstere göstere yalandan güldü: “Ağlamak yok!”

Delikanlı ağlamayı kesmedi.

Çıracının Boz Agop, ne söylerse söylesin kimsenin dinlemeyeceğini bildiğinden ekşi ekşi vızıldadı: “Vermesinler şuna rakı! Be-beye şebeye içki içirmesinler!”

Terzi Artin içli adamdı; oğlana geldiğinden beri acıyordu. “Oğlum” dedi, “Bak Ohannes'im, burada herkesin ailesi zarar gördü. Herkes ağlarsa, ohoo...” Sözünü yarım bırakıp elini salladı; bu işin sonu gelmez, anlamında bir el işareti yapıp sustu.

Herkesin acılı olduğu yerde acı sıradanlaşır; çeteciler ölümüne yaşadıklarını düşünüyorlardı. Her an Hacı Osman'ın çetesi yahut askerler gelebilir, dahası, sürgüne gidenlerle karşılaşabilirlerdi. İşler kötü giderse ölürlerdı şüphesiz, ama işleri rast giderse birkaç kişiyi askerlerin elinden çekip alabilirlerdi.

Ohannes gözünün yaşını sildi, burnunu çekti. Haçık, klarnetini yanına koydu, şefkatle delikanlının kolunu tuttu: “Ohannes, bak... Elin paşası geldi evime oturdu. Anamın babamın yadigârına... Ben ağlıyor muyum?”

Oğlan sustu, düşünceliydi.

Artin lafa karıştı: “İster misiniz, Çerçi Boğos çıkıp gelsin şuradan!”

Haçık, ekşi ekşi baktı, “Tırı vırı” dedikten sonra göğsünü kaşdı: “Herkes gördü, biliyor: Ölen Boğos.”

“Boğos'a yanaşp da alamadık ya malı...”

“Ürgüp asker kaynıyordu, hangi akla uyup gidecektik oraya?”

Boz Agop bütün karamsarlığıyla ofladı: “Eskiden bu tepelerde sinek vızıldasa duyulurdu. Kaçaklar çoğaldı; eh, hainler de çoğaldı.”

Artin itiraz etti: “Manastırdan birini aldılar bence... İşkence edip öttürdüler.”

Agop dediğim dedikti: “İspiyon var, kesin.”

İnce bir dalla ateşi karıştıran Haçık farklı düşünüyordu: “Malı bulamadılar. İspiyon olsa, mal gitmiş olurdu.”

Boz Agop ısrarcıydı, “Yok yok,” dedi, “Demirci Kırkor’dan şüpheleniyorum ben.”

Haçık kızdı birden: “Kes şu palavraları!”

Boz Agop yutkundü, şüphesinde ısrar etti: “Belki de Memet ispiyoncudur.”

Daha konuşacaktı ama uzakta bir lamba, sarı ışığıyla karanlığı çizdi. Biri bağıırıyordu. Hemen ayağa kalkıp baktılar. Haçık ocağı işaret etti: “Ateşi söndürün! Sigaralarınızı da...”

Agop ateşe testiyle su dökecekti ki, Artin, “Dur, suyumuzu har-cama” diyerek kuşağını çözdü, şalvarını sıyırdı.

O sırada uzaktan uzağa bir “Hooo!” sesi işitildi. Bağırın, iyi bağıırıyordu. Uzaktan da olsa anlaşılıyordu. Haçık güldü: “Karahisarlı Bağdasar bul!”

Dağdakiler Karahisar’dan gelen öğretmeni, eski günlerin, yok olmuş evlerin, unutulmayan ölülerin anılarına dalarak beklediler. Kucaklaşmalar, hal hatır sormalar... Bağdasar daha otururken homurdandı: “Nevşehir girilecek gibi değil!”

Haçık Nevşehir hakkında konuşmak istemiyordu: “Açısdır sen.”

“Hazırda bir şey varsa tırtıklarım.”

Ohannes ve Agop yiyecek hazırlamak için yekindiler.

“Eee?” dedi Bağdasar, Haçık’i süzerek, “Anlat... Haberler doğru mu, Boğos’u vurdular ya, malı da mı vurdular?”

Haçık gerindi, omuz silkti ve arkasına kaykıldı: “Mal nedir, bir de bilseydik...”

Bağdasar’ın bakışları karanlığa baktıkça kararıyordu. Sesi boğuk çıktı: “Benim bildiğim, bir kadınla iki çocuğun Göre yoluna geleceği... Sinasos’ta kalacaktık bir gece. Sonra da Konya’ya... Kadının yanında Boğos’un tabutta getirdiği mal olacaktı.”

“Mal neydi?”

Bağdasar omuz silkti, bilmiyordu.

Haçık elini dizine vurarak hayıflandı: “Şu koca Nevşehir’de,” dedi, tabakasını çıkarıp attı Bağdasar’ın önüne, “malın nerede olduğunu bir ölüden başka bilen yok.”

Bağdasar tabakaya uzandı, şaşkındı.

“Belki de kadın biliyordur?”

Haçık kaşlarını kaldırıp dudağını büktü. Kaşları alaycı alaycı çatılmıştı: “İyi de, kadın kim?”

Boz Agop da tabakadan kâğıt koparıp tütün sarmaya başladı: “Nevşehir’i ev ev arıyorlar. O kadın kimmiş, yakında bulurlar.”

Agop’un karamsarlığı Haçık’ın canını sıkılmıştı: “Sus bir yav! İçimi kararttın.”

Agop onu ikide bir azarlayan çetebaşına kızsda da gereksiz yere gülümsedi.

Haçık, dizini uzatırken ıhladı, sonra da maşrapadaki rakıyı yudumladı. Rakının acılığı yüzüne vurmuştu: “Ara ki bulasın! Tabutta ne var, bilmiyoruz. Nereye saklandı, bilmiyoruz.”

Bağdasar güldü ama gülmek değildi bu, sövmekti: “Ölüyle gitti sır... Tüh, kadere bak!”

Karahisarlıının dizini kavradı Haçık: “Eee, sen de kaldın bizimle!” Sesinde bir acıma vardı. Bağdasar ise, “Benim evi bastılar” derken eğlenceli bir şey söylemiş gibi gülüyordu, “canımı zor kurtardım.”

Boz Agop söze karıştı: “İspiyon var diyorum, kimse beni dinlemiyor!”

Haçık yine kızdı ona. Agop sonuna kadar haklı da olsa böyle konuşmamalıydı: “Tepemin tasını attırma! İşkence görsen, ölmemiş ananı öldürdüğünü bile söylersin. Belli ki işkence var... Mal nereye gidecek, söylenmiş; kim götürecektir, söylenmiş... Ama malın nerede teslim edileceği yanlış söylenmiş. İspiyon olsa böyle mi olurdu? Düşerdik pusuya, çekerdik cartayı.”

Agop’un fikri değişmemişti ama üstelemedi: “Tamam, sustum... ‘Sen büyüksün’ deyince değirmende kavga olmazmış.”

14 Haziran 1915
Pazartesi

*Sabah, 09.25
zaman da tozlanır, silinir*

Bazı haberler sokaktan hüznle geçer, bazı haberler kuş kanadında gelmiş gibi şenliklidir; fakat acı haber bombadır, patlar.

Sabah sabah davulunu eline alıp sokağa çıkan tellalın sesinde ki kıvama bakılırsa hiçbir şeyi umursadığı yok; fakat söylediklerine bakılırsa, dünya birazdan herkesin başına yıkılacağı benziyor: “Duyduk duymadık demeyin! Müslümanlığı kabul eden Ermeniler tehcir olunmayacaktır! Katolikler ve oğlu askerde olan Ermeniler serbesttir!”

Şadiye, pencerenin önündeki tozları temizlerken tellalı işitti, durup kulak kabarttı: “Ermeniler Müslüman olursa gitmeyecek...” Ziya Bey karşısındaymış gibi, “Amma da zorladın,” dedi ıhlaya ıhlaya, “ne olacak Müslüman olunca? Gönülden olacak değiller ya...” Bunları, bahçeden getirdiği yeşil fasulyeleri kıran Munise’ye de söylüyordu, çünkü kadının, Ermenilerin gitmesini istediğinin farkındaydı.

Şadiye, Haçik’in ölmüş karısı Melanuş’u tanırdı. Bir zamanlar –kendini asmadan önce– onun da bu aynada... Durdu, sonra aynayı sildi geniş geniş; kendine baktı, kaşlarını çatmış olan kendine. Melanuş’un saçlarını savuruşu gözünün önüne geldi. Masaya tabak dizerdi mutlaka, şu sedirde oturur, dışarı bakardı... Acıklı bir ezgi mırıldandı: Bu dünyanın kimseye kalmadığını, insanın eninde sonunda kara toprağa varacağını; hırsların, malın mülkün insana bir yararı olmadığını anlatan, çok bilinen, eski bir türküydü bu.

Ermenilerin sürgün edilmesine karşıydı Şadiye: Ermeniler gidecekti de ne olacaktı? Bilinmez birilerini ayıpladı: “Adamların canına da, ırzına da, malına da göz diktiler.” Munise sesini çıkarmadan fasulye kırıyordu. Şadiye görünmez bir erkek topluluğunu azarladı: “Ne oldu? Çok mu daraldınız cenabetler?”

Bazı insanlar, tanrısal adalet sayılan şeyi adaletsizlik sayabilir;

Şadiye de onlardandı. Kadın olarak doğmayı adaletsiz buluyordu örneğin, bir de tensel arzuların bedenindeki yoğunluğunu... “Allah insanı böyle sınıyor” diyenlere hak vermiyor, “Allah hep bizi sınıyor” diyerek sırtıyordu çapkınca: *Herifler her şeyi yaparken iyi de, bize gelince... Aman yan gözle şuna baktı, şu oğlana sulandı, diyecekler. Olmaz olsun böyle kader, bu nasıl adalet, git, olmaz olsun!*

Herkesin “Allah özene bezene yaratmış” dediği Yuvanis’i düşündü. Gözleri yarım yarım açılıp kapandı, içi bir hoş oldu. *Pehlivan gibi adam, sardı mı şöyle bir... Masa örtüsünü sererken Munise’yi süzdü: Dedikoducu, dümbük karı... Herkesin gözü üstümde! Yuvanis gelse bu şıfıntı haber verir... Sonra Kasap Hayri geldi aklına: Önünde sonunda kamayı takacak bana... Yuvanis’in sonunun fotoğrafçı Murat’a benzemesinden korktu: Talihsiz Murat... Afyon sakızı çiğnemedi duramayan, göz akları kanlı Hacı Nuri’nin kurbanı. Ölümü pek erken oldu. Attan düşüp ölmek de neyin nesiydi ulan! Öldürdüler adamı deyyuslar!*

Şadiye –gönlünden Ziya Bey’i geçirdiğinden mi, bilinmez– Yuvanis’i uzakta, erişilmez bir yere koyuyor, onun kırk engele takılı olduğunu düşünüyordu: *Paşayla açıktan fingirdesem, bu dalkavuklar beni hanım sultan yerine kor. Aslında bütün merak ettikleri de bu: “Acaba Ziya’yla fingirdeşecek mi?” Size ne ulan! Paşanın gözü göz değil; yakacağım çirasını. Param yok, para alırım; itibarım yok, itibar alırım...*

Munise fasulyeleri kırmıştı; ekşi yüzünü daha da ekşiterek toparlandı, sıkıntıyla mutfağa yöneldi. Şadiye’yi gözlemek için de burada tutulan Munise’nin, kocasına benzeyen, dedikoducu bir yanı vardı.

Şadiye yan yan bakıp göğsünü yumruklayarak Munise’nin arkasından söylendi: “Ömrümü çürüttün, ömrümü!”

Birden ölmüş kızının gülüşü çınladı kulaklarında; duraksadı, sevgi ve özlemle çatıldı kaşları, yüreği yandı. Gözyaşı tıp diye düştü elinin üstüne... Sehpanın tozunu aldı, gözünü elinin tersiyle sildi, davulun sesinin ara sokaklardan geçerek uzaklaştığını hâlâ işitebiliyordu.

“Neyse” dedi, niçin böyle dediğini bilmeden. Aklında Ziya Bey vardı, onun iştahlı bakışları.

Davul durdu. Uzaktan uzaktan tellalın bağıırışı işitildi. Ses ara sokaklardan geçti, pencereleri dolaştı. İnsanlar gözlerini kısarak süzdü davulcuğu; birileri ölüm fermanı dinler gibiydi. Çıgılık atan-

lar oldu, birileri öfkeyle çanak çömlek kırdı. Havaya zulüm sıcaklığı çıktı.

Davul, şehir meydanından gümleye gümleye geçti. Ermeni Kilisesi'nin sokağında bir süre oyalandı, sonra da bulut gibi kaydı, yankılanarak.

*Kuşluk, 10.18
geçmiş değişmez, bilgisi değişir*

Davul bazen susuyor, davulcu o arada anlaşılmasın bir şeyler söylüyordu. Bu ses kiliseye de geliyordu elbette. Davul, uzaktan, tahta sandalyeye damlayan su gibi ses çıkarıyordu.

Kilise avlusunda birkaç Nevşehirli Ermeni toplanmış, konuşuyordu. Papaz Haçadur Efendi'nin uzun cübbesinin rengi atmıştı; beyaz sakalları çenesini her kaldırışında gümüş gümüş parlıyordu.

Arşak, "Müslüman olalım olmaya da içki içmek yok, ben nasıl dayanayım buna?" deyince kıs kıs güldü birkaç kişi. Sarkis, "Eğlenceyi bırakın" dedi, papaza baktı: "Bunlar katliam yapacak, diyorlar baba; sizin devlete boşuna güvendiğinizi söylüyorlar. Tıpkı Boğazlıyan'da, İğdeli'de..."

Haçadur Efendi sakindi, "Ben de 'Yapmayacaklar' demiştim... Bakın, yapmıyorlar işte."

Susup tıp tıp ederek iyice silikleşen davulun sesini dinlediler. Papaz Haçadur Efendi'nin bakışlarında bir düş kırıklığı vardı: "Yalnız... Müslüman olun diyecekleri hiç aklıma gelmemişti."

Sarkis belirsiz birilerine kızdı, "Müslüman olan gitmeyecek de ne demek? Ha öldürmüşler, ha..." Devamını söylemedi.

Arşak içini çekti, Müslüman olmayı düşündüğü halde homurdandı.

"Karahıdır Mahallesi toptan Müslüman olmaya karar vermiş."

Papaz kaşını kaldırarak yere baktı.

"Kazancı Mahallesi'nden de öyle haberler geliyor."

Gaspar içtenlikle sordu: "Ne yapmalıyız baba?"

Papaz Haçadur Efendi, kendini Müslümanlar arasında tek başına kalmış hissetti, içten içe öfkelenildi. Gümüş renkli sakalı o hidetlenince beyaz göründü. Yüzü kızarmıştı: "Müslüman olun mu diyeyim? Bu nasıl soru?"

Sert hareketlerle tütün tabakasını çıkaran Sarkis, “Korkutmak istiyorlar bizi” dedi.

Sarıların Arsen, Doktor Bediros’u dürtükledi: “Sen niye konuşmuyorsun hiç?”

Bediros iç geçirdi, omuz silkti: “Bir duyuyoruz ki, şu köyden kaçaklar gitmiş, bir duyuyoruz ki, şu köyde Ermeni kesmişler... İnsan bu haldeyken ne konuşsun? İki dudağın arasında hükmümüz.” Aslında “gizli geçit”, “yeraltı köyü”, “büyük mağara” gibi laflar edilirse, hemen atılmak ve ölüm pahasına oraya gitmek istiyordu; niyeti, bir yolunu bulup kaçmaktı. Şehir kuşatma altında olmasa, çoktan Diruhi’yi de almış, ölüm pahasına da olsa yollara çıkmıştı.

Kilisenin bitişiğindeki evin kapısı açıldı; Papaz Haçadur Efendi, kapıdan uzanan kadın başının, yani karısı Gülizar’ın bir şey söylemek istediğini düşündü. Ya yemeğe çağırıyordu ya da başka bir derdi vardı, bilemedi. Döndü, Doktor Bediros’a baktı: Doktorun dinsiz olduğunu, Müslümanlığa dönmeyeceğini biliyordu. İçinde garip bir şaşkınlık uyandı. Büyük bir olasılıkla, tellalin bu çağrısına na papaz ve bir dinsiz dışında karşı koyan olmayacaktı.

Bir süre kıyım, kovalamaca yahut mucize kurtuluş haberlerini konuştular. Dalgın dalgın şehre baktılar, aynı anda aynı şeyleri düşünüp söylediler. Nevşehir ruhlarına çakılmış bir yerdı. Gitmeyi akılları almadı: Olanaksızdı bu; ayrılmak düşünülebilir bir şey değildi.

Papaz Efendi dönüp evine baktı, ağlamaklıydı. Karısının kapıyı açıp bakışı içine işlemişti. Bahçede, duvarın dibindeki otların arasında morlu sarılı çiçekler salınıyordu. Suskun kırlangıçlar vakti. Karısının yüzündeki üzüntü çarpıcıydı; onu daha önce hiç böyle görmemişti. Daha fazla duramadı, “Eve bir gideyim” dedi. “Gülizar işaret etti ama ne demek istedi anlamadım.”

Koca cübbesi, arkadan bile görülen haşmetli sakalları ve kara başlığıyla bezgin bir deve benziyor, sallana sallana yürüyordu. Kili-seye özlemle baktı: Uzaklara gitmişti de duvar taşlarının pütürüyle, geçidinden gelen serin kokularıyla, isli mumlarıyla yıllardır burunda tüten bu yere yeniden kavuşmuştu sanki.

Gözyaşlarını silerek yürürken, Müslüman olanları sürgüne göndermeyenlerin, papazları da Müslüman olmaya zorladığı ve dini küçük düşürmek istediği aklından geçiyordu. Yıllarını adadığı bu kiliseden kopmak üzere olduğunu anlayanın şaşkınlığı ve yarının belirsizliği, az önceki iyimserliğini yok etmişti.

Evine girmeden dönüp baktı; Araksi'yi, siyah dantelli başörtüsüyle kilisenin giriş kapısı önünde mum dikip dua ederken gördü. Kocasını genç yaşta attan düşüp ölen, dul kalan Araksi. Fotoğrafçı Dikran'ın anası... Kapıyı itip içeri girecekken duraksadı: Bu kadın tellalı duymamış olamazdı, demek ki Müslüman olmaya niyeti yoktu. *Oğlu askerde de ondan...* Öksürerek içeri girdi, kapıyı gıcırtyla kapattı, yalnızca içerinin sessizliği vardı artık. Yüzünde mumların sarı ışığı dalgalanan Araksi, siyah kapının ardında gözden kayboldu.

Evde yemek kokusu yoktu. Demek ki, yemeğe çağırılmamıştı. Karısı ortalıkta görünmüyordu. Seslendi: "Gülizar!"

Sağına soluna bakındı, "tandirevi" de denen, hem mutfak hem kiler olarak kullanılan tokananın kapısını itti. Tahta kapı gıcırtyla açılırken, papaz yumruk yemiş gibi oldu: Ak saçlı karısı Gülizar, tavandaki kütüklerden birine ip atmış, kendini asmıştı: Ayak uçları adeta yere değmek istiyordu; ince boynu kırılmış, saçları darmadağın olmuştu.

Haçadur Efendi'nin çılgılığı tanımsızdı, dizlerini nasıl dövdüyse ayakta duramadı, oturdu sedire: İleri geri sallandı, Gülizar'ın Müslüman olmayı içine sindiremediğini anlamıştı. Yaşlı kadın kendini asarak kocasının din değiştirmeyeceğini bildiğini, buralardan gitmeye niyeti olmadığını, Nevşehir'e gömülmek istediğini kısa yoldan anlatıvermişti. Bir çırpıda söylenen, upuzun bir öyküydü bu, çok uzun.

Haçadur Efendi'nin çılgılığı avludaki insanların o güne kadar işitmediği türdendi; avludan geçip evlerine giden erkeklerin tüyleri diken diken oldu. Durdular, birbirlerine baktılar ve papazın evine koştular.

*Öğlen, 12.10
zaman insana akar*

Çerçi Boğos'un karısı Sırpuhi, Boğos'un mezarı başında ağlayacağını ağlayıp eve döndüğünde kız kardeşi Diruhi kapının önünde oturuyordu. Kucağında kızı Alis vardı. Genç kadının ağladığı belliydi; Doktor Bediros'a bir şey olduğunu sanan ve yüreği yarılan Sırpuhi, kardeşini içeri aldı. Gülizar'ın kendini astığından böylece haberi

oldu Sırpuhi'nin; çocuktan nasıl saklanacaklarını bilemeden, döne döne ağladılar.

İki kadın da Ermenileri kuşatan acıyı sezmişti. “Pek ağlayasım var” diyordu Diruhi durmadan, kendi sözlerinden ürküyordu: Dünyanın sonunu görmüş kadar umutsuzdu.

Sırpuhi, ölümün hiçleştirici etkisine şaşarak gözlerini yere dikti. Burnu kıpkırmızıydı. Ölüm geldiğiyle kalmıyor, anıları da öldürüyordu. Boğos'la yaşadığı zamanlar aklından geçti: Kocasını yıllardır ölüydü sanki. Pek çok ölü böyle bir etki uyandırır; ölü ölmez yaşamsal varlıkları silinir, anı olur. Öldüklerini unutturan ve her an bir köşeden çıkıp gelecek sanılan ölümlere tek tük rastlanır. Boğos kaskatı öldü, uyanmayacak biçimde. Ansızın. Herkesi öldüğüne iyice inandırarak.

Sırpuhi, “Belki de Allah böyle yapıyor, soğukluk veriyor bana” diyordu. “Günahsızım, bana vermeyecek de kime verecek?” İki gündür ağlamaktan yorulduğu için tez duruldu, kara kara düşünen Diruhi'ye kuyunun dibindeki Yusuf'un Allah'a sığınışından söz etti: “Kötü düşünmeyelim... Ağlaya ağlaya gözden mi olalım, kalk.”

Diruhi'nin teselli olacağı yoktu, burnunu işlemeli mendiline sildi: “Bir umudun mu var da beni avutmaya çalışıyorsun?”

Düşündü Sırpuhi, bir umudu var mıydı gerçekten? Yoktu. Diruhi'nin, okumuşlara özgü o güzel ses tonuyla sorduğu bu soruya omuz silkti. Çünkü sadece çok şey yitirmemişlerin geleceği olur, hep neler yapacaklarını kurup dururlar... Sırpuhi'nin ertesi sabah için bile umudu yoktu ama Diruhi öyle değildi: “Gencim ben” diyordu, “yaşamalıyım... Bir kızım var, o da yaşamalı; onun yaşadığını görmeliyim.”

Boğos öldükten sonra ablası Sırpuhi'yi hiç yalnız bırakmayan, taziye için gelenlere helva ve pilav hazırlayan, konuklara kahve pişiren, Boğos'un iki küçük yetimine, Hayganuş ve Artin'e göz kulak olan Öğretmen Diruhi'nin yüzünde, yaşlılık günlerini görmeyi tutkuyla isteyen bir ayı vardı; o, küçük bir bebeğin annesiydi. Anneler, çocuklarını öksüz koyup gitmek düşüncesine katlanamaz; Diruhi bu nedenle sona gelindiğine inanmak istemiyor, küçük kızını için, onun gözünden, kendi ölümüne gözyaşı döküyordu. Ermeni okulunun kapatılması ve evlerin aranması boşuna değildi ona göre. Yakında herkesin yollara dizileceğini, önce erkeklerin sıra halinde

yürütüleceğini ve pek çok insanın bir tepede öldürüleceğini kuru-yordu zihninde.

Anlatırken bile insanı irkilten bu olaylar, o ânı yaşayan insan-lara neden katlanılır görünür? Neden her an öldürüleceklerini dü-şündükleri halde öyle değilmiş gibi yaşarlar? Belki de ölüm gelene kadar yaşamın kesin oluşuyla ilgilidir bu: “Çıkmadık canda umut vardır” sözü, belki de bu nedenle söylenmiştir.

O umudu, bu kez –hem de bir müjde gibi– Boğos’un dulu vere-cekti: “Nur içinde yatsın, bizimkinin hep anlattığı bir mağara var-dı” dedi. “Bu mağara öyle büyümüş ki, Boğos sanki bir mağaradan değil de koca bir şehirden söz ederdi. ‘Ali Baba’nın kırk haramisi girse içinde kaybolur’ derdi... Karanlık olmazmış, koca bir bacadan ışık alır, içindeki ayazmadan tıkr tıkr su çıkarmış.”

Mucizelere hiç inanmamış olan Diruhi, bir mucizeyle karşı kar-şıya olduğunu düşünmeden atıldı: “Nerede?”

Sırpuhi uzakları işaret etti: “Uçhisar tarafında, güvercinliklerin orada... Vasil Deresi’nde.”

Şehirdeki kuşatmayı aşmanın olanaksızlığını görebilen Diruhi, üzüntüyle sarsıldı. Bir ağlama geldi üzerine, kendini tuttu. Kaşla-rını çatıp dudaklarını uzatarak sordu: “Eniştem bir şey mi sakladı oraya?”

Sırpuhi omuz silkti, bilmiyordu. Diruhi üsteledi: “O öldüğün-den beri Nevşehir’i niye karış karış arıyorlar öyleyse?”

Sırpuhi işiten biri olacaktı gibi fısıldadı: “Artık ne önemi var ki bildiklerinin, sakladıklarının?”

O an abla mabla demeyip Sırpuhi’nin saçını başını yolabilirdi Diruhi. Dik dik baktı: “Ne demek ne önemi var? Yoksa bir şey mi söyledi Boğos?”

Sırpuhi’nin sesine, acıları anımsayanlara özgü bir eziklik geldi: “Boğosum başıma iş gelirse, Binbaşı’nın evindeki Zeynep Hanım’a haber verin dediydi...”

Diruhi birden ter içinde kaldı. Bunu kapana kısılinca mı öğre-nirdi insan?

“Zeynep Hanım’a mı?”

Sırpuhi umursamaz gözlerle baktı, “evet” anlamında baş salladı.

Diruhi sabırsızdı, atıldı: “Haber verdin mi?”

Zabel karşısındaymış gibi azarlayan gözlerle baktı Sırpuhi: “Niye haber vereceğim elin Zeynep’ine? Boğos’un öldüğünü duy-

mayan mı kaldı? Hem madem kocamı tanırdı, bir başsağlığına gelseydi ya nursesiz!”

Diruhi, hem ablasının saflığına acımış hem de olayın derinliğini sezmişti. İspirto ocağını çıkarıp kahve kavanozunu eline aldı. Bediros’la kahve içtiği o an yeniden yaşıyordu sanki: Bu kez Bediros kendisiydi. Mağaradan umutlanan. Boş olsa da bir hayale güvenen.

“Kahve içelim... Sonra da mağarayı soralım Kirkor’a.”

Sırpuhi iki yanına sallandı, genç öğretmeni sevecen gözlerle süzdü, “Boyugüzelim” dedi. Derinden, kökten Anadolulu bir hali vardı, ela gözlerinde keder ışıdı: “Mağaraya gidemeyiz... Yollar tutulmuş... Hem yol açılabilir bile talih kör.”

*Öğlen, 12.15
yalnızca ölenler için ölür zaman*

Haçadur Efendi’nin çılgılığı işitilir işitilmez, Araksi’nin diktiği mumlardan biri devrildi. Bahçedeki adamlar koşup geldiler; Bediros ve Gaspar kadını ipten indirirken birdenbire on yıl daha yaşlanan papaz, İsa’nın çarmıhtan indirilişini düşünerek Meryem’in acısını yüreğinde hissetti: İnanmaz bakışlarla karısını süzüyor, ne diyeceğini bilemeden gözyaşı döküyordu.

Araksi heyecanla içeri girdi, Gülizar’ı o halde görünce midesi bulandı, avluya kaçtı; bağırarak duvarın dibine yığıldı. O anda aklından asker oğlu için diktiği mumun devrilişi geçti; kötü bir önsezi gibi.

Üst üste işitilen bu çılgınlıklar insanların yüreğini ağzına getirmişti; yine ne vardı? Kiliseye koşan koşanıydı. Dul kadını yerde baygın yatarken buldular. Papazın evinin önündeki kalabalığı görünce bir felaket olduğunu anladılar ve ortalığı velveleye verdiler.

Araksi bir sütunun dibinde kendine geldiğinde, başucunda dünürü Mayreni vardı: “Kalk dünya güzeli” dedi. “Kalk...” Araksi, Mayreni’yi görünce aklını topladı, papazın morarmış karısını anımsadı ve dudakları titreyerek hıçkırdı.

İşiten koşuyor, kilise yavaş yavaş doluyordu. İki gündür otlağa çıkamayan, sürüyü yaymak için izin bekleyen Muharrem de oradaydı. Fakat o, Gülizar’ın öldüğünü duyup da kiliseye gelmiş

değildi, Araksi'nin peşindeydi: Hacı Nuri'nin kadına yaptıklarını işitince deliye dönmüştü: "Yiğit Araksi! Komuş uçurmuş herifin parmağını! Kellesini uçursaydı ya!" diyordu. Şehirden çıkamadığı için aylıklığa vurduğu sırada Araksi'nin başına gelenler onu sıra dışı düşüncelere itmişti. Hacı Nuri'yi öldürmek istiyordu örneğin. Fakat Muharrem yalnızca "Elindeki ne?" diyeni öldürmek isterdi. O da elindeki şeyi almak isterse... Öfkeyle, "Elindeki ne?" derse. Elbette yalnızca öldürmek geçerdi içinden. Öldürebilir miydi, bilmezdi. Babasının yüzünden... Bir zamanlar Muharrem'in de bir babası vardı: Adamın eli değnekliydi ve acımasızdı.

Miralay Ziya Bey izin verdiği halde, Kolağası Hurşit engellediği için sürüyü şehirden çıkaramayan Muharrem, hayvanların samanlıklara dadanmasına dertlenmiş, hayvanların kışı nasıl çıkaracağını düşünce düşünce çınarın dibinde oturmuştu. O ara Araksi'nin kiliseye geldiğini gördü. İçinden geçen şuydu: Koşarak yanına gidecek ve "Ermeni malları bölüşüldü" diyecekti Araksi'ye, kadınları da bölüştüklerini söyleyecekti. "Çok kötü şeyler söylüyorlar Araksi, gel, dininden bana ne, benimle evlen, bir yere gitme."

Yüreği sıkıştı, boğazı kurudu. Kadının arkasından saklana saklana yürüdü. Tam yaklaşacakken, papazın çılgılığı her şeyi bozdu; mum devrildi, Araksi de bayıldı.

Araksi'nin yalnız yürüyüşüne ve bakışına değil ağlayışına ve hatta burnunu çekişine bile hayrandı Muharrem. Onun yanına sokulup gözyaşını parmağıyla şöyle bir silmek için neler vermezdi! Bu kadından olan her şeyi ölesiye seviyordu. Dikran'ı düşünüyor, ne diyeceğini bilemiyordu: Ondan doğan da güzeldi! Ya Dikran'ın on yaşındaki kız kardeşi Maryam? Yüz güzelliği ondaydı, güleçlik ve iyilik de ondaydı. Dikran'ın askerdeki ağabeyi Yetvart'a da bakmaya doyamazdın... Allah bir kadına bu kadar iyiliği ve güzelliği boşu boşuna vermezdi; genç yaşta dul bırakmıştı onu, o kadar. Belki de bu kadını hak edecek kadar iyi değildi kocası.

Ortalık karışınca kilisede duramadı Muharrem, dışarı çıktı. Allah'a Araksi için dua ede ede yokuşu inmeye başladı; Ermenilerin gitmesini istemiyordu. Bir ağacın dibine uzanıp gökyüzüne baktı. Yaşamı boyunca seilmeyişine öylesine kırgındı ki, ona iyilik edene tutuluyordu. Araksi güzel olabilirdi ama asıl iyiliğiyle yakmıştı Muharrem'i; onu gördüğünde yüzünde beliren gülümsemeyle; "Al bunu" diyerek yufka, börek, çörek verişiyle... Aklına

çocukluğundan bu yana her şeyi bağıra çağıra yaptıran, eli maşalı bir deli olan babası geldi. En ufak yanlışında Muharrem'i sopayla döver, her vuruşta, "Bir daha yapacak mısın? Tövbe mi?" diyerek o cılız çocuk bedenini oradan oraya savururdu. Neden babasını hatırladığını anlamıştı. Ne zaman tandırda yanan ot kokusu alsa, buna hamur kokusu da karışsa, ayran çanağını elinden bırakmadan, yanaklarını şişire şişire yemek yiyen babasına hizmet ettiği gelirdi aklına. Çobanlık eden babasının öfkesini bu derece üzerine çekmek için ne yapmıştı, bir türlü anlayamazdı. "Senin bir suçun yok" diyen annesini de anlamazdı hiç. Çünkü babası ille de karnı doyduktan sonra "Testiyi neden buraya koydun?", "Lambanın ışığını niye açtın?" der, sonra da sudan sebeplerle Muharrem'i döverdi.

Muharrem acıyla kıvranırken eline küçük bir çakıl, taş ya da çöp alır, fakat bunu neden yaptığını bilmezdi. "Elindeki ne?" diyen babası onu bir daha döverdi. Bu, her seferinde böyle olurdu.

Yediği dayakları bir de annesinden dinlerdi Muharrem. Kadın zevk alarak anlatırdı: "Sana vurdukça çingilar saçılıyordu odundan" derdi anası. "Odun sırtına iniyordu, dumanı tütüyordu, çingilar da sana vurdukça kırmızı kırmızı saçılıyordu." Yediği dayağın böyle şen şakrak, alay eder gibi anlatılması Muharrem'in zoruna gider, anasına kinlenirdi.

Muharrem'in babası Âdem, zamanla elden ayaktan düştü; oğlunu ne zaman görse irkilmeye başladı. Muharrem bir zaman sonra öğrendi ki, babası da küçükken böyle dayak yemiş; dedesi zamanla yaşlanmış ve oğluna muhtaç olmuş... Muharrem'in babası bu! Hiç dedeye acır mı? Çocukluğunda yediği dayakları bir bir geri ödetmiş ona. Muharrem'in eline bakar olduktan sonra oğlunu her görüşünde yerinden sıçrayışı da bundanmış; "Oğlum, babama yaptığımı bana yapacak" dermiş.

Halbuki Muharrem, "Elindeki ne?" diyerek hırpalanmadıkça kimseye vuramazdı. Âdem bunu nereden bilsin! Muharrem sonunda babası rahat etsin istedi, yaşlı adamın elini okşadı: "Ço... Çocukken... Se... Seni dövmeyi ço... ço... çok istedim. Ama bü... büyüdüm" dedi. Muharrem. "Sen benim düşlerimi, sevinçlerimi, çocukluğumu kırdın" diyebilseydi, bunu söyleyebilecek kadar derin düşünebilseydi durumu daha iyi anlatmış olurdu: Her nasılsa, kırılan bunca şey arasında Muharrem'in vicdanı kırılmamış, babasına el kaldıramamıştı. Babası Muharrem'i anladı anlamasına

da ona hiç inanmadı; oğlunun punduna getirip boş bulunduğu bir anda canına okuyacağını sanıyordu. Bu kadar azap veren bir adamın azap çekmesi de kendi huyundan mıdır nedir, oğlundan dayak yemedikçe adalet yerini bulmamış gibi hırçınıklar ediyor, dayak arsız çocukların ruh dünyasında yaşıyordu.

Babasının kötü kötü bakan yüzünü, annesinin alaycılığını daha fazla içinde tutamayacaktı Muharrem, “Hay mezar mezar kaçasicalar!” diyerek doğruldu. Anasına babasına bir güzel sövdü, üstünü başını çırparak yürüdü. “Gideyim şu ağıla” dedi: “Dağ taş ot dolu, biz kışlık yediriyoruz hayvana! Lan Miralay, anasını eşşek kovalayasica Miralay!”

Tam o sırada, Öğretmen Bilal, Muharrem’i gördü, ıslık çalıp eliyle onu yanına çağırdı, acele etsin diye de seslendi: “Paşa Hazretleri seni çağırıyor!”

Miralay ettiği küfrü ne ara duymuştu da Bilal’i yollamıştı? Korktu. Yine ne diye döveceklerdi onu?

Bilal, beti benzi atan Muharrem’in korktuğunu anlamıştı, acıdı ona: “Korkma... Koyunları çıkarman için izin verdi, onu söyleyecektir.”

Muharrem gülümsemeye çalışsa da ne yapacağını şaşırmıştı.

Bilal, Haçık’ın evini işaret etti: “Gitsene, orada işte, o evde...”

Miralay’ın yanına Bilal’le gideceğini sanıyordu Muharrem, yalnız kalmak istemediğinden, “Gelsene,” dedi, “se... sen de gel.”

Bilal kaşlarını “hayır” anlamında kaldırdı ve hızla uzaklaştı; yüzünden öfke okunuyordu. Muharrem onun Şadiye’yle karşılaşmak istemediğini bilmiyordu.

Bir süre Bilal’in ardından baktıktan sonra çatal kapıyı korkuyla açan Çoban, karşısında Şadiye’yi görünce iki ayağı üstünde dikilen tarlafarelerine benzedi. Şadiye, az önce yanından ayrıldığı ve sonra tekrar yanına döndüğü biriyle konuşur gibiydi: “Muharrem sürüyü dağa çıkarsın, dedim paşaya... Çoban yaz günü hayvanı götürmezse, kışa yem mi kalır...”

Sağına soluna baktı Şadiye. Bir kâğıt ilişti Muharrem’in eline, göz kırptı: “Seni ben çağırdım,” dedi fısıldayarak, “bu kâğıdı Yuvanis’e ver.” Sonra oturmasını işaret etti.

Muharrem avludaki sedire ilişti. Şadiye, Miralay Ziya Bey’e seslenirken mutlu görünüyordu, hanım sultan gibiydi, her şeyin hâkimiydi.

Ziya Bey kapıya çıktı, Muharrem'i görünce döndü, içeride olduğu anlaşılan Hurşit'e seslendi: "Yav şu çobanı bırak gitsin diye daha kaç kere söyleyeceğim!"

Muharrem'e baktı, "Git" anlamında bir el hareketi yaptı.

Şadiye, heyecandan gözleri irileşen sevindirik çobanı "Açsındır sen" diyerek mutfağa aldı.

*Öğlen sonu, 13.49
saman altından yürür zaman*

Kirkor ve Memet bir an önce mağaraya gitmek istiyordu; Nevşehir'de olup bitenler, Hacı Nuri gibi arsızların ona buna sulanması, Boğos'un başına gelenler, Hurşit'ten yedikleri dayak ve Miralay'ın tehditleri onları bilemişti.

Boğos ölünce eşkıyalar ve aramalara katılan köylüler, tozlu yollardan ayrılıp çamurlu dere boyunca sürüp giden izleri kuşkuyla izlemiş, özellikle Uçhisar ile Göreme arasındaki dik bayırları, kuytudaki mağaraları ve kiliseleri aramışlardı. Kolağası Hurşit de onları sorgularken özellikle bu bölge üzerinde durmuştu. Üç kez mağaranın yakınından geçtikleri, bir kere de üzerinde dolaştıkları halde Osman Ağa'yla Kolağası'nın mağarayı bulamayışı, Göremeli Tahir'in ve Uçhisarlı Cincik Hüseyin'in mağaradan habersiz oluşu, iki arkadaşta cesaret vermişti: O mağarayı kendilerinden başka kimse bilmiyordu; oraya gidecekler, aranan şey neyse, onu görecekleri.

Yalnızca Kirkor ve Memet çıkıp gidebilirdi kuşatma altında ki bu şehirden: Gizli bir yol vardı. Bu yol, karmaşık dehlizlerin ve geçitlerin uzantısı olarak pek çok eve çıkıyor olabilirdi ama o evlerde yaşayanlar, Memet, Kirkor ve Boğos gibi yüzlerce arabayı dolduracak toprağı sabırla dışarı taşımadıkları, herkesten gizleyerek yıllarını bu işe vermedikleri için bir yere gidemezlerdi. Nevşehirli yeraltı geçitlerinin Eski Ağızlık denen yerdeki taş ocaklarına çıktığını bilirdi ama bunu gören yoktu... Kirkor, Boğos ve Memet'ten başka: Üç arkadaş define bulma ve zengin olma hayalinin peşine düşüp yıllarca mağaraları kazıp gizli geçitler bulmuş, fakat defineci kıskançlığıyla bundan kimseye söz etmemişlerdi.

Şüphesiz kıyımları işitince başı sıkışanlar, eskiden kalma bu tür söylentilerin peşine düşüp evlerindeki dehlizleri kazmaya kalkmış, saklanacak bir yer bulmak istemişti ama toprak yığınına görünce yığıya düşmüşlerdi.

Herkes bu diyardaki toprakların altının karınca yollarına benzediğini söylese de o yolları bir gören olmamıştı. Belki de küçük bir geçit abartılı hikâyelerle bezenip sisli puslu bir söylenceye dönüşmüştü, kim bilir? Öte yandan abartı, sırları örtmenin bir yoludur; işittiğinde palavra sanırsın ama o palavra, aslında gerçeği söyler: Kirkor ve Memet'in gizli yolu, Vığla'yı geçtikten sonra Gâvur Harmanı'na çıkıyordu; oradan yürüyüp Karşı Dağ'ın yamacından aşarsan, kolayca Uçhisar'a varırdın.

Yıllar boyunca bu konuyu saklamış olmaları, Boğos'un ölümünden sonra yaşanan kargaşada işlerine yaradı: Birazdan, şehrin altını üstüne getiren askerlerin ruhu duymadan tünellerden geçecek, çok uzak yerlere çıkacaklardı.

Tedirginliklerine rağmen, yolu bilmenin rahatlığıyla sakın sakın yürüyen Kirkor ve Memet, demirci dükkânının yanındaki hurdalığın önünde durup etrafı gözledi: Öğlen sıcağında in cin top oynuyordu. Uzakta bir horoz öttü. İçeri girmeye hazırlanan heyecan içindeki iki arkadaş neye niyet ettiklerini belli edecek kadar acemi görünüyordu.

Yas çanını işittiler o sıra. Gülizar'ın kendini astığından habersizdiler.

“Kim öldü acaba?”

Kirkor'un içi cız etti, istavroz çıkardı.

Hurdalıkta çocukluk yıllarının saklambaçları, körebeleri, evcilikleri saklıydı. İlk aşkın gizli buluşmaları, babaya isyan edip de evden çıkınca kurulan gençlik hülyaları buraya gizlenmişti. Geçmiş yaşantıların hiçbirini anımsamadan ilerlediler. Hurdaların gerisine saklanmış tıgrazı yuvarlayıp açtılar; içeri girdikten sonra taş kapıyı yuvarlayarak kapattılar ve arkasına kilit taşını koydular. Karanlıkta solukları heyecanla hışırdadı: Özgürlüğe değil, tutsaklığa gidiyorlardı sanki.

Şehri kuşatmış olan askerleri ve Miralay'ı düşündükçe söven Kirkor, geçitte dinlendikleri sırada, “Ah, tabanlarım!” diyerek inledi. Bu, dayağın sızısıydı. İşkencede Boğos'un tabutu nereye koyduğunu soruyor, omuz, sırt, ayak, neresi denk gelirse oraya

vuruyorlardı. Demirci, dinlendikleri şu karanlığı mezara benzeterek Boğos'u düşündü, kederlendi: *Niye tabut getirsin çerçi? Dey-yuslar!*

Geçidi aşım da mağaraya doğru yola çıktılar. Dikenli tarlaları yara yara, özgürlüğü içlerine çekerek, çekirgelerin vızırtısını dinleyerek, neşe içinde tepeleri aştılar. Aceleleri vardı, çünkü kimsenin bilmediği o mağaraya hızlı bir yürüyüşle bir saatten önce varamayacaklarını biliyorlardı.

Kapadokya'da pek çok geçit ve yol birbirini andırır; hele Uç-hisar'da durum iyice karışıklaşır: Sürekli yinelenen küçük tepeliklerin ve vadilerin arasında, insan bazen olduğu yerde döndüğü yanılgısı yaşar, bazen de her zaman geçtiği yeri ilk kez gördüğünü sanır.

Mağarayı bulmak, başlarda Kırkor ve Memet için bile kolay değildi. Hızarcı'nın oralardaki bir kayaya ve Taşlıbel'de, yolun çatallandığı yerdeki kayısı ağaçlarından birine bellek taşı dayamasalar, yolu akılda tutmaları hayal olurdu.

O kayısı ağacını geçtiler, önlerine çıkan yol ayrımında duraksadılar; çevreyi gözleye gözleye yürüyüp girişi çalılarla örtülü mağaraya daldılar.

İçeride dar ve karanlık geçitler vardı: Bunlar eski zamanlarda düşmandan korunmak için yapılmış akla zarar, korku verici tünellerdi ama iki arkadaşın hiçbir zaman böyle korkuları olmamıştı. Ellerindeki mumla hayaletlere benzediler, gölgeleriyle korkunçlaştılar.

İlk geçitten sonraki yuvarlak sahında bir tabut gördüler. Kırkor korkuyla istavroz çıkardı, Memet içinden dua okudu. Bir çerçinin tabutla ne işi olacağını söylediği, homurdandığı zamanı çoktan unutmuştu. Tabutu Boğos'un buraya taşıdığını ilk görüşte anladı.

Bir tabut.

"Sahiden de varmış yav!"

Tüpleri diken diken olan iki arkadaş, ölü görmüş de dokunmaktan çekinirmiş gibi, anlamlı anlamlı baş sallayıp tabutu yokladılar: Boğos'un tabutu taşıdığı belliydi; sürükleye sürükleye, yerleri çize çize. Dışarıda iz yoktu, çünkü kayalıkta ayak izi olmazdı. Kıyıda köşede iz bırakmamak için dereboyunca gelmiş olmalıydı, suyun içinde yürüyerek.

Soluk soluğaydı ikisi de; duvardan yansıyan sesler, soluklarının hışırtısını büyütüyordu. Tabutu açmaya korkuyorlardı. O an Boğos'un ölüsü bu tabutun içinden çıkacakmış gibi ürperdiler.

Kirkor tabutu yokladı, pek ağır değildi. Cesaretleri artmıştı, karanlıkta iyi seçemedikleri tabutun kapağını kaldırdılar, kaşlarını çatarak içine baktılar: Ölü falan yoktu burada, sadece bir sürü zarf, kâğıt, defter, fotoğraf... Tabuttaki camlardan birini alıp mum ışığına tuttular: Cam negatifti bu, fotoğrafçılıkta kullanılan büyük plaklardan.

"Bu, bizim damadın fotoğraf çekerken kullandığı camlara benziyor."

Memet sarı zarflardan birini mum ışığına yaklaştırdı: "Bunun için adam öldürürler mi?"

Kirkor yanıt vermedi. Işık Memet'in gözünü almıştı; mumu yüzünden uzaklaştırıp içeriği süzdü: "Tabutu alalım mı?" Gözünü her kapayışında, sarı mum ışığının izini gözkapasının içinde mavi renkte görüyordu.

Kirkor başını iki yana salladı: "Her yeri, her şeyi arıyorlar. Bunları üstümüzde yakalarlarsa..."

Demirci sözün devamını getirmede. Camlara bakıyordu.

"Bir iki tane al da Bediros'a soralım..."

Define yerine bir tabut dolusu film negatifi, cam negatif ve fotoğraf bulmalarına içerlemiş görünen Memet, bunlar için birinin öldürüleceğine inanmadığından mağarayı dolaşmaya başladı.

"Ne yapıyorsun?"

"Başka bir şey var mı, ona bakıyorum."

"Yürü gidelim" demesine karşın Kirkor da bakıyordu sağa sola. Mağarayı didik didik ettiler, üstündeki haçtan ayazma olduğu anlaşılan kaynaktan su içtiler, yüzlerini ıslattılar. Başka bir şey bulamayınca da geldikleri yoldan döndüler. Hızarcı'nın tepeden Nevşehir'e baktılar: Her şey olağan görünüyordu. Yürüdüler, otların arasından iri adımlar atarak ve çevreyi gözleyerek Eski Ağzılık'a geldiler. Kimsenin görmediğinden iyice emin olduktan sonra da geçide dalıp yeraltından şehrin içlerine doğru ilerlediler.

Hurdalığa gelip de taşı yuvarlayarak açtıklarında, ışıktan gözleri kamaştı. Hemen dışarı çıkamadılar; kapının yanında toplanmış çene çalan birkaç kadın vardı. Onları göremiyorlardı ama Araksi ile Mayreni'yi seslerinden tanıdı Kirkor.

Biri ayaklarını sürüye sürüye geldi, Hripsime'ydi bu, ayaklarını sürüyüşünden bile bilinirdi. Yeni haberlerle geldiği anlaşılıyordu:

“Gülak Müslüman olmam demiş, fare zehiri içmiş.”

Kadınlar vahlandı.

Oturdu Hripsime, haberler ondaydı: “Yanbastı'nın Yeğsapet'i de zorla damdan indirdiler.”

Bir acı dalgası daha dolaştı kadınlar arasında.

“Haçadur Efendi'nin karısının dili iki karış dışardaymış.”

Mayreni'nin sesi geldi: “Ah anam, bak kız şu tüylerime! Diken diken oldu... Niye çıkar ki dil?”

Araksi her zaman olduğu gibi kesin ve kısa konuştu: “Ne bileyim?”

“Yazık oldu Gülizar bibiye...”

Kirkor ve Memet yola çıkarken işittikleri yas çanının kim için vurduğunu anlamışlardı.

Hripsime yine kıkır kıkır gülererek konuştu: “Paytakoğlu Dikran da çok zorlandı... Karısı onu ikna etmiş.”

Her şeyden haberdar olmanın zevki miydi kadını böyle neşelendiren? “Ne oluyor buna lan?” diyerek dizini ovuşturdu Kirkor.

Mayreni lafa karıştı: “Kirkor istemez Müslüman olmayı.”

Karısının kendisinden söz ettiğini işiten Kirkor, şişindi. Diğer kadınlar da onu övünce ağzı kulaklarına vardı.

“Yiğittir Kirkor! Bunlara benzemez.”

Mayreni iç geçirdi: “Yiğitlik kâr eder mi? Oğlan askerde ya, idare ediyoruz işte.”

Memet kafa salladı, “Harcadı seni” dedi, kaş göz ederek.

Maryam'ın sesi işitildi: “Yok yok... Demirciler sert olur. Kirkor asla Müslüman olmaz.”

Hripsime, Mayreni'yi kıskandıran bir arsızlıkla güldü: “Demir döven demire benzer.”

Kirkor, Hripsime'yi düşünerek, başını salladı: “Seni hınzır...”

Mayreni'nin sesinden, kadının bu coşkusunu garipsediği anlaşılıyordu: “Müslüman mı oldun şimdi?”

Hripsime'nin sesi değişti birden, kart kart güldü: “Aman, dürümünü ıssır burnuna ossur, derler! Ne Müslüman olacağım!”

Hripsime niye gamsızdı, anlaşılmıştı.

Maryam kızdı: “Amma atıp tuttun kadın! Sus, bir duyan olacak.”

Kirkor oturduğu yerden söylendi: “Ha şunu bileydin!”

Doktor Bediros'un evine doğru yürüyen Kirkor ve Memet, Memet'in karısı Hatice'nin sesiyle irkildi. Hatice evin penceresinden seslenip de, "Nerdesin herif? Sabahtan beri dağ taş arıyorlar seni!" deyince, Memet korktu. Boş yere öfkelen-di: "Ne var?"

Hatice, ulu orta bağır-mamak için eliyle kocasına gelmesini işa-ret etti ve pencereden çekildi.

Kirkor, "Sen git" dedi, zarfları ve camları kastederek elindeki torbayı havaya kaldırdı: "Bunları merak etme..."

Nevşehir'den uzaklaştıkları birkaç saat içinde ortalığın tanın-mayacak kadar farklı bir ışığa, ruha ve heyecana büründüğünü dü-şünen Memet tedirgindi, "Olur" anlamında başını salladı ve evine doğru yürüdü.

Bahçe kapısından girer girmez Hatice, sağı solu kuşkuyla süz-dü: "Memedim nerdesiniz? Sizi sormadığımız yer kalmadı!"

"Hurdalıktaydık, nerede olacağız?"

"Bu nasıl hurdalıkmış Memedim? Oraya da baktık... İnsan bir kendini gösterir. Böyle terelellim olunur mu? Dünya yıkıldı bura-larda... Ermenileri Müslüman olmaya çağırdılar, mevlite topladılar ama ara ki Sünnetçi Memet'i bulasın! Paşa köpürürmüş, nerde bu herif, der dururmuş. Herkese sormuş, köyde bilmediğimiz bir in-mi var, nerde bu ayı, diyesiymiş."

Memet'in benzi soldu: "Demek herkes sünnet olmaya koştu?"

Hatice üzgün ve yorgun görünüyordu: "Herkes değil... Müslü-man olmayı kabul etmeyenler yüzünden ortalık karıştı. Üç kişi ze-hir içip öldü, dört kişiyi ölümden döndürdüler ama papazın karısı Gülizar Abla, zaten ipteyken ruhunu teslim etmiş."

Memet tedirgindi: "Miralay bizi bulamayınca çok mu kızdı?"

Hatice baş salladı.

Memet'in sesi Miralay'ın önündeymiş de hesap veriyormuş gibi titredi: "Ne yaptık ki, hurda demir seçtik! O gürültü arasında val-lahi hiçbir şey işitmedik!"

Hatice, Memet'in üstüne gitmedi, "Tamam tamam" diyerek ko-casının sırtını sıvazladı. Memet'in söylediklerine inanmamıştı ama şimdi konuşmanın sırası değildi.

"Sünnetçi sandığını al da git, herkes seni bekliyor, hadi aslanım."

Hatice'yle birlikte eve girmeye hazırlanırken, göğün ışığı Memet'e vicdan sızısı verdi. Niye, bilmiyordu. Göğün maviliği, gök kubbenin ufuk çizgisine doğru beyazlayışı, akşam olmadan doğan hilalin parlaması, onda daha önce hiç böyle bir duygu uyandırmamıştı. Bediros'un evine doğru yürüyen Kirkor'a baktı ve eve girdi.

Sokaklarda bir heyecan vardı. Gölgeler koyu, ışık parlaktı.

Memet'in evinin üstünden havalanan bir güvercin taklalar attı; o da havayı kışkırtıcı buluyor olmalıydı. Ağaçları, evleri, sokakları, adamları ve çocukları yukarıdan görüyor, kanat çırpmadan, içi bir hoş olarak aşağı süzülüyordu. Kirkor gördü bunu. Memet'in güvercin beslediğini bilirdi... Doktor Bediros'un evinin bulunduğu sokağa girdiğinde, kalpakları kafalarını kocaman gösteren okul çocuklarıyla karşılaştı: Marş söyleyerek yürüyorlardı. Başlarındaki öğretmenler arasında Bilal de vardı. Kirkor kenarda durup çocukların geçmesini beklerken, Bilal ona selam bile vermedi, bakışlarını yere yıkıp Demirci'yi görmezden geldi.

Doktor Bediros'un ev ev dolaşıp canına kıyanları kurtarmaya çalıştığından habersizdi Kirkor. Kapıyı çaldı. Beklemeye sabrı yoktu, evden ses çıkmıyordu. Demir tokmağı birkaç kez daha gümletti. Tam vazgeçecekti ki, içeriden, "Kim o?" sesi işitildi.

"Benim, Kirkor."

Diruhi açtı kapıyı. Kirkor'u görünce şaşırdı. Ağlamışa benziyordu.

Kirkor içeri buyur edilmediği için bozuldu ama yine de belli etmemeye çalıştı. Gözleriyle torbayı işaret etti: "Yanımda bir şey var."

Diruhi geri çekildi hemen. Demirci eve girdi, elindeki torbayı kadına verdi.

"Ne bunlar?"

Kirkor omuz silkti.

Torbayı masaya koyan Diruhi, içinden sarı zarflı bir cisim çıkardı, elindeki şeye bir müddet baktı, evirip çevirdi. Okuma yazma bilmeyen Kirkor'dan farklı değildi o an, çünkü zarfın üzerinde Almanca yazılar vardı ve *Für Armin Wegner* dışında, orada ne yazıldığını anlamamıştı. Uzun bir cümle içinde *Boghazliyan* adını gördü; zarftan çıkan cam nesneye baktı. Hayret içindeydi: "Nerden buldun bunu?"

Soruya soruyla yanıt verdi Kirkor: "Kötü mü?"

"Bilmem... Bediros gelsin, bir de o baksın."

“Ne ki bunlar?”

“Ben de sana soracaktım: Damadın aklıma geldi de o verdi sandım... Fotoğraf arabı bu camlar...”

O kadarını Kirkor da anlamıştı: Gözlerini kırpıştırarak baktı, düşkünlüğü içindeydi.

Davul zurna sesi işitince bunu ilkin sünnet kafilesiyle ilgili çocukça bir şey sandılar. Sonra konuşmalar işitildi. Birileri bağırıyordu: Şehre bir konvoyun geldiğini anladılar. Arabaların üstünde, asık suratlı yaşlılar ve gençler olduğunu o anda bilemezlerdi. Kaymakam'ın ve askerlerin onlara eşlik ettiğini de.

“Muhacirler!” diyerek koşan bir adam geçti sokaktan.

Bu sesi işitince Diruhi üzüntüyle elini göğsüne bastırdı, yürek çarpıntısını dinledi, derin derin soluk aldı, göçmenlerin gelişini Ermenilerin gidişi olarak yorumluyordu: “Bir gün de iyi haber alalım!”

Aslında iyi haber çoktan gelmişti: Sırpuhi'nin Zeynep Hanım'ı haber verdiği o müjdeli konuşma aklıdaydı ama öğrendiklerini kiminle paylaşacağını bilemiyor, kocasının eve gelmesini iple çekiyordu. Bir an Kirkor'la konuşmayı aklından geçirmede değil, ne var ki fazlasıyla dikkatli bir kadın olduğundan kendini tuttu.

Kirkor getirdiklerini öylece bıraktı, çıktı.

*Akşamüzeri, 19.15
zaman hep silinir akıldan*

Göçmen kalabalığı, kağnıların tekerleklerinden çıkan o amansız gıcırtiları etrafa yayarak Nevşehir'e girdi. Atlı arabalar, yaylılar, süvariler ve yayalarla bir acılar kafilesiydi bu. Makedonya'nın içlerindeki Pirlepe'den, Drama'dan ve Ohri'den kaçan, çetelerin zulmü ve yolun zorluğu yüzünden eksile eksile gelen, yorgunluktan ve sefaletten avurtları çökmüş insanlar, yolun sonuna geldiklerine inanamadılar, korkuya benzer bir şaşkınlık içindeydiler. Başlarında, Kırşehir Mutasarrıflığı'nın emriyle bu insanları Nevşehir'e yerleştirmek üzere görevlendirilen Nevşehir Kaymakamı Said Bey vardı. Heyecanlıydı; Binbaşı Fuad Hilmi Bey'i, Jandarma Çavuşu Ahmet'i, Posta Müdürü Şevki Bey'i, Yağcı Hacı Nuri'yi, Bilal'i, Kasap Hayri'yi ve İsmet'i ateşli ateşli selamladı, birçoğuyla kucaklaştı.

Karısının omzuna dokundu, iki küçük oğlunu da bağrına bastı. Bu kadar sevinçli olması pek anlaşılır değildi.

Binbaşı'yı görünce henüz tanışmadığı Miralay Ziya Bey'i sordu merakla: "Paşa hazretleri yoklar mı?"

Fuad Hilmi Bey, "Gelmedi, işi çoktur" derken kinayeliydi ama bunu yalnızca kendisi biliyordu. Sonra da kaşıyla ilerideki Kolağası'nı işaret etti: "Gördüğünüz, yardımcısıdır... Kolağası Hurşit."

Sonra el salladı Hurşit'e. Kolağası ile Kaymakam, sıcak gülüşler içinde tanıştılar. Binbaşı başka yöne bakıyordu o sıra. Kızı Aliye'yi kucakladı. Karısına baktı. İçlenmişti. Gelenlerin yoksulluğu ve acısı, ona Rumeli'ni anımsatıyordu.

Kilise çanı tınladı. Kağrı üstündeki yaşlı kadınlardan biri, bu çanın kendisine anımsattığı kötü kadere lanet ederek tükürdü; sonra İç Anadolu'ya özgü dört sütunlu ve külah başlıklı küçük minareyi çan kulesi sandı, ona da tükürdü.

Gelenler, bu diyarın dilini bilmeyen, anadili Yunanca olan Müslümanlardı. Bu halleriyle anadili Türkçe olan Hristiyanlarla bir resmin arabı kadar farklıydılar. Hatta Müslümanlar için bile yabancıydılar, çünkü göçmenlerin içlerinde birkaç okumuş kişi dışında Türkçe konuşabilen yoktu; aylar süren yol boyunca, ne kadar öğrendilerse o kadar, çat pat Türkçe söyleyebiliyorlardı.

Okul çocukları askerî marşın kafasını gözünü yara yara cıvıldıyordu. O sırada koltuk değnekli, göğsü madalyalı, tek ayaklı, tek gözü tamamen soğulmuş bir asker kağrıdan inmeye çalıştı. Çünkü göğsünü yumruklayarak gelen anasını görmüştü. Kadın "Kuzum!" diyerek oğlu Şevki'yi kucakladı: Oğlunun dönüşüne sevinmemiş de onu bu halde görünce yıkılmış gibi bir hali vardı.

Kaymakam Said Bey, Binbaşı'nın koluna girdi, kaşıyla koltuk değneklerini alıp doğrulmaya çalışan askeri işaret etti ve onun Çanakkale Gazisi olduğunu söyledi. Sonra da seslendi askere: "Şevki!"

Şevki ağlamaklı bakan bir delikanlıydı, tek gözlü oluşu insanın içini acıtıyordu. Tek ayağı üstünde sekerek koltuk değneğine abandı, askerce davranmaya çalıştığı anlaşılıyordu. Fuad Hilmi Bey askerliği boşverip onu babacan bir tavırla kucaklayınca duygulandı. Anasının bildik kokusuyla başı döndüğünde ağlamamıştı, "Onu bir kere koklasam da ölsem" dediği adakları unutmuştu, fakat Binbaşı'nın bu tavrından ötürü gözyaşlarını tutamadı.

Bir sekinin üstüne koca makinesini kurmuş, Miralay'ın emriyle fotoğraf çeken Dikran'ı görünce el salladı Şevki, küçüklüğünden beri severdi onu. Dikran'a kör kör baktı: "Üç yıldır askerim, üç satır değişmemişsin." Gözyaşlarını eliyle sildi. Dikran'ın babası Murat'ın öldüğünden henüz haberi yoktu.

Herkesin kendi gibi bildiği birilerini görünce başkaları için düşündüğü zalimce fesadı unuttuğu, insanlaştığı bir an yaşıyordu: Ermenilerin gitmesini isteyen ve onların yollarda çekeceği acıyı, yokluğu, hastalığı ya da ölümü aklına bile getirmeyen İmam Kasım Efendi, dindaşlarını o halde görünce ağlayarak bu kafilenin önüne çıktı. İmam'ı gören konuklar da canlandı; gençler koşarak Kasım Efendi'nin elini öptüler. Atının üstünde ekşi ekşi bakarak oturan, baş parmağı sargılı, yağ tüccarı Hacı Nuri, göçmenler yaklaşınca atının başını çevirdi, "Arkamdan gelin" dercesine kafilenin önüne düştü.

Karşılıycılar arasında Şadiye de vardı; Bilal'i görmezden geliyor, ağabeyi Hayri Efendi'ye yakın duruyordu. Hayri'nin karısı Esma gözyaşlarını silerken, Binbaşı'nın yeni yetme kızı Aliye sevinçle ellerini çırpıyordu. Fakat bütün bu coşkuya rağmen, bağrışmalar ve ağlaşmalar yüzünden sevinçli bir hava doğmuyordu. Zurna çoktan susmuştu ama davul güm güm vurmadaydı.

Kaymakam Said Bey, Binbaşı'yı süzdü: "Göçmenler Pirlepe'nin ve Ohri'nin dağ köylerinden kaçanlardır, Türkçe bilmiyorlar." Said Bey o sıra taşıdığı yükten bunalan bir hamala benziyordu: "Aylardır yoldalar..." Eliyle alınının terini sildi: "Çok yorgunlar. Hemen yerleştirelim ama nereye?"

Binbaşı Fuad Hilmi Bey gönül alıcıydı, "Dert etmeyin" dedi, eliyle tepeyi işaret etti: "Askerleri okula ve karakola çektim, manastır yetimhanesini bu iş için hazırladım."

Kaymakam, Yetimhane'nin bir çözüm olmayacağını düşünüyor-du, çok üzgündü. Mutasarrıf'ın tehcir işinden çok emin olduğunu, bu nedenle "Ermeni'den boşalan evlere muhacirleri yerleştirirsiniz" dediğini yana yakıla anlattı. "Bu durumu nasıl açıklayacağım?" di-yordu. "Mutasarrıf hazretleri hesap sorunca ne diyeceğim?"

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, "Çocuk oynacağı mı bu paşam?" dedi ve parmağıyla gösterdiği tarafa bakmaksızın kafasını salladı: "Adamları çatır çatır sünnet ettik, çoğu Müslüman oldu."

Kaymakam sakalını sıvazladı, düşünceli görünüyordu: "Haklısınız, bu olmaz artık." Binbaşı'nın koluna girdi, Haygazyan Okulu'na

doğru yürümeye başladılar. “Yine de,” diyordu Kaymakam, “kimler Müslüman olmamış bir bakalım, gerekeni yapalım.”

Bu, Binbaşı'nın aklına gelmemiştir işte. Sonuna kadar karşı olduğu şu tehcir işi, ucundan kıyısından da olsa yapılacağı benziyordu.

Fuad Hilmi Bey'in durgunluğu Kaymakam'ın dikkatini çekmişti ama üstelemedi. Kolağası Hurşit yaklaşıp da askerce selam verince onu süzdü ve bıyığını sıvazladı: “Hadi gidelim efendi! Beni tanıştır bakalım şu namlı paşamızla!”

Kaymakam Said Bey de miralay rütbesinde olduğu halde, Miralay Ziya'nın nasıl bir adam olduğunu çok iyi biliyordu: Teşkilat-ı Mahsusa, Yakup Cemil ve Tevfik... Bunlar Ziya Bey'in sıra dışı konumunu gösteriyor, yanına destursuz gidilemeyeceğini baştan söylüyordu.

Kolağası, beklenen adamın geldiğini sezmişti. Binbaşı, “İzninizle” diyerek Hurşit'le Kaymakam'ı yalnız bıraktı.

*Akşamüzeri, 19.19
zamansız gelir olmadık haber*

Miralay Ziya Bey, Haygazyan Ermeni Okulu'nda kahvesini yudumluyor, telgraf makinesinin başında, elinde kalemle, gelen emirleri deşifre ediyordu. Göçmenleri yurda yerleştirenlerin eğlencesi bitmemiştir, uzaktan davul zurna sesleri işitilmekteydi. Miralay başını kaldırdı, Çete Reisi Osman Ağa'yla göz göze geldi.

“Haçik'le çetesini niye avlayamıyor seninkiler?”

Osman Ağa farkında olmadan sağ dizini titretti, tedirgin bir sesle yanıtladı: “Çeteyi kimse kolay kolay avlayamaz ki paşam.”

Miralay günler sonra, “Osman'la iş yapma” diyen Kervancı İhsan'ı anımsayarak için için ona bir kez daha hak verdi ve çetebaşını azarlardı: “Seninkiler, ellerine düşmüş silahsız insanları vuran bir korkak sürüsünden başka bir şey değil! Satırı ver, ‘Bunlar kadındır’ de, canavar kesilsinler.”

Osman Ağa yanıt vermedi, yere baktı. Miralay giderek öfkeleliyordu.

“Eee, biz bu Haçik'i ve adamlarını, hep böyle uzaktan uzağa sürüyü gözleyen kurtlar mı sayacağız?”

“Tuzağa düşürebilirse...”

Miralay Ziya Bey elini kaldırdı, Osman hemen sustu. Ziya Bey, ayak sesleri işitmişti, yeleğinin cebinden saatini çıkarıp baktı. O sırada kapı tıklatılıp itildi, Osman Ağa ayağa fırladı. Kaymakam Said Bey ve Kolağası Hurşit girdiler. Miralay, Kaymakam'ı güler-yüzle karşıladı, yer gösterdi, hal hatır sordu.

Yetimhanedeki askerlerin çoğu Haygazyan'a taşındığından, karargâh kalabalıklaşmıştı. Osman Ağa'nın adamları da buradaydı artık. Askeri bir kenara itip hizmet yarıştıran Osman Ağa'nın adamlarına ters ters bakan Miralay, göçmenlerin yanına gitmek için sabırsızlanıyordu. Kaymakam'a, "Görüyorsunuz halimi" dedi.

Said Bey bozulmuştu; Nevşehir Kaymakamı değil de iş takibine gelmiş bir tüccar gibi kabul görmesi olacak iş değildi. Hemen kalkardı ama "Ya sabır!" diyerek yutkundu. Miralay hakkında çıkan yaygaradan ötürü, Ankara Valisi Hasan Mazhar Bey'in dedikodusunu edecek birini bulduğunu sanıyordu ama burada başı kalabalık bir adam vardı, o kadar. Tehcire direnen vali yüzünden Ankara'da muhacirleri yerleştirecek ev bulamadıklarını, yol boyunca çok sıkıntı çekildiğini konuşmayacaklarsa, ne konuşacaklardı?

Yine de Mutasarrıf'ın "Nevşehir Ermenileri sürülecek, orada boş ev bulunur, sen bunları al" dediğini bir punduna getirip söyledi.

Miralay, başını sallasa da ne demek istediği anlaşılmadı. Üst dudağını kemirdi, "Herkes Müslüman olmaya hazırmış" dedikten sonra bir kâğıt uzattı. Kaymakam kâğıda baktı: Bu listedekilerin çoğunu tanıyordu, hepsi de Müslüman olmuştu; olmayanlar, ölmü göze almış yaşlılardı. Bu hesaplara, kilise ve Doktor Bediros'un evi dışında boşalacak bir yer yoktu.

Ziya Bey acı çeker gibi gülümsedi: "Gelenler yetmiş eve anca yerleşir. Elimizde var bir ev, bir de yetimhane."

Bakıştılar. "Ne yaparsın" der gibi bir baş hareketi yaptılar.

Yavaş yavaş birbirlerine ısınıyorlardı, o sıra kapı açıldı, tepsi-dekileri dökmeye korkarak yürüyen bir askerin elinde, küçük ve dikkatli adımlarla kahveler geldi.

Kaymakam Said Bey, "Yeri gelmişken sorayım" dedi, kahvesini aldı, sehpayı koydu, sesi sıcaklaşmıştı: "Şehrin girişleri denetim altında. Allah biliyor ya, bunu görünce tehcirin başladığını sandım da sevindim, garibani yerleştirecek evler bulacağımızı düşündüm. Fakat..."

Kaymakam kafa dengiydi, Miralay Ziya Bey bunu biliyordu ama

şu Müslüman olma işine canı sıkıyordu. “Bulacağız bir çaresini” diyerek nefesini saldı ve sigara tablasını uzattı.

Kaymakam, elini göğsüne bastırarak teşekkür etti.

Miralay, şehri neden kuşatma altında tuttuğunu söylemek istemiyordu. Çünkü kimseye peşinen güvenmezdi. Telgraf makinesi tıkırdadı. Ziya Bey, kaşıyla odayı işaret etti, tütün tabakasını açtı: “Gün boyunca Genel Merkez’i aradım, muhaciri yerleştirecek evim olmadığını anlattım. O yüzden sizi karşılayamadım, kusura bakmayın.”

Kaymakam Said Bey kahvesini yudumlarken, Ziya Bey’den gözünü ayırmıyordu, onun ömrünü küçük bir kaş hareketiyle kabul etti.

Ziya Bey, “Fakat” dedikten sonra tütünü kâğıda koydu, bir süre sustu, “bir çözüm bulacağım... Muhacirler yetimhanede kaç gün rahat edebilir ki?”

Kaymakam Said Bey, bu sözleri onaylayarak başını salladı. Telgraf işlerine ayrılan odanın kapısı açıldı o sıra Kolağası Hurşit, elindeki kâğıdı okuyarak geldi. Kaşları çatıktı, şaşkın görünüyordu: “Paşam! Tam da düşündüğüm gibi.” Kolağası’nın gizli bir şey söyleyeceği belliydi, Ziya Bey diliyle sigara kâğıdı ıslatırken onu dinledi. Hurşit fısıldıyordu: “İstanbul’dan Binbaşı Fuad Hilmi Bey’le ilgili olarak gelen bilgi... Acil.”

Bakıştılar.

Kâğıdı alıp okuyan Ziya Bey’in gözleri ışıldadı. “Çok iyi” dedi ve kâğıttaki bir yeri işaret etti: “Şu bilgiyi de iste o zaman!” Hurşit, Miralay’ın sigarasını yaktı ve aceleyle telgraf odasına yöneldi. Miralay yüzünü kapıya döndü ve seslendi: “Bilal!”

Dışarıda birinin tahta zemini sarsarak sandalyeden kalktığı işitildi, hızlı ve sert adımlarla geliyordu Bilal. Heyecanla içeri girdi, yanağındaki vişne çürüğü leke koyulaşmıştı: “Buyrun paşam!”

Ziya Bey, Kaymakam’a baktı; adam merakından çatlasa da ona kâğıtta ne yazdığını söylemedi, vedalaşmak üzere elini uzattı: “Efendim, izninizle... Şu çocuk da diyeceğini desin, sonra çok acil bir haber üzerinde çalışacağım.”

Kıpkırmızı kesilen Kaymakam kendini fena halde aşağılanmış hissetti, ayağa kalktı, “Hay hay!” deyip Miralay’ın elini sıktı. Tam o anda yaptığı hatayı anlayan Ziya Bey, adamın gönlünü almaya ça-

lıştı: “Said Bey, buradan çıkınca Lazar’ın Meyhanesi’ne gideceğiz, bize katılır mısınız?”

Kafadar topluluğuna katılacağını sanırken resmî ve soğuk insanlarla karşılaşmanın gönül kırıklığıyla, yorgun olduğunu söyleyerek izin istedi Kaymakam, fesini başına oturttu, temennah ederek odadan çıktı.

Öğretmen Bilal, masasındaki kâğıtları katlayıp dosyalayan Miralay Ziya Bey’in önünde dikilip duruyordu. Miralay, sanki soru sormuyor da defterden bir şey okuyordu: “Bilal, Binbaşı’nın evinde karısı ve kızı dışında kimler var?”

Bilal masaya sokuldu: “Ölmüş biraderinin karısı Zeynep var. İki de oğlu...”

Miralay baş salladı, eli çenesinde düşündü. Sonra da Bilal’i hınzır bakışlarla süzdü: “Seni zorla Hıristiyan yapsalar ne yapardın?”

“Allah korusun!”

“Söyle söyle...”

“Ölümü seçerdim.”

“Palavra atma!”

Bilal utanarak güldü, “İnsan sıkışırsa” dedi ve sustu.

“Ha şöyle...”

“Ama içim almazdı, yalan yok.”

“Onların da almıyor... Durum tam da bu.”

Ziya Bey hışır hışır ettirerek göğüs cebini karıştırdı. Bilal’e baktı: “Anlat bakalım, neler gördün?”

“Nerde paşam?”

Günlerdir aradığı o kâğıdı bulmuştu Ziya Bey. Beş kere aranıp da bulunmayan ama sonunda bulunmaya karar veren nesneler gibi, tuhaf bir zamanda ortaya çıkan bu kâğıdı kat yerlerinden açtı, okudu. Bir yandan da Bilal’in, “Nerde paşam?” sorusuna anlaşılmaz bir homurtuyla karşılık verdi, pencereye bakarak düşündü. “Merkez”in acil notuydu elindeki: “Yetkinizi kullanın” diyorlardı; Miralay Ziya Bey, bu ifadenin altını kırmızı kalemle çizip kâğıdı göğüs cebine yerleştirmişti. Boğazlıyan’dayken gelen bir mesajdı bu, “Zor durumda merkezden emir beklemeyin, yetkinizi kullanın.”

Bu telgrafın gönderildiği tarihi, saati, kodunu bir kenara yazdı, işleri kitabına uydurmak için gerekliydi bu. Sonra da Bilal’i süzdü Ziya Bey: “Kirkor’u bir eve girerken görmüşsün...”

Bilal'in bakışlarında acı bir ışık belirdi: "Evet, gördüm... Elinde bir şey vardı. Doğruca Bediros'un evine gitti."

"Elindeki neydi?"

"Torba..."

"Neye benziyordu?"

Bilal bilemediğini gösteren bir omuz işareti yaptı. Ziya Bey de ona dışarıda beklemesini söyledi. Genç adamın bozulduğunu sezmişti; onun önemli biri olma isteğini bildiğinden, "Ama uzaklaşma" dedi kibarca: "Kafa çekeceğiz..." Bilal böyle pohpohlanınca tay gibi sekiyordu, gülümseyerek çıktı.

Önündeki kâğıda bir şeyler daha yazdı Ziya Bey, dudağını kemirdi. *Bir birader, bir yılda kaç here ölür ki?*

Hurşit'e seslendi, sonra bir şeyler daha karaladı.

Kolağası gülümseyerek yaklaşırken, Miralay'ın da gözleri gülüyordu. Sesini alçalttı: "Demek bugün muhacirleri karşılayanlar arasında Zabel yoktu?"

Anlamli anlamli bakıştılar, Ziya Bey kinayeli konuştu: "Ne yapacaktı? Kocasını asılmış yas tutan bir Ermeni kadın, hem de komitacı bir kaçak, davullu zurnalı eğlenceye mi katılacaktı?"

Kolağası gülümsemeye devam ederken, Miralay, Binbaşı Fuad Hilmi Bey'i kastederek sövdü: "Bu adam külliye hain!" Sonra da Hurşit'in biraz önce getirdiği telgrafta parmağını sıkıca bastırdı: "İşkillenmesek bizi kardeşinin bir yıl önce öldüğüne, Zabel'in de Zeynep olduğuna inandıracak... Al işte, kardeşi yeni ölmüş!"

Bakıştılar.

Miralay'ın gözleri ısıldı: "Acayip! Çok acayip! Binbaşı'nın kardeşi Mustafa'nın şimdi ölmesinden çok, o adamın ortağının Arşak Boyacıyan olmasına şaşırdım!"

Miralay, monoklunu gözüne yerleştirdi, parmağıyla izleyerek, telgrafı mırıl mırıl okudu ve bir yerde "Hah!" deyip durdu: "*Hacı Nâzım oğlu, Mustafa Efendi, ortağı Arşak Boyacıyan zannedilerek vurulmuş olup...*"

Hurşit kıs kıs gülüyordu.

"Tabut'u Boğos'la yollayan Arşak bul!" dedi Miralay. Sonra çattallaşmış sesiyle bağırdı – bastıra bastıra söylüyordu: "Acaba kime? Ha? Kime?"

Kolağası, Miralay'ın ne demek istediğini anlamıştı, kızardı: "Malı bulduk! Aranmayan tek evde duruyor, Binbaşı'nın evinde!"

Ziya Bey düşündüğü şey kaçacakmış gibi elini alnına bastır-
dı: “Dur!” Kâğıdı gösterdi: “Önce sağlamasını yapalım... Bu du-
rumda bir telgraf daha yazman gerekiyor.” Miralay, kendine hak
vererek başını salladı, gelen telgrafi mırıl mırıl okudu: “*İstanbul
Kapalıçarşı’da Pirlepelî Hacı Nâzım’ın...*” Burada durdu, önündeki
deftere eğildi ve sözünün doğruluğunu gözden geçirdi: “Evet doğ-
ru, baba adı Hacı Nâzım...”

Bakıştılar. Miralay, parmağıyla masanın üstündeki kalemi işaret
etti: “Yaz!” Hurşit kalemi eline alıp bekledi. Miralay ayağa kalktı,
çenesini göğsüne bastırarak, eli yelek cebinde ileri geri yürüyerek
telgraf metnini dikte etti: “*Hacı Nâzım oğlu Şerife’den olma Mustafa’nın
büyüğü Nevşehir Jandarma Kumandanı Fuad Hilmi Efendi’ye verdiğiniz
elim haber iletilmiştir. Lâkin merhum Mustafa Efendi’nin eşi ve çocukları
hakkında bilgi alınamamıştır. Durum çok acildir. Miralay Ziya.*”

Kolağası Hurşit, telgraf odasına doğru uzaklaşırken, başını sal-
laya sallaya söylendi Miralay: “Seni hınzır! ‘Kardeşim öldü, bu da
karısı’ ha?” Pencereden dışarı bakarak başını salladı: “Anlayacağız.”
Işık çaldı, Şadiye’yi düşündü, yakasını düzeltti.

Odada tıkr tıkr sesler çıkararak çalışan Hurşit’e seslendi ne-
şeyle: “Elini çabuk tut! Rakı kadehleri beni bekliyor. Çok sabırsız-
zım, çok!”

*Akşam 20.30
ve her yalan, saklandıkça bilinir*

Çocukları sünnet etmeye alışmış olan Memet, koca koca adamlar-
dan utana sıkıla sünnet işlerini bitirip eve geldi. Parmağı acıyor,
gözünün önünde sünnet edilen organlar dönüp duruyordu. Yo-
rulmuştu, uyuyacaktı biraz. Ne var ki Hatice’nin kazanda kirlileri
kaynattığı, tokaçla çamaşır dövdüğü bir sırada eve gelmişti, çama-
şır yıkanırken evde olmayı hiç sevmezdi.

Kocasının bütün hallerini çok iyi bilen Hatice onu şefkatle
sarmaladı, üstünü başını soydu ve koca adamı küçük bir çocuk
gibi yıkamaya hazırlandı. Kovadaki sıcak suyu ılıştırıyor, dirseğini
özenle batırarak suyun sıcaklığını ölçüyordu.

Hatice’nin kendinden önce Memet’i düşünen sevgisi benzersiz-
di. Kocası zalim olsa ona yaranmak istediği düşünülebilirdi ama

öyle değildi: *Öyle değil valla... Memet'in gözü dışarıda olsa zaten bunu yapmam ben anam! Araksi der durur, bilirim, herkesin bir karın ağrısı olur, der geçerim. Demir tavında dövülür. O gencecik Araksi nerede, şimdiki nerede? Ben Memet'i, beni sevmese bile severim.*

Hatice bir yandan kocasının sırtını kille ovuyor, bir yandan da onu ince ince sorguya çekiyordu: "Öğleyin nereye kayboldunuz?"

Memet, tam da mağaraya gittikleri gün, şu kadar sünnet olacak adam, şu kadar asker ve şu kadar kadın tarafından aranmalarına içerlemişti. Kese sürtüldükçe ıhladı: "Talihsiz çoban oynasa çıkmış, ilk geceden ay doğmuş!"

"Nereye gittiniz ki?"

Memet kızdı: "Yav kadın! Biz şu define işine gitmiyor muyduk?"

"Define" derken sesini alçaltmıştı, sustu. Bir şeyler düşündü ve devam etti.

"Herkesin mağarayı sormasından işkillendik, bu işte bir bit yeniği var dedik."

Hatice kovada kalan son suyu Memet'in başından aşağı dökmek için ayağa kalktı, sonra da kaygısını saklayamayan bir sesle sordu.

"Ne oldu? Bir şey bulabildiniz mi mağarada?"

Son suyun bol bol, çağıl çağıl dökülmesini çok severdi Memet, onu bekliyordu. Baştan savma bir yanıt verdi: "Bir şey yoktu."

Hınçla döktü suyu Hatice. Kocasına sinirlenmişti, sesi dikleşti.

"Yalanını iyice berkit de öyle git Hurşit'in yanına!"

Memet gözlerini yumup sıcakla soğugun birbirini kucakladığı o ânın tadını çıkaramadı, havluya uzanırken öylece kaldı: "Ne dedin?"

"Yalan söylediğin o kadar belli oluyor ki, seni kim dinlese bir araba dayak yersin."

"Ne diyorsun sen Hatice?"

"Mağarada bir şey bulmuşsunuz, belli... İstedğin kadar sakla, yüzünden okunuyor."

Memet'in sesi düştü: "Öyle mi?"

"Öyle."

Berber gevşedi, "Fotoğraflar bulduk," dedi, "gâvurca yazılar vardı üstünde."

"Ha şöyle, imana gel... Soysuz! Benden niye saklıyorsun?"

Memet soğuktan büzüle büzüle peştemal örtündü. Baş havlusunu aldı: "Boğos'u bu yüzden vurdular Hatçem... Sesimizi kesip oturalım."

Lanet okuyanlar gibi iki elini kaldırdı Hatice: “Benim etimi kes-seler söylemem de... Acaba sen söylemeden durabilir misin?”

“Niye durmayayım, deli!”

Hatice bir yandan havluyu çekiştiriyor bir yandan da adamın başını ovuşturuyordu: “Seni yudum arıttım ki Hurşit’in yanına ter-temiz çık... İçin dışın bir görünsün. Nereye gittiğini asla söyleme. Bir yalan bul ve ona inan.”

Memet’in yalnızca gözleri göründü havlunun altından: “Ne di-yorsun sen?”

Karısı başını iki yana salladı, kaygılıydı: “O Hurşit olacak soy-suz her yeri arattı. ‘Yav’ dedik, ‘Dört sünnetçi zaten işini yapıyor, Memet olmasa ne olur?’ Anladı ya senin ortalıkta görünmediğini, işkillendi. Onu oraya saldı, bunu buraya. ‘Bulacağım’ dedi tuttur-du. Herkes sizi aradı, herkes... Çar çar çağrıştık, bar bar bağrıştık. Nerde bunlar, dediler de başka bir şey demediler: Şehirden çıkıp gittilerse nasıl gittiler? Gizli bir geçit mi var? Değilse niye ortaya çıkmıyorlar?”

“Gizli bir geçit var.”

“Hah, bunu söyle de sininize tükürsünler!”

“Niye söyleyeyim?”

Hatice yanıt verecek yerde telaşla ortalığı topladı. Memet giyin-mişti, sesi titreyerek anlattı: “Kirkor’un hurdalığına gittiydik, eski mağaraya... Hiç ses işitmedik.”

Hatice belini tutarak doğruldu.

“Memet böyle söyleme, yalan konuştuğun anlaşılıyor. Adam seni oraya götürür, o demirleri kıcına sokar!”

“Yav Hatçe, niye böyle söylüyorsun düşman gibi?”

“Yalanı parlatırken yüzün değişiyor, değişmeden söyle... Yalvar-ma sakın, ne yaparsanız yapın havasında konuş.”

“Öyle konuşmadım mı?”

“Konuşmadın. Kirkor’a palavralar sıkıtiğin zaman nasıl efeleni-yorsan, öyle söyle. Topçuydum askerde, kulağım duymaz, de. Kir-kor da ardiyenin arka geçidindeydi, de. Mağaraya dışarıdan ses mi girer, de.”

“Orada, yuvarlak taşın arkasında bir geçit var, orayı bulurlar.”

“Ben gider hurda yığarım oraya, toz toprak dökerim, merak etme... Sen şimdi ilk iş Hurşit’e git; gelince beni görsün, dediydi, onu kızdırma.”

Birden üşendi Memet, oturdu: “O yezit zaten gördü beni sünnet-te. Acele bir iş olsa çağırırdı.”

“Lan elin herifini azdırma!”

Memet kararlıydı: “Gitmeyeceğim. Çok yorulдум... Şimdi yanlış bir şey yaparım.”

“Git... Kolağası'nın sağı solu belli olmaz.”

Memet vücudundaki çürüklerin zonkladığını hissetti: “Bilmem mi?”

“Öyleyse git.”

“Olmaz” deyip döndü, sedire yayıldı Memet: “Kafamı karıştırma. Sabah gideceğim. Çok istiyorsa kendi gelsin.”

Hatice ikna olmasa da üstelemedi, “Eh, sen bilirsin” deyip Memet'in üstünü örttü.

*Gece, 21.49
zaman yorgunluğun efendisidir*

Doktor Bediros, yatısı ezanında eve gelebildi. Yanında da üç oğlan çocuğu vardı. Telaştan gözleri ışıldıyordu.

Doktorun beş yaşındaki kızı Alis, sevinçle koşup da babasının yanında üç çocuk görünce duraksadı. Bediros kızını kucığına aldı, onu koklayarak öptü, birden içi doldu, ağlayacaktı neredeyse. Gözlerini yumup başını sallayarak, inanmadığı tanrının yardımını diledi. Böyle durumlarda çok istiyordu inanmayı. Fakat tanrı fikrinden de, dinden de o kadar uzaktı ki, bu uzaklık, kızına “Kızılırmak” anlamına gelen o ismi seve seve koymasından ve çocuğu vaftiz ettirmeyişinden belliydi.

Diruhi heyecanla bekliyor, çocukların gelişine şaşırılmış olsa da sevinçli haberi vermek için sabırsızlanıyordu. Karısının durumunu fark etmişti Bediros; fakat üzüntüden, hiçbir iyi haberi sevinçle karşılayacak halde değildi.

“Bunlar Harutyun ile Asadur'un yetimleri” dedi çocukların omzuna ellerini koyup, “Bugünden itibaren öksüz de kaldılar.”

Diruhi kocasının sırtını sıvazladı, çocukların başını okşadı, onları okuldan tanıyordu: “Geçin çocuklar.”

Doktor karısına baktı: “Açız.”

Ocaktan yeni indirilmiş yeşil fasulyenin kokusu pilava ve sarımsaklı cacığa karışıyordu.

Bediros'un gözleri dolu doluydu: "Belki de bu evde son yemeğimizi yiyeceğiz."

Diruhi bozuntuya vermedi, "Dünyanın sonu değil ya... Hadi hadi!" diyerek kocasını şaşırttı. Doktor, günün en güzel sözünü işitmenin şaşkınlığıyla durup karısına baktı. Evde yemek vardı ve karısı üzgün değildi: Yaşam, olağan akışında görünüyordu. Bunun için Diruhi'yi kınayabilir ya da onun delirdiğini düşünebilirdi... Karısını dikkatle süzdü: "N'oluyor?"

Diruhi, gülen gözleriyle sofrayı işaret etti: "Yemeğini ye, hadi."

Doktor masaya geldi. Yer sofrasında yemek yemeye alışık olduklarından ne yapacaklarını bilemeyen oğlanları sandalyelere oturtular. Alis alışkın hareketlerle tabağını ve kaşığını önüne çekerken, öbürleri beceriksiz hareketlerle onu taklit ediyordu.

Alis kıskançlıkla ve merakla sordu: "Bu abiler niye geldi baba?"

Doktor hiç duraksamadı: "Bundan sonra senin ağabeyin olacaklar kızım."

Alis yıldızı sönmüş bir prenses gibi kaşlarını çatarak cacığı kaşıkladı. Kendisinin bu eve nasıl geldiğini düşündü, kimin evinden alınıp getirilmişti, bunu öğrenmek istedi. Fakat oğlanlara yan gözle bakıp bu soruyu sormaktan çekindi, dudaklarını uzatarak, "Bu eve ilk gelen benim ama!" dedi.

Masada onun ne demek istediğini anlayan olmadı.

Tabaklara yemekler konulurken Diruhi'ye baktı Bediros: "Anlat... Çatlatma adamı."

Diruhi, elinde kepçe, durdu, çocuklara sevgiyle baktı, gözlerinde yıldızlar çakıyordu. Bediros'a fısıldadı: "Mağara var! Haklı çıktın."

Bediros lokmasını çiğneyemedi. Boğos'un ölüsü kiliseye getirildiği gün, Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in Memet'e bir şeyler sorduğu, onun da boş bulunup, "Mağara soruyor benden" dediği gözünün önünde canlandı. Kırkor'un getirdiği zarfları yemeğini yerken inceledi. Mağarada bir tabut olduğunu öğrendi. Boğos'un niye öldürüldüğünü, Nevşehir'in neden ev ev arandığını anladı. Yine de onu en çok heyecanlandıran, kuşatma altındaki şehirden çıkabileceklerini öğrenmekti.

Hemen gitmeleri gerektiğini düşünüyordu Bediros; Müslüman

olmayı reddettiği için, öldürülebilir ya da sürülebilirdi. Öyle ya da böyle, karısıyla yolları ayrılacak, çocuğunu yâd ellere bırakacaktı.

Alis'e su içiren Diruhi, yan yan kocasına baktı: Ne kadar güzel görünüyordu o an! Bediros'un içi içine sığmıyordu. Genç kadın bardağı masaya koydu, cıvıl cıvıl konuşan Alis'i iştmedi bile: "Kirkor gittiğinden beri düşünüyorum. Evdeki bakliyatı, unu, pekmezi, şekeri hesap ettim, yatağa yorgana baktım; bunlarla bir süre yaşayabiliriz. Mağarada bir şey yemeden ne kadar yaşayabilir ki insan? Evet, kurtulabiliriz ama kolay olmayacak bu: Yiyecekleri, pıllıyı pırtıyı şehirden nasıl çıkaracağız?"

Bediros anlamamıştı: "Ne pılı pırtısı?"

"Taşta mı uyuyacağız? Döşek, yorgan, yastık..."

"Amaan!" dedi Bediros, işin ciddiyetini anladığı halde.

Diruhi çocukları işaret etti: "Bunlar nasıl dayanacak dersin?"

"Viyana'da otel seçmiyoruz..."

Diruhi gülüşünü iyice açığa çıkaran bir sevinçle dudaklarını ısırdı, çocukların yanında konuşmayı istemiyordu. Ellerini iki yana açtı: "Asıl büyük haber Binbaşı'nın evinden!"

Bediros yemeği bıraktı: "Şunu düzgünce anlatsana."

Çocuklar iştmesin de sağda solda konuşmasın diye fısıldayarak konuşuyordu Diruhi.

"Boğos, son kez yola çıktığında ablama, 'Bana bir şey olursa Binbaşı'nın evindeki Zeynep Hanım'a haber verin' demiş."

Bediros'un yüreği çarptı.

"Ablam, 'Elin Zeynep'inden bana ne?' demiş, gitmemiş. Kıskandı mı ne?"

İşaretparmağını şakağına bastırdı Diruhi, ablası karşısındaymış gibi gülerek azarlıyordu onu: "Kafasız! Bir düşünsene! Gizli iş yapan adam niye Binbaşı'nın evine seni yollasın?"

Bediros'un elleri titriyordu; tütün tabakasını açtı ama sigara sarmayı beceremedi. Tabakayı kapattı, yeleğinin cebinden saatini çıkarıp baktı, "Hemen gitmeliyim, neredeyse uyku saati" diyerek toparlandı.

Diruhi düşünceliydi: "Kaçabilecek miyiz Bediros?"

"Bilemiyorum" dedi Bediros, dalgındı, ceketini giydi.

Diruhi coşku doluydu, hemen ayak üstü plan yaptı.

"Yalnız gitmek olmaz, bencillik edemeyiz. Mağaraya Kirkor ve

ailesi de gelmeli. Onlara da sormalıyız... Araksi de Kirkor'un evinde. Hem ablam ne olacak? İki yetimi var.”

“Dur bakalım, bu konuşmaların sırası değil şimdi.”

Diruhi sağ elini uzattı, önce başparmağını kaldırarak saymaya başladı: “Kirkor, Mayreni, Gûlgaran, Siranuş... Araksi, Maryam, Dikran.”

Bakıştılar. Bediros ekledi: “Biz... Sen, ben, Alis ve üç oğlan... Yedi altı daha daha, eder on üç.”

“Ablam” diyerek araya girdi Diruhi.

Doktor Bediros başını salladı. Sayıyı aklında tutmak için, “On üç,” dedi tekrar, “Sırpuhi ve iki çocuk... Toplam on altı kişiyiz.”

Hemen çıktı evden, kayar gibi.

*Gece, 23.10
zaman, yatay olarak da devinir*

Lazar'ın Meyhanesi'nde cûmbüş vardı. Yağcı Hacı Nuri, bahçede Miralay Ziya Bey için kestirdiği kuzuyu çevirtiyordu. Boğma rakıyı pek sevmemişti Miralay; Lazar'a, anasonu bol bir Tekirdağı rakısı olup olmadığını sordu. Lazar, onun derdini anlamıştı: Kavala'yı masaya boca eden bir karaf dolusu uzoyu getirdiğinde ağzı kulaklarındaydı. “Mastika da var!”

Ziya Bey, Bulgarları anımsattığından mastikadan hoşlanmazdı, kaşlarını kaldırdı, istemedi.

İç Anadolu'da, meze nedir bilmiyorlardı Miralay'a göre. Et, hamur işi ve nohut vardı burada. Selanik'i derin bir acı ve özlemle düşledi: “Kayıp şehir,” dedi, “acılarımızın anası, yüreğimizin incisi.”

Doğup büyüdüğü, görev yaptığı şehirlerin artık Osmanlı toprağı olmadığını ne zaman aklına getirse öfke içinde kalırdı Ziya Bey, vatanını yitirmişti: Yunanca ya da Makedonca konuşan Müslümanların soyundan geliyordu, Rumeli çocuğuydu. Anadolu'da Hristiyan ve Müslüman arasındaki farkın belirsizliğine çok şaşırıyordu, burada kendini vatanından uzaklarda hissediyordu. Ne diline alışabilmişti, ne müziğine; ne yemeklerini seviyordu buranın ne de kıraç doğasını.

Yetimhane'ye yerleştirilen Müslümanları düşününce burnu sız-

ladı; gidip görmüştü onları bir saat önce, hepsi de buram buram memleketlisiydi. Miralay'ın Makedonca konuşması hepsini çılgına çevirmişti; “r” sesine bastıra bastıra mavi gülüşlerle neşelenmişler, şarkılar söylemişlerdi.

Paşa kadehini kaldırdı: “Rumeli’ne!”

Kolağası Hurşit, Bilal, Hacı Nuri, İsmet ve Nevşehir’in bütün ekâbiri kadehini kaldırdı; sekiz on kişinin oturduğu uzun bir masaydı bu.

Önce Müftü Efendi’nin cuma hutbesinde ettiği sözler konuşuldu: “Tehcir” diyormuş Müftü, “Alnı secdeye değen insanın işi değildir; rızasını almadığın kişinin üzümünden bir tike koparamazsın.”

“Hele hele!” dedi Miralay. Masadakiler Müftü’yü böylesine küçümseyen ve daha fazla şey biliyormuş gibi görünen bu adamın anlattıklarını etkileyici buldular: “Bizim imanımız gevredir Rumeli’nde! Müftü ne anlar memleket meselesinden? Sökülüp atıldığımız yerlerde en az on devlet kuruldu... Başlatmasınlar beni, müftü küftü demem canınıza okurum!”

Rumeli’ne kadeh kaldırılınca Kolağası Hurşit’in aklına göçmenleri karşılarken tanıdığı Binbaşı’nın karısı Ferhunde Hanım ve kızı Aliye geldi. Ferhunde Hanım, tam bir Üsküplüydü; halinde, tavrında ve bakışında, Kolağası’na tanıdık gelen çok şey vardı: Bir akraba-sıyla karşılaşmış gibi sarsılmıştı Hurşit. Aslında Binbaşı’yı gözetim altında tutarken Ferhunde Hanım’la abla kardeş muhabbeti içinde birbirlerine ısınmaları kaderin bir cilvesiydi; ablasına yalan söyleyen ergenlere benzemiş, yaptığından utanmıştı. Bu akşam meyhane faslı olacağını biliyordu, kadına “Binbaşım da akşam yemeğe buyursun” diyebilirdi, kaldı ki Binbaşı oradaydı, ona da söyleyebilirdi. Fakat bu, Binbaşı’nın evine girip Zabel’i yeniden görebilmesini ve evde ne var ne yok incelemesini engellerdi. Bu nedenle Ferhunde Hanım’a, “Akşam uğrayacağım” demedi. Gidip kapıyı çalacak, bir yandan evi gözlerken bir yandan da Paşa Hazretleri’nin Binbaşı Fuad Hilmi Beyefendi’yi beklediğini bildirecekti. Kadınlar, “Hayrola?” diyeceklerdi doğal olarak, Hurşit de telgraf haberini söyleyecek, onlar bağırsı çağrışı ağlamaya başlayınca evi inceleme fırsatı bulacaktı.

Bu amaçla dışarıda epeyce vakit geçirdi Hurşit; Göçmenleri Yetimhane’ye yerleştirdi, aramaların nasıl gittiğini yerinde inceledi, şehrin giriş çıkışlarını kontrol etti. Binbaşı’nın devriyeye çıktığını anlayınca da hızla onun evine yollandı.

Elinde telgraf vardı. Bu telgrafla Binbaşı Fuad Hilmi Bey'e acı haber bildiriliyor, erkek kardeşi Mustafa Efendi'nin, Arşak Boyacıyan sanılarak kovalandığı ve vurulduğu anlatılıyordu.

Kapı tokmağını adeta kırarak, yavaşça, üç kez vurdu. Kapının açılmasını beklerken, Ferhunde Hanım'la yeniden karşılaşacağını bilmenin mutluluğu içindeydi. İçine ürperti veren heyecan, aylardır kovalanan bu kadını –Arşak ve Venüs'ün anasını– yeniden göreceğini düşünmekten geliyordu.

Kapıyı Ferhunde Hanım açtı. Arşak ta merakla kapıya kadar gelmişti; subayı yeniden görünce korktu ve içeri kaçtı. Hurşit sözlerini tane tane seçerek Binbaşı'yı aradığını söyledi, üzüntü dolu bir laf kalabalığıyla felaket haberini getiren kâğıdı uzattı, başsağlığı diledi.

Ferhunde Hanım'ın sesi boğuldu: “Kim ölmüş?”

“Habere bakılırsa, ölen kişi Fuad Hilmi Bey'in erkek kardeşi oluyor.”

Nereye basacağını şaşırان Ferhunde Hanım kapılara çarpa çarpa içeri girdi, bir çılgılık attı. Aliye ve Zabel koştular.

Bu evi, kapı açılır açılmaz sevdi Hurşit. Çünkü evlerin kokularında çocukluk ve anılar gizlidir: Genç adam Balkanlar'da yitirdiği sülalesi, geçmiş ve çocukluğu o an önündeymiş gibi sarsıldı. Tam bunları düşünürken, Zabel'i gördü, namahremden sakınmayan kadını... Şaşkıındı.

Ferhunde Hanım ablasına benziyordu; çok sevilen ama arada bir görülen halalara da. Bu eve gelecektin, ızgara köfte ve kiremitte kurufasulye eşliğinde verecektin rakının gözüne! *Ferhunde Hanım bir de Selanik göçmeniye, vay anam vay... Belkim yapardı bir kaymaçına... Yahut efendime süylim, kol bureğı be yav!*

Zabel zarif bir el hareketiyle Hurşit'e içeriyi gösterdi: “Buyurmaz mısınız?”

Kolağası'nın akli karışmıştı. Ne diyeceğini bilemedi. Zabel'in kollarına düşmeyi arzuladı bir an. Bir şey olsa ve bayılsaydı çok sevinirdi. Elbette Zabel uyandıracaksa...

“Böyle bir zamanınızda burada bulunmak zor, sizi yormak istemem, başka zaman gelirim... Başınız sağ olsun efendim.”

Ferhunde Hanım'ın üzüntüsüne katlanabilse, kalırdı aslında. Daha önce bir addan ibaret olan Mustafa Efendi, Ferhunde Hanım'ın acısı nedeniyle hissedilir hale gelmişti; şimdi Hurşit de üzü-

lüyordu o tanımadığı adam için. Ferhunde Hanım nasıl bir iyilik meleğiymiş öyle?

Annem gibi... Zabel de ne güzel! Mahvettiniz beni ey kadınlar!

Lazar'ın Meyhanesi'nde Nevşehir avanesiyle rakının gözüne vuran, Ferhunde Hanım'la Zabel'i düşünerek yalnızlığına ve gurbette oluşuna içlenen Hurşit'e her şey boş görünüyordu o an. "Acılar üstüne kurulmuş bir mutluluk olur mu?" diyordu. "Ya ölümler üstüne kurulmuş bir yaşam? Kuru kellelerden yapılmış bir kalede insan ölümü bekler ancak..." Sarhoşluğu geçince siyasi karşılığından irkileceği bu düşünceler insani açıdan çok doğru görünüyordu ona. Bir imgelem belirdi zihninde: Koca bir çember. Çemberin kenarında koşan bir çocuk vardı. Çocuk, çemberin arkasında mı koşuyordu, içinde mi, seçemedi. Bir yandan da mezeden atıştırıyor, Hacı Nuri'nin sargılı parmağına gülüyordu. Miralay, hiç olmadığı kadar babacandı. Nedenini bilemediği bir sevinçle yoğurt istedi Hurşit. Zihnindeki çemberdeki çocuk bir askerdik, birilerini öldürmek için koşuyordu. Rakıdan bir yudum aldı. Ud çalan dişlek adamın hırıltılı sesle söylediği şarkıya eşlik etti. Çocuklar, kadınlar ve erkekler ölüyordu o koca çemberin içinde. Pek çoğunu öldürüyordu çocuk. Çemberin rengi belirsizdi, hatta çember bile görünmüyordu ama bir rengi olduğu ve sarı renkli bir dünyanın sınırlarını belirlediği anlaşıyordu. Bu çemberin içinde dönüp duruyordu oğlan. Pek masum bir koşuş biçimi vardı. Elindeki tüfek çaprazda görünüyordu. Arkadan. Önünde koşan çocuğa yetişiyordu sonunda. Kendisi gibi koşan çocuğa... "Paşam, rakı ister misiniz?" Hacı Nuri ile Bilal'in konuşmaları geliyordu kulağına. "Haçık" diyorlardı, "tehcir" diyorlardı ama Hurşit onlarla ilgilenmiyordu; müzik daha iyiydi. Çocuğun kovaladığı çocuk duruyordu birden. Arkasından koşanı fark ettiği halde dönmeye cesaret edememiş görünüyordu. O anda kendini kovaladığı aklından geçti Hurşit'in, gülmekle ağlamak arasında bocaladı, güldü. Bilemediği bir şeylerin aklından geçtiğini anlıyor, nedense o şeylere çok duygulanarak peynir çiğniyordu. Dışarıdan çok aptal görüldüğünü düşünerek ağlamaya başladı. Hem de çok uzaklarda kalan vatanını ve ailesini düşünerek, gözlerini sıkı sıkı. Miralay'dan utanarak; onun, bakışlarıyla, "Aşk acısı çektiğini biliyorum" dediğini anlayarak. Aşk acısı çektiğine inanarak. Erkek adam ağlamaz diyenleri işitmeden. Herkesin kendi acısı için ağlamaya hazır olduğunu görerek... Çemberin bir köşesinde bir ev.

Orada Ferhunde Hanım'ın evi var. O evde, Hurşit'in anasının koku duruyor, baba ocağı kokusu. Bir genç kızın bakışı da var orada; Aliye, Hurşit'in ölmüş kız kardeşiyle aynı yaşta. Kız, Hurşit'in elleriyle mezara indirdiği Emine'yi ne kadar andırıyor! Kolağası, ağlamaya doyamıyor...

Yardımcısının halini gören Ziya Bey hiç kızmadı, Bilal'in kulağına eğildi: "Bu böyle olmayacak... Kolağası'nı al da hava almaya çıkar."

Bilal doğrulup Hurşit'in kolunu tutunca, "Ne oluyor?" der gibi baktı Kolağası. Miralay'ın "Dışarı çık" dediğini işitti, ayağa kalktı. Sonra eğildi, "Ya Zabel?" dedi Ziya Bey'e. Bu anlamsız soruya çapkın çapkın gülümsedi Miralay.

O zihin çemberinde kendine tur bindiren Hurşit, dışarı çıktığında, sayıkladığını bilmeden, Bilal'e sordu: "Niye düşmanım oluyor o benim? Uğruna ölmeyi düşündüğüm tek kadın niye düşmanım oluyor?"

Bilal, sarhoş da olsa, Kolağası'na soru sorabilecek biri değildi. Yutkunup sustu. O kadın kimdir, nedir, bilemedi. Ablası Şadiye'yi kıskanacağı tuttu. Düşündü biraz: *Yok canım...* Şadiye'nin ne haltlar karıştırdığını biliyordu; "eski bir dava" olmalıydı Kolağası'nınki...

Yıldızları izleyip köpek seslerini dinleyerek oturdular. Dünya acı içinde zevk veren bir yere benziyordu. Yerlerin kayıp gidiyor gibi görünmesi hem iyi hem kötüydü. Bilal baktı ki adamın artık yatması gerek, onu omuzladı, adeta sürükleyerek içeri götürdü.

Meyhanedeki rakı kokusu, sigara dumanı ve yağ kokuları giysilere sinmişti; bakışlar dumanlanmış, sorular çoğalmıştı. Ermenilerin Müslüman oluşuna üzülen bu adamlar, gâvurun meyhanesinde gâvurların sürgüne gitmeyişine yakınmanın gülünçlüğü içindeydi. Sarhoşluktan biraz da bu gülünçlüğü artıran.

Miralay Ziya Bey, Hurşit'e ayıplayarak baktı bir an. İçip de böyle rezil olmak neyin nesiydi? Miralay içtikçe öfkelenen zalim tabiatlı insanlardandı ama ne kadar sertleşirse sertleşsin denetimini yitirmezdi. Aksine, bilincine bir işleklik gelir, çağrışımlar zenginleşir ve önemli kararlarını böyle anlarda verirdi. "Merkez" in notunu anımsadı: "Yetkinizi kullanın" deniyordu, "zorda kalırsanız, emirlerimiz şöyle yapın, böyle yapın dese de tersini uygulayın. Unutmayın ki, resmî evrak üzerinde ne yapmanız gerektiğini asla yazmayız." O an kararını verdi: Niye uğraşacaktı ki yetimhaneyle, yatakhaneyle!

Varsın evler boşalsındı! Varsın tehcir başlasındı! Muhacirleri rahat ettirmek gerekiyordu.

Neşelendi, “Hurşit’e seslendi: “Hadi, Vardar Ovası’nı söyle imam!”

Kolağası’nın şarkı söylemek neyineydi? Adını bile söyleyecek hali yoktu.

Miralay, alaycı alaycı güldü, uddan yükselen taksime kulak kabarttı, kaşlarını çatıp gözlerini kapattı, müziği gözkapacağının altında görüyormuş gibi başını sağa sola salladı.

Gece, 23.49

çaresizlik yanıltır zamanı bile

Doktor Bediros kapıyı çaldığında, gelenin kim olduğunu bilmeyen Binbaşı Fuad Hilmi Bey soluğunu tuttu. Telgrafla gelen haber sadece bir ölümü değil, bu evdeki yalanın da açığa çıktığını bildirdiğinden, bu açmazdan nasıl kurtulacaklarını konuşuyorlardı. İçi cız etti: Şu anda askerler kapıya dayanmışsa ve “Hadi bakalım” diyeceklerse, “Bu kadın benimdir, ben sahipleniyorum” deyip Zabel’i kurtarabilmek olanaksızdı. Çünkü Zabel sıradan bir Ermeni değildi. Binbaşı, Miralay’ın telgrafla birlikte çok şey öğrendiğini anlamıştı. Sorabilirdi Ziya Bey, “Neden ölmediği halde kardeşinin öldüğünü söyledin Binbaşı?” diyebilirdi. Belki de alaycı alaycı bıyıklarını burup kendi sorusunu kendisi yanıtlardı: “Çünkü Arşak’ın kim olduğunu biliyordun! Arşak’ın getirdiği bu kadını sakladın; onun, Garbis Minasyan’ın karısı olduğunu da biliyordun. Kardeşimin karısıdır, duldur, dedin. Arşak, kadının götüreceği tabutu Boğos’a verdi. Ve...”

Bir müddet daha kapıyı dinleyen Fuad Hilmi Bey son bir gayretle fısıldadı: “Unutmayın” dedi Ferhunde ile Zabel’e; “Aliyem, sen de unutma. Zabel’i, Arşak getirdi, karısı olduğunu söyledi... Başka bir şey bilmiyoruz... Arşak kardeşimin ortağıdır, karısını getirip buraya bırakmak istediye, onu evimize almayıp da ne yapacaktık? İfademiz bundan ibarettir.”

Ferhunde Hanım’a bir serinlik gelmişti, doğrulup kapıyı açmaya gitti. Kapı inceden kalına doğru genişleyen bir gıcırtyla açıldı ve kısık sesle konuşan bir erkek sesi işitildi. Merak uyandırıcı ses

yaklaşırken, Fuad Hilmi Bey, Zabel ve Aliye çoktan ayağa kalkmıştı. Ev halkı Doktor Bediros'u ayakta karşıladı.

Doktor'un oturmada gözü yoktu, derdini söyleyip bir an önce harekete geçmek istiyordu. "Böyle geç vakit geldiğim için kusura bakmayın" derken hemen gidecek gibiydi.

Binbaşı, Doktor'a içeri girmesi için üsteledi: "Lütfen."

Bediros sarsak adımlarla geldi, sedire ilişti. Herkes oturduktan sonra, konuğun konuşmasını beklerken varlığı açıkça hissedilen bir sessizlik oldu.

"Evden geliyorum."

Kendisini dinleyenleri süzdü Bediros. "Haber alınca, her geçen dakikanın kayıp olduğunu düşünerek koşup geldim."

Nefesler tutulmuştu. Bediros o an, Binbaşı'nın bir üzüntüsü olduğunu anladı; Ferhunde Hanım'ın ve Aliye'nin gözleri de ağladıklarını söylüyordu.

"Uygunsuz bir zamanda geldiğimi anlıyorum... Sakıncası yoksa..."

Binbaşı, kardeşinin ölümünden söz etmek istemiyordu, sözün yönünü değiştirdi: "Bir haber aldım demiştiniz?"

Duvarda sarı ışığını sabırla parlatan lamba bir an pıt pıt etti, gölgeler dalgalandı. Doktor lafı hiç uzatmadı, cam negatifleri Binbaşı'ya uzattı: "Kirkor bugün iki film negatifi ve bir mektup getirdi. Mağaradan..."

Lambadan gelen çıtırtı bile duyuldu o anda. Binbaşı cam negatiflere bir müddet baktıktan sonra Zabel'e uzattı ve doktoru kuşkuyla inceledi: "Bunları nereden buldunuz?"

Bediros kaşla göz arasında, Binbaşı'nın kederden darmadağın olmuş yüzünü inceledi, "Mağarada" demişti ama adamın başındaki acı neyse, bir süre önce merakla aradığı, Memet'e sorup durduğu mağaradan söz edildiğini kavramamıştı. Bu hal Bediros'a kaçamayacaklarının bir işareti gibi göründü. Bu kez üzüntülü çıktı sesi, sevinçli tınısını yitirmişti: "Mağarada bir tabut varmış... Negatifler oradan."

Binbaşı bunu tahmin etmişti, Boğos'un tabutu mağaraya koyduğunu anladığından sürekli "Mağara" deyip durmuş, Memet'i sıkıştırmıştı ama şimdi sevinemiyordu. Çünkü iyi haberler hep olmadık zamanda gelir ve çoğunlukla da insanın içindeki sevincin ışığı söndüğünde ortaya çıkar.

Zabel negatifleri incelerken Bediros da –defalarca baktığı halde– negatiflere yeniden bakmak istedi, eğildi, “Boşuna geldim” der gibi bir üzüntü okunuyordu yüzünden. Zabel, Ermenice yazılmış kâğıtları gözden geçirdi, Almanca yazılı olanlarda ne anlatıldığına baktı.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, “Biliyordum” dedi sonunda, “Kirkor ve Memet’in böyle bir yeri olduğundan emindim.”

Bediros, Fuad Hilmi Bey’in sakınmasız konuşmasına sevinmişti: “Ben de...”

Ferhunde Hanım kocasının heyecana kapılıp gereksiz şeyler konuşacağından korktu. Kadınlar yıkımı da dirimi de çabuk kavrar: Bediros’a niye güvensinlerdi ki? Tabuttan haberdar olduklarını niye söylesinlerdi? Bunlar iki tokat yiyince her şeyi anlatır, olan kocasına olurdu. Lafı döndürdü birden: “Kayınbiraderin ölüm haberi geldi de... Çok acılıyız, kusura bakmayın...”

Mağarayı konuşacakken lafın ansızın değişmesi ve adeta kapının gösterilmesi yüzünden afalladı Bediros: Başsağlığı dileğini mırıldandı, özür diledi, ayağa kalktı. Zabel baktı ki Bediros gidecek, baktı ki Fuad Hilmi Bey’in olayları yönetecek gücü yok, “Oturun!” dedi birden. Doktorun gizli bir bilgiyi paylaşmaya geldiğini görmüştü, bu gizli bilgi, günlerdir sayıkladıkları iki gizle ilgiliydi: Mağara ve tabut.

Zabel, “Nasıl oldu da” diyerek başladı söze, “nasıl oldu da elinizdeki bu belgeyi Kaymakam Vekili’nin evine getirmeniz gerektiğini düşündünüz? Korkmadınız mı? ‘Bunlar başıma bela olur’ demediniz mi? ‘Nereden buldun?’ denebileceği ve size işkence yapılacağı hiç aklınıza gelmedi mi?”

Ferhunde Hanım, onaylayarak baktı Zabel’e. Binbaşı’nın da yeni yeni aklı başına geliyordu.

“Boğos” dedikten sonra yutkundu Doktor, “bana bir şey olursa Binbaşı’nın evindeki Zeynep Hanım’a haber verin, demiş... Bunu biraz önce öğrendim, başıma ne geleceğini de hiç hesap etmedim.”

O an, zaman sanki enine yayıldı, oluklardan aktı, camları zorladı: Bu dört yetişkinin ve Aliye’nin yüzünde şaşkınlık ve gülümseme, acı ve neşe aynı anda dalgalandı.

Şadiye, Miralay Ziya Bey'i yatakta, üstü çıplak, fessiz ve üniformasız bir adam olarak görünce az kalsın gülecekti. Gece karanlığında masanın üstündeki mumdan yansıyan koca gövdesi yumuşak başlı bir deve benziyordu: O sert ve korkunç adam gitmiş, yerine yumuşak bakışlı, insana benzer bir adam gelmişti. Fakat yataktaki halinde, köylülere özgü doymazlık yoktu; tez uyanıyor çabuk sönüyordu. Üstelik Şadiye'yi dert ortağı etmişti kendine. Giyinikken devleti hiç aklından çıkarmadığı için yapmadığı şeydi bu: "Nevşehir'de aramadığımız ev kalmadı" dedi; gözüne baktı Şadiye'nin, çapkınca gülümsedi: "Seninki dışında."

Şadiye yuvarlak kıcını yorganın altında oynata oynata cilvelendi: "Ara o zaman!"

Ziya Bey'in elini tuttu, memelerinin ortasına sokup aşağılara doğru çekti. Dolgun memeleri avuçlayarak biraz oyalanan Ziya Bey'in bakışları bir yere takılmıştı.

Şadiye'nin sesinde neşeli bir tını vardı: "Ne düşünüyorsunuz efendim?"

Ziya Bey dudak büktü; Şadiye'nin düzgün burnunu, şehvetli ağzını inceledi: "Binbaşı'nın evini de aramadık." Kadının üstüne devrildi, bir süre yüz yüze durdular. Ziya Bey'in aklını kurcalayan şey şüphesiz Nevşehir'di, fakat Şadiye'nin aklı Ziya Bey'deydi: Daha doğrusu ondan ne umup ne bulduğunda... Miralay'ı ilk gördüğü an, yaşamını kurtaracak adamı bulduğunu sanmıştı, hemen paşa karısı olduğu bir gelecek düşlemiş, ısıltılar içinde yüzmüş, saraylarda, konaklarda yaşamıştı: "Şadiye Paşa Hanım" denilince, herkes zınk diye yerinde kalıyordu, iki çocuğu olmuştu, etrafında çapkınlar dolanıyordu ama o Ziya Bey'den başkasını görmüyordu... Murat, evet, ne yazık ki eski bir anıydı. Yuvanis... Belki onunla da olabilirdi ama bir bu yaşadığına bakmalıydı, bir de o Rum'un vaat ettiği kör geleceğe: Ne yapsaydı yani? Ziya, "Ölüyorum senin için" dediğinde, onu, bilinmezliklerle dolu sefil bir yaşam için görmezden mi gelseydi?

Oysa Ziya Bey ne "Ölüyorum" demişti ne de gelecekten söz etmişti; adam, iki gün sonrası hakkında bile kesin bir şey söylemiyordu. Miralay'la evlenmenin uzak bir hayal olduğunu kısa sü-

rede anladı Şadiye; hatta öyle görünüyordu ki, “Paşa’nın kâhyası” olmayı dilemek bile güçtü. Bu kadar küçük ve önemsiz olmak kırıdı onu. Hal böyleyken birinin koynuna girmek, umutlu bir eylem değil, doğrudan umutsuzluktı; kendini teslim ediyordun ama biliyordun: Payına düşen, çoğunlukla itilmek ve gölgede kalmaktır. “Ziya!” diyerek parlayamazdın, yerine göre elini beline bile koyamaz, adama bağıramazdın. O hep güçlü olurdu, “Efendim” derdin, el etek öperdin. Senden hiçbir şey için izin istemez, gönlünü almaz, seninle hep emir vererek konuşurdu.

Bir erkek tarafından açıkça aşağılanmış kadının kiniyle bir erkeğin koynuna girdiği halde sevilmemiş kadının kini arasında fark yoktur.

Şadiye üzgündü, çok üzgün... Miralay’ın gözüne girmeye çalıştığı, Yuvanis’i belli belirsiz de olsa kendinden uzak tuttuğu için. Neyse ki hepten yitirmemişti Yuvanis’i... Fakat ortalıkta görüldüğü yoktu adamın. Şadiye, Çoban’ı sıkıştırıyor, Yuvanis karşısındaymış gibi kızıyordu: “Niye gelmiyor o alçak? Kiminle kırıştırıyor? Kaç kere haber salacağım?”

“Şadiye” dedi Ziya Bey, rakı kokuyordu, buram buram tütün isi sinmişti bütün kıllarına. Bir kez daha “Şadiye” dedikten sonra susması, bir şeyler söylemek isteyip vazgeçtiğini gösteriyordu. Sesi gücenikti. Sırt üstü devrildi. Böyle yapınca, nedenini bilmeksizin, konuşmak istemediği şey dilinden dökülüyordu: “Evleri tek tek arattım, bir tabutun peşindeyim.”

Şadiye merakla baktı, güleceği gelmişti.

“Tabut mu?”

Ziya Bey, başını sallamakla yetindi, düşünüyordu.

“Ne yapacaksınız tabutu?”

“Tabutu ne yapayım Şadiye? İçindekiler lazım bize...”

“Tabutun içinde ölüden başka ne olur ki?”

Ziya Bey, parmağını Şadiye’nin dudaklarına bastırdı: “Şşt!”

Bir köpek uludu. Miralay, Rumeli’ndeki köpekleri düşündü. İçi ürpererek Şadiye’ye baktı. Köpeğin ulumasıyla, karanlık daha da büyümüştü; Nevşehir’in çevresi bozkır çıplaklığıyla kuşatılmış olduğu halde, şehri karanlık ormanların ortasındaymış gibi hayal ediyordu. İçine bir can sıkıntısı yerleşti, dert ortağı olmayanların can sıkıntısı. Şadiye’yi süzdü: Kadın mutsuz değildi. Hatta yüzünde bir gülümseme vardı, gözlerinden başlayan bir gülümseme

hem de... Bazıları, yüzleri gülmediği zaman bile gözleriyle güler; Şadiye de öyle biriydi. Ziya Bey ise yüzü gülse de gözü gülmeyenlerdendi, somurtunca bütün ruhuyla somurttuğunu düşünmek mümkündü.

“Bu şehirde tuhaf şeyler oluyor,” dedi Miralay, “hem de gözümün önünde... Ama göremiyorum.” Doğruldu, Şadiye’nin gözlerinin içine bakarak sözünü sürdürdü: “Kirkor’dan şüpheleniyorum, tamam... Boğos’un karısından? Eyvallah... Ama şüphenin sınırı yok, herkesten şüpheleniyorum: Doktor’dan, Berber Memet’ten, Binbaşı’dan...” Dönüp Şadiye’ye baktı: “Senden...”

Şadiye kırıgın güldü: “Paşam, Allah şaşırtmasın!”

Miralay da güliyordu: “Bütün şehir arandı, tabut yok.”

Şadiye o an, tabutun yerini biliyormuş da saklıyormuş gibi suçluluk duydu. Birinin canını sıkın şey çoğunlukla diğer insanların kendini suçlamasına yol açar.

Ziya Bey düşüncesinin izini sürüyordu: “Tabut mağaralarda olabilirdi; bunun için Zelve, Avanos, Uçhisar, Ürgüp, artık neresi varsa, bütün mağaralar karış karış arandı. Yok! Terk edilmiş kiliselere ve ahırlara bakıldı, yok... Çerçi’nin arkadaşları var ya, şu adları batasicalar, onları da götürdüm, gözlerini korkuttum ama yok...”

“Demek ki gitmiş tabut...”

Miralay derin bir gizemden söz eder gibi, buğulu bir sesle konuştu:

“Evet ben de öyle düşünüyordum ama hayır, düşüncem değişti. Tabut buralarda bir yerde. Beni çağırmaya başladı.”

Şadiye’nin tüyleri diken diken oldu, korkulu masal dinleyen çocuklar nasıl bakarsa öyle baktı: Anlatılan hikâyeye, karanlık bir kişiliğin işaretlerine benziyordu, polisiye bir araştırmaya değil.

“Kimsenin bilmediği bir mağaradan söz ediliyor Şadiye... Bilal söyledi, Hacı Nuri söyledi, İmam söyledi. Burada öyle bir mağara var mı gerçekten?”

Şadiye güldü: “Ben bilmeyenlerdenim... Var diyenlere sormalısınız.”

“Söylüyorlar ama bilmiyorlar.”

“Amaaan!” diyerek doğruldu Şadiye: “Ben de bir şey buldunuz sandım... Burada mağaradan çok ne var? Herkes kafasına göre anlatır. Masal bunlar.” Kalktı, giyinmeye başladı; utangaç, uzun kirkpikli ve sessiz bir kadın değildi şimdi; kendinden emin ve etkileyici

görünüyordu. Bu yatağa bir daha asla girmeyeceğini düşünmenin kararlılığı da vardı üzerinde.

Kadının sırtını, ortası çukur belini, dolgun kalçalarını seyreden Ziya Bey, tabakasına uzandı.

“Fuad Hilmi Bey’de bir bit yeniği var.”

Şadiye şaşkın şaşkın baktı. Miralay tabakasının kapağını açtı, sakindi: “Çünkü Binbaşı’nın evindeki genç kadın... Kardeşinin karısı değil. Kardeşi Mustafa hiç evlenmemiş. Bugün haberi geldi.”

Şadiye hayret içindeydi, “Bir yaşma daha girdim!” dedi, “Niye kardeşinin karısı olduğunu söyledi ki o zaman?”

Ziya Bey göğüs geçirdi.

“O kadın Ermeni... Bir emanet. Aradığımız tabutu bekleyen bir kaçak.”

“Siz nereden biliyorsunuz?”

Ziya Bey, ayıplayan gözlerle baktı, “Cık cık cık” etti, başını sağa sola salladı, yanıt yerine telgrafi taklit etti: “Tık tık... Tık tık...”

Şadiye bakışlarını indirirken, Miralay, diliyle sigara kâğıdını ısılatıyordu.

“Özellikle sordurdum, Binbaşı’nın rahmetli kardeşi Mustafa’nın karısının ve çocuklarının adını öğrenmek istedim; meğer yokmuş; hiç evlenmemiş adam...”

Şadiye, sedirdeki yastıkları düzeltti, soru sormak istemiyordu: Evinde Ermeni bulundurmanın suç olduğunu ilk kez işitmiş ve bunu içten içe kınamıştı.

Kibriti çaktı Ziya Bey, ateş parladı, gözlerini kısarak sigarasını yaktı, dumanı saldı: “Kadının adı Zeynep değil, Zabel.”

Şadiye’nin içi burkuldu; Zeynep’i görmüştü birkaç kez. Ona “Ne güzel çocukların var!” dediğinde, genç kadının nasıl gülümsediğini anımsadı. Küçücükken ölen kendi kızı geldi gözü-nün önüne, bütün yüzüyle gülen küçük kızı... İçlendi ve hemen mumu üfledi. Duvardaki kısık lambanın ışığında kaldılar bir an. Mum söndüğü için Ziya Bey’in yüzü gri, dişleri bembeyaz görünüyordu.

Birdenbire böyle iç dökmüş olmasına şaşırarak, kendi cavcavlığına kızarak sigarasını tüttürdü Miralay. “Adam sen de!” diyerek döndü, uyuyacaktı artık. Sigarasını küllüğe bastırdı, örtüyü üstüne çekti. Huzuru kaçmıştı. Yan yan baktı Şadiye’ye: “Bunları kimseye anlatayım deme.”

Gözyaşını silen Şadiye sessizce çıktı kapıdan.

Miralay Ziya Bey, yattığı yerden, yastığın saten kılıfındaki serinliğe yanağını bastırarak, genç kadının ayak seslerini dinledi: Merdivenlerden iniyor, taşlıktan geçiyor...

Çatal kapı gıcırtyla açılıp kapandı.

Şadiye, gece karanlığında evinin yolunu tuttu.

15 Haziran 1915
Salı

Sabah, 09.00
herkese başkadır zaman

Memet, dün mağaraya gittiklerinde adeta davul zurnayla arandıkları için tedirgindi. Sabah erkenden uyanmış, kuşlara yem vermiş, usturasını kılavlamış, kapının menteşelerini onarmıştı. Vakit geçmek bilmiyordu. Çare yoktu, Hurşit'in yanına gidecekti, "Nerdedin ulan?" sorusunu duyacak, bir araba sopa yiyecekti.

Hava da öylesine güzeldi ki... İnsan böyle bir günde çıkıp karakola mı giderdi? Şans mıydı bu? Nevşehir'in dere boyları, Nar yolu, Avanos'a doğru dağlar ıslık ıslık renklerle bezenmişti. Hurşit ne soracaktı acaba? Elin oğlu nereden bilsindi ki Nevşehir'in Haziran'ı hiç bir aya benzemezdi; hazıranda gördüğün pamuk pamuk bulutları, koyu mavi gökyüzünü ve duru havayı görmek için bir yıl beklemen gerekirdi. İnsan bunlara zaman ayıracağı yerde, mağara nerde, tabutu nereye koydun diyerek zaman harcar mıydı? "Başta kendine kötülük bu" diyordu Memet: "İğde kokuları bu memleketin tütünüdür, bunu ciğerlerine çekmeden, bırak yaşadığını düşünmeyi, insan bile değilsin ki sen! Hazirandaki bahar sıcaklığında bağlara doğru yürümeden, gün ışığının neşesini içine doldurmadan yaşadım diyemezsin."

Haygazyan Okulu'ndan bozma karakola vardığında, Kolağası Hurşit'i kapının önünde dikilirken buldu Memet.

Bütün ağdını geceden ağlayan Hurşit, içindeki yaranın irinini atmış, rahatlamış görünüyordu. Toplantı için göçmenleri bekliyordu. Bomboş baktı Memet'e. Sonra omzundaki tozları çırpı. Toz çırpımdan çok, afili bir hareketti bu yaptığı. Memet yaklaşıp, "Beni istetmişsin kumandan" der demez, Berber'i büyülemek isteyen acemi bir sihirbaz gibi baktı, adamın kaval kemiğine bir tekme indirdi.

"Nerdesin ulan sen? Dün gündüz aradım, yoktun; akşam bekledim, gelmedin. Seni arayan nerde bulur!"

Memet acıyan bacağına tutarak eğildi, sonra doğrulup çok incinmiş birinin kızgınlığıyla baktı, karşılık vermedi. Hurşit kırbacısını havaya kaldırdı: “Konuş! Nerdeydin?”

“Mağaradaydım.”

Hurşit’in eli havada kaldı, bir şey düşündü ve kırbaçlı elini yavaşça indirdi.

“Ne mağarası?”

“Demirci Kirkor’un hurdalığı... Oradan demir seçtik araba tekeri kasnağı için. Kaymakamlığın at nalı angaryası var.”

“Sana ne bundan? Kirkor yapamıyor mu?”

Memet yalanı yuvarladı: “Binbaşı hazretleri beni de görevlendirdi.”

Hurşit başını uzaklara çevirip gözlerini kıstı, dişleri iyice açığa çıktı.

“Ya şimdi seni o mağaraya götürür de bu kış kadar yerde mi bizi duymadın dersem? Ya seni kulaklarından çivilersem oraya?”

Memet aldırışsız göründü.

“Gidelim kumandanım... İstersen bir de dışarda davul çaldır.”

Kolağası bir tekme daha salladı: “Aklınca bana laf çarpıyor! Senden alacağımı almadım daha! Onu alıncaya kadar ensende-yim!”

Hurşit, Memet’i biraz daha sıkıştırıracaktı ama birilerini bekliyordu. Yani Memet kendisi için en doğru zamanda gelmişti. Bir dolu insan belirdi sokakta ve okul bahçesine daldı. Göçmenler ve Nevşehir’in ileri gelenleri, karargâh haline getirilen Ermeni okuluna geliyordu.

Memet’e bakıp güldü Kolağası: “Acıdı mı?”

“Ne acıdı mı?”

“Bacağı mı?”

“Acıdı.”

Bu toksözlülüğe kızdı Hurşit, “Acımadı” dese, bu kez öbür bacağına tekme indirip yılışacaktı; yine de güldü: “İyi” dedi, “bir daha seni aradığımda bulamazsam o acıyan bacağına kökünden keserim... Bekle, toplantıdan sonra ardiyeye gideceğiz; nasıl olup da sesimizi duymadığını göstereceksin bana.”

Memet, “Peki” anlamında baş sallarken, Kasap Hayri geldi, onu kolundan tutup bir kenara çekti. Tam bir şeyler söyleyecekken, Kaymakam Said Bey ve Jandarma Çavuşu Ahmet, ellerinde koca

dosyalarla görününce sustu. Bir askerin kendisini oyuncağa çevirdiğini, bütün bunların saçmalıktan başka bir şey olmadığını düşünen Memet gelenlere baktı. Yabancı bir diyarda üzüntüyle dolaşan göçmenler içeri girdi. Memet de Hayri'yle kol kola onları izledi.

Toplantı salonunda Miralay Ziya Bey, Kaymakam Said Bey ve Binbaşı Fuad Hilmi Bey vardı. Gelenleri güler yüzle karşıladılar, onlara yer gösterdiler.

Rumeli göçmenleri üzüntülüydü: Yetimler Yurdu'nda rahat edememişlerdi, çoluk çocuk yurda sığamıyor, barınacak bir ev arıyorlardı. Göçmenlerin bazılarını konuk eden Müslümanların durumu da iyi değildi. Zorlu bir yolculuktan sonra geldikleri yerde ev bile bulamayan yorgun kalabalık, onun bunun yanında sığıntı durumuna düşmüştü. Durum böyle olunca, Yağcı Hacı Nuri'nin öncülüğünde, adeta baskına gelmişlerdi.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Memet'i de salonda görünce şaşkın şaşkın baktı. Bediros'u gammazlamaya gelmiş bir hain vardı sanki önünde: Gizli geçit, kaçış planı, mağara...

Binbaşı'yı kim görse, başsağlığı diliyordu. Memet'in olanlardan haberi yoktu; Hayri'den durumu öğrendi ama dalkavukluk sayılacağını düşünerek Binbaşı'ya yanaşmadı.

Miralay Ziya Bey kısa bir konuşma yaptı, İstanbul'dan tehcirin durdurulmasına dönük emirlerin üst üste yağdığı bir zamanda, insanların çıkıp bir Miralay'a "Hadi tehcire başla!" diyemeyeceğini, kimsenin kafasına estiği gibi hareket edemeyeceğini çok sert bir üslupla anlattı. "Ben ne dersem o!" tonunda konuşuyordu. Merkez'in "Yetkinizi kullanın" buyruğundan söz etmedi. Onlara neydi ki bundan?

Kanlı gözlerini devire devire Miralay'ı dinleyen yağ tüccarı Hacı Nuri Ağa'nın yaralı parmağı sargılıydı; onu, göbeğinin üstünde tutuyordu. Gıdığı kat kat büyümüştü. Dün akşamki meyhane parasını o ödediği için rahattı, her yerde her şeyi söyleyebileceğini düşünüyordu. Konuşurken göbeği kasılıyor, zor soluk alıyor, sesi çatal çatal çıkıyordu. Miralay'ın sözü biter bitmez atıldı: "Din değiştirenler bu kadar çok olmasa işimiz kolaydı."

Bilal bu lafı havada kaptı, Miralay'a değil de Hacı Nuri'ye bakarak konuştu: "Nereden belli din değiştirdikleri?"

İmam Kasım, "a" sesine gereksiz vurgular yaparak lafa karıştı: "Zenginlik içinde yaşayıp Müslümana efendilik ederler..."

Fuad Hilmi Bey iyice sinirlenmişti, birden parladı: “Kim kime efendilik ediyormuş? Sözünü bilip de mi konuşuyorsun, düşmanlığına mı?”

Binbaşı'nın bu beklenmedik çıkışı karşısında kaşlar çatıldı. Biri onla başsağlığı dilediği için pişman olmuş gibi dudak salladı.

“Hiç İslam olanla kâfirun eşit olabilir mi efendi?” diyen İmam Kasım'a döndü bakışlar.

Binbaşı, yasalardan destek bulan bir yöneticinin güveniyle elini masaya vurdu: “Kanun-i Esasi'ye göre, olur.”

Kasım Efendi alay etti: “Nedir o Kanun-i Esasi rezilliği yahu? Kanunlar, seçimler... Nerde kaldı padişah efendimiz?”

“Yere batsın diyerek bağırduğımız günlerde kaldı!”

İmam sesini yükseltti, “Gâvurlar” dedi, “tövbe hâşâ, sultanımız efendimizle eşit vatandaş olabilir mi? Kadınları öğretmen yapmak, doktor yapmak bunlarda, her türlü yeni moda bunlarda...”

Bir kenarda konuşulanları dinleyen Memet, İmam'a değil, Bilal'e öfkeyle bakıyordu: Kırkor'la kendisini gammazlamasına çok içerlemişti. Sataşacaktı, ayağa kalktı, Bilal'i göremeyince Kasım'a bağırdı. Öfkesini denetleyemeyen bir adam olduğundan lafları birbirine dolanıyordu: “Senin arkanda... Ben de... Senin arkanda namaza durursam, beni eşşek kovalasın Kasım Efendi! Bak! Ev... Evlatlarımız cephede. İçlerinde Ermeniden, Rumdan gençler de var. Herkesin dini kendine, değil mi?”

Hacı Nuri Ağa, zenginliğin verdiği rahatlıkla bağırdı: “İtin sözüne bak... Çık dışarı!”

“Bura se... Senin malın mı? Kimi kovuyorsun?”

Nuri Ağa bu diklenmeyi gururuna yedirememişti, Memet'in üstüne yürüdü.

“Seni kovuyorum it! Adamın evinde beleşe oturduğun için böyle ağız yaptığını biliyorum. Git, demir döven o alçağa uşaklık et, hadi!”

Birkaç kişi Hacı Nuri'yi tutup çekiştirdi. Hedefine vuramayınca devlet görevlileriyle yarenlik etmekten gelen alışkanlıkla döndü, Binbaşı Fuad Hilmi Bey'e bağırdı Hacı Nuri: “Kim getirdi marabayı, uşağı buraya yav?”

Bu aslında bir sitemdi ama sitem gibi görünmüyordu. Fuad Hilmi Bey incindi. Tam parlayacaktı ki, Kasap Hayri'nin Nuri Ağa'ya bağırdığını işitti – Hayri'nin sesi titriyordu, parmağını salladı:

“Bana bak Hacı Nuri! Burada bir maraba, bir uşak varsa o da...” Durdu, gözlerini devirip Bilal’e baktı, parmağını onun omzuna bastırarak bağırdı: “İşte benim öz kardeşim olan bu alçaktır.”

Hayri, sözünün burasında başka düşünceye geçti birden: “Sen Ermeni fotoğrafçıyı, karısını tuzağa düşürmek için öldürürken” dedi, “şerefın var mıydı? Hangi hakla insanları aşağılıyorsın? Uşak senin babandır! Senin babanı çok iyi bilirim ben!”

Hacı Nuri Ağa saldırdı; Nuri’nin adamları, Bilal, Kasım Efendi, öfkeli göçmenler... Ortalık karıştı. Müftü, Kaymakam Said Bey ve Ziya Bey, öfkeli kalabalığı yatıştırmak için bağırıp dursa da boşunaydı; itişip kakışma arttı, Memet’in burnundan kan geldi, gözü morardı, gömleği yırtıldı. Hayri de dayak yiyordu. İş büyümeye, sandalyeler havada uçuşmaya başladı. Yağcı Hacı Nuri Ağa’dan taraf olanlar, “Ermeni’yi de, dostunu da istemeyiz!” diyorlardı.

Ansızın bir silah patladı.

Silah sesinden sonraki sessizliği herkes işitti.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey’in elindeki tabancanın namlusu tavana bakıyordu. Odadakiler silahın patladığı ânı ve o sesi, tabancayı görünce yeniden anımsadı; bir de ateş edilen tahta tavana baktılar ister istemez. Sonra gözler, Fuad Hilmi Bey’e kilitlendi. Tabancanın ağzında mavimsi bir barut dumanı kıvrılmaktaydı.

Binbaşı, parmağını Nuri Ağa’ya doğrultup salladı: “Bana bak Nuri! İkinciye kafana sıkırım, ona göre! Kanundan üstün olan yine kanundur, senin gibi lafını bilmezler değil!”

Binbaşı’nın böylesine celallenmesi pek çok kişiyi şaşırtmıştı: İmam Kasım, Bilal ve Nuri Ağa, anlamlı anlamlı birbirlerine baktı.

Miralay Ziya Bey ayağa kalktı, “Sakin olun!” dedi. “Burada hepinizin başı benim; benim huzurumda kimse haddini aşamaz! Fuad Hilmi Bey, sen de... Dün aldığın acı haberin etkisiyle ne yaptığını bilmez bir haldesin, yoksa bu bir soruşturma konusu...”

Nuri Ağa, hâlâ kendi derdindeydi: “Fakat paşam, ne dediğini duydun; hakaret etti!”

Miralay, Hacı Nuri’yi payladı: “Benim sözümü kesemezsin, den-siz!” Ona haddini bildirmenin tam zamanıydı: “Bana ‘sen’ diyemezsin! Bir daha duymayayım.”

Hacı Nuri bozuldu, Miralay sözünü sürdürdü.

“Zengin olman, insanları küçümseme hakkı vermez sana!”

Fuad Hilmi Bey'i işaret etti: "Binbaşına bağıramazsın..." Durakladı Ziya Bey, Hacı Nuri'nin tıknefes sesini yansıladı: "Kim getirdi marabayı buraya?" Coşmuştu artık, gözleriyle Hayri'yi aradı, adını bilmiyordu, onu eliyle işaret etti: "Bu efendiyi küçümsedin... Toplantıyı bu hale getiren sensin!"

Hâkime baktı, yasa adamlığı rolünü oynadı, Hacı Nuri'yi kul lanarak herkesi hizaya çekmeyi düşünüyordu: "Mükremin Efendi, bu adam hakkında suç duyurusu var, neymiş bir bak. Bu efen..." Sözü'nü yarıda kesip Hayri'yi gösterdi, adını bilmes e de, Şadiye'nin ağabeyi olduğunu bildiği için şefkatliydi: "Bu efendi şikâyetçidir, gördün."

Kem küm ederek önünü ilikleyen Hâkim, iki ateş arasında kalmışa benziyordu, Hacı Nuri'yi yan gözle süzdü: "Zaten yazmıştım paşam, gereğini yapacağım."

Bala düşmüş iri sineklere benzedi Hacı Nuri, sağa sola bakındı, Hayri'yi göremedi, üstündeki tozları silkeleye silkeleye dışarı çıkan Memet'e dış gıcırdattı, sandalyesine sığmaya çalıştı, küçüldü.

Kolağası Hurşit, Memet'in çıktığını görmüştü, hemen toparlandı ama Miralay, beklemesini işaret edince durdu: Avını kaçır an kediler gibi iri gözlerle baktı, yutkundu.

Memet çıkarken, Dikran, fotoğraf makinesi ve üç ayaklı sehpa-sıyla telaş içinde okulun bahçesine girmek teydi.

*Kuşluk, 10.17
herkes zamanla başkadır*

Olağ andışı durumlarda, hayaller de olağ andışı olur: Bir deprem olsa, yer sarsılırken ç an kulesinin eğ ilip doğrulduğunu söyleyenler ortaya çıkar. Üstelik hiç kimse birbirine, "Bunu hangi arada gördün?" demez; hatta onlar da olanı görmüş gibi anlatıcıyı onaylar: Boğos'un ölümünden sonra bir söylenti yayıldı. Buna göre Boğos, herkese ç erçilik yaptığını söylese de aslında şehirde olmadığı zamanlarda bir mağaraya çekilir, orada yaşarmış. Bu mağaranın yerini kimse bilemezmiş, çünkü oraya, ermişlere ayan beyan görünen bir geçitten gidilirmiş. Mağarada ermişlerle bulu ş an Boğos, onlardan gelen bilgileri boncuk, lamba, tesbih, leğ en, süpürge gibi eş yaların üzerine sırlayıp satarmış. Satın alınan bu eş yalar, sahip-

lerinin rüyalarına sızar, onlara olacakları fısıldarmış... Ermişlerden biri ona bir gün bir lamba vermiş; bu lambanın ışığını bir tabutun içine tutup baktığında, tabutun içindeki aynada, geçmişte olan biten her şey görünürmüş.

Boğos'un sattığı aynaya gelince... O aynaya bakan kişi orada kendini değil, başka birini bulurmuş. Bu öyle bir aynaymış ki, bazen kimse ona bakmazken üzerinde beliren birileri, oradan evin içini izlermiş. O aynalar duvara asılınca, aynadaki kişiler, resim gibi, öylece dururmuş. Gözlerini kırıştıran, yüzlerini kaşıyan insanlarmış bunlar.

Unutkan aynalar satarmış Boğos: Önünde ne yaşanmışsa, aradan çok zaman geçtikten sonra olanı biteni anımsayan bu aynalar her şeyi gösterir ama gösterdiklerini yok etmeyi unutturmuş. Resimlerdeki cansız kişiler, bu aynada canlı olurmuş. Olanı biteni gösteren bu aynalarda sesler duyulmazmış.

Herkesin, “falanca görmüş” dediği, fakat kendi gözüyle görmediği bu aynaların varlığına, pek çok insan yürekten inanıyordu. Kimilerinin sadece gülüp geçtiği bu masalın yayılmasında, “Sakin kimseye anlatma!” dendigi halde, duyduklarını değiştirerek anlatan iki kişinin parmağı vardı: Hatice ile Şadiye. Öykünün bu derece dallanıp budaklanmasında, işittikleri her şeyi çocuk zihninin çağrışımlarıyla süsleyen Gülgaran ve Siranuş'un da payı bulunmaktaydı. Ayrıca Doktor Bediros'un küçük kızı Alis ve karısı Diruhi listeye eklenebilirdi: “Tabuttaki ayna” ifadesinde, Diruhi'nin parmağı olduğu seziliyordu. Diğer taraftan, Osman Ağa'nın adamlarını dağ bayır dolaştırıp mağara arayan Kolağası Hurşit'in bu öyküye katkısı olmadığı da söylenemezdi. Yedi Uyurlar'ı ve Kıtımir'i bahane ederek mağaradan söz eden Mayreni de unutulmamalıydı...

Miralay Ziya Bey ve Kolağası Hurşit, kulaktan kulağa çabucak yayılan ve gerçeği fazlasıyla imleyen bu öykünün kılcal damarlarını seziyor, buradan bir yere varmayı umuyorlardı. Varacakları bu yer, Binbaşı'nın eviydi.

Haygazyan Okulu'ndan bozma karargâhta bir yandan Dikran'a poz verirken, bir yandan da Binbaşı'yla ilgili telgraf haberini bekleyen ve Ermenilerle ilgili planlar yapan Miralay'ın aklından geçenleri, Şadiye ve Hurşit dışında bilen yoktu.

Miralay karargâha gider gitmez kahvaltı sofrasını toplayan Şadiye bulaşıkları yıkadı ve aceleyle çarşaflandı. Binbaşı'nın evine gidi-

yordu. Fuad Hilmi Bey, Haygazyan Okulu'ndaydı o sıra; Memet'le Hayri'nin dayak yediği olaylı toplantıya gitmişti.

Kapıyı Zabel açtı.

Şadiye, yumuşak ve gönül alıcı bir sesle, “Başınız sağ olsun” dedi. Beden dili içeri girmek istediğini gösteriyordu; Zabel ister istemez onu buyur etti. Kaza ettiği sabah namazını nasıl bitirdiğini bilmeyen Ferhunde Hanım, fısıf fısıf dualar okuyarak geldi, sedire oturdu. Şadiye'yi tanıyordu, Fuad Hilmi Bey'in onu konağa kâhya olarak aldığından haberi vardı.

Zabel, Şadiye ve Ferhunde Hanım, önce havadan sudan, sonra da yaşamdan ve ölümden söz ettiler. Şadiye, “Sizi hep ziyarete gelmek istedim ama bir türlü fırsat doğmadı” derken utandı. İyi huylu bir at, nasıl görür görmez insanda bir dokunma arzusu uyandırır- sa, Şadiye de ev sahibi kadınlarda aynı arzuyu uyandırmayı başarmıştı. Doğasındaki sevimlilik de cabasıydı.

Bir elini diğer elinin avucuna yatan Şadiye gülümsedi, “Ziya Bey,” dedi, “tabutlu aziz ve mağaralarla ilgili bir şeyler anlatılıyor ya... Bütün bunların masal olmadığına inanıyor.”

Ferhunde Hanım hiç beklemiyordu bunu, Şadiye'ye dair beğenisi birden dağıldı, yüzü öfkeyle kızardı. Bu kadın sevimli bir casus olsa gerekti; boşuna buraya gönderilmiş olamazdı. Tam da “Şehirden nasıl kaçalım, Zabel'i ve çocukları nasıl kurtaralım?” soruları ortada dönerken, bu boşboğazlık neyin nesiydi? “Tabut” ve “mağara” sözcükleri, Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in gizli şifreleriydi ona göre, böyle uluorta konuşulursa her şey açığa çıkardı. Bu nedenle sesi ekşidi, konuyu kapatmak istedi: “Efendim, biz böyle şeylerle ilgilenmiyoruz.”

Şadiye devam etti: “Miralay Ziya Bey bütün şehri ev ev aradı ya, bir tabut aramış meğer, biliyor muydunuz?”

Ferhunde Hanım, iyiden iyiye sinirlenmeye başlamıştı. Kızardı: “Hayır!”

Şadiye, Ferhunde Hanım'ın bu sinirli halinden hoşlanmadı. İçinde bir kırılma oldu, kalkıp gitmek istedi bir an. İsteksiz de olsa Zabel'e bakarak sözlerini sürdürdü:

“Geçen gün, Miralay hazretleri ‘Bütün evlere baktık, bir senin evini, bir de Binbaşı'nın evini aramadık’ dedi bana. Güldüm ben de, ‘Arayın efendim, çeyiz sandığım bomboş, kocam ben gencecik- ken sizlere ömür oldu, sadece kefenim kaldı’ dedim.”

Ferhunde Hanım'ın dikkat kesileceği yerde sinirlendiğini gören Zabel durumu toparlamak için uzanıp Şadiye'nin omzunu sıvazladı, "Vah vah!" deyip acısını paylaştı: Lafı dolandırıp duran kadının onlara bir şeyler anlatmaya çalıştığını, fakat bunu nasıl söze dökeceğini bilemediğini görmüştü. Ferhunde'nin Bediros'u da yanlış anladığı aklından geçti. Yine aynı şeyi yapıyordu: Anlayıp dinlemeden, yalnızca savunma yapmak; anlatılan nedir, dinlememek.

Şadiye, Zabel'in bakışlarını dostça bulduğu için cesaretlendi: "Benden duymuş olma da" dedi, senli benli konuşuyordu, "Ziya Bey, bir telgraf almış... Orada, Binbaşı hazretlerinin merhum kardeşi Mustafa'nın bekâr olduğu yazılıymış."

Zabel, olay çıkarmasından korkarak Ferhunde Hanım'a baktı: Binbaşı'nın karısının gözleri çıkmak çakmaktı. Zabel'in boş bulunup Şadiye'ye bir şeyler söyleyeceğinden çekindiği anlaşılıyordu, bir eliyle kapıyı gösteriyor – yani Şadiye'yi evden kovuyor, "Bunları bize neden anlatıyorsun, a kadın!" derken de öbür eliyle masanın üstüne abanıyordu.

Şadiye, kızmıştı. Ayağa kalktı, elini Zabel'in omzuna koydu: "Çocuklarının adını bile biliyor."

Zabel, Şadiye'nin elini tuttu, gitmesini engellemeye çalıştı: "Anlat Şadiye! Söyle sen..."

Kararlı adımlarla yürüyen ve kapı önünde çarşafını eline alan Şadiye'nin kalacağı yoktu. Zabel ısrar etse de, "Ferhunde Hanım çok acılı, kusura bakma" dese de çarşaflandı, Zabel'in yakasını düzeltti, eliyle pat pat vurdu kumaşa, anaç bir dostlukla bakıp fısıldadı: "Ziya Paşa, Fuad Hilmi Bey'in seni boş yere bu evde tutmayacağını düşünüyor, 'Kadına göz koymuş, çocukları da nüfusuna alacak' diyor."

Zabel dedikodunun böylesini de ilk kez duyuyordu; en yüksek idari görevdeki adamlardan biri söylüyordu bunları. Acı acı gülümsemi. Şadiye bunu gördü, kadının gülüşünü çok sevdi. Dostça bakışlırlarken, kadınca bir içtenlikle Zabel'in yüzüne dokundu, sevgi doluydu: "Maşallah, pek de güzelsin... Kıyamam sana."

Çıkıyordu artık. Ferhunde Hanım'ın konuşulanları dinlediğini o an anladılar. Binbaşı'nın karısı utanmışa benziyordu: Siniri şaşkınlığa dönüşmüş, bir eliyle ağzını kapatmıştı. Şadiye'den özür dilemeyi bile akıl edemeyecek haldeydi. Şadiye gitmenin daha iyi

olacağını düşündü yine de: “Ziya Bey, tehcir mutlaka olacak, ben o eve gireceğim, diyor. O ev dediği, burası... Tehcir olacaktı, ke-sin... Ermenileri, Müslüman da olsalar gönderecekti. Bu evde bir tabut olduğunu... Sizin tabutla bir şey kaçırdığınızı düşünüyor.”

Zabel korktu, mahallenin delisinin geldiğini görüp de kaçamayan çocuklar gibiydi o an, işittiklerine inanamıyordu.

“Ben ona söyledim!” diyerek ağlamaya başladı Şadiye birden: “Kadınların çocuk yetiştirirken neler çektiğini nerden bileceksiniz siz, dedim...” Kapıdan çıkıp kaçır gibi, telaşla uzaklaştı.

Zabel ve Ferhunde Hanım, şaşkın ve üzgündüler. Kadının arkasından öylece bakakaldılar.

*Öğle üzeri, 11.24
ölümü bilen zamanı da bilir*

Kahvedekiler bezgin bakışlarla oturuyor, çocukların bağırsarak koşup durmasını nefretle izliyorlardı. Asma dallarının altında gölgelenen yaşlıların yeraltını dinler gibi toprağa bakmaları, ötücü kuşların göğü izleyen bakışlarıyla çelişki içindeydi.

Memet’in dükkânına, yüzünde derin yara izleri olan, koltuk değnekli gençten bir adam girdi; bir gözü kör, bir ayağı da dizden kesikti. Koltuk değneklerini duvara dayayan Memet, “Geç bakalım efendi ağa” diyerek sakat konunun oturmasına yardımcı oldu: Dün muhacirlerle birlikte gelen Çanakkale gazisi Şevki’ydi bu; Memet’e baktı, sesi ezikti: “Tanımadın mı beni abi?”

Memet kaşlarını çatıp kurumlanarak baktı: Gülüyordu, tanıyamamıştı.

Asker kederle gülümsedi: “Şevki’yim ben... Hadiye’nin oğlu.”

Şaşırdı Memet; bir zamanlar ele avuca sığmaz, küfürbaz, dayak atılası bir velet olduğunu hatırlasa da önünde bir yıkıntı gibi duran bu insan örenine, “Ne oldu sana böyle?” diyemedi. Hemen bileyi taşına eğilip yüzünü sakladı, usturasını kılavladı: “Vay aslanım, vay yigidim!” Şevki, “Yüzümde ne var ki keseceksin? Boş ver tıraşı!” deyince durdu. Genç adam, Kirkor’un dükkânına baktı: “Kirkor Ağa’yı görünce içim cız etti... Ne kadar da benziyor oğluna.”

Memet gülerken başını salladı.

“Benzemez mi? Tabii babalarla oğullar birbirine benzer.”

Şevki'nin tek gözünde acılı bir bakış belirdi. Memet ne yapacağını bilemedi, yine de "Ya Allah!" deyip kapıya yöneldi, Kırkor'a seslendi.

Şevki, "Yapma!" diyerek iki elini salladı, "Dur!" dedi. "Dur bi Memet Ağabey!"

"Aklımdan geçen başıma gelmesin, n'olur!" der gibi, yalvararak sordu Memet: "Niye durayım kölesi olduğum?"

Delikanlı sözünün etkisini ölçmek istiyor, tek gözüyle boşluğu delerek bakıyordu.

"Kolay mı şimdi adama oğlunun öldüğünü söylemek..."

Usturası elinden düştü Memet'in. Delikanlı hemen omuz heybesini uzattı: "Bu, Agop'un..."

Memet ürpererek aldı heybeyi.

"Memet Abi!" dedi asker yeniden. Sağlam kalan tek gözünden, kanlı bir damla yaş akıyordu adeta, gözü kıpkırmızıydı. "Memet Abi!" diyor, devamını getiremiyordu. Tek gözlü, tek bacaklı, soluk benizli, ölüm kokulu bir anıt gibi bakıyordu: "Agop'u, amele taburunda, hasta taşırken..." Şevki konuşamadı, güçlkle yutkundu: "Ermenileri... Zulüm... Ceza." Gözünü gereksiz yere sildi: "Açlıktan ve dayaktan öldü garip."

Memet'in nutku tutulmuştu.

Soluğu tikanarak, öne arkaya sallanarak konuşuyordu asker.

"Diyeceksin ki, sen nereden biliyorsun? Taburun sayım görevli-siydim. Düşenleri döverek ayırırlar; zalimin elinden aldım onu. Ölmeden önce elini uzattı bana, künyesini ve heybesini verdi. Bir an gözüme baktı... O bakış olmasa, buraya gelmezdim. Aslına bakarsan o bakışı gören gelemmez. Babası da aynı bakarsa, n'ideyim şimdi? Gerçi yarı yarıya körüm artık, göremem... O zamanlar bacağı, gözü sağlam bir adamdım. Agop da benzeri yok bir yiğitti, hemşerimdi, pek severdim. O güzel çocuk ellerimde soldu. Çocukluk arkadaşım Agop... Gördüm Memet Abi. 'Anam!' dedi, öldü. İnleyerek değil, konuşarak... 'Sağ kalırsan git' dedi. 'Anam' dedi Memet Abi, 'bacılarım' dedi, 'babam' dedi, 'heybede her birinin saçından bir tutam var; onunla uyurum, elime ver' dedi... Bir çocuk oldu o anda; sanki bütün hayatını o bakışta gördüm..."

Şevki ve Memet, ellerinde heybe, hıçkır hıçkır ağlıyorlardı. Memet yalvarıyordu: "Sen söyle Şevki! Madem görmüyorsun, sen söyle!" Şevki koltuk değneğine uzanınca dövündü: "Nasıl söylerim

Agop'un öldüğünü? Çocuksuz bir adam, bir babaya gidip de oğlun öldü, diyebilir mi? Çocuğum olmadığı için hep alay ederdi benimle. Aklıma da gelirdi, lan benim çocuğum yok ama bak Allah'ın gücüne gider, diyemezdin... Benim gücüme gitmezdi, valla gitmezdi, Allah'ın gücüne gider derler de ondan korkardım.”

Şevki gitmek istedikçe Memet onun ellerine sarılıyor, “Geçip gidersin sen, bir daha da gelmezsin ama ben hep buradayım, etme!” diyordu.

Kirkor, içeri girdi. Her şeyi duymuştu. Elini uzattı: “Ver heybeyi!”

Memet boş boş bakarken Kirkor heybeyi aldı, üzüntüden bastığı yeri şaşırarak yürüdü, dükkânına girdi.

*Öğlen, 12.08
zaman, ayna gibi her şeyi tersine çevirirken*

Miralay Ziya Bey, Kaymakam Said Bey ve Kolağası Hurşit'le Kaymakamlık binasındaydı; bir yandan Dikran'ın çektiği fotoğrafları inceliyor, bir yandan da Tehcir Komisyonu Binası'nda, yani Eski Haygazyan Okulu'nda verdiği kostaklı pozlara gülümseyerek bakıyordu. Muhacirlerin fotoğraflarını beğendi, Yetimhane'deki düzen ve askerlerin görünümü hoşuna gitti. Kurşunlu Camii, Mevlevihane ve dervişler de çok canlı görünüyordu.

Kolağası Hurşit, tam da Memet'in ensesine çökecekken bir yığın angarya iş çıkaran amirine kızıyordu: *Telgraf onbaşı mıyım ben? Bırak da işimi yapayım!* Deşifre ettiği bir telgrafı, fotoğrafların üstüne koyup kenara çekildi.

Miralay Ziya Bey gömleğinden sıkılmıştı, yakasını gevşetti, telgrafa baktı. Başını kaldırıp Kaymakam Said Bey'e gülümserken, kâğıdı bir kenara attı ve önemsiz bir şey söyler gibi telgrafta yazılanı özetledi: “Bekleyin diyorlar...” Bakışlarını pencereye çevirdi; dallar salınıyor, kuşlar zıplıyordu. Kaymakam Said Bey, kim “Bekleyin” diyor, neyin beklenmesi isteniyor anlayamadan bakmaktaydı.

Miralay kararlı bakışlarını Kaymakam'a çevirdi: “Bekleyemem. Karar verdim... Bu böyle olmayacak, erkekleri toplamaya başlasak iyi olur.”

Kaymakam'ın gözleri endişeyle parladı, sesi boğuldu: "Ama.. Daha dün davul zurnayla Müslüman olanların gitmeyeceğini ilan ettik, bugün ise siz tehcirden söz ediyorsunuz..."

Kollarını kavuşturdu Ziya Bey: "Yetkimi kullanıyorum! Kandırıldığınızı düşünüyorum çünkü."

Utanmış görünen Kaymakam, "Efendim, nasıl olur?" diyerek itiraz etmeye çalıştı: "Bari insanları sünnet etmeseydik; dualarla, hatimlerle camide oturtmasaydık!"

Ziya Bey'in ruh yapısı ayrıntıları düşünmeye uygun değildi, "Bunlar beni ilgilendirmez" dedi hoyratça. "Adamlar işi öyle bir ayarlamışlar ki, bu gidişle, yalnızca Allahsız doktoru ve papazı sürebileceğiz. Yirmi kadar da yaşlı adam gidecek ama değmez... Bize ev lazım, ev! Bütün Ermeniler Müslüman oldu. Adamlar yine evlerinde oturuyorlar, dükkânlarını işletiyorlar; yalnızca hayvanlarına el koyabiliyorum..."

Hurşit söze karıştı, sesinde dalavere çevirenleri aşağılayan bir bilgiçlik vardı: "Hayvanların çoğunu sattılar pašam. Boğos'un lambalı atını Yuvanis aldı. Kirkor'un ineğini buzağısıyla birlikte, Berber Memet almış... Ahırlar birden boşaldı. Birçok Ermeninin ev eşyası komşularında duruyor, evleri tamtakır."

"Elimizi çabuk tutmalıyız" dedikten sonra yüzünü kaşdı Ziya Bey, Nevşehir'deki işlerin kötüye gittiğini düşünüyordu. Önündeki dosyayı açtı: "Yola gidecek olanları derhal işaretleyelim. Sonra Hurşit'in yönetimindeki askerler, bütün erkekleri meydana toplasın, yaşına bakılmaksızın herkes askere alınsın."

Bütün bunların tuhaf bir sırayla yapılmasını hem akla hem hukuka aykırı bulan Kaymakam adeta yerinde zıpladı. Fakat Miralay aman yaman dinleyecek adam değildi. "Bana bak" dedi Kaymakam'a dik dik bakarak: "Ya ayak bağı olma ya da bizimle birlikte davran! Ortası kalmadı bu işin!"

Kaymakam yutkundu: "Benimle böyle konuşamazsınız!" dese ya da Miralay'ın yasadışı davrandığını belirtse, sorumluluğu reddetmiş olurdu ama yapamadı; yıllarca Ermenilere ve Rumlara sövüp günü gelince çekimser kalmayı kendine yediremiyordu. Haksızlığın farkına varsa da bunca devlet yöneticisi elini taşın altına koymuşken geri duramazdı. İş buraya varmışken, "Başıma ne iş gelir?" demek vatana ihanetle eşdeğerdi ona göre.

Miralay Ziya Bey, hemen tellalı çağırması için Jandarma Çavuşu Ahmet'e seslendi.

Kaymakam Said Bey'in aklına Fuad Hilmi Bey geldi: Tehcir başlayacakken Jandarma Komutanı'nın ortalıkta olmayışı şimdi dikkatini çekmişti, Miralay'ın hiçbir şeyi rastgele yapmadığını anladığından, işin içinde bir iş olduğunu düşündü.

"Fuad Hilmi Bey'e niye haber vermedik?"

Ziya Bey tabancasını belindeki kılıfına yerleştirdi: "Kendisi gelip sorsun." Tabakasını çıkardı. Aklından Şadiye geçiyordu o sıra.

Said Bey, "Siz iyisini bilirsiniz ama..." diyerek masasındaki lokumu önce Kolağası'na, sonra Miralay'a uzattı, ikisi de almadı. Kaymakam devamını getirmeyince Hurşit, "Telgraf" diyecek oldu; bu söz, Kaymakam'ın tekrarladığı "Siz bilirsiniz ama" sözüyle çarpıştı. Kaymakam güldü, Kolağası'na öncelik verdiğini bir jestle gösterdi: "Buyrun... Buyrun söyleyin."

Hurşit, Miralay ile Kaymakam'ı rahatça konuşmaları için baş başa bırakmak istiyordu, o yüzden dışarıyı işaret etti: "Ben karargâha gidiyorum. Malum, telgraflar... Başka bir emriniz var mıydı?"

Ziya Bey tabakasını açtı: "Çavuş beni işitmedi herhalde, tellalı çıkart hemen."

Kolağası odadan çıkarken Miralay'ın yüzünü düşündü: Bu yüz, kervancı İhsan'ın evinde gördüğü çocuğu aklına getirdi bir an; askerleri görünce altına kaçırın o oğlanı... Hurşit takılıp kalmıştı oraya, unutamıyordu.

Miralay, Kaymakam'la baş başa kalınca, arkasına yaslanıp büyük sırrı verdi: Jandarma Komutanı'nın evinde, Taşnak Partisi'nden Garbis Minasyan'ın karısı saklanıyordu; kadın, tabutla getirilen bir devlet sırrını kaçırmak üzereydi. "Tehcirle ilgili kararımı değiştiren şey bu" dedi Miralay. Kaymakam şaşkıncı, ülke yıkılmak üzereymiş de kurtarıcısı kendisi olacaktı gibi celallendi o an. Miralay, sözü Nuruosmaniye'den gelen telgraf haberine getirdi: "Binbaşı Fuad Hilmi Bey bu kadına yardım ve yataklık ediyor."

Koyu bir sessizlik oldu. Ziya Bey sigarasını sardı, dudaklarına kıstırdı ve kibriti çaktı. Said Bey'in gönlünü almayı da unutmadı: "Dün sizinle yeterince ilgilenemeyişim bundandı..."

Kaymakam gülümsedi; arkadaşları tarafından günlerce dışlanıp beklenmedik bir anda oyuna alınan oğlan çocukları gibi sevindi: "E, o zaman ne bekliyoruz? Gidip alalım şu adamı!"

Ziya Bey elini kaldırdı; "Bekleyelim" demekti bu: "Tehcir için

tellal bir çıksın sokağa, evlerin kapısına askerler bir gitsin... En son Binbaşı'nın kapısına dayanacağız!”

Anlamli anlamli bakışan iki adam, neşeli bir söz söylenmiş gibi gülüştü.

*Öğlen, 12.10
mutsuzluk sevinçten güçlüdür, çıkar gelir*

Berber Memet, Çanakkale gazisi Şevki'yi dükkânında koyup Kirkor'un ardından koşalı ne kadar zaman geçti, Şevki ne zaman kalkıp gitti, bilmiyordu. Yine de esnaf görgüsüyle, acıyla kıvrandığı anda bile, “asker ağaya” güle güle deme inceliğini gösteremediğini düşünerek üzülyordu.

Kirkor, kanlı gözlerini masanın üstündeki küçük heybeye dikmiş, öylece bakıyordu; sanki heybe konuşacaktı da onu bekliyordu. Aklına bir şey gelmiş ve o üzeri desenli küçük çıkına bir şey söyleyecekmiş gibi baktığı da söylenebilirdi. Kaşları çatıktı. Neden sonra uzanıp yavaşça boşalttı heybeyi, içinden çıkanlara tek tek baktı: Agop'un asker künyesi çıktı önce, annesinin minicik bir iğde dalına kancayla tutturduğu nazar boncuğuna bağlıydı. Bir de dededen kalma haç...

Gözlerini kırptıkça gözyaşı döküyordu Kirkor. Memet de söyleyecek söz bulamadan öylece oturuyordu.

Kirkor, Fertekli meyhaneciden getirttiği rakı sürahisini eline aldı, maşrapaya doldurdu. Rakı bardağı değildi bu, şarap çanağıydı. Büyükçe bir yudum aldı rakıdan. Acıklı bir gülümseme yerleşti yüzüne: “Ne zaman ‘Agop!’ desem, ‘Hop!’ derdi; aklında mı?”

Susuyordu Memet.

“Ah evladım!” diyerek kapandı masaya Kirkor. Masadaki her şey sallandı ama devrilmedi. Bir benzerini daha görmediği bu acılı haykırış karşısında eli ayağına dolanan Memet, “Yapma böyle” dese de sesi yeterince güçlü ve ikna edici çıkmadı.

Yaslı adam, gözleri kan çanağı olmuş halde doğrudu, burnunu sildi.

“Ermeniler gidecek, dediler, bize ne, dedik; oğlumuz asker ya, biz gitmeyiz! Müslüman olanlar gidecek, dediler; bize ne, oğlumuz asker, dedik... Oğlanın ölüm haberi geldi, şimdi ne diyeceğiz?”

Gözyaşlarını silerken duvardaki zırhlı yeleş gösterdi Kirkor.

Zırha ceza verir gibiydi: “O artık senin!” Memet sesini çıkarmayınca üsteledi: “Tamam mı?” Gönülsüzce, “Tamam” diyen Memet içkiye uzanıyordu ki Kirkor yine bağırdı: “Sen içme!” Elindeki şarap çanağından koca koca yudumlar alan demircinin yüzü acı doluydu. Ayağa kalktı, sağ eliyle apış arasını avuçladı, Memet’in önüne gelip dikildi: “Bütün rezillikler bundan çıkıyor!”

Memet pencereden dışarı baktı. Kirkor eğildi, Memet’in omzuna elini bastırdı: “Anlamazdan gelme. Beni sünnet edeceksin...”

Memet deli görmüş gibi baktı: “Git oğlum işine!”

“Edeceksin!”

Memet çanağa baktı, bomboştu. Başını sağa sola salladı: “Böyle hızlı içersen, az sonra götümü de kes, dersin.”

Kirkor, “Hadi ordan!” deyip azarladı Memet’i. Gözünü yere dikti, bakışlarında her şeyi anlamış insanlara özgü bir ifade vardı: “Büyüklendim...” Başını göğe çevirdi: “Allahım! Oğlum gelecek, dedim; ne dedim ki? Şimdiye kadar para dedim, duymadın; bağ, dedim duymadın... Ama oğlum gelecek, der demez hemen duydun! Oğlum gelecek demek; al bakalım sana oğul! Al sana!”

Memet, elini kırbaç vurur gibi savuran arkadaşına bakamadan dinliyordu. Demirci kararlılıkla öne eğildi, sesi çatallıydı.

“Memet, ben bu Allah’a da kitaba da... Hiçbir şeye inanmıyorum. Kes gitsin bu adi çıkıntıyı, kökünden kes! Boşuna söylemiyorum aslanım, ben Hristiyan değilim, artık gerçekten değilim. Gücüne gitsin Allah’ın, sünnet oluyor, desin... Çatlasın orada. Oturduğu yere sığamasın.”

Memet, maşrapaya yeniden rakı dolduran Kirkor’a kınayan gözlerle baktı.

“Mayreni ne diyecek bu işe?”

Kirkor, Memet’i azarladı: “Ne diyecekmiş?”

“Böyle olmaz... Ondan habersiz olmaz.”

Kirkor ağlamaya başladı, burnu akıyordu; dağınık cümleler ve çağrışımlarla, biraz önce Allah’a inanmadığını söylediğini unutarak konuştu.

“Memet... Aslanım... Benim adım Kirkor. Aziz Kirkor, bizim en büyüğümüz... Ben bu yaşa kadar... Olacak şey değil! Bak, oğlum da gitmiş... Oğlum askerde olduğu için kimse iltimas geçmez artık. Yarın bana da ‘Haydi yallah’ derler! Derler tabii, ne sandın! Agop’un nasıl öldüğünü işittin, değil mi? Vatan için askerlik edeni böyle öl-

düren bize ne yapmaz? Müslüman olsak da eziyet eder! Eder... Müslüman olsak, Kırkor olduğum aklımdan çıkar mı Memet? Söyle, zorla namaz kılmayı kim ister? Bak, ne davası bu, görüyor musun? Adamların sikine bakarak karara varma davası. Demek ki adamın çövdürdüğü yer kafasından kıymetli. İşediği yer kabukluysa... 'Kabuklusun ha, kâfir!' diyerek adamın kafasını kesiyorsun! Bakma öyle aval aval, benim umudum kalmadı Memedim, oğlum da yok... Şimdi kızlarımdan başka kim için yaşayabilirim? Yaşamaksa bu, korku dolu kâbuslarla uyanmak yaşamaksa, ben... Ben zaten ölmüşüm. Memet! Kes gadasını aldığım! Benim vatanım burası; Nevşehir'e gömülmehtir dileğim. Bunun için kes... Önümdeki şu şerefsiz olmasa da yaşarım ben! Yeter ki..."

Memet rakıya uzanırken, Demirci güreledi yine: "Sen içme dedim ya!"

"Niye içme deyip duruyorsun?"

"Önce kes, sonra içersin!"

Memet başını sağa sola salladı, gözünün yaşını sildi.

*Öğlen sonu, 13.59
acı çekenler acıya çeker*

Öğle vakti de aşır gidince Hatice'nin sabrı taşı: "Üç günde yaşanan şu şeyleri otuz yılda görmedik" diyerek homurdandı, güvercinlere baktı, Memet'i düşündü. Ya başına bir şey geldiyse, diyor, sabah Kolağası'nın yanına giden, bu vakte kadar da dönmeyen kocasını dört gözle bekliyordu. Sonunda koştura koştura Kırkor'un evine gitti. Memet'i sormasa Mayreni'nin telaşlanacağı yoktu. Demirci'nin karısı "Yemeğini götürdüm geldim; Kırkor dükkândaydı" dedi ama, yine de içine bir kurt düştü. Memet'in ortada görünmeyişi kötü şeyler fısıldıyordu. İki kadın telaşla çıktı evden.

Hatice ağlayıp durduğundan, serinlik vermeye çalıştı Mayreni: "Dur kız, dellenne! Ne oluyor?"

"Kesin bir şey yaptılar bunlara! Anladılar mağarayı, şunu bunu..."

Mayreni'nin içi cız etti.

"Anam, içim bir kötü oluyor, ağlama! Evde üç kız, bir damat, dünür... Oğlan askerde, ortalık kıran yerine dönmüş, hasretten yanarım... Gözünü seveyim etme, aklına kötü şeyler getirme."

Hatice, aklına gelen şeyle birden umutlandı: “Bunlar hâlâ define derdinde mi yoksa?” Buna kendisi de inanmıyordu ama iyi şeyler düşünmeye çalıştı: “Şunları antika parlatırken bulsak da her şeyi başlarında paralasak bir...”

Konuşa konuşa yürürken, Kirkor’un sünnet olduğunu, arkadaşını teselli edemeyen Memet’in ne yapacağını şaşırdığını bilmiyorlardı.

Arastaya geldiler. Demirci dükkânının kapısı açıktı, yürüdüler. Önce Mayreni girdi içeri, sonra da Hatice. Memet sandalyeye oturmuş, Kirkor ise kerevete uzanmış, üstüne bir şeyler örtmüştü. Masadaki yiyecek içecek kapları, Kirkor’un üzgün yatışı, Memet’in yüzü başka bir öykü anlatıyordu: Burada korkunç bir şeyler yaşandığı açıktı.

Mayreni soluğu hışırdayarak, her an ağlayacak gibi, telaşla sordu: “N’oluyor?”

Memet hıçkırdı, göbeğine eğilmiş başı her hıçkırıktaki sarsılıyordu. Hatice koşup kocasına sarıldı, ne olduğunu anlamak için ona baktı. Mayreni de Kirkor’u, boynunun altına elini sokarak doğrulttu, rakı kokusu midesini kaldırdı, “Püf!” dedi. “Nasıl içmek bu, körolasica! Derdin ne?”

Kirkor, derdinin ne olduğunu söylemedi.

Mayreni serin durmaya çalışıyordu: “Memet, ne oldu? Sen söyle bari... Bu ağıt da neyin nesi? Bu herif niye yatar böyle?” Şüpheyile Kirkor’un üstündeki kirli keçe battaniyeyi ve Memet’in yanındaki sünnetçi sandığını süzdü: “Sünnet mi oldun yoksa Kirkor?”

Kirkor, “Yok canım!” dese de sözü ikrara benziyordu.

Karısı durumu anlamıştı, elini beline koyup doğruldu: “Demek oldun?”

Bunu beklemiyordu Mayreni, canı sıkıldı ama gerçekte neden bu derece sıkıldığını anlayamamıştı henüz, Kirkor’u kızdırmak ve konuşturmak istiyordu. Bağırды: “Eh, bulursun bir Fatma, onunla da imamın önünde evlenirsiniz!”

Kirkor’un gözyaşı burnunun ucuna doğru yürüdü. Mayreni’nin içi sızladı, yumuşak bir sesle, korkarak, gözleri dolarak sordu: “Kulağını da mı kestirdin? Duymadın mı?”

Kirkor karşılık vermiyordu, düşünceliydi.

Memet’in de ağlamasından işkillendiği için kocasına daha fazla bağıraramayan Mayreni, yine de takaza etti, “Ben de şişiniyordum,

Kirkor şöyle yığittir, böyle merttir..." Kocasının durumundan ötürü içi acıdı, kendini tutamadı, ağlamaya başladı: "Demek artık Mustafa'sın, Hasan'sın? Ben bu yaşıma kadar iyi kötü Mayreni oldum... Bunun bir zararını da görmedim!"

Kirkor Müslümanların önünde böyle konuşmanın ayıp olduğunu düşünerek karısının sözünü kesti: "Kızlarım ite köpeğe yal olmasın istedim!" dedi. "Dünyada varım yoğum, iki kızım kaldı."

Mayreni sokuldu, gözünün önünde bir şimşek çakmıştı: "Ne?"

Kirkor konuşmadı.

O sırada arastanın yakınından geçenler, uğursuz karanlıklarda uluyan kurtların sesine benzer bir çığlıkla irkildiler: Bütün inancı, varlığı ve bilgisi sıfırlanan; kendini, bildiği her şeyi inkâr edecek kadar yalnız hisseden Mayreni'nin sesi, insandan çıkmışa benze-miyordu.

Dükkândan ayrılan Mayreni evine, Agop'undan kalan anılarına doğru koştu, Hatice de arkasından gitti. Doya doya birbirine sarılamayan, gizli gizli ahırda buluşan Dikran ve Gülgaran, analarının çığlığını یشitir یشitmez güçbela toparlanıp giyinebildiler. Mayreni kendini yerden yere atıyordu: "Agooooop, Agop! Ben sensiz ne ederim Agop!" Birkaç gün önceki ağlayışı gözünün önüne geldi; silah sesiyle uyandıkları o uğursuz sabah: *Belki de ölülerimizin... En sevdiklerimiz...* Tıpkı o sabahki gibi saçlarına asıldı. Analarının etrafında pervane olan kızlar ağlayarak onu durdurmaya çalışıyor, Araksi de kolundan çekiştiriyordu. O telaşla Hatice'nin başörtüsü sıyrıldı, şaşırtıcı derecede siyah görünen saçları onu yaşından oldukça genç gösteriyordu; "Su getirin!" diyor, bir yandan da Mayreni'ye sakın olması için yalvarıyordu.

Anadolu'da, ölüm haberi gelen eve, yüzyılların biriktirdiği, herkesin یشitir یشitmez yüreğini burkan ortak bir ezgi çöker: Ağittir bu, یشitildiğinde insanı yürekten yaralayan bir ağıt:

Heybesini verdiler de alamam dedim

Ben bir Agop daha bulamam dedim

Ölüsü nerde kaldı bilemem dedim

Kahpe kurşun nasıl kıydın kuzuma

Mayreni, oğlunun kurşunla öldüğünü sanıyordu, Agop'un nasıl öldüğünü bilse "kurşun" yerine "çavuş" sözünü kullanırdı.

Mayreni Agop'un öldüğünü öğrenip de dükkânı çığıllarıyla inlettiği zaman Kirkor sünnet yarasının acısı yüzünden yerinden kalkamadı. Kadın tutunacak bir dal arıyor, kuş yavrusu gibi çırpınıyordu ama Demirci ona yardım edecek halde değildi. Ölmüş Agop'un anası acı içinde, haykırarak sokağa çıktı, Kirkor büyülenmiş gibi Mayreni'nin haykırışlarını dinliyordu. Kadının geçtiği yeri inleyen yürek paralayıcı sesi adım adım uzaklaştı, soldu, bütün kulaklardan çekildi. Kirkor gözlerini sile sile Memet'e sordu: "Daha büyük bir acı var mı?" Memet konuşmıyordu. Kirkor bu kez sesini yükseltti: "Söyle Memet! Daha büyük bir acı varsa söyle, gidip onu çekeceğim ki bunu unutayım!"

Memet yanıt vermedi, boynunu büktü.

Uzaktan uzağa bir davul sesi işitildi. Kulak kabarttılar: "Bütün Müslüman erkekler sabah meydanda toplanacak!" diyordu davulcu: "Erkekler arasından seçilenler, yaşına bakılmaksızın askere alınacak!"

"Ben Allah'a inanmıyorum" dediği için Allah'ın üst üste şamar vurduğunu düşünen Kirkor, göğe baktı. "Bu kadarı fazla!" dedi. "Kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyorsun benimle!"

Parmağını tehditkâr bakışlarla salladı: "Yine de inanmıyorum sana! Çatla da patla!"

Memet de her şeyi kırıp dökerek ağlıyordu artık: Duvardaki zırhı alıp yere çaldı, körüğe tekme attı. Elinin tersiyle ve hırsla gözyaşını sildi, sümüğünü koluna bastırdı. Kirkor'a baktı, kararını vermişti: "Kalk!" dedi. "Çoluğu çocuğu toplayıp mağaraya gidelim, hadi!"

Kirkor yaşamaktan vazgeçmişe benziyordu, "Yapamam" diyerek sünnetli yerini gösterdi. "Yatak yok, yorgan yok, yastık yok, çamaşır yok; nasıl yaşanacak orada?"

Memet razı değildi, Demirci'yi çekiştirdi: "Böyle oturmak olmaz, kalk!"

Kirkor başını iki yana salladı: "Boş ver... Ölüm gelmiş cihane, baş ağrısı bahane."

Belindeki tabancayı çekti Memet, horozunu kaldırdı: "Gelmezsen kendimi vuracağım! Ölüyorum... Sen öldürdün sınırlar, tabancayı elime tutuşturduğunu düşünürler. Bir Müslümanı öldürdün diye, seni dilim dilim edip şu ocakta pişirirler."

Memet vurulmaktan çok korkardı. Kirkor'u etkilemeye çalışı-

yordu. Baktı ki yerinden bile kıpırdamıyor; örsün üstünde duran çekici kaptı, sağa sola vurdu.

Bütün bu çılgınlık, kapıdan giren Jandarma Binbaşısı Fuad Hilmi Bey'i görür görmez dondu: Binbaşı'nın yanında çarşafli bir kadın ve iki çocuk duruyordu.

Kirkor ayağa kalktı, sünnet çocukları gibi önünü tutuyordu. "Hoş geldiniz!" Konukları nereye oturtabilirdi, yer göstermek için bakındı ama temiz bir yer yoktu. Binbaşı, ortalığı kırıp döken Memet'ten korkan çocukların başını sıvazladı. Kirkor'a kısık sesle başsağlığı diledi.

Fuad Hilmi Bey, "Memet" dedi sonunda, Zabel'e baktı, ellerini omuzlarına koyduğu çocukları sıkıca kavradı: "Mağaraya gidecekler var."

İkindi, 15.49

çünkü daha çok yaşar incinmiş zaman

Tellalın yaydığı haber, her dinden birçok insanı incitti. "Hristiyanlar acı çekerken durulmaz" diyen Aziz Yorgos Kilisesi Papazı Dimitri, asasını hızla yere vura vura, cübbesini savura savura Müftü Lokman Mustafa Efendi'nin yanına gitti. Hemen anlaşılan iki din adamı, dışarı çıkıp bildikleri kim varsa kapısını tıklatarak sokaklardan geçtiler. Onlarca insanla birlikte meydana indiler, Haygazyan Okulu'nun bahçesine doluştular.

Kalabalığın arasında mor püskülüyle ünlü Yuvanis, Bektaşî dedesi Haydar Efendi, Halvetî Şeyhi Nurullah Efendi ve Meryemana Kilisesi Papazı Yorgos da vardı.

Kısa bir süre bekleştiler, üzgün üzgün bakışarak mırıl mırıl koştular. Dimitri Efendi ve Yorgos, Ermenilerin başına gelen şeyi apaçık görüyor, "Şimdi karşı koymazsak kim bilir bize ne yaparlar?" diyordu. Miralay Ziya Bey'in onları buyur ettiğini öğrenince, gönüllü birkaç kişiyle birlikte yürüyüp içeri girdiler.

Miralay, güler yüzle ve sıcak bir havada karşıladı konuklarını. Tam Binbaşı'nın evine baskın vereceği sıra böyle bir şeyin olması canını sıkımişti ama ortalığı kızıştırmanın gereği yoktu: "Biz" dedi yumuşak bir sesle, "emirleri yerine getiriyoruz."

Dimitri Efendi yankılı ses tonuyla bu açıklamayı eleştirmeye başladı.

“Ermenilere yaptığınız haksızlıktır. Emir almış olmanız, bunu haklı göstermez. Keyfi bir şey bu... Bu kafa, Rumların başına da aynı şeyi getirir.”

Ziya Bey, alışkanlığı gereği laf söyleyeni uzun uzun süzerdi, öyle yaptı. Dimitri Efendi huzursuz oldu, cübbesini hışır hışır ettirerek gereksiz yere çekiştirdi.

Miralay, üstten konuşuyor, yaşça küçük olduğu halde Papaz’a “sen” diyordu: “Yunan Ordusu Sakız’a yığınak yapıyor, Midilli bile çıktı elden, elimizde neredeyse ada kalmadı. Sen neden söz ediyor-sun efendi?”

Dimitri Efendi, altta kalacak adam değildi.

“Biz Yunan değiliz, Rumuz... Onların yaptığı şeye sevinecek halimiz yok.”

“Bilemem” dedi, şüphesini ortaya koydu ve öfkeli bir bakış fırlattı Ziya Bey, sonra da Papaz’ı suçladı: “Üsküp’te, Selanik’te, Kavala’da insan koymadı seninkiler! Oradan kaçanın, sürülenin sayısı nedir, bilen var mı? Ya ölenin?”

Aziz Yorgos Kilisesi’nin ikona azizine benzeyen papazı Dimitri Efendi çok kızmıştı, “Nereden benimkiler oluyor bunlar paşam?” diyerek elini uzattı: “Doğma büyüme buralıyım ben; Yunan nedir bilmem, Yunancayı da okullarda öğrendim, Müftü Efendi’nin Arapça öğrendiği gibi... Ne ben Yunanım ne de Müftü Hazretleri Arap. Siz Müftü Hazretleri’ne, ‘Bize Yemen’de vuruyor seninkiler’ diyor musunuz? Ha, diyor musunuz? Demiyorsunuz... Niye? Biliyorsunuz ki, o buralıdır. Peki ben niye değilim? Ermeniler niye değil?”

Miralay, yanıt vermek yerine dik dik bakıp bıyık burarak düşündü. Tam bir şey söyleyecekti ki, Müftü Efendi beyaz sakalının öne çıkardığı kara gözlerindeki kederi Ziya Bey’in yüzünde dolaştırarak söze girdi: “Ömrümce göğsümü gere gere Müslümanlığım ile yaşadım...” Müftü’nün sesi titriyordu. Bakışlarını Miralay’dan kaçırdı: “Ama birkaç gündür, bu şehirde İslamın ışığı söndü... Bu sözleri herkesin huzurunda söylüyorum ki, huzura ereyim.”

Ziya Bey, Müftü’yü daha fazla konuşturmak istemedi. Adamın çok dolu olduğunu ve daha da söyleyeceğini tahmin etmişti. Alaycı alaycı gülerek sözünü kesti: “Ben de ömrümce Müslümanlığım ile mutluluk duydum. Fakat Rumeli’nde İslam’ın ışığını söndürdükle-

rinden beri, huzurum kalmadı... Ne yapayım, bir ülkem var ve onu korumak zorundayım.”

Havada şimşekler çaktı bir an; Miralay, sonunda tırnaklarını çıkarmıştı, bakışlarında koyu bir nefret parlayıp söndü.

“Lafl!” dedi Müftü Efendi, kızgındı, gözleri öfkeyle iri iri açılmıştı. “Ben hiçbir Ermeni’nin ülkemize zarar verdiğini görmedim. Fikirler ayrı olabilir, başıbozuklar dersenez, her yerde var. Bizim haydutumuz yok mu? Bu binada, şu çatının altında cezaevinden çıkarılıp getirilmiş en az yirmi adam bulursunuz... Bakın efendi, Şeriate göre de Mecelle’ye göre de kanunda tanımlanmamış şey suç değildir. Ama sizin kafanızda suç var, kanun yok.”

Müftü arkasından sövüp saydığını işittiği Miralay’dan acı bir intikam almıştı. Ziya Bey, iki elini kaldırarak çelebice gülümsedi, Müftü’yü doğruladı, ikna olmuşa benziyordu: “Şüphesiz, yani... Siz söyleyeceksiniz de ben hayır mı diyeceğim?”

Umutlu bir durum doğduğunu sanan ve Miralay’ın, devlet adamlığına yakışır şekilde politik davrandığını anlayamayan konuklar, oturdukları sandalyelere sığamadılar bir an.

Haygazyan Okulu’ndan bozma Tehcir Komisyonu binasında, Ermenilere hiçbir kötülük yapılmadığını, bütün bunların savaş nedeniyle alınmış bir önlem olduğunu anlatan Miralay Ziya Bey, “Müslüman da olsalar gidecekler!” diyen kendisi değilmiş gibi, tatlı tatlı gülümseyerek, “Bize yapıldı asıl kötülük” dedi. Papazlara söylev verir gibi konuşuyordu: “Siz niye korkuyorsunuz ki? Kaybeden biziz: Koca Rumeli’nden kovulup Anadolu’ya indik... Kalacak evimiz bile yok. Arkamızda kalan mal mülk değildir, ölüm ve gözyaşındır.”

Konuklar ürperdi: Miralay’ın sözlerindeki “siz” ve “biz” ayrımını, şimdiye dek hiçbir devlet yöneticisinden işitmemiştir.

Ziya Bey, ortam gerildiği için, bir anısını anlatarak havayı yumuşatmak istedi.

“Gençtim... Kurban Bayramı’ydi. Ahırdan çıkardığımız inek, kan kokusu mu aldı bilmem, elimizden kurtuldu. Kovaladık tabii... Ohri Gölü’nün kıyısında Sveti Yordan Manastırı vardır; baktım oranın bahçesine girer...”

Papazlar kara şapkalarının altında kızarak, bir yandan da Miralay’ı, kurban kesmeyi ve kovalamacayı ayıplayarak gülüştüler.

“Ben de girdim bahçeye. On yedi yaşındaydım... Sağa sola bakınırken, genç bir papaz çıktı karşıma birden, ‘Bir iş var, sevaptır,

gelsene' dedi. Küçücük bir kiliseydi gösterdiği. İçeri girdim ki, ne göreyim? Vaftiz töreni! Meğer beni vaftiz babası yapmak için içeri çağırılmış adam!"

Papazlar, anlatılanların palavra olduğunu düşünüyor, Miralay'ı alaycı bakışlarla dinliyorlardı.

Ziya Bey, kaşlarını çattı bir an, yelek cebinden çıkardığı gümüş zincirli köstekli saatine baktı, vakit geçiyordu, saate bakması da konuklarına "Beni meşgul ediyorsunuz" demeye geliyordu, sözünü sürdürdü: "Gelinin kız kardeşi vaftiz annesi oldu, ben de vaftiz babası... İşte... Kimsesizlikten, vaftiz babalığı edecek benden başka dost bulamayan Yanko, seneler sonra babamdan kalma evimi ateşe verdi."

Ziya Bey durup konuklarını süzdü. Boğazını temizledi ve sesine acıklı bir renk katarak konuşmasını sürdürdü.

"O bağı ezik, kimsesiz Yanko'nun evinin duvarında, Kiril ile Methody'nin resimleri vardı. Ne olacak, iki din adamının resmi-dir, ne karışırın... O bir şey değil de, onlara baka baka Slavlığı mı öğrendi de bana düşman oldu, anlamadım. Evet, düşman olmuş... Ben, Yanko gibiler bana düşmanlık ettiği için vatanımı yitirdim, anladınız mı? Anadolu'ya geldim, sürgün hayatı yaşıyorum. Kimse bu olanlar da nedir, demesin şimdi! Evler niye arandı, niye sürgünler oluyor, sormasın bunu! Hem... Ne yapıyoruz ki şunun şurasında? Hükümet emrediyor, biz de onları sürgüne yolluyoruz."

Sözünün burasında ayağa kalktı Ziya Bey, mor püsküllü fesiyle karşısında dikilen Yuvanis'e baktı: "Anladın mı Yuvanis?"

Bir şaşkınlık oldu: Miralay'ı, Yuvanis'e niye çattığını anlamaya çalışıyordu herkes.

Ziya Bey tırnağına baktı, sonra da gözlerini kırpmadan bakışlarını kaldırdı. Yuvanis şaşkıncı, Miralay'ın bakışları ise çakmak çakmaktı: "Evinin duvarına Rigas'ın resmini yaptırıp bana düşmanlık beslersen, sen de yarın evimi yakmaya gelirsin... Diyeceğim budur."

Ziya Bey biraz önce saatine bakıp gideceğinin işaretini vermişti zaten; Yuvanis'i bir süre gözleriyle ezdi ve hiç kimseye bir şey demeden, veda bile etmeden çıkıp gitti.

Yuvanis'in hezimetini öylesine büyüktü ki, "Ben o resmi anayasanın üstünlüğünü düşünerek yaptırдыm" diyemedi, "Sizi Rume-
li'nden Ermeniler mi sürdürdü?" sorusu aklına gelmedi. Miralay bir

anda çekip gitmese bunları da, fazlasını da söyleyebilirdi ama o, buna fırsat vermeden, arkasında derin bir düş kırıklığı bırakarak odayı terk etmişti.

Kısa bir suskunluktan sonra her kafadan bir ses çıktı. Yuvanis, Miralay'a söyleyemediğini Yorgos'a anlatıyordu; boynunu kısmış, sağ elinin parmak uçlarını birleştirmişti: "Soru sormak hüner de- ğil; lafı söyleyen, cevabını da bekler" diyordu.

Kolağası Hurşit, Yuvanis'e ters ters bakarken, konuklar yavaş yavaş kararg hı terk etti.  are kalmamıştı; Miralay, dediğim dedik biriydi.

Hurşit, " u adamlar da tam zamanında geldiler ha!" diyerek i  geçiriyor, Binbaşı'nın evine yapılacak baskın için sabırsızlanıyordu.

16 Haziran 1915
Çarşamba

Öğlen, 12.24
hiçbir zaman yetişemez öbür zamana

Gün öğleyi aştı.

İğnenin deliğinde bile aranan kaçaklar bulunamadı.

Şehir altüst edilmişti: Kirkor'un evi dikkatle gözden geçirildi. Sonra da Bediros'un ki...

Kirkor ailesiyle birlikte buharlaşmıştı adeta. Fotoğraf ustası Dikran ve anası Araksi, Dikran'ın kız kardeşi Maryam da ortada yoktu. Doktor Bediros'un evi boştu. Karısı Diruhi, kızları Alis ve evlerine aldıkları üç oğlan kayıplardaydı. Diruhi'nin ablası, Boğos'un dul karısı Sırpuhi iki çocuğuyla yerin dibine girmiş, hepsinden önemlisi de Zabel Minasyan ve iki çocuğu sır olmuştu.

"Nasıl olur?" diyor, ter ter tepiniyordu Miralay Ziya Bey. Kuşatma altındaki bir şehirden on dokuz kişinin birden kaybolması akıl alacak şey değildi.

Binbaşı'nın evi arandı, hiçbir şey yoktu. Fuad Hilmi Bey, Zabel'i kaçırdığını kabul etmiyor, "Zeynep" in, ateşi yükselen iki çocuğunu alıp Doktor Bediros'un evine gittiğini söylüyordu.

"Dönmeyince ne yaptınız?"

"Diruhi'yle öteden beri arkadaşır Zeynep, bazen sıkılınca ona oturmaya giderdi... Gelmeyince yatıya kaldığını düşündük, başka bir anlama yormadık."

Ziya Bey, ahmak yerine konulduğunu düşünerek çok öfkelen-di: Fuad Hilmi Bey'in kardeşini, ortağı Arşak Boyacıyan'ı ve Zabel Minasyan'ı açığa çıkarmış, bilmeceyi çözmüştü. Tam zaferiyle böbürlenecekken olan olmuştu. Binbaşı'ya tabutun nereye gittiğini söyletmek gerektiğini düşünüyordu, bildiği bütün acımasız işkenceleri düşleye düşleye Nuruosmaniye'ye bilgi verdi. "Görülen lüzum üzerine" Binbaşı, Haygazyan Okulu'nun alt katında, onurunu beş paralık eden rezil bir işkenceden geçirildi.

İnsan bütün acılara birilerini kurtarmak için katlansa bile, iş-

kence gören beden, kendini bütün diğer bedenlerden önceye ve yakına alır: Binbaşı'nın kaçakların yerini söyleyip bu rezillikten kurtulmak istediği anlar olmuştu. Fakat zamanında akıllılık edip mağaranın yerini öğrenmediği için hiçbir şey söyleyemiyordu.

İşkenceye başvurarak Binbaşı'nın gururuyla oynayan Miralay, önem vermese bile, bir şeyin varlığını unuttuyordu: Yasalar. Fuad Hilmi Bey'i suçlamak kolaydı ama bu, yasalara göre yapılmalı, sor-gu kanıtlarla desteklenmeliydi. Bunu Ziya Bey'e anımsatan Kolağa-sı Hurşit oldu, "Ferhunde Hanım'ın ifadesini almanın tam sırasıdır" dedi. Soğukkanlı olmak gerekiyordu; çelişkili bir durum varsa ka-dının ifadesi bunu gösterir, böylece sayısız delil ele geçirilebilirdi. Miralay, Hurşit'in temkinli aklını seviyordu, ona hak verdi, gidip kadını getirmesini söyledi.

Hurşit, apar topar çıktı, Binbaşı'nın evine gidip Ferhunde Hanım'ın elini öptü, "Miralay hazretlerinin emriyle" onu karargâha götürmek için geldiğini söyledi. Kadın sorgulanacağını bildiği hal-de istifini bozmadı, kemliği bakışlarıyla kovdu. Nitekim, böyle ol-duğu için, karargâha huzur dolu bir yüzle geldi; sorgulama tekni-ğini çok iyi bilen iki subayın hileli sorularını da kendine güvenen, kararlı bir sesle yanıtladı.

Sorgudan, Binbaşı'nın, Arşak Efendi'nin ailesini konuk ettiği bilgisinden öteye bir sonuç çıkmıyordu. Ferhunde Hanım ve kocası Fuad Hilmi Bey, Arşak Boyacıyan'ın, merhum Mustafa Efendi'nin ortağı olduğunu biliyorlardı yalnızca. Zeynep'in –Ferhunde Ha-nım, Zabel'den daima "Zeynep" olarak söz ediyordu– Ermeni ol-duğu doğrudu, evet, Arşak Beyefendi adında Boğazlıyanlı bir Er-meniyle evliydi. Yani öyle sanıyorlardı, başka bir şey akıllarına bile gelmezdi... Minasyan soyadını ilk kez işitiyordu Binbaşı'nın karısı; hem Zeynep'in bir kötülüğünü de görmemişlerdi... Boğazlıyan'da-ki olaylardan çok önce Arşak Efendi getirip bırakmıştı onu: "Ka-rım" demişti, "Şimdi çoluk çocukla yollarda sefil olur... Ben gidip İstanbul'da evimi düzenimi kurayım, sonra onları almaya gelirim." Gelememişti adam.

"Buyrunuz efendim" diyerek sorulara kibarlıkla karşılıklar ve-ren Ferhunde Hanım büyüleyiciydi. Zabel'e "Zeynep" demelerinin ve Mustafa Efendi'nin karısı olarak tanıtımalarının nedenini de aynı kibar dille açıkladı: "Kadıncağızı akraba olarak gösterirsek dedikodu olmayacağını düşündük; başkasının karısı bir evde uzun

süre konuk olunca ahali ‘Neler oluyor?’ diyebilirdi... Sonuçta küçük bir yer Nevşehir...”

Soruları hiç heyecan göstermeden çok inandırıcı biçimde yanıtlıyordu kadın: “Bir Ermeniyle iş ortaklığı yapmak ne zamandan beri suç sayılıyor?” diyordu örneğin. “Ne bileyim Arşak nereye kaçtı? Kaçacak kişinin şuraya kaçacağım, dediği nerede görülmüş?” Ferhunde Hanım gerçeği bildiği halde şaşırmadan, yalvarmadan ve kocasını kurtarma gayretini aklından hiç çıkarmadan anlatıyordu bunları. Karısının tutarlı ifadesi, henüz ikinci bile olmadan, Fuad Hilmi Bey’i kodesten kurtaracaktı.

Durumu değerlendirirken, Kolağası Hurşit’in Binbaşı’nın yasalara önem verdiğini ve asla yasadışı bir iş yapmadığını söylemesi, Miralay’ı şaşırtmışa benziyordu. “Yani?” dedi kızgın kızgın, “Tabutu kaçırmadı mı bunlar?”

Ellerini iki yana açıp omuzlarını kısıtı Kolağası: “Gören yok!” Sorgudan bir şey çıkmayacağını kabullenmiş görünüyor, hukuki bakımdan sorun yaratabilecek bu işkenceden kendisi adına korkuyordu. Miralay’ı ikna etmeye çalıştı: “Zabel, iki çocuğuyla, bir de tabutu yüklenip kaçabilir mi? Çok düşündüm, bu olamaz. Demek ki tabut falan yok ortada... Yanıldık.”

“Hiç mi suçu yok bunların Hurşit? Niye ağız yapıp duruyorsun?”

Kolağası’nın Ferhunde Hanım’ı sevdiğini sezmişti Miralay. Böyle şeyler olmaz değildi, olurdu da adamın bu zamansız ana özlemini yersiz buluyordu. Hurşit de Miralay’ın düşüncesini sezmişti. Bıyıklarıyla oynayarak konuştu: “Binbaşı ve karısının Zabel’i kurtarmak istedikleri çok açık... Fakat onun gerçek kimliğini bilmedikleri de ortada.”

Göz göze geldiler: Bilmiyorlar mıydı gerçekten? Bildiklerini düşünseler de elde edecekleri yanıt, tabutu ve tabutun içindekileri kapsamadığı sürece değersizdi. “Ne olmuş ki?” diyecekti birileri: “Ne olmuş yani Binbaşı kadını kaçırdıysa?” Gücü yeten her erkeğin kadınlara köle niyetine el koyduğu bir dönemde, bir kadını koruyan adamı hain ilan etmek inandırıcı olabilir miydi? Binbaşı’nın yaptığı her şeyin görüldüğünden farklı olabileceğini seziyorlardı ama bu sezgiyi doğrulayacak ifade yoktu ellerinde.

Miralay masaya ellerini dayadı, yenik bir sesle konuştu: “Adamı çıkar.” Sonra parmağını masaya bastıra bastıra, tehdit dolu bakışlarla sözünü sürdürdü: “Tehcir başlıyor... En ufak hatasında ka-

fasına sıkacağım, bunu söylemeyi de unutma... Beni hiçe sayarak tavana mermi sıktığı o gün aklımda; sıkmanın ne demek olduğunu göstereceğim ona: Son kafiyeyle Halep'e yollayacağım ki, ebesinin-kini görsün! Yolda da korusun canciğer Ermenilerini, istediği kadar." Hırsla döndü, pencerenin önüne gitti: "Hadi, çıkar şu şerefsizi de işinin başına dönsün!"

Hurşit ayağa kalktığı sırada Kaymakam Said Bey geldi. Heyecanlı görünüyordu. Miralay oturmasını işaret edince, işinin henüz bitmediğini söyleyerek dışarıyı gösterdi: "Kırkor'un, Bediros'un, Araksi'nin ve Sırpuhi'nin evleri karış karış arandı... Taş ustaları göturdüm, gizli bir geçit falan bulamadılar."

Miralay'ın suratı asıktı; Kaymakam'ın işin başına dönmeye hevesli hallerine ve acelesine aldırmadı. Küçümseyerek baktı: "Kaymakam Hazretleri! Seferberlik malzemesini dün gecedan başka gönderecek zaman bulamadınız mı?"

Kaymakam, hakarete uğramış gibi durakladı: "Kim? Ben mi?" Elini çenesine koyup düşündü. Şaşırmıştı. Yapıp da unuttuğu bir işi düşünenlere yahut kendinden şüphe edenlere benziyordu: "Malzemeyi nereye yollamışım?"

"Koca bir arabaya yüklenmiş erzakı Berber Memet'e teslim edip Kaymakamlık emriyle Avanos'a yollamışsınız."

"Hayır! Ben böyle bir emir vermedim."

Miralay Ziya Bey önündeki evrakı karıştırdı: "Vermediniz demek?" Sesi tehdit doluydu, "Neyse ki" diyordu bir yandan da, "şehirden çıkan her şeyi belgeleyin demiştim... Nerde bu? Hah! Bakın, Jandarma Çavuşu Ahmet'in tuttuğu tutanak burada; altında da o kör olasıca Berber Memet'in parmak izi var."

Kaymakam tutanağı inceledi; Nevşehir Kaymakamlığı'nın emriyle, Kırşehir Kolordusu'na, Avanos Jandarma Komutanlığı aracılığıyla gönderdiği malzeme tek tek sayılmıştı: "Kırk iki araba tekerleği çemberi, yüz dört adet nal, üzenği demiri, çok sayıda hurda demir, bir demir zırh, üç çuval un, birer çuval mısır darısı, buğday, nohut, fasulye ve mercimek, iki çömlek peynir, iki çömlek yağ, bir inek, bir buzağı, kazan, tencere, maşrapa, ibrik..."

Kaymakam kesin bir dille reddetti: "İmza benim değil."

Ziya Bey kâğıdı kapı, hızla göz gezdirirken mührün altında, "Nevşehir Kaimmakamı Mehmed Said" yazısına bitişik bir "vav" gördü: "Vekili" derken kullanılan, "vav" ve nokta. Küçük. Belirsiz.

Kaymakam Said Bey temize çıktığını bilmenin işvesiyle güldü: “Bunlar resmen göç etmişler! Saklandıkları zaman gereken malzemeyi de öbürlerinin yanında taşımışlar! Seferberlik için gidenler, devede kulak...”

Miralay durumu sezmişti, listeye bir daha baktı, tabutu bırakıp içindekileri mi kaçırmışlardı? Bunu anlamak istiyordu ama kayıtlarda anlamlı bir şey yoktu. Elini Kaymakam'ın omzuna koydu, onu kapıya kadar geçirdi: “Said Bey, bugün yola çıkın, Ermeni muhacirleri İncesu'ya indirin, ben bu işin kimin başının altından çıktığını anladım” diyerek konuyu kapattı. Bu, Kaymakam'la halledilecek bir iş değildi artık.

Said Bey odadan çıkar çıkmaz, Ziya Bey, Hurşit'e baktı, döndü, yumruğunu masaya indirdi: “Her şey çok açık: Kaymakam Vekili düne kadar kim idiyse o kaçırdı gidenleri! Belgeleri de o verdi!”

Hurşit kozları açık etmenin, öfkeyle davranıp birilerini sindirmenin sırası olmadığına inanıyordu. Ona göre de Binbaşı görevini kötüye kullanarak birilerini kaçırmıştı, bu anlaşılıyordu. Fakat yapılması gereken şey Binbaşı'yı gözlemektir. Adam mutlaka bir yerde açık verecekti. Kafa yormaları gereken bir başka konu da şuydu: Nasıl olmuştu da bu insanlar tam zamanında kaçmayı başarabilmişlerdi? İşin içinde bir muhbirlik olduğu kesindi. Birileri karargâhta ve Miralay'ın evinde konuşulanları bilmese bunlar olabilir miydi? Bu muhbir hiç şüphesiz, Binbaşı olamazdı.

Sigarasını döşemeye atıp ayağıyla ezdi Miralay; şimdi hem tehcir işleriyle uğraşmak hem de kaçakların hangi yoldan gittiklerini araştırmak gerekiyordu. “Memet'in evini bir arayalım bakalım” dedi. “Tamam, Binbaşı'ya dokunmayalım ama onu sıkı gözleyelim. Günü gelince bu belgeler işimize yarar. Onu Divan-ı Harp'te yargılayacağım! Tabii ömrü yeterse...”

Dişlerini sıktı Miralay. Tehdit dolu bakışlarını uzaklara dikip başını salladı.

*Öğle Sonu, 13.58
zaman bir mumla birlikte erir*

Gün eğildi, gölgeler uzadı.

Askerler, arastanın önündeki meydana Ermeniler dışında kimseyi sokmuyordu. Tehcire gidecek olanlar sıra halinde meydanlık

yere getirilmekteydi. Kadınlar ağlaşıyordu, erkekler kaşlarını çatmıştı; çoğu, bir umut varmış gibi uzaklara bakıyordu.

Gözlerini diktikleri o ufukta, Ermeniler için kaygılanan, kimi kurtaracağını hesaplayan birileri vardı: Kalenin tam karşısındaki tepeye yerleşmiş olan Haçik ve adamları, şehirdeki kargaşayı ve heyecanı fark etmiş, hazırlığa başlamıştı. Onları gözleyen Osman Ağa ve çetesi de Nevşehir’de pusuya yatmış, bekliyordu.

Tehcir için Ermeniler ev ev yoklanıp alındıkça halk sokaklara döküldü. Bunlar arasında her dinden ve mezhepten insan vardı. Meraklılar da. Tehcir yanlıları ise damlardaydı; ellerinde kavrulmuş çekirdek külâhı, güle oynaya, şakalaşa şakalaşa meydandakileri gözlüyorlardı. Ara sokaklarda tam bir izdiham yaşanmaktaydı, abluka altına alınan Ermenilere yaklaşanlar dipçikleniyor, sopayla kovalanıyordu. “Durun, insan değil misiniz?” diyenler, komşularına yiyecek içecek vermeye çalışanlar, bağrış çağrışlar birbirine karışmıştı.

Ermeniler şaşkındı, bakışlarında, “Hani Müslüman olanlar gitmeyecekti!” sorusundan öte bir şey vardı. Ağlaşanlar, “Bize kıymayın!” diyenler...

Sürgüne giden kalabalığın neredeyse tam ortasında, bembeyaz sakalıyla ayırt edilen Papaz Haçadur Efendi oturuyordu. Ona bakınca dayanma gücü buluyordu bazıları. Bazıları ise ölümü düşünüp dayanma gücünü yitiriyordu.

Papaz bu felaketi olağan karşılamış görünüyordu. Yüzündeki ifade, “Bunu biliyordum”dan öteydi; sanki önceden bildiği bir zamana gelmişti de orada duruyordu. Oysa, sonuna kadar tehcirin gerçekleşmeyeceğine inanan tek kişiydi o... Bundan ötürü pişmanlık duyduğu da yoktu. Hem pişman olsa neye yarayacaktı ki? Üstelik rüyasında görmüştü gidilmeyeceğini, ne yapsındı?

İnsanın yaşadığı her felaketin rüyalar yoluyla bildirildiğine inanmıştır Haçadur Efendi; rüyalar, ona göre Tanrı’nın işaretleridir. İnsanın bu işaretleri rastgele düşünerek rüya gördüğü söylenemez. Böyle söyleyenler yalnızca Tanrı kelimasını inkâr etmiş olur. Tanrı’ya karşı çıkan gençleri gördüğü bu sabahki rüya aklındaydı hâlâ: Tanrısızlık konusunda epeyce ileri gitmiş olan bu gençler diyorlardı ki: “Başımıza gelenlere Tanrı karar verdiyse, bizi suçladığı için bütün bunlar oluyorsa, ömrümüz tamamlanmadan dünyadaki yanlışlarımızın cezasını dünyada çekmiş oluruz. Tanrı niye bu ka-

dar sabırsız? Niye kızgın?” Böyle uzun uzun söylemiyorlardı ama Haçadur biliyordu sözün devamını. O da diyordu ki, “Evlatlarım, kilisenin kanatları altındasınız, sizler şehitlersiniz.” Gençler alaycı alaycı gülüyordu o sıra: “Biz ölmedik ki! Nasıl şehit olalım?”

Uyanmıştı pat diye.

Utañ içinde sürgüne gidenleri izleyen, onlara yiyecek ve su taşıyan pek çok Müslüman komşuyu selamlarken, bu rüyanın aklına gelmesine şaşarak bakındı Haçadur Efendi. Bebekler yırtınarak ağlıyordu, çocuklar anlayamadıkları bir hüzne itilmiş, suspus olmuşlardı. Çember içine alınmış Hristiyanlara yardım etmek yasaklanmıştı; Müslüman kadınlar arasında, buna isyan edenlerden bazıları dayak zoruyla kovalanıyordu. Müslümanlığı seçtikleri ve pek çoğu da sünnetli olduğu halde ikide bir istavroz çıkaran Ermeniler için gözlerini yukarı dikip Meryem Ana'ya yalvardı Haçadur Efendi: “Şefaet ya validetullah!” Ömrü boyunca söylediği ilahiler, dualar, yıllarını verdiği kilise ve her şey geride kalmıştı işte: *Geride kaldı artık Gülizar'ın mezarı ve dostların anıları... Ve kilise çanı ve bakmaya doyamadığım şamdan ve dumanı yazı gibi kıvrılan ve ilahinin dalgalanışına göre dalgalanan mumlar... Hepsi geride kaldı.*

Sürüleceklerini anlayanlar, kadın erkek, çoluk çocuk, ellerinde mumlarıyla, ateşböceklerine benzeyerek sokaklardan geçmiş, kiliseye koşmuştu dün akşam. Ağlayarak ve ilahiler söyleyerek şehre veda eden insanlar, daha dün Müslüman olduklarına aldırmadan, kiliseyi hıncahınc doldurmuştu.

Papaz Haçadur Efendi çoğu yeni sünnetli erkeklerden, Müslüman olmuş da caymış kadınlardan ve hep inançlı kalmış Hristiyanlardan oluşan topluluğa seslendi, “Ölüler çürümeye ekilir” dedi ağlayarak; gözyaşları sakalının içinde ilerlerken zayıf bir el hareketiyle sakalını kaşıdı: “Ölüler çürümeye ekilir, çürümezlikte ayağa kalkar; hürmetsizlikte ekilir, izzette ayağa kalkar; zayıflıkta ekilir, kudrette ayağa kalkar. Vücut olarak ekilir, ruhani vücut olarak ayağa kalkar. İnsan canını alanlara itimat edilmez. Çünkü bir kimse Allah'ın mabedini bozarsa, Allah da onu bozar: Çünkü Allah'ın kutsal mabedi taş toprak değil, insandır.”

Bu sözler karşısında ağlayan Hristiyanları kutsadı ve anlık bir çağrışımla, “Musa gibi!” dedi. Bir uğultu yükseldi kiliseden; ağlayan insanların uğultusu: “Ölümümüzden sonra arkamızdan mum yakacak kimse olmadığı için, ellerimizde mumlar tutarak... Hayır,

mum gibi yanarak kavmimizi de alıp çöllere gidiyoruz. Çöle varmadan ölürsek öldürenlerden, çöle sağ salım varırsak bizi sürenlerden iki cihanda da davacıyız! Bize dostluk elini uzatan herkesten razıyız; fakat diğerlerinden şikâyetimiz vardır. Hakkımız divana kalsın, davamız divanda görülsün. Mahşerde alacağı olanlardan olalım, hesap verecek olanlardan değil! Halep, diyorlar, oraya gidecekmışız... Biz ki dağların, yaylaların insanıyız, çöl bilmeyiz. Orada ne eker ne biçeriz, bilmeyiz... Ne askerimiz var ne de suları yaracak asamız. Masumlarız biz: Ölmeye muktediriz. Açlığa ve sefaletle düşmeye gücümüz yeter yalnızca; yürüyüp yere yıkılmak, başımıza mermi sıkılırsa ölmek, boğazımız kesilirse hırlayarak can vermek gelir elimizden!”

Gidiyorlardı işte.

Papaz Haçadur Efendi, meydana toplananlara baktı. Her gelen ona bakıp istavroz çıkarıyor, sonra da oturuyordu. Haçadur dini temsil ediyordu çünkü. İçinden, şu an Hristiyanlığın görünen tek simgesi olduğu geçti. Tanrı'nın onu şehitlikle onurlandırmak istediğini düşündü, gururla, gözyaşlarını yutarak dua okudu: “Eğilmeden ölmeliyim... Kimseye boyun eğmeden.” Cebinde karısından kalma bir kolye vardı; çıkarıp baktı, “Ah, Gülizar!” deyip gözyaşını sildi.

Rüyası aklındaydı hâlâ: “Başımıza gelenlere Tanrı karar verdiyse, bizi suçladığı için bütün bunlar oluyorsa...”

Kalabalığa seslendi Kolağası Hurşit: “Toparlanın!”

Bir güvercin geçti gökyüzünden. Kutsal ruhun simgesi güvercin.

*İkinci üzeri, 15.14
düşünürsen, bir bilmecedir zaman*

İlk tehcir kafilesi, Kaymakam Said Bey'in gözetiminde yola çıktı. Üç yüz elli kişilik büyük bir kafileydi bu. Kızılırmak boyuna doğru inecekler, oradan İncesu'ya geçeceklerdi.

Ahlar gökyüzünü tuttu. Çılgınlık atarak yollara çıkan çaresizler, bebeklerine sarılarak yürüyordu. Kadınlar ve genç kızlar erkek kafilesinden ayrılmıştı; bunlara hizmetçi olmaları, yahut gösterilen kişiyle evlenmeleri öneriliyordu. Babaları ayrı yoldan götürülen, başlarına ne geleceğini bilmeyen çaresizler, biraz da analarının

desteğiyle, ağlayıp kendilerini yerden yere atarak kervandan ayrılıyor, inatçı ve gururlu kızlar ise dünya yıkılsa dönmeyeceğini belli eden bir kararlılıkla yürüyüp gidiyorlardı.

Damlarda ayçiçeği çitleyerek kervanın yola çıkmasını bekleyenler atlarına binmişti çoktan. Kadınlar adeta kapış kapış gidiyordu. Fakat Hacı Nuri, Araksi'yi bulamadı. Hacı Ahmet de boşuna Gülgaran'ı aradı. Kaymakam Said Bey'e şikâyet ettiler durumu; "Bulun" dediler, "Alacağız onları!" Kaymakam adamları bir güzel azarladı, hatta bazılarının sırtına kırbacını indirdi: "Bu kahır mala-fatınızın keyfi için mi çekiyorum ben? Siz evinize gidip zıbaracaksınız; bense, şu silahı taşıırken kim bilir ne işler açacağım başıma! Defolun!"

Pencereden kervanın gözden kayboluşunu izleyen Miralay, Jandarma Çavuşu'nun geldiğini gördü ve Hurşit'e seslendi: "Ahmet geldi, hadi, gidip patlatalım şu dinamiti!"

Hurşit, kolunun altına bir dosya sıkıştırdı: "Ben hazırım!" Miralay çıkınca da söylendi: "Ben çalışayım, sen övün..."

Gün içinde Memet'in evi de aranmış, hiçbir şey bulunamamıştı. Neye elini atsa bozguna uğradığından, ılımlı düşünmeyi bir kenara koymuştu Ziya Bey. Memet'i ve hiç tanımadığı karısını gözünün önüne getiriyor, hayalinde onların ağzını burnunu kırıyordu: *Karı koca birlikte gitmişler demek Ermenilerin yardımına... Vay anasını! Ben bunu onların burnundan getirmez miyim?*

Kirkor'un hurda demir yığıldığı ardiyeyi temizleten Ziya Bey, duvarları tek tek inceletmiş, gerisinde bir boşluk var mı yok mu, anlamaya çalışmıştı. Nevşehirlilerin *tığraz* dediği, tekerlek gibi yuvarlak bir taş kapı vardı mağarada. Bilal'e göre, bu taş kapı uzun süredir kullanılıyordu; öyle olmasa, zamanla toprağa gömülürdü: Bu taş ne toprağa gömülmüştü ne de tozlanmıştı. Açılması ise olanaksızdı; arkadan, kilit taşıyla sabitlendiği anlaşılıyordu.

Hurşit kendine mi kızılıyordu, Miralay'a mı, belirsizdi. Homurdanıyordu durmadan: "Dün sabah o Memet denen iti hurdalığa götürecektim, Miralay tutturdu telgraf diye! Gitseydim bulmuştuk orayı. Bulmuştuk! Biliyordum o Memet'te bir bokluk olduğunu!" Sonra kendini azarlıyordu bir başkasıymış gibi: "Anladıysan ne durdun hıyarağası? Yürüsen, koşup bir baksan ne olurdu? 'Paşam bakın aklıma bir şey geldi' de mi diyemedin? Adam seni kesecek değildi ya!"

Koltuğunun altında dosyayla yürüyen ve Miralay Ziya Bey'i izlerken bunları düşünen Hurşit, "Belki de geç kalmadık" diyordu içinden, "Şu kapıyı bir patlatalım bakalım..."

Sokaklar curcuna içindeydi. Nevşehir heyecandan hop oturup hop kalkıyordu. Şehrin onda biri ansızın eksilmiş, fakat kalabalık on kat artmıştı. Herkes önüne gelene bir şey anlatıyordu. Belki de sıra halinde uzaklaşan o kalabalığı izlemek çok dokunaklı olduğundan, bunu anlatmaktansa, gizli geçit hakkında konuşmayı seçiyorlardı: "Yakalanmışlar," "Falanca yerde görülmüşler", "Mezarlığa girmişler", "Haçık kaçırmış" diyorlardı.

Binbaşı Fuad Hilmi Bey ise işkenceden kalan beden sızılıyla, özellikle kaburgalarını tutarak ama daha çok içi acıyarak, üzerine düşeni yapmış olmanın huzuru içinde sokak sokak dolaşıyor, tehcir edilenlerin evlerini mühürlemekle uğraşıyordu. Olan bitenle ilgili ayrıntılı bir tutanak hazırlamıştı; kimler ne yapmıştı, hangi uygulama hukuka uygundu, hangisi değildi, bütün belgeleri biriktiriyordu. Miralay'dan nefret ediyordu; bu nefret gözle görülecek kadar açıktı ve kişisel düşmanlığa benzer bir hal almıştı.

Arastaya yaklaşırken bağrış çağrış arasında, Kirkor'un hurdalığı önünde toplanan insanlar gördü. Gizli geçit bulunmuştu; "Buradan kaçmışlar!" sözü hızla yayıldı. Nerede olduğunu bilmediği o geçidin açığa çıkmasından, yerini kendisi söylemiş kadar suçluluk duydu Binbaşı: Bir aksilik olmuş da kaçaklar tünelden geçememişse, ne olacaktı?

Hurdalığa girdiğinde, Miralay'a bir şeyler anlatan Bilal'i gördü; "Burada yüzlerce dehliz vardır paşam" diyordu Bilal.

Ziya Bey, Binbaşı'yı gördüğü halde selam vermedi, kaşlarını çatmış Bilal'i dinliyordu. Bir yandan da, Binbaşı'nın nasıl olup da Zabel'i tam zamanında kaçırabildiğini düşünüp durmaktaydı.

Bilal, koca taşa elini pat pat vurdu: "Burası kesinlikle kullanılan bir geçide benziyor!"

Hurdalıktaki hazırlık sürerken, Şadiye de Nevşehir sokaklarındaki büyük kalabalığa karıştı; yolunu gözleyen bıçkınlar gün doğmuştu, gaflette duranlara haber uçu. Fakat o, Muharrem'le yolladığı her pusulayı karşılıksız koyan Yuvaniş'i görmeye gidiyordu. Ne olursa olsun; böyle bir günde de göremezse, başka zaman hiç göremezdi onu... Herkes sokakta olduğundan, aramasına gerek kalmadan, çeşmenin o taraftan gelen Yuvaniş'i gördü. Onu bu ka-

labalıkta bir anda görüvermek tuhafına gitti, sanki kendinden bir parçayı görmüştü, o kadar bildik, o kadar tanıdık... Kendisine ait bir iz. Gideceği sokağı seçememiş gibi yaptı, kalabalığın arasına karışmaya çalışarak bekledi. Yuvanis yaklaşıyordu. Askerler insanları dinamitin etki alanından uzaklaştırmaya çalıştığından, sokaklarda alışılmadık bir hareketlilik vardı.

İşte tam bu sırada Şadiye'yi de, Yuvanis'i de unutturan büyük bir patlama oldu. Daha önce bu kadar yakından patlama sesi işitememiş olanlar, yerin sarsılmasından ve göğüs boşluklarına vuran sesin şiddetinden ötürü sersemlediler.

Miralay Ziya Bey, bağırsık çağrışı arasında yürüyüp kapısı un ufak olan dehlizin önünde durdu: Yuvarlakça bir alan. Buradan dar bir tünele geçiliyordu; eğilip inceledi: Karanlık. Ruhu daraldı birden, terledi: Böyle yerlere girmek soluğunu hışırdatır, aklını karıştırdı. Hurşit'e emretti: "Gir... Tabancanı da eline al."

Kolağası denileni yaptı: Emekleyerek dar tüneli geçti ve geniş bir odaya ulaştı. İçerden neşeli bir sesle bağırdı: "Paşam! Burada geniş bir oda var, aydınlık... Gelin!"

Ziya Bey emekleyerek yürüdü; Çavuş ve Osman Ağa da onu takip etti.

Biçimsiz bir oda.

Kibriti çakınca hayaletlere benzedi yüzleri. Etrafı incelediler, bacayı andıran, dikine yükselen bir geçit gördüler: El, ayak koyacak çukurları vardı bu bacanın. Tırmanacaklardı fakat mum beklelediler. Miralay sabırsızlanıyor, "Patlamayı duyan kaçaklar uzaklaşıyor olabilir" diyordu.

Mumların ışığında dalgalana dalgalana tırmandılar, yolun sonu bir türlü gelmiyor, söylenip duruyordu Ziya Bey.

Sonunda yukarı çıktıklarında, oraya özenle yerleştirilmiş kibrit kutusunu ve çırayı gördüler: Burada yaşayanlar vardı demek; daha kesin bir kanıt olabilir miydi? Bu yolun anlattığı öyküyü anlamak için ilerlemek gerekiyordu, merakla, kendi soluğunu bunaltı dolu duvarlarda dinleyerek.

Işık yürüdükçe çoğaldı. Sonunda genişçe bir mağaraya geldiklerinde, gün ışığıyla dolu bir ağılla karşılaştılar. Koyun ve keçi pislikleri kaplamıştı ortalığı. Yanlarda güvercinlikler, birkaç mağara... Burası bir düzlüğe bakıyordu. Geride bıraktıkları uzun dehlizler, hem yaşanabilir yerlerdi hem de düzlüğe açılan gizli birer geçitti.

Bilal nerede olduklarını anlamıştı: “Burası, Çakıllı. Rum Mahallesi’nin altı.”

Kolağası Hurşit, dişlerini sıkı sıkı Memet’i düşündü: *Ardiyedeydik, duymadık dediğinde onu dayaktan gebertmeliydim.*

Bilal, Nevşehirli olmanın rahatlığıyla işaret etti: “Şu dağın arkası Uçhisar. Vadiye doğru inersek Göre, yukarı gidersek Nar...”

Miralay, bu geniş olasılıklar dünyasına umutsuzca baktı, bilinmezliklere yalvarır gibi mırıldandı: “Nereye kaçmış olabilirler?”

Bilal, “Kim bilir?” diyerek omuzlarını kısıtı: “Mağaradan başka bir yere sığınamazlar. Bu kadar malzeme taşıdıklarına göre, mağaraya gitmiş bunlar.”

“Eh, gidip bakalım o zaman!”

Ziya Bey böyle söylüyordu ama gidip bakmanın da kaçakları bulmanın da kolay olmadığını biliyordu. Kocaman bir yeraltı dünyasının üstünde dolaştığını düşünmenin öfkesi içindeydi: Duman tüten bütün deliklerin gözlenmesini, toprakta göze çarpan isli deliklerin koklanmasını buyurdu.

Miralay ve adamları Keyiş Tepesi’nden geçip Uçhisar’a doğru yürüyedursun, dinamitle havaya uçurulan hurdalığın yakınlarındaki kalabalıktan ayrılan Şadiye ve Yüvanis, telaşa Kaymakamlık’a girdi. Kimse yoktu.

Şadiye kırılgan kırılgan baktı Yüvanis’e.

“O kadar haber yolladım, yüzüme bakmadın... Niye?”

Yüvanis şaşkın görünmeye çalıştı: “Ne haberi?”

“Muharrem’le haber yolladım ya sana; gel, beni kaçır, dedim...”

Yüvanis tırnaklarına baktı. Şadiye ağlamaklı gözlerle onu izliyordu: Yüvanis’in ölü evinde söyledikleri aklındaydı; adamı göz göre göre geri çevirip sonra da pusula yollayarak aklını karıştırmış olmalıydı.

Şadiye’ye baktı Yüvanis: “Senin için, paşanın dostu oldu, dediler...”

Demek mektupları aldığı halde gelmemiş... “Ben demedim mi lan sana, bir ordunun içine...” dedikten sonra, sözünü yarım bırakıp okkalı bir şamar salladı Şadiye, Yüvanis gülerek geri çekildi. Bakıştılar.

Yüvanis kışkırtıcıydı: “Bana hep uzak dur, dedin. Beni sana yâr etmezler, dedin... Yalan mı?”

Şadiye bütün direşkenliğiyle ve umut dolu bakışlarıyla Yüvanis’i çimdikledi.

“Tamam da pişman oldum da mı denmeyecek, lan gâvurun oğlu!”

Yuvanis gülerek omzunu kıstı, Şadiye'nin yaptığı her şey hoşuna gidiyordu: “Ya paşa ile senin hakkında söylenenler?”

Şadiye bağırdı: “Yalan! Milleti bilmez misin?”

Yuvanis sevinmişti, Şadiye'nin kolunu sıkıca tuttu. Bakışları koyulaştı birden: “Ben hazırım.”

Şadiye'deydi sıra: Kolay değildi öyle hazır olmak. Kaşlarını kaldırdı: “Geçti Bor'un pazarı. Olmaz artık.”

Yuvanis, elini salladı, kızmıştı: “Al bakalım! Hep aynı şey... Niye olmuyormuş?”

“Bana güvenmiyorsunuz!”

Yuvanis, kadına arzuyla baktı, “Şadiye” derken adeta inliyordu: “Bu dünyada senden kıymetli bir kadın yok.”

Bu sözleri, yüzü yanarak, kulakları zonklayarak dinleyen Şadiye sakindi, başörtüsünü çekiştirip sağı solu kolaçan etti: “Kolay değil...”

“Olsun...”

“Her şey çok zor artık. Seni isterim... Ama çok zor.”

Bütün bunları Yuvanis'i sınamak için söylüyordu: Adamın gerçekten gönlü varsa, bir şeyler yapardı; kararsızsa umudu kalmayacaktı.

Yuvanis atıldı: “Ya alır kaçarsam seni?”

Şadiye hayretle baktı: “N'oldu sana? Kafana kaya falan mı düştü?”

Yuvanis, “Ya alır kaçarsam?” dedi üsteleyerek.

Şadiye gözleri dolu dolu baktı Yuvanis'e: “Gelirim! Buralardan gideceksen gelirim.”

Sustular. O anda sarılmak, hemen bir yere devrilmek arzusuyla, fakat gitmeleri gerektiğini de bilerek, gözlerini birbirinden ayırmadan yürüdüler. Ayrı yönlere gidiyorlardı. Yuvanis bakakaldı. Şadiye de yürüyor, arada bir dönüp arkasına bakıyordu.

Genç kadın hâlâ bu adamın peşine takılıp gidebileceğinden emin değildi: Bazı sözler, dile gelinceye kadar basit görünür: “Gelirim!” dediğinde, Şadiye için bu söz yalnızca söz değildi artık. Bu nedenle birden gitmiş gibi oldu, yalnızlık çekti.

Arastanın yanındaki çeşmenin oraya kadar sevinç içinde yürüdü ve birden durdu, kendisiyle alay etti: “Hay aklın batsın Cinli Zehra'nın delisi! 'Seninle gelirim' dediğin adama ne zaman geleceğini bile sormadın ya kız!”

20 Haziran 1915
Pazar

Akşama doğru, 17.45
kadındır erkeğin zaman ölçüsü

“Mağarada yaşamak zor” dedi Kirkor; bunu söylerken ölümden kurtulduklarını unutmuş görünüyordu. Dumanın görüleceğini düşünüp tandırı yakamıyor, yemek pişiremiyor, dışarı çıkamıyorlardı.

Memet kaşını gözünü oynatarak takıldı Kirkor’a: “Çık, gez!”

Neşesi yerindeydi: Ölümden kurtulanların arasında ölümden kurtulmak nedir anlamıştı, içi içine sığmıyordu. İçeride –biri genç kız– yedi kadın vardı; Kirkor’a sokulup, “Boşuna ahlanıp vahlanma, karıların olduğu yerde yaşamak kolaydır” dedi: “Sen, ben, Dikran, Bediros... Dört kazma, bir bok beceremeyiz! Burada altı herif, dört karı olsa çingar çıkardı!”

Kirkor sırtıttı: “Bediros’u heriften sayma...”

Şüphesiz alay etmek için söylüyordu bunu Kirkor, çünkü Bediros’ta, başka adamlarda olmayan bir hal vardı: Diruhi’yle ve Zabel’le saatlerce sohbet ediyor, çocukları eğitiyordu. Karısı da öğretmenliğini anımsamıştı; şaka maka on çocuk vardı içeride. Kirkor ve Memet çocukların bağırış çağrışından şikâyet ederken Diruhi ve Doktor eğleniyordu: “Çocuk” diyorlardı, “koşmalı, hareket etmeli, bağırmalı... Çocuğun her yaptığı şey büyümek içindir.”

Kirkor da biliyordu bunu ama yine de bazen çılgık çılgılığa saklambaç oynayan, neşe içinde terleyen çocuklara tahammül edemiyor, bağırıyordu: “Lan, babanızın şarap çanağına tükürürüm! Susun da kafa dinleyelim biraz!”

Şüphesiz, ölümün, sefaletin ve ayrılığın pençesinden kurtulmuş insanlardan biri olarak, mağaradaki bu şenlikli, düş gibi gerçekliğe şaşmıyor değildi Kirkor; “yaşadım” diyebilmek için neşenin çok iyi bir şey olduğunu gösteren çocuklara kızmanın saçmalığını da biliyordu. Fakat insan böyleydi işte: Felaket geçer geçmez akli karışır, acıları unuttur, yaşadığı basit can sıkıntılarını büyük

bir şeymiş gibi dert ederdi. “Çocuklar varsın bağırsın, ne olacak” demezdi hiç.

Bediros büyük adamdı Kirkor’a göre, fakat kadınlara gerektiğinden fazla saygı gösteriyordu, tek yanlışı buydu. Diğer özelliklerine gıpta etmemek olanaksızdı: *Güzel güzel gülen, iyilik saçan, yardımsever bir kişi... Melek gibi ama erkek görünümünde. İnsan ama benzeri az; nereye giderse gitsin yanından eksik etmediği kitaplarını karıştıran, tıbbi gereçlerle dolaşan, hep bir şeyler okuyan...*

Mağarada öyle ya da böyle oyalanabiliyordu Bediros: Bazen satranç oynuyordu Diruhi’yle. Çocuklara da bu oyunu öğretmişti. Hamurdan bir satranç takımı yapmış, satranç tahtasını ise tabutun kapağına çizmişti.

Tabut, içindekilerle birlikte Doktor Bediros’un başlıca uğraşlarından biri oldu mağarada: Negatiflerin üstündeki yazıları tek tek okudu, mektupları ve diğer belgeleri listeledi. Bu fotoğraf negatifleri –tabutun içinden çıkan yazışmalara göre– Kayseri’de Garbis Minasyan’a ulaştırılacak, sonra da Banker Agop Merdinyan’ın evine taşınacaktı. Zabel’in kocası Garbis Minasyan, Boğazlıyanlı Arşak’ın yakın dostu...

Zabel de kendisine bazı sorular soruldukça fotoğrafların sınıflandırılmasına yardım etmeye başladı. Fotoğrafların neden hemen kaçırılmadığını da açıklamıştı Zabel: Tehcir konusu akıllarda yoktu. Kayseri’dekilerin de sürgüne gideceği haberi ansızın gelmişti. Böylece emanetin Kayseri’deki manastıra ulaştırılmasından vazgeçilmiş, fotoğraflar, mayıs ayının başında Yozgat’la Boğazlıyan arasında sıkışıp kalmıştı. Alman fotoğrafçı Armin Wegner’in daha fazla riske girmediği ve bazı fotoğrafları alıp bunları bıraktığı anlaşıyordu. Wegner, Tarsus’ta geri kalan negatifleri bekleyecekti. Arşak ve iki çerçinin başını yiyen negatifler bunlardı işte; Zabel’i haftalarca kapana kısıran da bu tabuttu. Ölülerini değil de ölülerin fotoğraflarını taşıyan bir çocuk tabutu: Dünyanın en büyük toplu mezar fotoğrafı arşivi belki de...

Mağarada yaşamının ilk günlerinde, çocukların bağırsızından ilkin hepsi korkmuştu. Fakat içeri girip taşı yuvarlayınca dışarıdan hiçbir şey duyulmadığını bir iki deneme sonucunda anladılar. Bu kadar insanın dışkı ve idrar kokusu dikkat çekeceğinden, büyük mağaranın bir bölümünü bu işe ayırdılar. Ayrıca bu konuda yalnız değildiler: Yanlarında getirdikleri buzağıyı ve ineği

sadece gece yarısı dışarı çıkarıyorlardı ama hayvanların dışkılamasını durdurabilecek güçleri yoktu. Kokuyu önlemek için, zemini ve duvarları keserle yonttular, kolayca oyulan kayaları ve toprağı tıraşlayarak çıkan toprağı pisliklerin üstünü örtmede kullandılar. Fakat bu da yetmedi: Bir önlüğü çuval haline getirip geceleri dereboyundan içeri kum taşıdılar. Yine de Doktor, bir hastalık oluşmasın diye, geceleri dere boyunca yürüyor, hela olarak kullanılabilecek yerler olup olmadığına bakıyordu.

Korkuları azaldıkça geceleri dışarı çıkmaya başladılar. Fakat gündüzleri, ne olursa olsun, sessiz ve dikkatliyidiler: Miralay Ziya Bey'in adamları bu çevreyi arıyor olabilir. Günlerdir tandır yakmıyorlardı, çünkü topraktaki deliklerden duman çıkıp çıkmadığını gözleyebilirlerdi. Neyse ki yufkaları çoktu. Islatıp ısıtıp yiyebilecekleri koca bir yığındı bu. Arabaya yükleyip çıkarmışlardı hem de. "Ekmek olsun da gerisi taş olsun"du.

Mağarada Diruhi'nin küçük Alis'i ve üç kimsesizi vardı. Bu dört çocuğa Zabel'in Venüs'ünü ve Arşak'ı da ekleyince altı ediyordu. Kırkor'un küçük kızı Siranuş'la yedi, Çerçi Boğos'un Hayganuş'u ve Artin'yle dokuz, Dikran'ın küçük kardeşi Maryam'la on. Yaşları beşle on bir arasında değişen bu çocukların ne oyunları bitiyordu ne de dışarı çıkma hevesleri: "Ne zaman gideceğiz?" diyor, mızıldanıyorlardı.

Nevşehir'de neler yaşandığından haberleri yoktu. Kaçtıkları gecedan bu yana kaç gün geçtiğini, Doktor her gün çetele tutarak, saatini kurarak izlemese, bilemezlerdi.

"Bugün altıncı gece olacak," dedi Bediros, "hepi topu beş gün oldu daha."

Çok sayıda insanla bir arada oldukları için sağlık sorunları yaşanmasından çekiniyordu Doktor. Bu amaçla çocukları yıkamanın bir yolu olup olmadığını araştırıyor, sakalını çekiştirerek düşünüyordu.

"Ne de zormuş kaçak yaşamak!"

İnsan bir yere kapanır kalırsa hep geleceği düşünür, yükseklerle çıktıkça da geçmişi. Yükseklerden bakılan şehir gelecek ümidi vermez; hep geçmişi, bir zamanlar orada yaşananları anımsatır. Oysa mağaralara kapananların dışarı çıkma, göğe bakma umudu vardır; duvarlar hep geleceği söyler.

Mağaraya gireli beş gün olsa da mağara halkı beş aydır burada

yaşamış gibi daralıyordu: Sanki buradan önceki yaşamları hiç olmamıştı; beş ay nedir, hiç bilmiyorlardı...

Çocukların oyunları ve hayalleri büyüdükçe mağara küçüldü. Sıkılınca başka eğlenceler aradılar ama bulamadılar: Memet ve Kırkor define hikâyeleri anlattılar, Boğos'u anlattılar, yaşlılardan söz ettiler; sonra eski günleri anımsadılar, bebelerin doğumu, kıratın şahlanması, boz ineğin doğuruşu derken, bütün yaşamları üç güne sığdı.

Üç kez anlattılar Siranuş'un Tombik ineğini nasıl arabaya bağladıklarını, buzağının onun arkasından gelişini. Mayreni'nin oklavayı, siniyi, eleği ve sarmısak döveceğini unutmayışını. Baklava dolu tepsiyi, yufkaları, yumurta sepetlerini, koca yoğurt külahını. İnek için saman doldurdıkları üç koca kendir çulunu nasıl kaldırıp arabaya devirdiklerini. Göçe hazırlandıklarını bilerek neşelendiklerini. "Keser lazım olur" dediklerini. Pekmez küpünü. Un çuvalını. Nohutu, bulguru, fasulyeyi. Güveç kaplarını. Tavaları, tereyağını. Memet'in izin kâğıdıyla, "Avanos'a gidiyorum" diyerek askerlerin önünden geçişini. Çavuş'un belgeyi görür görmez nasıl şaşırdığını. Arabanın yükünü mağaranın önünde indirdiklerini, taşı taşı bitmeyen bütün o eşyayı... Avanos'ta, köprü başında kervanağasına arabayı bırakıp gelirken, Memet'in ırmak boyunca yürüyüşünü. Görünmemek için sazlıkta saklanışını. Her anlatışında sanki yeniden ıslanıyordu Memet; üzerinden sular sızıyordu, mağaraya gelinceye kadar kuruyamayışına her seferinde şaşıyordu: "Yaz ortasında dondum anam, ıslak tumanla gezmek de neymiş! Git git!" diyordu. Kadınlar, bunu her söyleyişinde ona acıyarak gülüyordu.

Yine de işte bütün bunları anlatmak, ancak yarım saat tutuyordu.

Zabel'in yolculuğu, Sincan'da trenden inişi, işini gücünü bırakan İstasyon Şefi'yle –Neydi adı? Şeydi: Harutyun Türkmenyan– Kırşehir'e gidişi: *Oradan da sağ olsun Arşak Boyacıyan, efendime söyleyeyim, beni Kayseri'ye, akrabaların yanına aşıracaktı ki, meğer o gün idamlar varmış... Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in evine Arşak'ın karısı gibi girdim...* Kayseri'de, kapalıçarşıdaki dükkân, kocasından gelen akrabalar, Üsküdar'da öğretmenlik, çocuklar ve yaşadığı her şey, iki saatten fazla etmedi Zabel'in.

Mayreni ise oğlu Agop'u –ağıtları da içinde– yarım saatten fazla anlatamadı.

İnsan kapalı bir yerdeyken, geçmişİ bozulmadan duruyor sanır, gözüyle görmedikçe, yanıp yıkıldığı söylenen yerleri bile yanıp yıkılmamış olarak hayal eder: Nevşehir Ermenileri, hâlâ evlerinde duruyordu mağaradakilere göre. Hiçbiri üç günde baykuşların tündüğü, ören yerine dönmüş bir kilise düşünemiyordu: Orada hâlâ sarı ışıklarıyla mumlar dalgalanıyor, ilahiler yankılanıyordu sanki. Kirkor, çekiciyle örsü çınlatıyor, Arşak Efendi nalbur dükkânında Nalbant Gaspar Efendi'yle çiviler hakkında konuşuyor, Tekdiş Artin ve Kervancı Ali, Çoban Muharrem'i sıkıştırıyordu. Etyemez Garbis, insanlığı çok vahşi ve acımasız buluyor, hayvanların ve insanların eşit olduğunu anlatıyordu, "Ot herkese yeter," diyordu, "et yemeyin". Boğos'un şenlikli çerçi arabasını gören çocuklar neşeleniyor, öğretmen Diruhi Hanım ve Doktor Bediros sokaktan geçerken herkes saygıyla ayağa kalkıyordu... Oysa bütün bunlar çoktan tarih olmuştu. Şimdi şehirde kapalı dükkânlar, suçluluk dolu yüzlerle doluşan ihtiyarlar, askerler ve kara kaşlı mavi gözlü göçmenler vardı.

Dikran, gençliğinden midir nedir, bu deliğe tıkalıp kalmanın sıkıntısıyla baş edemiyordu. Geceleri dışarı çıkıp oturuyor, karanlıkta gökyüzünü izliyor, düşüncelere dalıyordu. Bu hali Kirkor'un da dikkatini çektiği için delikanlıyı sık sık uyarıyor, dışarı çıkmasının getireceği sorunlar hakkında kehanetlerde bulunuyordu. Delikanlı ne söylenirse söylensin, her şeyi göze alıp bir gece gitmeyi, dükkânındaki malzemeleri mağaraya getirmeyi ve tabutta öylece duran cam negatifleri kâğıda basmayı düşünmeye başladı. İlkin Gülğaran'a söyledi düşüncesini. Gülğaran ters ters bakınca başını eğdi: "Biliyorum, baban yok, der..."

Genç kız iç geçirdi, sağını solunu kollayarak Dikran'a sokuldu, soluğunu delikanlının kulağına bırakarak fısıldadı: "Bilmem..."

Dikran sevgilisinin gözlerinin içine baktı: "Dükkâna gitmeliyim... Malzeme getirmem gerek."

Gülğaran oynaşacak yerde fotoğraf düşünen delikanlının sırtına yumruğunu indirdi: "Ne diyorsun lan sen?"

Dikran yalvardı: "Babana bir söylesen..."

"Bana ne! Sen söyle!"

Yine de Gülğaran, Dikran'ın niyetini söyledi babasına. Akşam yemeğinden önceydi.

Kirkor, "Ben ne konuşuyorum, bu ne diyor?" diyerek elini salladı, "Vaaay, vay!" dedi ve alaycı alaycı seslendi: "Duydun mu Memet?"

Benim sivri akıllı damat malzeme getirmeyi unutmuş da bir koşu dükkânına gidip gelecekmiş!”

Memet alaya aldı: “Gitmişken Kolağası’nı da getirsin, on kadar askerle...”

Bediros’tan öğrendiği vakitlere göre ikinci namazını kılan Hatice, elinde tesbih geldi, oturdu, dizlerini ovuşturdu: “Şimdi tandırı yakabilsek güzel olurdu.”

Memet gereksiz yere kızdı karısına: “Yak da ebemizi bellesinler!”

“Yakalım mı dedim? Üşüdüm, dedim, kör olmayasica!”

Toprağın altında hep aynı ısıda duran bu yerde insan üşüyordu doğal olarak. Mayreni’nin dizini dürttü Kırkor, üşümekti, tandırdı derken, yorganlar aklına gelmişti: “O gece bana nasıl da yüklediniz iki yorganı, hayırsızlar!”

Mayreni, hep üzgün duran yüzüyle kocasını süzdü: “Var mı sünnet olmak? Daha fazla yükleyemiştik keşke!”

Gülgeran lafa karıştı: “Bana şimdi geç deseniz geçemem o tü-nellerden.”

“Bunun bir de dönüşü var!” diyerek göz kırptı kızına Kırkor.

Gülgeran dişlerini göstere göstere güldü.

Memet, kaç kez anlattığını unuttuğu kaçış öyküsünün başarisından mutluydu, kasılarak yine o ânı anlatmaya başladı: “Avanos’a mal götürüyorum, dedim. Arabaya inek de buzağı da bağlı...”

Bu hikâyeyi bir kez daha dinleyecek değildi Kırkor. Memet’in dizine bir şaplak indirdi: “Binbaşı ne iyi adammış be!”

Memet, haklı çıkmanın gururuyla şişindi: “Her gün sövüyor-dun adama...”

“Yalancı namussuz!”

“Dur! Ebesini...”

Hatice’nin sözü Memet’in küfrünün üstünü örttü.

“Burayı bulmak zor değil ki... İneği yaymaya çıkardığımız bir gün askerle burun buruna gelirsek, o zaman...”

Memet bu kez de karısına parladı: “Gece çıkıyoruz ya!”

“Gece asker olmaz sanki! O zaman bir basarlar burayı ki, deme gitsin!”

Memet gözlerini belletti: “Bok basarlar! Burayı bulmak...” Durdu ve elini salladı. Yaptığı hareket mağarayı bulmanın zor olduğunu gösteriyordu. Aklına bu mağarayı definecilik yaparken buldukları,

yerini kimsenin bilmediği geldi. Daldı, gülümsedi. “Define arardık buralarda!” Fakat kimsenin zırhlı yelek ve kılıç hikâyesini bir kez daha dinlemeye hevesi yoktu. Bunu anlayan Memet bozuntuya vermedi, küçüklere döndü, “Fakaaat!” dedi, gözlerini irileştirdi. Onun bu davranışını gören kızlar, sevinç çılgınlıkları atıp heyecanla kasıldılar, Memet yine onları kovalayacaktı.

Hatice, “Yavaş!” dese de Memet laf dinlemedi, abartılı hareketlerle iki kızı kollarına alıp havada döndürdü: “Niye define aramışız ki onca zaman? Bunlardan güzel define mi olur!”

Oğlanlar, “Bizi de kovalasın!” der gibi gülüşerek kaçıştı.

Kirkor, Memet’ten kaçan Siranuş’u oyun gereği saklarken, birden Çoban Muharrem’i görünce donup kaldı, inanamadı: Şaka mıydı bu? Çobanın arkasından birileri daha o karanlık kapıdan geçerek mağaraya girerse şaşmayacaktı. Beti benzi atmış bir halde fırladı: “Muharrem! Ne işin var burda?”

Muharrem, kolunu kaldırıp sakındı, endişeyle baktı.

Böyle durumlarda sincap kadar tez canlı davranan Memet, hemen Muharrem’in yanına gitti, sevecenlikle Çoban’ın kolunu tuttu: “Gel Muharrem! Hoş geldin civanım! Açsındır sen şimdi, gel.”

Mağaradaki herkes şaşkınlık içindeydi. Çocuklar bile.

Muharrem, Memet’ten kurtardı kendini: “Aç değilim.”

“Muharrem burayı nerden bilecek?” dedi Memet, Kirkor’a göz kırptı. “Kuzusu kaçtı, bir deliğe girdi, derken bizi buldu işte.”

Çoban ıhlıyarak oturdu: “Hiç de öyle olmadı. Geldiğiniz gece gördüm sizi.”

Bir an yakalanacaklarını düşündüler. Kapıyı açık unuttuklarını sanarak tığraza baktılar. Muharrem neye baktıklarını anlamıştı: “Baktığınız yer kapalı” dedi sırtarak, “buraya ayazmanın ordan da giriliyor. Önce sürünüyorsun, sonra da bacadan...”

Elleriyle tırmanma işareti yapan Muharrem’e bakarken herkesin yüzü soldu. Güvende olmadıklarını düşünüyorlardı.

Çocuklarla şakalaşıldığını gören ve yüzü al al olan Muharrem, en çok onların dilinden anladığından, Siranuş’a aniden, “Böh!” dedi ve onun irkilişi herkesi güldürdü. Çocuklar, iri iri gözleriyle esmer, sevimli bir hayvana benzeyen Çoban’a bayılmışlardı. Onunla oynamayı sevinç içinde bekliyorlardı.

Oysa Muharrem başka bir şey düşünüyordu, sözünü tamamladı: “Sizin geldiğinizi taa ne zamandır bilirim...”

Kirkor, Memet'e bakarak, "Muharrem!" derken üzerine bir gülme geldi, Çoban orada değildi sanki: "Muharrem gidip o Hurşit denen itin avcuna yazmıştır nerde olduğumuzu çoktan!"

Yanındaki oğlanı gıdıklayıp güldürürken Kirkor'a diklendi Muharrem: "O beni dövdü, niye yazayım yav!"

"Tabii canım! Dövmeseydi bizi ele verirdin, bilmem mi?"

Gergin gülüşmeler oldu. Çocuklar, durumu anlamadıkları için daha çok gülüyordu. Muharrem, ciddi ciddi konuştu: "Askerlerin çoğu gitti. Amma Miralay hâlâ burada..."

O an gerçeği anımsadılar.

"Kolağası da burada... Harıl harıl sizi arıyorlar!"

Zabel'in yüzündeki kan çekildi, elleri titredi, boğazı kurudu.

Ermenilere ne olduğunu merak eden Kirkor, sorgulamaya Papaz Haçadur Efendi'den başladı: "Papaz Efendi de çoktan gitmiştir."

Muharrem, üzüntüyle başını salladı, ağlamaklıydı: "Hee, sizlere ömür."

"Gitmek" sözünü, "ölmek" biçiminde yorumlayan Çoban'ın yanıtıyla irkildi Kirkor: "Ne!"

Muharrem, ona merakla bakan çocukları yerinden sıçratan bir çoban çığlığı attı: "Nahooohoy!" Kendisine acı çektiren bu oyunu eğlenceye dönüştürmüştü. Çocukları kaçırdıktan sonra, yalnızca yetişkinlerin duyabileceği bir sesle fısıldadı: "Bü... bütün ihtiyar adamlar öldü. Ka... kadınlar da... Herkesi soydular önce, çıplak ettiler, anadan üryan... Bir şeyler aradılar. Erkekleri şeyde... Avanos yolunda..." Eliyle bir şeyi keser gibi yaptı.

Kirkor, bir gün böyle bir haber işiteceğini bilse de afalladı, yüzünü avuçladı. Mayreni salınarak göğsünü dövüyordu: "Komşulaaar!" derken sesi inleyerek çıktı. Sırpuhi hemen birkaç akrabayı sordu; Mayreni'yle, gözyaşlarını saklaya saklaya ağladılar.

Muharrem her şeyi olduğu biçimiyle, biraz da acımasızlıktan hoşlanarak anlatıyordu: "Üç kervan kuruldu. İlkini kırdılar, ellerinde satırlar, kılıçlar... Diğerlerini görmedim."

Çocukların yaklaştığını görünce yüzünü eğlenceli bir şey anlatanlara benzetti. Kirkor'a baktı: "Senin hurdalığı havaya uçurdular, deliği açtılar, geçidi buldular... Hızarcı'da, Ortahisar'da, İshak Kalesi'nde arıyorlar sizi."

Miralay Ziya Bey kapıdan girecek sandılar bir an.

“Kadın, çoluk çocuk... Hepsi ölmüştür tabii” diyerek, olayı biraz daha kurcaladı Memet.

“Yok... Kalanlar İncesu’ya gitmişler, öyle diyorlar... Haçık, Avanos’a varmadan vurdu ya, çocukları alamadı.”

Memet, omzunu sıvazladığı Çoban’ın gözünün içine bakıp sakın sakın konuştu, onu ikna etmeye çalışıyordu: “Muharrem... Bir daha buraya gelmen doğru olmaz. İzini sürerler... Hurşit’i başımıza bela etme.”

Muharrem omuz silkti.

“Ben çobanım. Sürüm yukarıda, başında da köpeğim var... De ki, çalılardan arkasında hacet gideriyorum... Kimse benden şüphe etmez. Soracaklarını sordular zaten, bulamadılar.”

“Muharrem, etme eyleme! Buraya gelme...”

Çoban ayağa kalktı, Memet’e yanıt verecek yerde Dikran’a bakıp neşeyle gülümsedi: “Resmimi vermedin, nerede?”

Dikran eliyle işaret etti: “Gel de çantaya bir bakalım!” Uzanıp koca çantasını açtı.

Mayreni, Gülgeran ve Hatice göz göze geldi. Araksi oğluna seslendi. Bu seste bir sır vereceklerin duygusu saklıydı, tınısı yumuşak ve ezgiliydi: “Dikran!”

“Buyur anacığım?”

Araksi parmağıyla yanına gelmesini işaret etti, kaşları kalkıktı, gülümsüyordu. Dikran yekindi, anasının yanına yürüdü. Muharrem hep hayranı olduğu Araksi’yi izliyordu uzaktan. Kadın bu bakışı gördü, gözlerini kaçırarak fısıldadı: “Oğlum, yüz verme şu çobana, akılsızın biri o. Seni sever, tamam... Ama bak, işin içinde ölüm var. Tembihle, ne yap et, buraya gelmesin.”

“Tamam” dese de Muharrem’le kaygısız dostluğu endişe vericiydi. Fotoğraf çantasını karıştırırken bir ara boğuştuklarını gören Kırkor, “Olaak şey değil” dedi, Araksi’ye baktı: “Sen ne söylüyorsun, bu ne yapıyor!”

Araksi, olanı biteni sitemli gözlerle izledi: “Elimden ne gelir? Düpedüz çocuk bunlar.”

Birbirlerini kovalayarak uzaklaşan Dikran ve Çoban’ın gülüşme ve boğuşma sesleri işitiliyordu uzaktan. Çocuklar da onlara katılmıştı. Kırkor, Memet’i dürtükledi: “Bu akılsızlar yakacak başımızı. Bir yolunu bulup gidelim burdan.”

22 Haziran 1915
Salı

*İkindi, 15.40
zaman, o bilinmese de devinir*

Kızılırmak, uzaklarda, bozkırın ötelerinde kıvrılıyor. Erciyes Dağı ise sıcaktan bunalmış insanları andırıyor: Beyaz şapkasını başından çıkarıp dala asmış da sırtını güneşe vermiş, eli dizinde, öfkeli biraz. Söve saya uzakları gözlüyor, duruşuna bakılırsa, Nevşehir'i görmüyor bile.

Çoban Muharrem'in mağarayı bildiğini anlayınca sığınacak başka bir yer aramak üzere yola çıkan Memet ve Kırkor, Kızılırmak boyundan Arabusun'a doğru yürürken kuş seslerinin içinden geçtikleri halde cıvıltıları işitmediler. Bir işitseler, seslerden kulaklarının uyuştüğünü, her "cik"lemenin dallar ve ağaçlar boyu yankılandığını anlayacaklardı. Daldaki çıtırtıyı bile dinleyen, kuşkuyla sağı solu gözleyen iki arkadaş, kuş seslerine sağır, yürüyorlardı. Buralarda korkusuz gezdikleri zamanlar hayal olmuştu. Bir tarla-faresini yuvasından çıkıp sağı solu gözlerken gördüler. İki elini ağzına götüren hayvan, görünmez bir şeyi kemirdi. Memet ve Kırkor ayak uçlarında yürüdüler, yavaşça eğildiler: Ne güzel gözleri vardı farenin, pençeleri de minicikti, insanın dokunup sevesi geliyordu.

"Gelengi" dedi Memet.

Bu sözü işitir işitmez, kendisinden söz edildiğini anlamış gibi deliğine saklandı tarlafaresi.

Memet'e bir çarpıntı geldi, giysilerinden sıkılmıştı, üstünü düzeltti. Kırkor, "Amma da giyindin" diyerek azarladı onu. Tam şamataya gireceklerdi ki, çat eden bir dal sesiyle irkildiler: Çatırtının arkası gelmedi.

"Hadi gidelim!"

Gün devrilmeden Bektaşlar Köyü'ne varmalıydılar. Muharrem'in elini kolunu sallayarak mağaraya gelişi onları çok korkutmuştu. Bu sağı solu belirsiz çobanın –kötülüğüne değil, öylesine– gidip olanı biteni birilerine anlatması işten değildi. Bir an önce oradan çıkmalıydılar.

Kirkor kaygıyla sordu: “Muharrem konuşur mu Memet?”

Memet öfkelen-di, soruya karşılık vermek yerine adeta hırladı: “Araksi’ye sulandı ya lan gözümün önünde!”

Kirkor, Memet’in üstüne gitti: “Bekâr adam!”

Çoban ansızın çıkıp gelmese, darala darala da olsa mağarada uzun süre bekleyebilirlerdi ama şimdi durum değişmişti. Derhal mağaradan çıkmak, Bektaşlar’a gitmek ve oradan da Kayseri’ye ulaşmanın bir yolunu aramak gerekiyordu. Bektaşlar, Memet’in asker arkadaşı Haydar’ın köyüdü.

“Kızılbaşlar iyi adamlardır.”

Kirkor böyle söylese de zamanında atıp tutmuştu onlar hakkında.

Şimdi, Kızılbaş köyünden Haydar’ın anlamı değişivermişti, iyi adamdı Haydar; adına çekmemişti, babayiğit biri değildi, Memet öyle söylüyordu, “Cılızdır amma kafası sağlamdır, akıllıdır!” diyordu.

Kapadokya’nın devasa kayalıklarının arasında hangi pusunun kurulacağı belli olmaz: Demirci’yle Berber geçitten çıkar çıkmaz, iğde ağaçlarını kendilerine siper etmiş iki askerle bir çavuş dikili-verdi önlerine: “Dur!”

Çavuş’un adı Mahmut’tu; öfkeli, kalın enseli, kırmızı suratlı bir adamdı. Arabusun’daki jandarma birliğine bağlıydı, “Nevşehir’den yollanan telgraf emriyle” devriye gezmeye çıkmıştı. “Kuş uçurtmanın” demişti Mülazım, “Babanızı bile görseniz tutun... Nevşehir’e gidin, raporunuzu verin, yarın dönersiniz.”

Kirkor, yaşının sonuna geldiğini ömründe ilk kez düşündü. Burnunun direği sızladı, küçük kızı Siranuş’u koklamak istedi o an. Mayreni’nin üzgün bakışı belirdi zihninde. Muharrem’e sövdü. Sonra, “Neyse ki Bediros orada kaldı” diyerek kendini avuttu. Bunlar aklından geçerken dudağını sündürdüğünün farkında bile değildi.

Memet az önceki çatırtının anlamını o anda çözmüştü, “Vay kardaşlar!” dedi. Tam hal hatır soracaktı ki, Mahmut Çavuş’un şamariyle kalakaldı. Yüzü acıdı, gözü kızardı, şaşkın şaşkın baktı. Uğunarak acıyan yerini ovuşturan, yüzünden saflık ve iyilik okunan Memet, alık alık bakıyordu.

Mahmut Çavuş tehdit ederek parmağını salladı: “Puşt! Çocuk mu kandırıyorsun? Güya selam verip elimdekini kapacak... Dur, dedik ya, daha ne üstüme üstüme geliyorsun?”

Memet burnunu kaşıdı, parmak ucunda gördüğü kanı koluna sildi.

Çavuş, Memet'in kuşağındaki tabancayı çekip aldı, Kirkor'un verdiği tabancayı.

"Vay anam vay! Silaha bak!"

Silahı beline soktukten sonra yeri gösterdi: "Oturun!"

Oturdular.

Kirkor talihsizliğin böylesine isyan etti. İçi acıyla doldu, Memet'e döndü: "Memet! Aslanım, bu çavuşun imanı yok, hakkını helal eyle..."

Memet burnundan akan kanı durdurmaya çalışıyordu ve ölmeye hiç niyeti yoktu. Kirkor'u yatıştırmak istedi: "Dur Hüseyin Ağa! Çavuş Efendi bizi Ermeni sandı herhalde..."

Kirkor'a, önceden anlaştıkları biçimde "Hüseyin Ağa" diyen Memet, o an bir koyuna benzedi. Kirkor ise çoktan kurbanlık koyun olmuştu da ölmüştü.

Çavuş bu sözlere aldırış etmedi, soyguna başladı. Herkes bilirdi: Haydutlukta öldürülecek kişiyi soymak âdetlendi. Kirkor'un kamasını işaret etti: "O belindekini de ver."

Kirkor, kamasını çıkardı, keskin tarafını kendine çevirip uzattı.

"Vay vay!" dedi Çavuş kamayı görünce, "Ermeni işi, haçlı bir hançer... Kim demiş lan sizin Ermeni olmadığınızı, puştlar!"

Memet burnunu tuta tuta konuştu, sesi boğuk çıkıyordu, gözlerinde kesin bir ifade vardı.

"Değiliz! Herkesin üstünde Ermeni işi tabaka, çakı, kemer bulunur."

Askerce bağırdı Çavuş, "Ayağa kalkın!"

Kirkor ve Memet kalkıp kışlarındaki tozları çırttı. Birazdan öleceğine inanan insanların böyle bir şeyi düşünebilmesi tuhaftı. Ama böyle yaparak şaşırtmaca vereceğe de benziyorlardı. Geri çekilen askerler, sıkı sıkı tuttukları tüfeklerini iki arkadaşına doğrulttular.

"Çıkarın üstünüzde ne varsa!"

Memet elini koynuna sokup, "İzin kâğıdım var!" deyince, Çavuş, korkuyla bağırdı: "Dur!" Silah çıkaracak sandı Memet'i. Tabancasını sallayarak işaret etti: "Yavaş yavaş çıkar o kâğıt neyse..."

Doktor'un Binbaşı'dan aldığı bir tomar izin kâğıdından birine yazılmıştı Memet'in adı. "Berber olduğunu yazmak aptallık olur"

demişti Bediros, o yüzden Memet'in "Nalbant" olduğu belirtiliyordu.

Çavuş neden sonra Kirkor'a döndü: "Senin kâğıdın?"

Kâğıdı çıkardı Kirkor. Orada adı "Demirci Hüseyin"di.

Memet'in çenesi açılmıştı.

"Sen Nalbant Memet'i hiç duymadın mı?" diyerek Çavuş'un burunun dibine sokuldu. "Nevşehir'de Miralay Ziya Bey'in sağ kolu Memet'im ben. Başına iş açma. Daha on gün önce Avanos'a mal götürdüm, Kaymakam Said Bey'in emriyle. Yazılı emri jandarma çavuşu almasaydı orada yazılıydı ne yaptığım... Nevşehir'de demirci gâvuru kesmediler mi, kestiler. E şimdi nasıl takılacak arabalara kasnaklar, koşumlar nasıl yapılacak? Dedim ki paşama, Avanos'ta Demirci Hüseyin var, alıp geleyim. Ha koçuma benim, dedi Miralay... Bir koşu gittim."

Mahmut Çavuş aptal değildi, iki kâğıttaki el yazısının da aynı olması dikkatini çekmişti: Farklı yerlerde yaşayan bu iki adamın izin kâğıdı nasıl olmuştu da aynı el yazıyla yazılmıştı? Bit yeniğini çözmüştü. Arkasını önünü çevirerek kâğıtları inceledi, ikisi de yepyeniydi. "Memet değil belki amma Hüseyin adıyla dikilip duran şu herif kesin Ermeni..." Cellada benzedi birden. Davranışındaki yırtıcı acelesizlik, fareyle oynayan kedinin, avını öldürmeden önceki oyalanışına benziyordu.

Hançeri iki parmağının arasında salladı.

"Bu hançer... Haçlı. Bunu ancak itikadı olan taşır."

Kirkor bir şey söyleyecekken Memet atıldı: "Sen Enver Paşamının göğsündeki haç nişanına bir şey diyor musun a koca kafalı çavuş?"

"Ne diyorsun lan sen?"

Memet üstten konuşmanın hep iyi sonuç verdiğini bilirdi, bağırdı:

"Kanına susamışsın!"

Mahmut Çavuş askerlere baktı, güya alay edecekti ama askerler Memet'e hak vermiş görünüyordu. Bunun üzerine yelkenleri indirdi, gözünü kısarak uzak bir yere baktı: "Bre soysuz herifler, o zaman ne bok yemeye buradan gidiyorsunuz? Avanos'tan Nevşehir'e giden adam buradan mı gider? Beni enayi mi sandınız?"

Çavuş'un sözlerini gülerek dinleyen Memet boşa konuşuyorsun anlamında elini salladı: "Tek akıllı sensin, değil mi? Miralay'ın

kaç usta istediğini bilmeden konuşuyorsun. Bektaşlar'dan Haydar Usta'yı da alıp öyle gideceğiz. Anladın mı şimdi?"

Askerler kararsız görünüyordu, "Bırakalım geçsinler" havası vardı üstlerinde. Fakat Çavuş inat ediyordu. Belgeleri tek eliyle havaya kaldırıp salladı: "Bu kâğıtlar aynı yerde yazılmış..." Kirkor'u gösterdi: "Avanos'taki bu adam, Nevşehir'deki paşadan bu kâğıdı nasıl aldı? Söyle de bilelim?"

Memet duraksamadı bile.

"Paşa yazdı ikisini de! Bakarsan anlarsın... İzin kâğıdı Paşa'dan!"

Çavuş'un ikna olacağı yoktu, aradığı şeyi bulduğunu sanıp da eli boş kaldıkça öfkeleniyordu.

"Koca Miralay seni niye yayan yapıldak yolladı? Atlı bir askeri de mi yoktu?"

Memet gemi azıya aldı.

"Kafamın tasını attırma! Kasnak kaçmıyor tamam da gâvur çetesi kaçıyor. Bir adama en son verilecek şey at şu dünyada... Sen niye atsız devriye geziyorsun, de bakalım?"

Askerlerden biri güldü. Mahmut iyice inatlaşmıştı.

"Çözün kuşaklarınızı! Bakalım sünnetli misiniz deyyuslar!"

Çavuş'u mat edeceğini anlamıştı Memet, gülerek diğer askerlere baktı, "Mahmut Çavuş'a ikimiz de sünnetli çıkarsak söveceğim, tamam mı?" dedi.

Çavuş askerleriyle hemen içli dışlı olan Memet'e kızdı: "Uzatma, aç!"

Memet kuşağını çözerken sövmeye başladı, askerler iyice gülüyordu artık.

"İkimiz de sünnetli çıkarsak" dedi gülerek, parmağını uzatıp orasını gösterdi, "Bu kazmalar sana girsin! Amma sünnetsiz isek üçünüz birden tüfeklerinizi de dahil..." Durdu, parmağıyla poposunu işaret etti: "Aha buradan sokun, tamam mı?"

Mahmut Çavuş, Memet'in şımarıklığını dikkat dağıtmak istemesine yoruyordu, Kirkor'a bakmasını önlemek ister gibi bir hali vardı sanki. Biraz da bu yüzden işini rastlantıya bırakmadı, her ayrıntıya dikkatle baktı. Neden sonra anlayacağını anlamış olarak doğruldu, Kirkor'u süzdü: "Sen yeni sünnet olmuşsun Ermeni oğlu."

Kirkor bozuldu, Memet'in gözüne baktı. Sonra yere bakıp, "Bende mayasıl var çavuş" dedi. Memet'in yüreği hopladı o anda, alnını ter bastı.

Mahmut Çavuş, kaşlarını çatarak ne yapacağını düşündü. Memet denen adam yeni sünnet olmuşa benzemiyordu ama diğeri ke-sin Ermeniydi. “Aman” dedi kendi kendine, “Boş ver... Bir sürü yeni sünnetli adam dolanıyor ortalıkta. Belli ki bu Ermeniye önemli bir iş için istediler.”

Kâğıtlara bir daha baktı: Mühür Kaymakamlık’a aitti. Yazı da tamamdı. İki ayrı yerdeki adama neden aynı kâğıdın verildiğini ise Nevşehir’e gidince anlayabilirdi ancak. Neyse, *dur bakalım, acele etme emmoğlu...* Kendine “emmoğlu” diyordu: *Bu herifi vurmak kolay amma şehre gidersin, Paşa sorar, demirciyi niye vurdun, karşılık veremezsin. Akıllı ol, bu herif Ermeniyse zaten bahşişini fazlasıyla alır-sın...*

İkna olmuş gibi davrandı, “Tamam! Alın kâğıtlarınızı” dedi.

Memet gülerек kuşağını bağladı: “Şiştin mi?”

Çavuş yanıt vermedi, ters ters bakmakla yetindi. Memet elini uzattı, tabancasını bekliyordu ama diğeri oralı olmadı, parmağıyla Nevşehir yönünü işaret etti: “Madem Nevşehir’dir yolunuz, biz de oraya gidiyoruz. Tabancanı orada alırsın.”

Kirkor ve Memet kalakaldılar bir an. Memet yine de çabuk to-parlandı: “Olur... Bektaşlar’a birlikte gidelim, Haydar’ın evinde ka-lırız. Kızılbaşlar bize bir de kuzu keser. Sonra hep birlikte doğru Nevşehir!”

Mahmut Çavuş yutkundü, Nevşehir çok uzaktaydı. Durmadan yürüseler geceyarısına anca varırlardı. Bu konaklama önerisi hoşu-na gitti. Gene de öylesine ağız yaptı, istemez göründü.

“Yav, şimdi bu da nereden çıktı?”

Memet, Mahmut Çavuş’un Bektaşlar’a yürümeyi göze alamadı-ğını düşünerek elini uzattı yine.

Çavuş kızdı: “Ne var?”

Memet avcunu açmış, bekliyordu. Çavuş tabancasını geri iste-yen Memet’e yan yan baktı.

“Olmaz. Nevşehir’e varınca alırsın dedim ya.”

“Deli misin yahu? Niye böyle yapıyorsun?”

“Uzatma. Vermem.”

Memet, küçümseyen bir bakışla süzdü adamı, kaderine sövdü.

“Hadi bakalım, yürüyün Bektaşlar’a” derken arsız arsız gülüyor-du Mahmut Çavuş.

Babasıyla Memet Bektaşlar'a gittikten sonra utanacağı sıkılacağı kalmayan Gülgaran, annesine diklenmek ve gerekirse onunla kavga etmek pahasına da olsa, Dikran'la mağaranın içlerine doğru çekilmeye başladı. Cinselliğin ilk kez tadılanına özgü o baş dönürücü hazzı yaşamasa bu işi abartmazdı. Utangaç ve saygılı bir kızdı. Fakat ölüm korkusu, sevgilinin yasak varlığı ve arzu bir araya gelmiş, kızın tüm varlığında birleşmişti: Durmadan sevişmek istiyordu; başka bir zaman olsa bu yaptığını çok ayıplardı, adı gibi biliyordu.

Mayreni, durumu anlar anlamaz Gülgaran'ı bir kuytuya çekip saçını bileğine doladı, çeke sündüre, ağzı burnu, neresi denk gelirse vurmaya başladı. Hatice gelip de kızı kurtarmasa, Gülgaran'ın yüzü darmadağın olacaktı. Araksi de oğlunu mağaradaki odalardan birine sokup dallı budaklı bir odunla dövdü, yüzüne de iki şamar indirdi. Fakat delikanlının burnundan kan geldiğini görünce içi sızladı, oğluna sarılıp ağlamaya başladı.

Oysa Dikran ve Gülgaran ne olursa olsun sevişmekten vazgeçmeyecekti. Öyle anlaşılıyordu ki, bedenlerindeki arzular yönetiyordu onları; o çağı yaşayıp geride bırakmış annelerle teyzeler durumun farkındaydılar. Baş başa verip düşündüler: Dikran ve Gülgaran'a, hiçbir şey fark etmemiş gibi davranacaklardı bundan sonra... Nasıl olsa bir gün onlar da kendilerine benzeyecek, cinsiyetsiz görünen bir yaşamın Hristiyanca sofuluğuna yerleşeceklerdi. Kadınlar ürpererek anlamıştı ki, bu iki genç, mağaradakiler arasında insan soyunu sürdürecekt en kusursuz varlıklardır. Nasıl ki su içene içme denmezse, onlara da dur denemezdi. En çok da çocuksuz Hatice gençlerden yanaydı. Zabel de –Doktor'un işiteceğine falan aldırmadan– Dikran ve Gülgaran'a yapılan baskıyı açıkça kınamıştı. Kadınlar, cinsiyetle ilgili şeyleri, erkek var falan demeden uluorta konuştuğu için somurarak baktılar Zabel'e, dedikodu ettiler.

Doktor Bediros, bir gözünü yumup düşündü: Ölüm yaklaştıkça cinsel davranışlar yoğunlaşıyordu; ölen böcek yumurta bırakıyor, ölümle kuşatılmış toplumlarda doğumlar çoğalıyordu. Bütün bunları nereden işitmişti, derste mi dinlemişti, anımsayamadı.

Tıbbiye’de İzzettin Şakir Bey, yaşlanan erkeklerde gittikçe çoğalan cinsel arzu konusunu, çok rağbet görmeye başlayan Viyanalı hekimlerin tarzıyla, çocukluk çağı, baba otoritesi, bastırılmışlık kavramlarını kullanarak ballandıra ballandıra anlatırdı.

Fakat mağarada genel olarak durum farklıydı: Genç âşıklar dışında, buradaki hiçbir kadında cinsel arzuyu dışa vuran bir taşkınlık, sinir ya da hezeyan görmediğinden, Doktor, insan cinselliğine yönelik bu çıkarımlardan kuşku duydu. Bir süredir, cinsel çekimin neden zamanla azaldığı konusunu düşünüp duruyordu. Bunda karısını artık başka türlü –hep söylediği biçimiyle, kardeşçe– sevdiğini düşünmesinin payı mı vardı? Yoksa bu yalnızca erkek düşüncesine özgü bir şımarıklık mıydı?

Doktor, bir yandan böyle şeyler düşünüyor bir yandan da Muharrem’in mağaraya –kapıdan girmediğine göre– nereden girdiği konusuyla uğraşıyordu. Bu amaçla geceleri dışarı çıktı, gündüzleri de köşeyi bucağı gözden geçirdi. Mağaranın giriş kapısı göçükle kapanmış, otlardan görünmez olmuş güvenli bir yerdi. Muharrem’in geldiği yönde ise kapı yoktu; orada, ayazmaya ulaşmak ve tırmanmak için kullanılan bir baca buldu; bacadan inip nereye çıkıldığını baktı. Dışarıdan su kaynağı biçiminde görünen, arkasındaki dev ayazmayı ve boşluğu belli etmeyen basit bir kaya dibiydi burası. Ayazmanın olduğu yerden inen su dışarıya çıkıyor, orada bir oyuntu oluşturarak birikiyordu.

Bu konuyu, “öteki yarım” dediği karısıyla değil de kısa zamanlar tanıdığı Zabel’le konuşmasına kendisi bile şaşırdı: Kadının gözlerine yalnızca kadınların sezdiği araştırmacı bir dikkatle bakarak, su kaynağının oraya nasıl indiğini anlattı: “Ayazmanın yanında baca ya benzer bir delik var. Hiçbir yerden görünmüyor.”

Başta şaşırsa da Zabel, kadınların her şeyi çabucak sezen ve diğer kadını kollayan suskunluğuna çekildi hemen: Her şeyi konuşabilirdi Doktor’la, fakat başka bir kadını herkesin gözü önünde mutsuzluğa sürüklemek ona göre değildi.

Doktor’un günlerdir onu düşlediğini aklına bile getiremezdi. Adamı anlamış, ilgisinden hoşlanmıştı fakat her şey oraya kadardı, bundan sonrası olmazdı. Kadınlar kendi cinsel arzularını kışkırtmakta da yadsımakta da benzersizdir. İnsan ilişkileri onlara arzunun yıkıcılığını erkekte daha keskin bir dille öğretmiştir. Bir kadın, neden “evet” dediğinin farkındadır ama çoğunlukla neden

“hayır” dediğini düşünmez. Çevredeki insanlar, kadının bilinçaltı duvarıdır; cinsellikten utanmayı bir marifet gibi yüzünde taşımayı öğrenmiştir kadın.

Fakat erkeklerin, birden fazla kadının ortasında kaldıklarında kendilerini onların gözdesi sanarak işi haksız yere şımarıklığa vardırtdıkları da sır değildir. Dolayısıyla Doktor Bediros’un Zabel’e yaptığı haksızlık, onun bütün davranışlarını aşka yormakla başladı. Olayları bir kez kendi kafamızdaki gibi algılamayalım, yanlışlar sökün eder.

Zabel insan olarak sevdiği Bediros’a neden gülmesindi? Neden şakalaşmasındı? Zabel onu sevebilirdi kuşkusuz. Ne var ki ölümün pençesinden zıplayarak kaçtıkları bir sırada, hem de hâlâ ölüm korkusuyla iç içe yaşarken bunlar da neyin nesiydi? Yoksa Gülgaran’la Dikran’ın coşku dolu aşkları adamı da kıskırtmış ve kanına mı girmişti? Bediros ne halde olursa olsun, gerçek şuydu ki, Zabel bir insan olarak çok sevip saydığı bu adama bir an bile ilgi duymamıştı.

Bediros’un Zabel’e ilgisini hissedenden Boğos’un dul karısı Sırpuhi, kız kardeşinin küçük düşürüldüğünü söylemeye ve homurdanmaya başladı. Üstelik gereksiz bir işgüzarlıkla Zabel’i suçluyordu. “O kuyruk sallamasa!” dedikten sonra kaşlarını çatıp susuyor, sözünün gerisinin ne demeye geldiğini bilerek sinirli sinirli süt sağıyordu.

Doktorun Zabel’e ilgi duyduğunu ilk fark eden Diruhi oldu. Develerle, trenle ya da gemiyle yolculuk edecekleri bilinmez bir geleceği düşünüp tatlı düşler kurdukları bir akşamdı. Bediros mağaradaki herkesin yolculuk belgelerini hazırlıyor, arada bir neşeli sözler söylüyordu. Sonunda Zabel’le Diruhi’ye hazırladığı yolculuk belgelerini verdi ve yaptığıyla gurur duyar gibi, biraz da kızarak, “Bakin kafa kağıtlarınıza, nasılmış” dedi.

Bediros, Binbaşı Fuad Hilmi Bey’in daha önce hazırladığı belgeleri yırtarak her şeyi sil baştan düzenlemişti. Zabel kendi başına bir kadın değildi artık; Doktor, Zabel’i kız kardeşi olarak kaydetmişti. Bu, Doktor’un şu ya da bu biçimde kadını çevresinde tutmak istediğini gösteriyordu. Bediros’un Zabel’e yönelik davranışlarındaki tutku da buna eklenince durum bütün açıklığıyla ortadaydı.

Diruhi caneviden vurulsa da sorun çıkarmadı; yalnızca Bediros’a değil, yaşama da küstü, gizli gizli ağlayıp durdu. Ölümünden kurtulma macerasında –en azından şimdilik– başarıya ulaşmış

görünüyordu ama kocasını elinden kaçırmıştı; bunca yıllık sevgi, birkaç gün içinde uçup gitmişti işte...

Diruhi'nin üzüntüsü, Sirpuhi'nin dokundurmaları ve mağaradaki gerginlik, Doktor'un bakışlarına takıldı sonunda. Hayal kırıklığı içinde, Zabel'le bir geleceğinin olamayacağını, onunla düşlediği hiçbir şeyin yapılamayacağını fark etti. Acı çekiyordu, çünkü Zabel'i düşünmeden duramıyordu; üstelik Zabel, Doktor'a ilgi duymuyordu. Bunu gelecekle ilgili düşleri konuşurken sezmeye başlamıştı yavaş yavaş: "Gideriz İstanbul'a" diyordu Doktor. "Orada bir müddet saklanır, cümbür cemaat Viyana'ya geçeriz." Zabel bunu suskunlukla karşılayınca, çatık kaşlarla kendisini süzen karısına dönüyor, "Olmadı, başka bir şey..." diyordu. Zabel'in hayallerinden hiç söz etmeyişinden anlıyordu umutsuz geleceği: Zabel'in memleket dışına çıkmak istediğine şüphe yoktu. Oysa bir kerecik bile bunu nasıl yapmak istediğinden söz etmemişti.

Kadınların toplum baskısını yüreklerinde hissettiği ve bu yüzden erkeklerden daha ahlakçı oldukları doğrudur; bu yüzden, Diruhi dışındaki kadınlar boş yere Zabel'e kızdılar. Oysa aynı kadınlar anlayışlı ve yumuşak olmayı da becerebilmişlerdi: Gülgaran ve Dikran'ı desteklemek gerektiğini sezmiş, onların yaşadığı hazzı düşünerek mutlu olmuşlardı; yanakları al al dolaşmış, çocukları bağır-larına basıp yitirdikleri erlerini, uzaktaki kocalarını düşünmüşlerdi.

Çocuklar da Gülgaran ve Dikran'daki değişikliği anlamış, onların gizli gizli bir yerde konuştuklarını öğrenmişlerdi. "Biz de sizinle geleceğiz, biz de konuşacağız!" diyerek bağrıışan oğlanlara sarılan ve onları yatıştıran Dikran, kim bilir gün içindeki kaçınıc sevimiyi kast ederek, "Gidip gelelim, sonra sizinle de konuşacağız" derken birkaç yaş büyümüş görünüyordu. "O zaman sizi dışarı da çıkarırım! Tabii anneleriniz izin verirse" derken hele, kocaman adamlara benzeyivermişti.

Çocuğu olmayan Hatice, yakında Gülgaran'ın karnının şişceğini düşünüyordu kederle: Neden o da böyle bir kudrete sahip değildi, bilmiyordu. Belki de kocası kısırdı. Bunu hiçbir zaman öğrenemeyecek olmanın üzüntüsüyle başındaki yazmayı ensesinden bağladı, ağrısı geçsin diye sıkı sıkı düğümledi: "Hadi! İş başına!"

"İş" dediği, topladıkları dalları tandırda yaktıktan sonra unun, suyun ve ateşin bileşiminden doğan o eşsiz kokuyu mağaraya doldurmaktı. Bunu ilk kez deneyeceklerdi. Yufkalar tükenmek üze-

reydi. Bunun için akşam karanlığı beklenmiş, mağarada hazır duran tandıra şaşkınlık ve minnetle bakmışlardı. Bir de bu kadın bolluğunda âdet görmekten, bezlenmekten, kirlenmekten doğan iç çamaşırı sorunları halledilmeliydi; yıkanıp kaynatılacak çok sayıda bez vardı.

Çocuklardan ve kadınlardan oluşmuş bu minik cumhuriyette, dışarıdan görülmesin diye dikkatle ateş yakılacak olan bu yerde, mutluluk geceye saklanmaktaydı. Karanlığı bekliyorlardı; yeter ki duman kokusu bir yolcuya çarpmasındı. Doktor bu amaçla küçük bir keşif gezisi yaptı, dışarıyı gözledi, sesleri dinledi. Bunları yaparken çok üzüntülüydü artık, aşk acısına düşülebilecek en kötü yerde ve zamanda olduğunu hissetmekteydi.

Tandır harlanıyor, çok duman çıkmasın diye ateş yavaş yavaş besleniyordu. Kadınlar becerikli elleriyle hamurları açıp sacın üstüne koyuyor, yufka pişiriyorlardı. Hamuru biraz kalın açarlarsa, peynirli ya da patatesli gözlemeler yaparak yemek şölenini büyütüyor, eski zamanlardan söz ederek geceye ilerliyorlardı.

Laf lafı açmış, anılar kulaklarından tutulup sürüklenerek bugünlere getirilmişti. Doktor, mağarada saklanan meleklerden söz eden Sırpuhi'yi gülerek dinliyor, kötülük dolu cinleri ve şeytanları kovmak için namaz kılan Hatice'ye cinleri anlatıyordu. Doktor'un, "En büyük kötülükler insandan gelir, ölümlerden ve cinlerden korkmam ben" deyişini alaycı alaycı gülümseyerek dinleyen bu beş kadın için, en ufak hışırta peri oluverirdi, bir gürültü işitseler cinlere, bir şey devrilip kırılrsa şeytana yorarlardı.

Burnunun ucundaki un lekesinden habersiz oklavayı yuvarlayan Sırpuhi, "Bu kadar okumuşsun da" dedi sitem ederek, "cinlere, perilere laf ediyorsun ya... İçimden şu oklavayı kafana indirmek geçiyor!"

Sırpuhi için, "Şeytana inanmıyorum" demek çok tuhaftı. "Şeytana uyup kız kardeşini üzen bir adama bunu anlatamamak" daha da tuhaf görünüyordu ona.

Doktor Bediros, birden elini alnına vurdu ve başını iki yana salladı, karısına baktı – unutmıştu olan biteni: "Bir mektupla iki negatif kaldı ya evde! Aceleyle çıkarken unuttuk, iyi mi?"

Diruhi, kendisiyle –kırgınlığını göre göre– hiçbir şey olmamış gibi konuşan kocasına gözlerini kaçırarak yanıt verdi: "Unuttuk işte..."

Zabel söze karıştı: “Bediros, o gece bırakmadınız ki mektupları okuyaydım...” Bir an Diruhi’ye gözü takıldı kadının. Sustu.

Tam o sırada bir tıkırtı duyuldu. Sonra da hışır hışır eden, duvarları çizen, ürperti veren bir ses...

Davetsiz konuk Muharrem, iki gün önce nasıl ansızın ortaya çıktıysa yine öyle belirdi. Heybesini indirdi, iki külek yoğurt vardı içinde: Dar bacadan çıkarken duvara sürünerek hışırdayan oydu.

Kadınlar, “Gel Muharrem” dediler kaygıyla.

Gülerek başıyla dışarıyı işaret etti Çoban: “Size bir heybe dolusu saman getirdim, tığrazı açalım da taşıyayım... Saman tez tutuşur, dumanı çıkmaz.”

Bediros koştu, tığrazı yuvarlayarak kapıyı açtı; mağaranın ağzını gizleyen çalıların arkasından akşamlara özgü güzel ve serin bir hava girdi. Muharrem’le birlikte samanı tandırın yanına götürdüler.

Bediros teşekkür ederek elini Muharrem’in omzuna koydu, tapışladı: “Ne yapmışsın sen!”

“Amaan, ne olacak!” diyen Muharrem, Araksi’yi görebileceği bir yere kuruldu hemen.

Bediros, bir gören olmasın diye eşiği içeri almaya gitti, tığrazı yuvarladı.

Muharrem’in rahatlığı can sıkıcıydı. Kadınlar kaygıyla birbirini süzüyordu.

Çoban etrafına bakındı: “Memet’le Kirkor yok mu?”

“Yok,” dedi Araksi, “Kayseri’ye gittiler.”

Muharrem kaykıldı: “Boku mu çıktıydı buranın? Deliler!”

“Sen söylersin diye korktuk aslanım” dedi Araksi gülümseyerek.

Muharrem bozuldu. Sağı solu gözledi, baktı ki Dikran ortada yok, Araksi’yi çapkın bakışlarla süzdü: “Dünya yıkılsa senin durduğun yeri düşmanına söyler miyim ben?”

Bu açık aşk ilanı karşısında kadınlar gülüştüler. Muharrem çocuklara “Nahoohey!” diyerek bağırdı, onlar da çığlık atarak kaçıştılar.

“Dikran da mı gitti Kayseri’ye?”

Sırpuhi, açtığı hamuru ustalıkla oklavanın üstünde döndürdü, Gülgaran ve Dikran’ın gizemli yokluğundan keyif alarak Muharrem’i süzdü: “Yok, o gelir birazdan...”

Sacdan bir çörek alan Hatice, yanan elini üfleye üfleye, çöreği Muharrem’e uzattı. Çoban hiç nazlanmadı, kirli elleriyle çöreğe

baktı, iç geçirdi. Bir yandan yiyor, bir yandan da ağzından peynir püskürterek Nevşehir’de olanı biteni anlatıyordu.

Hatice takıldı: “Sen geldin gelmeye... Köpeğini de getirseydin...”

Muharrem böyle takaza edildiğinde anlamazdı. “Burada ne işin var?” dendiğini aklına bile getirmeden köpeğini neden getirmediğini bir çocuk saflığıyla açıkladı.

“Olur mu? Onun işi var... Şimdi sürünün başında. Yukarıda, tam üstünüzde dört yüz koyun duruyor. Yüzünü bugün indirdiler Develi düzüne. Ermenilerden kalan...”

Çobanın bu pervasızlığı hepsini korkutuyordu: O, yanaklarını şişire şişire lokmasını çiğnerken, Bediros, korku içinde gerçeği sınıadı: “Ziya Paşa kesin burayı bulmak üzeredir.”

Muharrem başını sağa sola salladı.

“Ziya Paşa, Nar yolunda hep... Bu tarafları çok aradı ya, umudu kesti.”

Mayreni bir hamur topağına un serpti, oklavayı hamura bastırdı.

“Sen ne yapar eder, çeke sündüre burayı buldurursun adama bir gün!”

“Bacım” diyerek doğruldu Muharrem, “Be... Benim evim ayrı, yooo... Yolum sapa. Delinin biriyim. Ki... Kim arar beni, kim sorar?”

“Koyunları getirip götürürken birinin soracağı tutar.”

Muharrem iç geçirdi: “Mal mülk işini tapu müdürüne bıraktılar. Ki... Kimseyi gördüğüm yok, ko... korkmayın.”

Kadınların içi daralmıştı iyice. Muharrem’in dilinden soru sormayı akıl eden biri ortaya çıkarsa, tutar burayı gösteriverirdi bu deli, bundan emindiler. Tehlike çok yakındı. Dikran gelmese, Mayreni bir ağıt bile tutturabilirdi. Damadını görünce Gülgaran’a çıkıştı: “Nerdesiniz kızım? Çatladık burada!”

Gülgaran utanarak yere baktı. Dikran, Muharrem’e sokuldu: “Getirdin, biliyorum.”

Muharrem, “Yok” deyince Dikran bozuldu. Kadınlar, genç adamın ne beklediğini anlayamamışlardı.

Araksi, “Ne iş çeviriyorsunuz siz?” dedi ayağa kalkıp hırkasındaki unu çırparken.

Kirkor’un küçük kızı Siranuş, Dikran’ın kolundan çekti: “Bizi dışarı çıkaracağını söylemiştin?”

Mayreni, kızın sırtına oklavayı indirdi: “Otur oturduğun yerde! Dışarı da neymiş!”

Siranuş ağlamaya başladı.

Mayreni, Dikran'a çıkıştı: "Eşeğin aklına karpuz kabuğu düşürülür mü oğlum? Sizi dışarı çıkarırım, dedin, bak ne oldu?"

Sonra da Araksi oğlunu çekti bir yana: "Ne dönüyor burada? Ne getirecekti Muharrem?"

"Bir şey yok anne" diyerek yere baktı Dikran.

Araksi oğlunun üstüne yürüdü, bağırmaya başladı: "Dikran, akılsız Dikran! Bizim canımız senin oynucağın değil! Bu zırdeliyi arkadaş edinip şu sabilerin kanına gidersen analık hakkımı helal etmem!" Hırsını alamamıştı, oğlunun saçına sarıldı. Dikran saçını kadının elinden kurtardı. Kızmıştı: "Dur anacığım bir yav!"

Kadın iyiden iyiye öfkelenerek tıgrazı gösterdi: "Nedir bu dışarı çıkalım, demeler, bu korkusuz haller?"

Muharrem, Araksi'nin dirseğine kadar sıvıdığı beyaz kollarını sıkamak istedi bir an. Kadını belinden tutarak kendine çekmek ve koşarak dışarı götürmek... Araksi'ye sokuldu, "Çıkalım," dedi, "bir şey olmaz. Hadi, hepiniz gelin!"

Araksi daha bir şey diyemeden Muharrem kapıya koşunca çocuklar da koştu. Bediros atıldı, küçüklerin önüne geçti, koca adımlarla, onları eğlendirerek yürümeye başladı. Çocukları kapıdan uzaklaştırmak isterken bir kargaşa oldu. Bir bölümü kapının önüne, bir bölümü mağaranın öbür tarafına dağılan çocuklara bakan kadınlar, akıllarını yitireceklerini sandılar. Çocuklarla delilerin arasında kalmışlardı, kızsınlar mı gülsünler mi, bilemediler.

Çocuklar oraya buraya kaçıırken, Muharrem koştu, taş kapıyı yuvarlayıp açtı: "Gelin!"

Bediros kapının önüne geçip herkesi durdurdu. Çok kızmıştı artık. Muharrem'e bağırdı: "Ne yapıyorsun sen?"

Muharrem kekeleydi, soruya yanıt vermezdi. Kadınlara baktı, başıyla, "Gelin!" anlamında dışarıyı işaret etti.

Zabel kestirip attı: "Olmaz!"

Bir sessizlik oldu. Muharrem, ikidir gördüğü bu kadını inceliyordu: "Sen... Sen kimsin bacım?"

Zabel yanıt vermedi.

Muharrem herkesi ikna etmeye çalışıyordu: "Sürü var dışarıda... Kö... köpek en uzak sesi duyar. E... en uz... uzak a... adamı görür, bana söyler hemen."

Çocuklar çobanı seviyordu. “Çıkalım!” sesleri çoğaldı, kadınlar iyice kaygılandı.

O ara beklenmedik bir şey oldu. Diruhi kapının önünde dikilip duran kocasını itti ve Gülgaran’ı çekti, “Hadi, biraz hava alalım!” dedi. Davranışı düşmancaydı. Onu engellemek isteyen ablasına kaşıyla çekilmesini işaret edince, Sırpuhi kız kardeşine vurmak için atıldı: “Gösteririm şimdi sana!” Genç kadın, ablasının bileklerini yakalayıp tısladı: “Hava alacağım! Boğuldum burada!”

Sırpuhi donakaldı: Diruhi’nin gözlerindeki umutsuzluk, bileğindeki deli kuvveti şaşırtıcıydı... Ha kocan ölmüştü, ha başka birini sevmiştii; olan kadına oluyor, kendini dağa bayıra vuruyordu işte.

Çocuklar kapıya doluşunca kadınlara bir gayret geldi. Hepsini el ele tutuşturdular. “Tamam çıkıyoruz, hele bir susun” dediler. Doktor Bediros dışarı baktı. Diruhi çıktığına göre, olan olmuştu.

Muharrem, parmağını dudağına bastırdı. Kedi adımlarıyla yavaşça yere bastı. Çocuklar gülüştüler. “Ayaklarımızın ucuna basarak yürürsek gözlerimiz daha iyi görür, ses çıkarmazsak kulaklarımız daha iyi işitir” diyordu. Bir masalın içine girdiklerini düşünen çocuklar, ayak uçlarında yürümeye başladılar hemen.

Araksi, “Vay başıma!” dedi, koştu. Çılgına dönmüştü. Muharrem’in kafasına avcunun içiyle, kadınca bir yumruk vurdu: “N’oluyor lan deli?” Muharrem’in yediği dayaktan korkacak hali yoktu, sırtıyordu. Araksi çaresizlik içindeydi, Doktor Bediros’un kolunu çeke çeke bağırdı: “Durdur şunları!”

Bediros, “Sakin ol!” diyerek yatıştırdı kadını. Dışarı çıkma arzusuyla başa çıkılamayacağını anlamıştı.

Muharrem herkesi ele geçiren bir büyücüydü sanki; tuhaf tuhaf yürüyüp çalıları araladı. Korkuyla bakınarak, çalıları hışır hışır ettirerek dışarı çıktılar. Alaca’nın inlemesi işitiliyordu. Muharrem fısıldadı: “Alaca ne diyor, anladınız mı?”

“Yok” dedi Siranuş.

“Gelin, yu... yukarıda kimse yok, ko... ko... koyunlar ve ben varız, diyor!”

Kayalıklara çıktılar. Bir düzlük bulup oturdular. Kimi uzandı, kimi kaykıldı. Vasil Deresi’nden yükselen ot ve ağaç kokusu, uzaktan işitilen şırıltılar, göğün ısıltıları baş döndürücüydü... Yıldızlar göğe sığmıyordu. Koyunlar, kara göğün altında yere yapış-

miş bebek bulutları andırıyordu, onların tıngırtıyla otlanişından, yeryüzüne bir huzur yayılıyordu. Sırpuhi böyle bir gecede İsa'nın doğduğunu düşündü, o gece Cebrail'in çobanın önüne dikilip, "Kaval çalmayı bırak da ahıra bak" dediğini anlatan Papaz Haçadur Efendi'nin yüzü gözünün önündeydi. İnsanın aramakla bulamaya-acağı bir geceydi bu.

Muharrem, bütün göğü kuşatan bir el hareketi yaparak konuşmaya başladı: "Bu... buranın göğü var ya, dü... dünyanın hiçbir yerinde yok. Şu... şu... şuraya bir bakın saçı kesikler! Be... bebeler, siz de bakın! Kur... kurban olduğum Allah, yeri göğü birbirinden ayırdım, de... demiş ya, bu... bunu, buraya bakıp sö... söylemiş. Gök yı... yıldız dolu. Şu... şurada da yıldızlar dö... dökülmüş yere. Yok oğlum, oğlum adın ne senin, ben se... seni ıs... ıs... ısırmadan çabuk sö... söyle! Şahinim, yok, onlar yere dö... dö... dökülmüş yıldız değil, Gö... Göreme'nin cıraları."

Bediros söze karıştı, uzakta bir yeri işaret etti: "Bak Alis, şu gördüğün Uçhisar... Sanki kocaman bir sümüklüböcek. Şu çıkıntı kafası, şurası da sırtı... Bazıları, karanlık boşluğun üstünde yüzen bir gemiye de benzetir onu."

"Şahin" adı verilen Garbis sordu: "Gemi ne?"

"Suda yüzen ev" diyerek kaykıldı Bediros ve çocukları dürtükledi: "Hadi, uzanın!"

Çocuklar uzandı.

"Gözlerinizi kapatın."

Gözler kapandı.

Kadınlar somurtarak izliyordu olanı biteni; her biri, içgüdüyle kendi çocuğunun yaptığını gözlüyordu.

"Açın, kapatın."

Çocuklar denileni yaparken Bediros anlatıyordu: "Gözlerimiz pencereye benzer. Şimdi, gözlerimizi açabildiğimiz kadar büyük açacağız."

Çocuklar denileni yaptı.

"Ne görüyorsunuz?"

Çocuklar kıkırdadı. "Yıldız!" dedi incecik bir ses.

Bediros, "Bilemedin" diyerek başını sağa sola salladı: "Ben orada yere düşmeyi bekleyen ışıklı kar taneleri görüyorum!"

Diruhi'nin kucığında yıldızları izleyen Alis'in gözleri parlıyor; dişleri, minik inciler gibi mavi mavi ışıldıyordu. Oysa kocasının

sözlerini küskün bir halde, dalgın dalgın dinleyen Diruhi, yıldızlı göğe değil, üzünç dolu geceye bakmaktaydı: Korku verici geleceği düşünüyor, kendini çoktan boşanmış, kocasını Zabel'e kaptırmış, onun bunun yanında sığıntı olarak yaşamaya başlamış görüyordu. Bir kaçaktı; kocası, yalnız onu değil kızını da terk etmişti...

Bediros'a kırgındı Diruhi, gözünün önünde başka bir kadına tutulması çok ağırına gitmişti. Üstelik o kadından hiçbir karşılık görmediği halde... “Dünya kurulalı beri bu böyle” diyerek kadınlığın çilesini içinde hissediyor; kocasına, hiçbir zaman Gülgaran'ın Dikran'a sarıldığı gibi fıkır fıkır sokulamayışından ötürü kendini suçluyordu. Fakat bunları düşündükçe Bediros'a kızgınlığı artıyordu. Diruhi'ye göre kadın, doğuştan terk edilmiş tek varlıktı, erkek ise doğuştan kucaklanmıştı... Yattığı yerden çocuklara masalsı hikâyeler anlatıp duran Bediros'un bu ergence coşkusunun temelinde, Zabel'e kendini beğendirmekten başka bir amaç olmadığını, en derinden, deneyimleriyle biliyordu.

Bediros, çocuklara ısıt ısıt bakarak ellerini havaya kaldırıp kollarını açtı; direğiyle, yelkeniyle bir gemi tanımlamaya çalıştı: “Nuh'un gemisindeyiz!”

“Nuh'un yüzen evinde mi?”

“Evet.”

Yüzen ev, öksüz ve yetim Garbis'in aklına yatmamıştı: “Öyle ev mi olur?”

“Çok var öyle ev...”

“Bu deniz, dağ kadar var mı?”

“Deniz... Deniz, şurada gördüğün ne varsa... Her yeri su kaplamış demek.”

Sessizce ağlayıp duran Diruhi'nin çektiği acıyı içinde hissedilen Zabel, yaşananlardan fena halde sıkılmıştı: Yerinden kalkıp Diruhi'nin yanına oturdu, boynuna sarılıp onu yanağından öptü. İyi huylu Diruhi, “rakibine” baktı: Zabel'in bunu neden yaptığını anlamamıştı, yalnızca gülümsedi. Sonradan anlayacaktı elbet: Bu kadın, çok sevilmiş ve ipte sallanarak can vermiş bir kocanın yasını tutmaktadır; ne var ki beğenilmemek, adamların gözüne görünmemek elinde değildir. Bütün erkekler, onun ne düşündüğüne aldırmadan Zabel'e tutulmuştur... Oysa Zabel ölü bir adama âşıktır hâlâ. Bu da pek az erkeğin anlayabileceği bir şeydir. Zabel'in sonradan, tane tane konuşarak, “Hangi kadın, yanında ko-

cası varken bir erkeğe aynı şeyi yapar?” demesini çok beğenecektir Diruhi; “Yeni bir dünya kurmalıyız, çocuklarımız bize öğretilen kadınlığı ve erkekliği bilmeden büyümeli” deyişini şaşkınlıkla dinleyecektir.

Sırpuhi’nin “Bağrıışmayın!” azarıyla, yalnız çocuklar değil, mırıldanan büyükler de sustu. Bir sessizlik oldu. Gülğaran, annesinin ve kaynanasının yanında bacağını mınıcıklayan Dikran’a dirsek vurdu. Gülüştüler. Mayreni bunu görmedi.

“Gözlerinizi kapatın” dedi Bediros, kendisi de kapattı. Zabel ve Diruhi’nin omuz omuza oturduğunu henüz görmemişti. Gözleri kapalıyken, körler gibi gülerek konuşuyordu: “Dünyamız bir gemi... Penceresine toplandık, oradan bakıyoruz.”

Muharrem o an, Dikran’ın fotoğraf makinesinin unutkan bir ayna olduğunu söylediği günü anımsamıştı, Dikran’ın yüzüne uzun uzun baktıktan sonra gözlerini kapatışını düşünüyordu.

Bediros seslendi: “Şimdi açın gözlerinizi!”

Hep birlikte açtılar.

“İşte, gök yenilendi!” derken dönüp karısına baktı Bediros: Diruhi, gözyaşlarını siliyordu. Çocuklar, Doktor’un sözünden hiçbir şey anlamamışlardı. Diruhi, Bediros’un baktığını görmedi, Zabel’le el ele tutuşmuşlardı.

Muharrem söze karıştı: “Şu pa... par... parlak yıldıza bakın! Şu... şurada. İşte, işte şu! Hi... hiç yanıp sönmüyor. Ço... çobanyıldızı o.”

Venüs şaşırdı: “Çoban mı? Senin gibi mi?”

Muharrem, “Evet” anlamında baş salladı, kekeleydi; soruları sevmeydi. Çocuklarla konuşmak da heyecanlandırmıştı onu, kekeleymesi çoğalıyordu. Belki de Araksi’nin karşısında oturmaktan böyle olmuştu. Yıldızın çobanlığını soran Venüs’e baktı: “Ço... çobanın elinde ko... koc... koca bir fener var. Bi... biz onu görüyoruz.”

“Niye öylece duruyor?”

Sorulara karşılık veremeyen Muharrem kekeleyip lafa daralınca Bediros yetiştı: “Bizi bekliyor... Bir gün ona doğru gideceğiz. Gemimiz, suları yara yara yaşacak, tayfaların bağrıış çağrıış sesleri arasında kıyıya çıkacağız.”

Bir yıldız kaydı, Gülğaran heyecanla “Dilek tutun!” deyince, Bediros dışında herkes çocukça bir inanmışlıkla gözlerini kapatıp dilek tuttu. Siranuş ölmeden büyümeyi diledi, bu dileğin onu koruyacağından emindi.

Muharrem doğrulup oturdu: “Ba... başı lambalı at hikâyesini bi... biliyor musunuz?”

Boğos’un kızı Hayganuş el çırpıtı: “Babamın atı!”

Muharrem elini salladı: “Ohoo! Attan çok ne var!” Gözlerini iri iri açtı: “Bi... bir zamanlar...”

Sustu Çoban. Çocuklar onu dinliyor muydu, bunu anlamak için şöyle bir baktı: Evet, dinliyorlardı. Şimdi anlatabilirdi: “Bir zamanlar, si... sizin o... ot... oturduğunuz mağarada keşişler yaşırdı. Bi... bir gün şu taş ka... kap.. kapının önünde ışık oldu. Amanın bu da ney... neyin nesi dediler, koşup baktılar ki, o... orada, kafasının üs... üstünde lamba olmadan ışık ya.. yanan bir at var.”

Zabel’in kızı Venüs, korkarak Gülgaran’a sokuldu. Muharrem bunu gördü ve “At da ne atmış ha!” dedi gülerек. Sonra da kıza elini uzattı: “Gel ba... bakayım sen benim yanıma.”

Venüs, korkuyla Çoban’a baktı. Muharrem sesine bir merak katarak masalını anlatıyordu:

“At ka... kapıdan gi... girince içerisi gündüze dö... dö.. dönüyordu. Amma ne... nedense içerde kayboluyor, göö... görünmüyordu. Ma... mağarada dörtnala ko... koşan bir ıışş..ık do... dolaşıyor, görünmez bir a... a... atın kışnemesi duyuluyordu. Kapıyı a... açıp atı dı... dı... dışarı çıkarınca ne o... oluyordu dersiniz?”

Çocuklar, yaşamı gizem dolu, çıldırtıcı bir yer sanarak, tüyleri diken diken olmuş bir halde baktılar: Biri bile yanıt vermeye cesaret edemedi.

“Dı... dışarı çı... çıkınca at gö... görünüyordu amma ıış.. ışığı kayboluyordu!”

Muharrem, her şeyi kendi gözüyle görmüş gibi anlattığından, en küçük çocuk Alis, Çoban’ın bileceğinden emindi: “Niye kayboluyordu ışık?”

Muharrem dudak büktü.

“O... on... onlar da bilemediler ki niye! Döne do... dolaşa bir cevap aradılar. Ba.. bakın...”

Muharrem göğü gösterdi, çocuklar o kekeledikçe, sözleri içlerinden tamamlayarak göge baktılar. Çoban, kimden öğrenip de ezberlediye o kişiyi yansılamaya çalışıyor, kekeledikçe de her şeyi berbat ettiğini düşünüyordu: “Yıldızlar ıışşş... ısır ama bilmezsiniz. Siz, bilmezsiniz... Onlar, ıış... ışıkları görünen balıklardır. Bilmezsiniz. On... onlar gemilerdir, kedilerdir, ay... ay... ayılardır. Gökten

geç... geç... geçenlerin, ya... yalınız ışığı görünür. Ke... Kendisi görünmez.”

Gülüyordu çocuklar, Çoban'ın sözlerini bir şeye benzetememişlerdi. Ama o, söylediği her şeyin anlaşıldığını sanarak süzdü çocukları: “At mağara... ra...da niye görünmez an... anladınız mı?”

Çocuklar hep bir ağızdan konuştu. Hiçbir şey anlaşılmadı. Kekeleyen biri olursa ne dediğine değil, nasıl kekeleydiğine bakıyor-dun çünkü.

Gülgeran parmağını dudağına bastırarak fısıldadı: “Bağırma-yın!”

Sirpuhi'nin oğlu Artin, “Ben” dedi, sözünü unuttu; gülüşmeler olsa da herkes sabırla bekledi ne diyeceğini. Sonunda söyledi: “Rüyamda yumurtalı ekmek yedim!”

Gülüşmeler çoğaldı. Çocuk bozuldu: “Uyandım... Karnım açtı.”

Sirpuhi, çocuğun merakını doyuracak yerde, “Yediğini şeytan yalamıştır senden önce!” diyerek onu kucığına çekti.

Muharrem tekrar göğü işaret etti: “Ba... Ba... bakın şu yıldızlara. Hepsı gö... gözünü açıp kapatıyor. Böyle...”

İri gözlerini açıp kapattı Çoban, çocuklar çok güldü. “Aynı... si... sizin gibi. E... elinde bir ayna, gün ış... ış... ışığını gözümüze tutan ve... vel... veletlere benziyorlar.”

Venüs ellerini birbirine dolandırarak, utana utana sordu: “Ata ne oldu?” Yıldızların neye benzediğiyle ilgilenmiyordu o, ata ne olduğuna takılmıştı kafası.

Muharrem bir yanıt arayarak kafasını kaşdı: “At, içerde kaldı.”

Venüs korktu birden. Ellerini unuttu: “Hâlâ içerde mi?”

Muharrem başını salladı: “A.. Aşağıda.. Be.. benim eş.. eşiğin ya... yanında.” Gözlerini iri iri açtı: “Ma... mağara niye ay... aydınlık? Bundan! Şimdi diyeceksiniz ki, iii... iyi de ge... geceleri niye mum yakıyoruz? At ya... yaşlandı tabii, ış... ış... ışığı azaldı. Bizi ço... çok seviyor. Kötü biri gelirse çifti ko... koyar, havalara uçurur!”

Çocuklar, görünmez ama dost bir atla birlikte yaşamanın gö-nenciyile yıldızlara baktılar.

“Bir gün o at” dedi Muharrem. “Da... dağların ardına gidecek.”

Alaca'nın mızırtısı işitilince elini çırpı: “Eğlence tamam! Mağaraya, hadi!”

Apar topar kaçışan çocuklar, annelerinin de yardımıyla mağaraya girdi, biri hızlı gidemediği için ağladı. Dikran çalılarının önünde

bekledi; taşı yuvarlayacakken, Muharrem fısıltıyla seslendi: “Dikran!”

Genç adam kayıp düşeceğinden çekindiği için ellerini havaya kaldırarak yürüyordu. Mağaradan içeri girmek üzereydi, öylece durdu: “Ne var?”

“Sen gitme, yukarı gel!”

Yalnız Dikran değil Bediros da çıktı yukarı. Bir karaltıya benzeyen Muharrem onlara ileride bir yeri gösteriyordu: “Bakın!”

Gördükleri şey, Çoban’ın bu geceki şımarıklığının nedenini açıklayıverdi birden. Muharrem, arkadaşı için neler yapabileceğini göstermek istemişti ve elbette yaptığı şeyin en çok Araksi tarafından beğenilmesini düşünüyordu. Dul kadının kendisini “Aslanım” diyerek bağrına basacağını sanacak kadar ileri vardırmıştı işi.

Muharrem’in gösterdiği taraftan, başı lambalı bir at geliyordu, üstünde de bir adam vardı.

Muharrem, Dikran’ın omzuna elini koydu: “İs... istediğin ne varsa ge... geldi!”

Dikran, ne istediğini unutmuş gibi baktı Çoban’a, bunu beklemiyordu; adeta bilinci tutulmuştu: “İstediklerim?” Sonra birden Muharrem’e iki gün önce, “Fotoğrafçı dükkânındaki malzemem var ya, onlar yanımda olsa daha ne isterim” dediğini anımsadı. “İstemedim ki” dedi Doktor’a bakıp biraz sonra annesinden yiyeceği dayığı düşünerek. “Bunu yapacağını nereden bilebilirdim?” Mağara giderek ayak altı bir yere dönüşüyordu. Bu gelen de kimdi şimdi? Muharrem’in, soruya yanıt vermediğini bildiğinden, atlıyı işaret etti ve yalandan, “Miralay geliyor!” dedi.

Muharrem başını aşağıdan yukarıya kaldırdı, bu “Hayır” demekti: “Yüvanis! Mor püsküllü Yüvanis bu!”

Bediros atının başına lamba takıp gelen Yüvanis’in yaptığı şeye bir anlam veremedi, öyle kızdı ki, bir duyan olacağını düşünmese bar bar bağırabilirdi. Dikran’ı omzundan tutup çekti: “Oğlum, bu yaptığınız iş ne?” Dikran da şaşkındı. Bediros, parmağıyla atlıyı gösterdi: “Cayır cayır yakmış lambayı! Dünya âlem öğrenecek yerimizi...”

Muharrem de durumun iyi olmadığını görebiliyordu, yine de kendini savundu: “Köpeğin hav... havlamasını du... duyunca lam... lambayı yak dediydim de... Ge... gelenin kim olduğunu bilelim diye.”

Dikran ve Bediros hiç hoşlanmadılar bundan. Hem Yuvanis'e ne oluyordu da buraya geliyordu?

Çoban, "Yuvanis ol... olmasa senin dü... dükkândaki eş... eş-yayı getiremezdim" dedi. Dikran, çok sevdiği fotoğrafçılıktan ilk kez orada korktu: Sevdığı insanın yüzüne konan sineği taşla ezmek isteyen bir ayağı benziyordu Muharrem.

Yuvanis kara bir gölge gibi geldi, lambayı çoktan söndürmüştü, iyi huylu Boncuk'un sırtından indi, Dikran'ı ve Bediros'u kucakladı, hal hatır sordu. Heybeleri indirmeye başladı.

Bediros baktı ki eşyaları bıraktıktan sonra Yuvanis atına biniyor, sordu: "Gelmiyor musun?" Mağaraya kim geldiyse içeride kal-sın istiyordu. Gelen gidemesin... Yuvanis ve Muharrem'i o anda zorla, tekme tokat içeri tıkmak geçiyordu içinden.

Yuvanis, Bediros'un kaygılarını sezecek halde değildi, "Yapılacak bir işim kaldı" dedi ve atını topukladı.

Boncuk karanlıkta uzaklaşırken, nal sesleri büyüyordu.

Bediros ve Dikran bir müddet Yuvanis'in ardından baktılar: Bediros'a göre çember giderek daralıyordu. Memet ve Kirkor neredede kalmıştı acaba? "Kaçalım" deniyordu ama kolay mıydı bu? Hem nereye gidilecekti, yollar tekin miydi bakalım? "Koca ırmağı geçip dereye boğulacağız," dedi tıslayarak, sonra da "haydi" diyerek Yuvanis'in getirdiği eşyaları eline aldı. Karanlıkta kayıp düşmekten korka korka aşağı inmişlerdi ki Muharrem onlara yetişti. Bediros çok kızmıştı artık, Çoban'a öfkeyle baktı, "Ne?" dedi. "Yeter artık" der gibiydi.

"E.. Eşeğim" dedi, sustu Muharrem.

Gece, 21.00

karanlığın zamanı yalnızca ışıkla ölçülebilir

Kirkor, Memet ve üç asker, hava karardığı halde Bektaşlar'a ulaşamamıştı. İki arkadaş, Çoban Muharrem'in bildiği bir mağarada daha fazla yaşanamayacağını düşünerek yola çıkmanın, yeni bir barınak aramanın pişmanlığı içindeydi. Memet, "Ne olacaktı yani, bundan da kötü olacak değildi ya?" diyor, Kirkor da aynı pişmanlıkla kendine sövüp duruyordu.

Mahmut Çavuş ise mızırdanmaya başlamıştı, "Aha da karanlık

çöktü, çok geç oldu, yiyecek falan bulamayız!” deyip duruyordu. Bu sözler, yolculuktan vazgeçecek birinin sözlerinden çok, acıkmış ve yiyecek arayan birinin sözlerine benziyordu.

Yıldızlara bakarak yol alanlar geçmişe de yürür; ırmak boyunca uzayıp giden serinliği ve iğde kokularını adeta gören bu beş adam, eski zamandan bir şeyler anımsamaya başladı. Askerlerden birinin adı Yusuf’tu, anası babası yokmuş; öbürü bir evin bir oğluymuş. “Dört senedir,” diyordu bir evin bir oğlu olan, “ana baba yüzü görmedim. Balkan’da ölmedim, Çanakkale’ye sevkim çıktı, hastalanınca hava değişimi verdiler. Sonra buraya geldim...”

Kirkor ağlamaya başladı birden. Agop aklına gelmişti. Yusuf onun ağladığını görünce acıdı: “Dayı, Emin Kardaş bilmeden yararı kavlattı ellâam.”

Kirkor karşılık vermedi, gözünün yaşını sildi.

Mahmut Çavuş, “Bu neyin ağıdı?” der gibi hınzır hınzır bakarken Memet, “Yeni haber geldi Çanakkale’den... Şehidimiz var” deyince Emin bir hoş oldu, tıfıl bir delikanlıydı, Kirkor’un koluna girdi. “Dayı,” dedi tutuk tutuk, “askerlik bu... Bugün var yarın yoksun. Ben de anamı babamı özledim amma ne yaparsın? Hayat çok adaletsiz.”

Kirkor gözlerini silerek gülümsedi Emin’e: “Tez günde kavuşasın... Sur...” Sustu birden, “Surp Asvadadzin” diyecekti az kalsın, “Şefaât etsin” diyecekti. Bu dil sürçmesinden tıksırmış gibi yaparak kurtuldu.

İki gence kıyasla, Mahmut Çavuş epeyi neşeli sayılırdı. Kırşehir aksanıyla konuşuyordu; keder sevmez kişiler vardır, onlar gibi hep nesnelerle ilgileniyor ve yiyecek içecekten, “karıdan kızdán” dem vuruyordu. Bir oğlu varmış ya, karıları ikiymiş. “Bende o şeyden iki tane” diyor, gülüyordu. Erkekliğiyle övünmeyi sevdiği belliydi. Ermenilerin canını yakmaya alışmıştı, bunu olağan sayıyordu. Bir ev almaktan, karıları üç etmekten, paradan puldan söz ediyordu. “Param oldu ulan!” diyordu. “Hayatımda ilk defa, şu Ermeni tehciri zamanında param oldu...” Kirkor’un durumunu sezmış, biraz da bunun için Ermenilere ileri geri sözler etmeye başlamıştı. “Dur bakalım,” diyordu, “nerede patlayacak gâvuroğlu? Oğlu da ölmüştür kim bilir nerede? Haçık’ın eşkiya arkadaşı olmadığı ne malum?”

Çavuş, Nevşehirlilerden pek tanıdığı olmadığı için Avanos’u,

Fakılı'yı anlatıyor, Arabusun'da olan biteni söylüyordu. Laf döndü dolaştı Ermenilerin Nevşehir'den gittiği güne geldi. "Nevşehir'den geldim" dediği halde olayları görmeyen Memet sustu, biliyormuş da anlatmak istemiyormuş gibi.

Mahmut Çavuş dudaklarını yalayıp heyecanla dikildi, söze döke döke derinleştirdiği belli olan hikâyesini yeni dinleyicileri önünde de anlatmaya başladı.

"Nevşehir'i meğer önceden iki kola ayırmışlar. Birinci kol Uç-hisar yolundan Ürgüp'e giderdi kızları oğlanları alıp... Kızları, vay yavrum! Kızları paylaştılar, oğlanları yetimhanelere vermek için indirdiler Kayseri'ye. Kızları kendilerine ayırdı piçler, en iyisiydi bunlar... Öbür kol, ilk gidenlerdi, Avanos yolundan İncesu'ya gidecekti ya gidemediler."

Soluğu kesildi Kirkor'un. Memet korktu, her şey anlaşılacak diye daha da çok korkup Ermenilere sövdü. Kirkor'a baktı, "Bunların ihtiyarları da pek nazlı olur" derken tökezledi. Mahmut Çavuş havada kaptı lafı: "Nazlı olsa ne olacak! İhtiyarları yürütmediler bile! Çat yoluna gelir gelmez kestiler, bize de ırmağın kenarına gelebilenleri doğramak kaldı... Osman Ağa, Haçik yanılısın diye yaptı bunu, meğer o Ermeni rezili başka bir yerde pusu kurmuş."

Irmak boyunca kurbağa viyaklamaları işitiliyordu.

Çavuş'un aklına bir şey geldi, eğlendiği belliydi: "Bir papaz vardı, aksakallı... Cebinden kolye çıktı, gümüş. Bir gümüş ki, karar-mış ama üstündeki taşlar lap lap yanıyor, çevirdikçe alaflaniyor. Aldım elime, papaz olacak avradığını siktiğim, elime atılıyor, 'Alma onu, benim avradındı o' diyor. Ne yapacaksa kolyeyi?"

Nevşehir'de neler olduğunu, Boğazlıyan ve çevresinde neler yaşadığını gülererek anlatan bu adamı oracıkta öldürmek istedi Kirkor. En çok da başına taş vura vura öldürdüğünü söylediği Papaz Haçadur'un öyküsü yakmıştı canını: "Gıyk!" etti diyordu Mahmut Çavuş gülererek, "Tavuk gibi... Gıyk!"

Bir müddet sessiz yürüdüler. Akşam karanlığında Kirkor'un yüzündeki acı görülmediğinden bu sessizlik kimseyi işkillendirmede: "Ne yani?" diyordu içinden: *Ne yani? Bir insana Ermeni olduğu için acımamak adalet midir? Bunu nasıl içine sindiriyor bu adam?* Yıldızlara baktı, Allah'tan Çavuş'u tutsak edebildiği bir mucize yaratmasını diledi: Onunla yer değiştirecek ve ne olursa olsun –Meryem Ana önüne dikilse bile– Çavuş'u affetmeyecekti.

Bektaşlar bir tepeyi aşar aşmaz önlerine çıktı. Konuşulanlar unutuldu, kasvet dağıldı. Fakat bir sorun vardı: Köy ıssızdı, sokaklarda in cin top oynuyordu. Kırkor'un içi karardı yine: *Ortalıkta köpek bile yok! Ne biçim köy bu!*

Pencerelerdeki birkaç ışık da onlar görünür görünmez söndü. Mahmut Çavuş, ışığı en son kararan evin kapısını dövüp bağırdı: "Açın! Evdesiniz, gördük. Çavuşum ben, yanımda da asker var!"

Kapı aralandı. Lamba ışığında yaşlı bir kadın yüzü: Koca burunlu, göz çukurları siyah ama gözleri görünüyor.

"Analık," dedi Çavuş, "Haydar'ın evi neresi?"

"Hangi Haydar? Bu köyde Haydar'dan çok ne var?"

"Kismetsiz Haydar."

"Öldü o!"

Kadın kapıyı kapattı. Mahmut Çavuş bağırdı: "Niye lambaları söndürüyorsunuz? Haydar nasıl öldü bile diyemeden adamın suratına kapı çarpılır mı? Evinize giren mi var! Ne oldu, bir kötülük mü geldi başınıza? Aç kapıyı da bir şey söyle!"

Kadın ses vermedi.

"Yav insanlık öldü mü, bir ses ver dedik!"

"Çete geçti burdan... Gidin!"

"Ne çetesi? Ermeni mi?"

"Ermeni ya, ne olacak?"

Etrafı dinlediler: Kavaklar, karanlıkta dikilmiş, hışır hışır ürpererek köyü izliyor. Su hışırtısı var bir yerlerde. Uzakta bir uluma sesi.

Memet sordu bu kez: "Anam, Haydar ne zaman öldü?"

Bir duraklama. Kapı aralandı: "Eceliyle öldü o çoktan..."

Kadının bezir kandiliyle aydınlanan yüzünde korku vardı: "Ağalar durmayın, gidin! Ermeni çetesi bastı burayı. Kimi alıp götürdüler, bilen yok. Sabahtan beri evlerden çıkamadık. Çok kala-balıklar."

Ermeni çetesinin köy bastığını ilk kez duyuyorlardı. Bir tuhaf oldular.

"Anam, girsek şuraya da kıvrılıp uyusak? Sabah gideriz."

Kapıyı çarparak kapattı kadın, sonra gürültüyle sürgü çekti.

Mahmut Çavuş, ağzı açık, gözleri kısık, dişlerini göstere göstere etrafa bakınırken sunturlu bir küfür savurdu: "Gidelim babam! Burası netameli bir yere benziyor."

Memet de “Gidelim” dedi ama Çavuş’un elinden kurtulmanın bir yolunu arıyordu. Bu adam, önünde sonunda kim olduklarını anlayacak, onları öldürmese bile götürüp Miralay’a teslim edecekti.

Bir at kişnemesi işitildi. “Nerden geldi ki bu ses?” diyerek biraz yürüdüler, küçük bir tepenin ardındaki değirmeni gördüler: Su şırıltısı buradan geliyordu. Az ötede, önündeki bel direğine üç atın bağlı olduğu koca bir ev vardı. Evin bir penceresi ışıklıydı. Uzakta köpekler havlıyordu. Bu görüntü, dinledikleri masallardaki uğursuzlukları andırıyordu: “Değirmenin az ötesindeki evin önünde, bel direğine bağlanmış üç at gördüm” diyordu hırıltılı bir masal sesi, “kavaklar hışımlı hışıl ediyor, taa uzaklarda itler havlıyordu... Baktım, bir evin lambaları yanar...”

Çavuş ve askerler silahları ellerinde, “Ne yapsak?” der gibi bakıştılar. Mahmut Çavuş, Yusuf’a seslendi fısıldayarak: “Değirmen-de kimse var mı?”

Bu “Git, bak” anlamına geliyordu. Yusuf, ayak uçlarında yürüyerek değirmene yaklaştı, karanlığı delen gözlerle baktı: Sonunda “Yok” dedi ama sesi bile çıkmadı.

Mahmut Çavuş eve gözünü dikti: *Üç at var, köy odası olmalı burası... Gidip orada kalmalı. Öldük yürümekten.*

Kulak kabarttılar: Birkaç erkeğin mırıl mırıl konuştuğu işitiliyordu. Mahmut Çavuş düşünceli gözlerle sağı solu süzerken Memet yürüdü, basamakları tırmandı; arkasında Kırkor olduğu halde, Çavuş’un “Yapmayın!” demesine aldırmadan kapıyı yumrukladı.

Kara bakışlı bir delikanlıyla yaşlı bir adam açtı kapıyı. Yaşlı olan, yüzü damarlı, sevecen bakışlı bir adamdı: “Buyrun erenler?”

Memet elini kolunu oynatarak, uzaktaki evleri göstererek konuştu: “Ben Kısmetsiz Haydar’ın asker arkadaşayım. Ona geldim amma duydum ki, rahmetli olmuş... Nevşehir’e gidiyorduk asker ağalarla. Tanrı misafiriyiz.”

Adam yana çekildi, onları içeri buyur etti. Baktı ki askerler kararsız, Mahmut Çavuş’u ve diğerlerini süzdü: “Geçin ağalar, kaynananız severmiş! Bahçeyi donattık, boğma rakı da var.”

Mahmut Çavuş yutkundü. Çete deniyordu, kimse evden çıkmıyordu ama burada âlem vardı... Bir tuhafılık olduğunu düşündü, eve girmeye çekindi: “Yok yok... Yolumuza gidelim biz.”

Kapıyı açan genç adam ayıplar gibi bir hareket yaptı.

“Olur mu? En azından yemeğinizi yiyin, öyle gidin.”

Çavuş yan yan bakıp köyün evlerini gösterdi: “Köyü Ermeni çetesi bastı dediler şu karşıdaki evde... Bakıyorum da adamlar buraya uğramamış.”

Yaşlı adam gülümsedi, dişleri yoktu, fesini düzelterek, “Çok oldu gideli onlar... Çete mi kaldı, buyrun buyrun!” diyerek kenara çekildi. İçeriden gelen yemek kokuları pek dayanılmazdı. “Eh, madem öyle” dediler, sözü fazla uzatmadan içeri girdiler.

“Ayakkabılarınızı çıkarmayın! Bahçeye geçeceğiz.”

“Hayrola, düğün mü?” dedi Memet.

Delikanlı pek suratsızdı, “Hayır” anlamında kaşını kaldırmakla yetindi.

Yürüdüler.

Bahçe dedikleri kavak ağaçlarıyla dolu, domates, salatalık, biber ekili bir bozkır bahçesiydi. Yerlere kilimler yayılmıştı, sedirlere kurulmuş en az elli kişi vardı. Kalabalığı gören Çavuş serseme döndü: Düğün değil, bayram değil; madem bu kadar kalabalıktilar niye sessiz sessiz oturuyorlardı? Topluluğun yavaş yavaş yüksek sesle konuşmaya başlaması, gelenleri görünce sustuklarına işaret etti. Bundan hoşlanmadı Çavuş. Kapıyı erken çaldıklarını düşünüyordu: “Niye acele ettiyse deyyuslar!”

Gösterilen yere oturdular. Birkaç kişi coşkuyla salatalar, yoğurtlar, etler taşıdı. Bazıları onları Bektaşî usulü, ellerini göğüslerine çapraz bastırarak selamlıyordu. Pos bıyıklı, fesli adamlar... Hepsi de zayıf, kara kuru. Elleri damarlı.

Kızılbaş olmaya kızılbaş bunlar amma... Mahmut Çavuş kaygıyla sağa sola bakmıyor, bir yandan da yolculuk yüzünden ağrıyan baldırlarını ovuyordu.

Memet ve Kirkor da mum ve lamba ışıklarından görebildikleri kadarıyla çevreye göz gezdirdiler. Kirkor, bacaklarına dolanan kediyi severken fısıldadı: “İçme... Bu herifleri içirelim, gece sıvışırız.”

Memet de ağırlardan söz ettiği izlenimi vermek için ayak bileğini sıyrarak yanıt verdi: “Çavuş rakıya elini bile sürmüyor...”

“Tava getirelim diyorum ya...”

Ansızın bir klarnet sesi işitildi. İnsanı yerine mihlayan bir ses.

Bakır sinide dilimlenmiş kavun getiren bir adam, siniyi sofraya bırakıp Kirkor’a eğildi: “Haydar’ın babası seni bekliyor.” Az kal-sın heyecanla doğrulup “Vay Artinim!” diyecekti Demirci, kendini tuttu.

Memet, Artin'i tanıyamamıştı, ters ters bakıp Kirkor'u işaret etti: "Haydar onun değil, benim arkadaşımdı."

Artin'le göz göze geldiler. Bu kez onu tanıyan Memet, soran gözlerle bir ona, bir sağa sola baktı: "Niye beni değil de..." dedi ama sözün gerisini getirmedi, çünkü Kirkor ayağa kalkmış, heyecan içinde Artin'in yanında yürümeye başlamıştı.

Mahmut Çavuş'un kaşları çatıldı; Kirkor ve Artin'in uzaklaşmasını gözleriyle izledi, Memet'e kaşıyla onları işaret etti: "Haydar benim arkadaşım, diyordun ama seni adam yerine koyan yok."

Memet saflığa vurdu. Omuz silkti.

Çavuş iyice işkillenmişti artık. Memet'in tutarsız davranışlarını, Kirkor'un halini, buradaki garipliği ve yaşlı kadının sözlerini bir araya getirince, kapana kısıldıklarını düşünmeye başladı. Kaygılı bakışlarla çevreyi süzerken atlar gördü bahçede. Çetenin içerideki adam sayısını saklamak için kapıya üç at bağladığını anladı o an. Birden terledi. Kuşkusunda haklıydı. Tuzaktı bu. Herkesin kendi âleminde olmasından yararlanmalı ve buradan uzaklaşmanın bir yolunu bulmalıydı.

Kirkor sevinçten ağlıyordu. Haçik, onu boynundan tuttu, sündür sündür kendine çekti, öptü: "Geldiğinizi gördük. Karanlıkta tanımadığımız için az kalsın vuracaktık sizi! Nereden bilelim ki sen de namlunun ucundasın! Dedim ki, bırakın gelsin garibanlar. Bir sofraya görsünler, sonra vururuz... İyi ki sıklamamışız! Bir Ermeni daha eksilecekti dünyadan."

Sarhoştur Haçik, bakışları kayarken sordu: "Sen nasıl sağ kaldın?" "Çoluğu çocuğu alıp kaçtım."

Haçik bir yudum rakı içti, eğilip klarnetini aldı, dokunaklı bir hava üflemeye başladı.

Kurtulduklarını anlamıştı Memet: Klarnet sesi, "Haçik burada" deyip duruyordu. Haçik ve adamlarının bu köyü bastığı şimdi açıkça görülüyordu.

Mahmut Çavuş karanlık bir sezgiyle doğruldu o sıra, ayak yoluna gitme bahanesiyle yürüdü. Tüfeği yanına alırsa kuşkulanırlardı: *Neyse ki, şu köylüden aldığım tabanca var üstümde... Hadi bakalım! Ya Bismillah!*

Bir delikanlı Çavuş'u ayak yoluna götürürken, Haçik bunu gördü uzaktan. Klarneti ağzından çekip Kirkor'a sordu: "Binbaşı'nın evindeki kadın nerede?"

Haçık, Zabel Minasyan'ı Develili kaçaklardan öğrenmişti. Fakat kulaktan kulağa geçen bilgi değişmiş, Zabel'in Nevşehir'de, Binbaşı'nın evinde kimliği bilinmeden alıkonulmuş bir hizmetçi olduğu hikâyesine dönüşmüştü.

Kirkor tedirgin oldu, Zabel'in başına bir iş geleceğinden korktu, omuz silkti.

Demirci'nin tedirginliğini kavrayan Haçık, onu inanmayan bakışlarla süzdü.

"Sen bu kadını Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in evinde gördün mü hiç?"

"Bir Zeynep Hanım vardı evinde, kardeşimin karısı, dediği..."

Haçık, anlamlı anlamlı başını salladı: "İşte onu almaya gidiyoruz!" Kirkor'a gülen gözlerle baktı, rakıyı yudumladı, peyniri eline alsa da konuşmaktan ağzına atamıyordu, neşeliydi sesi, içki neşesi. Mayreni'yi sordu: "Bacım nasıl?" Mayreni'ye "Bacım" diyordu. Kız kardeşi olduğundan değil, öyle denildiğinden. Kirkor onun da çocukların da iyi olduklarını, bir kayalıkta beklediklerini söyledi.

"Memet'le buluştuk. Tam bizimkileri almak için kayalıkta gidiyorduk ki, askerlerin eline düştük."

Haçık gereksiz denecek kadar uzun bir süre peyniri çiğnedi, kaşları çatıktı. Kirkor'u dürtükledi: "Çevrene bir bak Kirkor: Travşinli Vahan, Germirli Minas, kimi ararsan aramızda... Erciyes'teki kaçaklarla birleşeceğiz, Everekli Mihran'ı bekliyoruz. Nevşehir basılacak. Kurtarabildiğimizi kurtarıyoruz."

"Asker çok değil mi?"

"Askerler çoktan Everek'e gitti. Nevşehir şimdi neredeyse boş... Ama niyeyse Miralay hâlâ orada."

Haçık'e baktı Kirkor: Bu adam çocukluğunu bildiği uysal, akıllı Haçık değildi; bir dağ adamıydı artık, ölümü ve öldürmeyi düşünen.

Haçık ayağa kalktı, Artin'e işaret etti: "Hadi gidip işimizi görelim."

Demirci'nin yüreği cız etti. Haçık tepeden tepeden baktı: "Gel benimle" diyerek Kirkor'un koluna girdi, ayak yoluna doğru yürüdü.

Memet, uzaktan Haçık'le kol kola yürüyen Kirkor'u görünce önce sevindi ama sonra endişeyle kıvrandı. Kıyıcı bakışlı insanlar ortaya çıkmış, yüz ifadeleri değişmişti. O an, Mahmut Çavuş'a ve askerlere içtenlikle acıdı Memet, yüreği daraldı.

Güle oynaya yürüyen Haçık, Kirkor'a küçük kızı Siranuş'u soruyor, "Küçücüktü," diyordu, "yüzüme baktı, 'Pörtlek' dedi, iyi mi?"

Pek akıllı bir şeydi canım!” Kirkor kızının özlemiyle bir an gülümseyip iç geçirdi.

Bir çıkış yolu bulup ayakyolundan kaçmaya çalışan Mahmut Çavuş çaresizdi; bahçe içinde bir yerdı burası, öyle duvar dibi falan değil... Kara kara düşünerek döndü, Haçık’le burun buruna geldi. “Nasıldı, yemekler iyi miydi Çavuş?” diyen Haçık, adamın koluna girdi.

Mahmut Çavuş kolunu kurtardı, yanıt vermedi. Kirkor’a baktı; onun ağlamış da gülmüş halini yadırgadı. Haçık, tekrar Çavuş’un koluna girdi; Artin de öbür kolunu tutmuştu; Çavuş debelendi, kurtulmak istedi. Haçık silahını çekip Çavuş’un göğsüne dayadı; Mahmut’u sınamak istiyordu: “Bana bak Ermeni dölü! Ben adımla sanımla Kılılı Bekir’im! Boğazlıyan tarafında çok Ermeni kestim! Duydum ki buralarda gâvurun eşkiyası türemiş, asker kılığında gezermiş... Adamlarımı da aldım geldim, anladın mı?”

Çavuş ne diyeceğini bilemiyordu.

Haçık bağırdı: “Getirin şu askerleri yanıma!”

Askerler korkuyla baktılar.

Haçık, yalandan dostça davranıyordu: “Siz de Ermeni kestiniz mi kardaşlar?”

Mahmut Çavuş, askerler boşboğazlık etmesin diye atıldı, karanlık bir sezgiyle karşı koydu: “Yok! Vallaha, yok! Niye keselim? O iş, haydutların işi...”

“Anlamadım?” diyerek terslendi Haçık: “Sen şimdi bana haydut mu diyorsun?”

“Yok, yani asker kesmedi, haydut...”

Haçık, bağırarak susturdu çavuşu: “Sus! Bana masal anlatma! Sen bir tane bile Ermeni kesmemiş korkak puştun tekisin!”

Mahmut Çavuş başıyla onayladı: “Doğru. Ben korkak puştun tekiyim!”

Haçık, kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyordu Çavuş’la, “Bir daha söyle” dedi.

“Ben korkak puştun tekiyim!”

Haçık uzandı, Mahmud Çavuş’un belindeki tabancayı –Memet’in belinden nasıl çekilip alındıysa, öyle– aldı; tabancaya baktı: “Ermeni işi... Ermeni misin lan yoksa?”

Mahmut Çavuş yanıt vermedi, askerlere baktı. Onlarda da bet beniz kalmamıştı.

Birden Kirkor'a dönen Haçık, elindeki tabancayı salladı, "Senin mi yoksa bu Kirkor?" deyip güldü.

Çavuş'un ayağının altındaki yer kayıp gitmişti: "Hüseyin Ağa" olarak bildiği adama "Kirkor" deniyordu. Pişmanlıkla baktı.

Kirkor elini uzattı: "Hançerimi ver."

Mahmut Çavuş, hançeri Kirkor nasıl verdiyse öyle verdi: Keskin ucunu kendisine çevirerek. Dikkatle.

"Papazdan aldığın kolyeyi de ver."

Çavuş afalladı: "Yanımda değil ki!"

"İyice ara üstünü, belki yanındadır... Bir bak."

Mahmut Çavuş dudaklarını kemirdi: "Ne yapacaksın ki kolyeyi ağam?"

"Ağam" derken sesi pek cılız çıktı.

Kirkor gerçek bir merakla sordu: "Ne yapacaksın kolyeyi, diyor-sun hep... Peki, sen ne yapacaksın kolyeyi?"

Mahmut Çavuş yanıt vermedi. Kirkor, "Ben ne yapacağımı söyleyeyim" diyerek elini Çavuş'un omzuna koydu. Çavuş ürperdi, omzunu kaçırdı. "Korkma" dedi Kirkor, burnunu havaya dikti, birini özlemişti belli ki, sonra nefesini saldı, gözlerini kısarak baktı Çavuş'a: "Babam yaptı o kolyeyi. Anlıyor musun ne yapacağımı? Babamdan kaldı bu, diyeceğim. Babam kimdi? Bunu soruyorsan eğer, Nevşehir'in en iyi gümüş ustasıydı. Duydun mu sen Karagöz-lünün Serkis'i?"

"Duymadım" anlamında başını salladı Çavuş.

Kolyeyi bulmak için adamı didik didik ettiler, yoktu: Çavuş çoktan satmıştı onu.

Bir evin bir oğlu asker Emin, düştükten sonra doğrulup yarasını gören çocuklar gibi ağlamaya başladı, gözleri çizgi çizgiydi. Yusuf da ağlıyordu: "Kızım var benim, üç yaşında!" diyordu.

Mahmut Çavuş ve iki asker, ite kaka sokağa çıkarıldı. İşler tersine dönmüştü: Kirkor, yolda gelirken, Mahmut Çavuş'u öldürmeyi dilediği için pişmandı, sünnet olduğu gün Allah'a inanmadığını söylediğini unutup iki elini göğe uzattı, yalvarıyordu: "Allahım! Hep en olmayacak duaları mı işitirsin!" Memet'le bir olup Haçık'e yalvarmaya başladılar. Biri Emin'i siperliyordu, öbürü Yusuf'u: "Etmel!" diyorlardı. "Bırak ana kuzularını!"

Kirkor, yol boyu kol kola geldiği Emin'e sarılmıştı, "Bak şu gencecik oğlana! Etme, bırak gitsinler!" diyordu.

Kirkor'u bir kenara çektiler. Silahlar, ocaktaki mısır taneleri nasıl patlarsa öyle patladı. İki eliyle yüzünü kavrayan Memet, bağırdığının farkında bile değildi. Haçık, nice zamandır Kirkor'a ait olan, sonra Memet'e emanet edilen, sonra da Çavuş'un belindeyken kendi eline geçen tabancayı gülerek doğrulttu, Memet'in ağlayıp sızlanması sinirini bozmuştu, "Sus lan koduğumun dinsizi!" dedi ve bir el ateş etti. Kırmızı beyaz bir aydınlanma oldu. "Bauu!" diyen bir ses. Taşa çarpıp seken mermiler gibi: Adamı delen mermi, taş-tan sıçramış olmalıydı.

Haçık çok beğenmişti altıpatları. Yüzüne yaklaştıırıp inceledi: "Vay anam vay! Silaha bak!"

Memet, namlusu biraz uzunca olan parabellumun mermisi göğsüne çarpar çarpmaz düştü. Fakat o sırada Artin'in atı huysuzlanıp şahlandığı için Haçık yerde yatan Memet'e ikinci mermiyi sıkamadı. Kirkor da Memet'i perdeleyerek, "Niye?" diyordu, şaşkınlıktan dövünemedi bile, "O bize yardım etti. Bu yapılır mı?"

Haçık, Kirkor'a yanıt verecek yerde atına bir sıçrayışta bindi ve bağırdı: "Cafer Ağa!"

Yüzü damarlı bir adam öne çıktı: "Buyur efendi!"

"Rakıyı beğenmedim. Eti de... Para mara yok o yüzden!"

"Canının sağlığı..."

Haçık sarhoş şımarıklığı içindeydi. Cafer Ağa'yı küçümseyerek süzdü: "Seni vuracağımdan mı korkuyorsun?"

Artin, elini Haçık'ın elinin üstüne koydu: "Uzatma."

Haçık elini kurtardı hırsla, Cafer Ağa'ya bağırdı: "Ermeni mallarını yağmaya gittiğinizi işittim. Kızılbaşlara yakışır mı bu?"

Cafer Ağa sesini çıkarmadı.

Memet'in başında dikilip duran Kirkor'a seslendi Haçık: "Haydi Kirkor! Öç günüdür. Yürü!"

Kirkor yanıt vermedi. Haçık, ısrar ediyordu: "Gidip haklayalım şunları! O Ziya denen puştı, Osman denilen alçağı ağaçta sallandıralım! Köle kızlarımızı, çocuklarımızı kurtaralım. Sonra döner seninkileri alırsız kayalıklardan."

Kirkor gözyaşını silerek Memet'e baktı: "İşim var... Gelmeyeceğim."

Haçık tabancayı Kirkor'a doğrulttu: "Seni de vurmalı, korkak puşt! Nerede saklandın, kime köpeklik ettin de canını kurtardın, bilmem. Donunu sıyırsam sünnetli çıkarsın! Göt yalayıcı seni!"

Artin iyice sabırsızlaşmıştı, “Yeter!” diyerek onun atına bir şaplak vurdu. Haçık atın gemine asılarak bir iki döndü ve Kirkor’a bağırdı: “Aç lan kuşağını, sıyrır!”

Kirkor bakakaldı. Artin, Haçık’i çekiştirdi, homurdandı açıktan: “Bir Ermeni vurmadığın kalmıştı!”

Atların koşumlarından gelen şıkırtılar dışında başka bir ses duyulmadı bir süre. Haçık, Artin’i gösterdi: “Bu adama şükret Kirkor! Bir de Allah’a... Kızların için canını bağışlıyorum.” Elindeki silahı gösterdi: “Bunu da vermeyeceğim sana... Nasıl olsa kullanmayacaksn.”

Silahı havaya doğrulttu, tabanca gürül gürül patlayınca atlar da köylüler de irkildi.

Kırk kişilik çete kalabalığı Nevşehir yolunu tutarken, Artin’in atı topallıyordu, atın bacağına kan vardı.

*Gece, 22.30
bütün sesleri sündürür gece*

Miralay Ziya Bey, Zabel’i ve diğer kaçakları yakalamadan Nevşehir’den ayrılmayacağına yemin etmiş, emrindeki bölüğü Everek’e yolladığı halde Haygazyan Okulu’ndaki karargâhından ayrılmamıştı. Emrinde kala kala on kadar asker ve Osman Ağa’nın adamları kalmıştı.

Yenilgiyi kabul edecek biri değildi o. Kaçakların önünde sonunda geride bıraktıkları kişilerle bir bağ kuracağını düşünerek şüphelileri izliyor, bir yandan da Nevşehir’deki işi bitmiş de gitmeye hazırlanıyormuş gibi davranıyordu.

Kolağası Hurşit’e göre her şey Şadiye’nin başının altından çıkmıştı. Bunu kanıtlayacağı zamanın gelmesini bekliyordu sabırla, “Miralay kendine bu kadar güvenmese bunların hiçbirisi yaşanmazdı” diyordu.

Doğrusu Miralay Ziya Bey için Binbaşı Fuad Hilmi Bey’den daha büyük bir şüpheli yoktu. Dikkatini ona vermiş, Binbaşı’nın başka kişilere de yardım edeceğini düşündüğünden suçüstü yapabileceği bir fırsat doğmasını beklemeye başlamıştı.

Oysa Şadiye’nin peşine takılan Hurşit, Yuvanis’in fotoğrafçı dükkânını soyduğunu haber alınca çok sevindi. Bilal ve Dikbiyıklı

İsmet tarafından gözleendiğinden habersiz olan mor püsküllü çap-kın, dükkândan aldığı malzemeleri evine götürmüştü.

Mühürlenmiş dükkânları açıp soymak ağır bir suçtu, olağüstü koşullarda yaşadıklarından Yuvanis'i hemen asabilirlerdi. Fakat Hurşit acele etmiyordu. Bilal, ablasıyla kırıştırdığını bildiği Yuvanis'i yakalamak ve ona eziyet etmek için sabırsızlanınca esaslı bir azar işitti: "Otur ulan yerine, beyinsiz!" dedi Hurşit, "Burada memleket meseleleriyle uğraşyoruz. Yok öyle benlik davası!"

Bilal şüphesiz, Hurşit'in gördüğü şeyi göremiyordu: Şöyle bir düşünse Yuvanis'in fotoğraf malzemesi çalacak bir adam olmadığını anlardı. Mor püsküllü hovarda zengin bir aileden geliyordu, hırsızlık için çok güçlü bir gerekçesi olmalıydı. Dükkân sahibiyle bir bağı olabilirdi örneğin. Bu da Dikran'ın hâlâ buralarda bir yerlerde olduğunu kanıtlardı, o kadar.

Yuvanis'in evini gözledikçe, Hurşit'in Şadiye hakkındaki yargısı kesinleşmişti, iki aşığın buluşmalarından geçmişe dair bazı sonuçlar çıkardı. "Bu mor püsküllü pezevenk," diyordu, "Şadiye'den başka kimin aklına uyararak girişir ki böyle bir işe?"

"Şadiye" dedikçe sinirleniyordu artık, bu kadının nasıl olup da Miralay'ın kâhyası yapıldığını araştırdı. Şadiye'yi işe alan kişinin, o zamanki kaymakam vekili Binbaşı Fuad Hilmi Bey olduğunu öğrenince taşlar yerine oturdu: Şadiye, Binbaşı'nın iyiliklerini, Miralay'ı ispiyon ederek ödüyordu. Miralay da büyük bir olasılıkla koynuna girdiği Şadiye'nin yanında gevezelik etmişti.

Yuvanis askerler gittiği ve Nevşehir'deki abluka ortadan kalktığı için, doğru zamanın geldiğini düşünmüş olmalıydı ki, fotoğrafçıdan çaldığı malzemeyi bir gün boyunca bekletip akşam olunca Boncuk'un sırtına yükledi, atının üstünde yaylana yaylana, hiç acele etmeden şehirden çıktı. Nalları keçeli, simsiyah atıyla gece karanlığında onu takip eden Hurşit, soyguncunun Uçhisar'a gittiğini gördü, vadiler boyunca ilerlediğini ve bir köpek havlayınca lambayı yaktığını da... Heyecan verici bir andı bu: Harıl harıl aradıkları o yer bulunmak üzereydi. Yuvanis'i yalnız başına izlediğine üzüldü Hurşit. Orada kaç kişi var, kaç silahlı, bilemediği için "tek tabanca" baskın vermeyi göze alamadı. Başka birine öğüt verir gibiydi: *Sakin ol Hurşit... Acele etme. Her şey anlaşıldı. İki kişi elinde artık: Yuvanis ve Şadiye. En az biri yeter sana. Kaçaklar da Uçhisar'da, mağaradalar. Bitti... Mesele çözülmüştür.*

Bir an önce Nevşehir'e dönüp askerleri almalıydı. Ne var ki bu-
rayı bir sonraki gelişinde bulması zor olabilirdi, her yer birbirine
benziyordu. Hemen kemerini çözdü ve bir ağaca bağladı, çevreyi
ezberlemeye çalıştı. Gece görüşü ile gündüzün aynı olmadığını bil-
mek yıldırıyordu onu.

O an beklemediği bir şey oldu: Yuvanis geri dönüyordu.
Tehditkâr bir şekilde başını salladı Kolağası: *Dön bakalım, dön! Bi-
razdan ensene çökeceğim. Seni kulaklarından tutup sürükleyerek buraya
getirmeyen namerttir! Kendi kendine Hurşit'in kucasına geliyorsun! Sizi
var ya... Bu Hurşit yerlerde sürüyecek! On gündür anasından emdiğini
burnundan getirdiniz adamın, o da hakkınızdan gelecek, puştlar!*

Kendisiyle, başka biriymiş gibi konuşuyordu, seviyordu bunu.
Yaptığı işi beğenen herkeste böyle bir tavır vardır. Bıraktı ki git-
sin Yuvanis, onun nereye gittiğini çok iyi biliyordu. Kirkor'un
ahır damını kullanıyorlardı: *Ahır damı, samanlık... Bir Miralay'a, bir
Yuvanis'e ..., oh kebab! Karı olmak varmış lan bu devirde! Gösteririm ben
sana oynak Şadiye!*

Aceyleyle Ziya Bey'in evine geldi Kolağası, kapıyı telaşla açtı. Şa-
diye avludaydı, lamba ışığında bulaşık yıkıyordu, kumla ova ova.
Elleri bileklerine kadar sıvalı, başı çatklı.

"Buldum onları Şadiye Abla!" diyerek sevinçle içeri girdi, koş-
arak merdivenlerden çıkıyordu: "Mor püsküllü Rum var ya, o puşt-
muş çetenin başı!"

Şadiye'nin beti benzi attı: "Ne çetesi?"

Soruya yanıt vermek yerine sevinçle zıpladı Hurşit: "Basacağız
onları! İnlerini bulduk!"

Kolağası adeta koşarak Ziya Bey'in odasına daldı. Şadiye'nin
Yuvanis'le Kirkor'un samanlığında gizli gizli buluştuğunu bildiği
için böyle bir kıştır atmıştı, niyeti, kadının ne yapacağını görmektir.

Şadiye öylece kalakaldı: Bu gece kaçmayı planladığı adamı ya-
kalayacaklar mıydı yani? Sağ elinin dışını sol elinin içine vurdu,
"Tü tü tü!" Daldı gitti bir an: Gözden kaçırdığı bir şey mi vardı
ki? Hayır, yoktu. "Hiç kimseyi pirelendirme" demişti dün Yuvanis:
"Geleceğim ve seni alıp gideceğim..."

Mutfığa girdi, ne yaptığını bilemeden bulaşıkları yalapşap to-
parladı, titriyordu. Endişesi, Yuvanis'in yakalanması, kendisinin
de şu köhne dünyada "adı sanı bilinen bir orospu" olarak bir başına
kalakalmasıydı.

Ziya Bey ve Hurşit göründüler. Neşeliydiler; kapıları çarparak çıktılar evden. Böyle çıkıp gitmeleri korkutucuydu. Bir şeyler yapması gerekiyordu, bu böyle olmayacaktı. Çıkırsa Yuvanis'i arasa, nerede bulabilirdi ki? Kadın başına? En iyisi buluşmak için sözleştikleri yatsı ezanı vaktini beklemek ve bir şey olmasın diye Allah'a yalvarmaktı...

Evden koşarcasına çıkan Ziya Bey'in, ilk iş Kasap Hayri'nin kapısını çaldığını, "Sizin kız Yuvanis'le Kirkor'un samanlığında fin-girdiyor, bu akşam buluşacaklar!" diyerek adamı deliye döndürdü-günü nereden bilecekti?

Endişe içindeki Şadiye, evde yatsıyı bekleyedursun, Miralay ile Kolağası, koşar adım karargâh bahçesine girdiler, kapılar telaşla açılıp kapandı. Hemen Ahmet Çavuş'u Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in evine yolladılar.

Hurşit, lambaların fitillerini açtı, iki büyük mum yakıp masaya koydu.

"Düşünelim" dedi Ziya Bey, "Yuvanis'i gördüğün yer, bu haritada nereye denk düşer?"

Hurşit haritayı inceledi, parmağını uzattı: "Aşağı yukarı şurası paşam."

"Şansa bak! Topla tüfekte ararsın, karşına çıkmaz..."

Sözünü yarım bıraktı, eli çenesinde, haritayı inceledi. Bir parmağını Nevşehir'de kapısını patlattıkları gizli geçide koydu, öbür parmağını kaçakların saklandığı söylenen yere bastırdı. Durumu anlamıştı: "Niye araba aldıkları belli... Araba olmadan bu kadar uzağa eşya taşınamaz."

Miralay Yuvanis'in ne yaptığını anladıkça Şadiye'ye çok içeriliyordu. "Orospu!" dedi, gönülden. Kibriti elinde zıplatıp tutuyor, kaşlarını çatarak söyleniyordu: "Bu kadın bir yılan! Benden para istedi, verdim: Evinde yağ yokmuş, odun yokmuş... Yaz günü odun da ne more, keriz miyiz? Ne için bütün bu hazırlık? Üç kardeş bunlar, her biri bir hava! Şeytan diyor..."

Tahta döşeme üzerinde yankılanan ayak seslerini işitince durdu: Binbaşı geliyordu. Gülümseyerek yakasını düzeltti, Hurşit'e göz kırptı: "Şimdi herifin canına okuduk imanım!"

Kapı vuruldu, Binbaşı Fuad Hilmi Bey, Ahmet Çavuş'la birlikte içeri girdi.

Binbaşı nefretini gizlemiyordu, çenesini dikerek konuştu: "Buyrun, beni çağırmissınız. Bir şey mi oldu?"

Miralay Ziya Bey, Ahmet Çavuş'a baktı: Bilinmez bir nedenle seviyordu bu adamı. Bazı insanlara duyulan sevgi bilinmezlikten gelir, öyle seviyordu... Arkadaşça konuştu onunla: "Ahmet, sen şimdi doğru karakola gidiyorsun. Bütün askerleri tam teçhizatlı olarak hazırlıyorsun. Aman gözünü seveyim, Osman'ın çakallarını da... Göreve çıkacağız. Bu gece iş çok!"

Çavuş koşarak çıktı. Binbaşı Fuad Hilmi Bey meraklanmıştı. Ziya Bey, elini uzatarak ona yer gösterdi, lafı dolandırmaya niyeti yoktu: "Binbaşım, sizi mutasarrıflık emriyle açığa aldık. Sadrazam Hazretleri'ne yaptıklarınızı bildiren bir telgraf çekmiştim... Emir geldi, tutanaklar da hazır: Kayseri'ye gidiyorsunuz."

Fuad Hilmi Bey şaşırıldı: "Ne zamandan beri şifreli telgraflarla insanlar görevden alınıyor?" dedikten sonra başını iki yana salladı, dizlerine abanarak sandalyeye oturdu.

Miralay ve Kolağası sevinç içindeydi, eteklerinin zil çaldığı her hallerinden belliydi. Binbaşı gözlerini kısarak onları süzdü ve kinayeli konuştu: "Nasıl da keyiflisiniz! Kanunları hiçe saymanın keyfi mi bu?"

Ziya Bey küçümseyerek baktı: "Kaçırdığın kişileri yakalamadan seni Kayseri'ye yollamayacaktım. Onları yakaladım sonunda!"

Binbaşının gözleri adeta dışarı uğradı: "Neredeler?"

"Çok iyi bildiğin bir mağarada... Bunu sana isnat edilen suça ekleyeceğim. Kaçakları sahte evrak düzenleyerek kaçırdığın çok açık."

Tepeden tırnağa ürperdi Binbaşı, "Bunun için mi çağırıyorsunuz beni?" diyerek ayağa kalktı, fesinin püskülü savruldu: "Bildığınız gibi yapın! Yettiniz artık!"

Ziya Bey sandalyeyi gösterdi, emredici konuşuyordu: "Otur Binbaşım, otur! Daha bir şey konuşmadık. Yeni başlıyoruz!"

Fuad Hilmi Bey oturmadı.

Binbaş'yı inceleyen Miralay, neşeyle parmağını şıklattı: "Boğos'a kimin görev verdiğini de bulduk!"

"Bulduk" derken ikinci "u"yu uzatıp sesine bir ahenk kattı, o anda bir miralaydan çok, okul piyeslerinde miralay oynayan delikanlılara benziyordu.

Ziya Bey, Binbaş'yı iyice şaşırtmak için, Diruhi'nin evinde ele geçirilen mektubu ve iki fotoğraf negatifini masaya attı: "Bak lütfen."

Fuad Hilmi Bey zarfları eline alıp baktı: Doktor Bediros'un gece

vakti yanında getirip kendi malıymış gibi geri götürdüğü iki fotoğraf ve mektup. Ermenice yazılı olanları geçti, kâğıtları evirip çevirirken durakladı. Ziya Bey, Binbaşı'nın neye baktığını görünce kıvanç dolu bir sesle açıklama yaptı: "Onlar okuduğun şeylerin çevirisi!"

Binbaşı çeviriyi okudu: Kayseri Surp Garabed Manastırı Başpapazı tarafından Sis Katoğigosluk makamına yazılan mektupta, "Gönderdiğimiz emanetler Boğazlıyan ve Urumdiğin arasında kalan köylerdeki kırımın belgeleridir. Bunların Adana'daki Fransız Konsolosluğu aracılığıyla Paris'e ulaştırılması dileğimizdir. Fotoğrafçıların adları ve adresleri şöyledir" deniyor ve isimlerle adresler alt alta sıralanıyordu.

Ziya Bey çakmağını çıkardı, afili bir hareketle fitilini çekti, sigarası ağızındaydı, sözleri yutarak konuşuyordu: "Suçun nedir, merak ediyorsan, işte o kâğıtlarda yazılı."

Bir suskunluk oldu.

"Hâlâ görevden alınmana şaşıyor musun?" diyerek suskunluğu bozdu Ziya Bey. İçinde ince ince sarılmış sigarillolar bulunan bir kutu vardı elinde, bunu Binbaşı'ya uzattı. Fuad Hilmi Bey almadı, teşekkür de etmedi, kibarlığı elden bırakmıştı, öfkeli görünüyordu.

Sigarilloyu abartılı yanak hareketleriyle yakan Miralay, bir an duman içinde kaldı. Neden sonra, bir dostuyla dertleşir gibi, "Meğer bölgede devlet arşivi için çalışan birçok kişi" dedikten sonra öksürdü, boğuk boğuk devam etti: "Bir çok fotoğrafçı bizi kandırmış."

Sözlerinin etkisini ölçerek baktı Miralay. Binbaşı, gözlerini kırpırtırmakla yetindi. Tedirginliğini belli etmek istemese de bıyığını çekiştirip dudağını kemiriyordu: *Blöf yapıyor, mağarayı bilip bilmediğimi sınıyor...*

Ziya Bey'in canı kahve istemişti, parmağıyla telgrafçı onbaşının bulunduğu tarafı işaret etti: "Söyle de bize bir kahve yapsınlar..."

Hurşit, tahta zeminde güm güm eden ayak sesleriyle uzaklaşıırken, Binbaşı Fuad Hilmi Bey elindekileri masaya koydu ve avcunun içini kâğıtların üstüne vura vura konuştu: "Bu fotoğrafları çekenleri suçlayarak konuşmanıza bakıyorum da, size acıyorum... İnsanları siz öldürdünüz, fotoğrafçılar da bunu belgeledi. Suç, bunların fotoğrafını çekende değil de öldürende değil mi?"

Ziya Bey, alaycı alaycı gülümsedi: "Vatana ihanetten yargılana caksın."

O sırada ezan okunmaya başladı. Müezzinin sesini işiten Miralay, “İşte şahidi” diyerek parmağıyla ezan sesinin geldiği yönü işaret etti.

Binbaşı hiç gevşemedi, “Ben hain değilim” dedi, oturdu. Sesi büyüdü: “Yasaları çiğnemektir vatana ihanet!” Yumruklarını sıkı, dişleri kenetlenmişti, masaya güm güm vurarak bağırırdı: “Hain, kanımızla yazılan o yasaları çiğneyene denir! Sizsiniz... Yaptıklarınız suçtur. Bunları tutanaklarla belgelemediğimi zannetmeyin.”

Hurşit geldi o sırada. Ziya Bey, bir Hurşit’e baktı bir de Binbaşı’ya. Sonra tehditkâr bir sesle konuştu: “Binbaşı... Sen kiminle uğraştığının farkında değilsin.”

Fuad Hilmi Bey’in içi cız etti yine.

Miralay’ın acelesi vardı, ayağa kalktı: “Kaçaklarla seni yüzleştirmeyi çok isterdim ama vaktin yok.”

Binbaşı da kalktı: “Ne demek bu?”

“Seni gecedен yola çıkaracağım demek...”

Her şeyi planlamıştı Miralay: Kayseri’ye giderken, Osman Ağa çetesi Fuad Hilmi Bey’e saldıracak, sonra da Binbaşı’yı Ermeni çetesi vurmuş gibi bir düzen oluşturulacaktı.

Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı. Birdenbire şehrin içinden bir taraka yükseldi. At kişnemeleri, nal şakırtıları... Ezan yarıda kaldı. Çıglıklar işitiliyordu birkaç yerden. Silah sesleri yaklaşıyordu.

Hurşit silahını çekip kapıya koştu, Ziya Bey lambaları üfledi, Fuad Hilmi Bey de silahını çekti. Dışarıyı dinlediler: Birkaç atlının sokağa daldığı, küfrettiği ve mermi yağdırdığı anlaşılıyordu. Haygazyan Okulu’nun kapısının önüne bir bomba geldi yuvarlanarak, patladı ve kapı havaya uçtu.

Haçık bağırıyordu: “Binbaşı! Ben Haçık’ım! Taşcıoğlu’nun Haçık... Neredesin? Zabel’i ne yaptın ulan!”

Kolağası Hurşit o an, belki çeteden birileri vardır, düşüncesiyle mağarayı tek başına basmadığına pişman oldu. Dışarıdaki adamın sözleri, çetenin orayı bilmediğini apaçık gösteriyordu. Ziya Bey, Haçık’ın Zabel’i bağıra bağıra arayışını eğlenceli buldu. O da Zabel’i arıyordu! Bir topçu nasıl ki attan önce topu görürse, Miralay da Haçık’ın sözleri arasından en çok değer verdiği şeyi bulup çıkarmıştı: Tabut, çetenin eline geçmemiştir.

Miralay Ziya Bey, Fuad Hilmi Bey’e baktı, karanlıkta dişleri ısıldıyordu: “Katmerli belaya tosladın Binbaşı! Haçık de arıyor Zabel’i!”

Fuad Hilmi Bey zeki adamdı, kaçakların yakalanmadığını Miralay'ın sözlerinden anladı ama derdi bu değildi artık. Dışarı kulak verdi: Nal sesleri Nevşehir'in içinde gökgürültüsü gibi doluyordu. Binbaşı, her şeyin hiçleştiği bir andaydı: Zabel ve diğer kaçaklar neyineydi artık! Haçık böyle bağıra çağıra geldiğine göre, önce evine uğramış olsa gerekti. Karısını ve kızını düşündü; yüreği çarpa çarpa karanlığı dinledi: Ferhunde'nin ya da Aliye'nin acı çeken sesini işitmekten korkuyordu.

Miralay ise adamın endişesini anlayacak yerde onu tehdit etmekteydi: "Ermeni çetesi bile Zabel'i senden soruyor, Zabel'i niye buluşma yerine getirmedi, diyerek baskına geliyor, sen bana masal anlatıyorsun!"

Binbaşı kesin konuştu: "Ben böyle adamlarla işbirliği yapmam." Bu, "Artık sus" demekti.

Haçık bağıırıyordu gecenin içinden: "Boğos'un ölüsüne karşılık ben de Hacı Nuri pezevengini mıhlıyacağım! Zabel'i vermezseniz, Bilal'i de onun yanına sererim!"

Kolağası Hurşit, kara bakışlarını unutamadığı Zabel'i Haçık'ten kıskanarak dişlerini sıktı; ne yapıp edecek, onu kendine alacaktı. Karanlığa bağırdı: "Sana Zabel'in tırnağını vermeyiz!"

Silah sesleri geldi, bir kadın çığlığı işitildi. Fuad Hilmi Bey, bunu kızı Aliye'nin sesi sandı önce. Kulak kabarttı: O değildi. Kadının sesleri çoğaldı. Birileri oradan oraya sürüklenirken bağıırıyor olmalıydı. Binbaşı, Aliye ile Ferhunde'nin bu kadın seslerine karışan yakarışlarını işitmekten korkarak gözlerini kapattı.

Miralay Ziya Bey, karanlıktaki gölgelerden birini nişanlayıp te-tiğe asıldı. Bunun karşılığında sayısız mermi yağdı okula. Taraka durdu. Bir erkek sesi işitiliyordu şimdi: "Ben ettim, sen eyleme!" diyordu adam, Hacı Nuri'ydi bu: "Vallaha bak! Sarı Kaymakam emrettiydi de yaptık o işi! Yoksa... Senin karınla ne işim olabilir benim?" Acı acı bağırdı Hacı Nuri, yaralı olduğu anlaşılıyordu. Şehir soluşunu tutmuş dinlerken, Hacı Nuri yalvarıyordu: "Pekmezcilerin oğlu Fotoğrafçı Murat arkadaşım. Bilmez misin? Valla ondan da haberim yok!"

Bilal'in sesi çınladı: "Yalan söyleme!" Ağlayarak konuşan Bilal, Hacı Nuri'yi ispiyonluyordu: "Bu düzrü, Murat'ın kafasını taşla ezdi Haçık! Gözümle gördüm. Ben niye vurayım? Araksi için deli olan bu! Parmağı da yaralı... Düne kadar onun peşinde koştu. Dur,

etme! Bak, iki küçük bebem var! Onların hatırı için... Yapsam, neyse... Tabanlarını öpeyim. Ben bir şey yapmadım.”

Miralay yüzünü buruşturdu, Haçık yanındaymış gibi tısladı: “Vur ulan şu kahpe eniklerini!”

Çok geçmeden silahlar takırdadı. Sonra da yakınlarda bir yerde bomba patladı, Ziya Bey’in kulağı çınladı uzun uzun.

Karşılıklı silah sesleri çoğalıyor, bazen haykırışlar geliyor, bazen çığlıklar atılıyordu. Fuad Hilmi Bey, Ziya Bey ve Kolağası Hurşit arka pencereden çıktılar; onları telgrafçı onbaşı da izledi. Eski Ermeni okuluna kurşun yağıyor, acı vınlayışlarla sağa sola sekiliyordu. Arka pencereler de güvenli görünmüyordu ama karakol o yöndeydi; buradan çıkıp kaçmaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Çete, onların arkadan kaçmaya kalkacağını bildiğinden önlemini almıştı ama etkili olamadı. Arka taraftan Osman Ağa’nın adamları geldi, subayların yardımına koştu. Binbaşı Fuad Hilmi Bey’in uzun namlulusu çok iyiydi, tüfek gibi patlıyordu. Üç subay, hem geriden gelenlerin hem de kendi gayretlerinin sonucunu aldı, çemberi aşip karakol tarafına doğru kaçtı.

Ziya Bey, bölümü erken gönderdiğine hayıflanıyordu: *Everek kaçmıyordu ya! Everek’te işler bir an önce başlasın, dediler, aha gördük ebimizin örekesini! Bu mutasarrıfın ben var ya...* Önündeki taştan bir mermi sekti. *O mutassarrıfın...* Ölüm, burnunun ucundaydı; yüreği yerinden çıkacaktı sanki. Osman Ağa’nın adamlarını gördü, bağırdı: “Yürüsenize ulan, deyyuslar!” Halbuki Osman Ağa ve adamları cayır cayır mermi sıkıyordu.

Çavuş ve karakolda kalan yirmi kadar asker de hemen avcı düzenine geçip dağılmışlardı. Eski Ermeni yetimhanesindeki göçmenler de çarpışmaya katılınca Haçık tarafında bir kararsızlık belirdi ve bozulma oldu. Miralay Ziya Bey baktı ki çete geriliyor, başka yere gidecek, sağını solunu gözledi, kurşunu bittiği için yere uzanıp kalmış, öylesine düşünen Binbaşı Fuad Hilmi Bey’in kafasına bir kurşun sıktı. Hurşit’e bile belli etmeden sıktı hem de: Gözü açık devrildi Binbaşı, şaşkın görünüyordu. “Binbaşım!” dedi Ziya Bey onu sarsarak. Gökten bir yıldız kaydı. Yıldızın ışıklığı izi, Fuad Hilmi Bey’in donuk bakışlarının üstünden geçip gitti. Binbaşı, akıp giden yıldızı gözleriyle izlemiş gibi oldu.

Ölmesinin tek iyi yanı, Haçık çetesi tarafından evi basıldığında,

Ferhunde ile Aliye'nin öldürüldüğünü öğrenmeyişi oldu belki de. Bu acıyı yaşamaya fırsat bile bulamadan gidiverdi.

Binbaşı öldüğü sırada Hurşit de, "Yandım anam!" diyerek inledi.

Bir patlama oldu, Ziya Bey bağırdı: "Vay imansız!" Hurşit'e seslendi, adamın hırıltılı bir sesle can çekiştiğini anlayınca bir daha bağırdı: "Hurşit!" O sırada bütün ömrü gözünün önünden geçen Hurşit, ışıklı dere boylarını, sazlıkları, kurbağa seslerini, gülümseyen nineleri, babasını, annesini, askerî okulu, Rumeli'ni, Yunanca'yı, Yunanca bilmeyen Rumları; elleriyle mezara koyduğu, Yunanca'yı Türkçeden iyi konuşan kardeşi Emine'yi, Arapçayı, İstanbul Türkçesini, Ferhunde Hanım'ı, Ermeniceyi, Türkçeden başka dil bilmeyen bazı Ermeni köylerini ve Zabel'i düşündüğünü fark edemedi, gövdesini bir boşluğa düşer gibi hissederek, debelenerek can vermekteydi.

Osman Ağa'nın tarafından gelen savunma gücü ilerleyince Hurşit'in yanına koştu Ziya Bey: Ölmüştü Kolağası. Dünya başına yıkıldı ama ölüme acıyacak vakti yoktu. Osman Ağa, "Paşam! Oradan çekil" deyince kaçıp ara sokaklara girdi. Her an vurulabilirdi. Nereye gideceğini bilemez bir halde koştururken, aklına dinamitle havaya uçurdukları geçit geldi. Koşa koşa Kırkor'un hurdalığına ulaştı, diz üstünde sürünüp girdikleri deliği anımsıyordu, yuvarlak odaya girdi, bir kibrit çıktı. İlerlemeyi düşündü ama korktu. Hem birilerinin burada saklanmış olabileceğinden korkusu hem de bilmediği geçitlerde ve bacalarda kör kör gidip kaybolmaktandı. Gidip de dönmek vardı.

Birileri yaklaştı o sırada, "Şuraya girdi!" deyince, yapacak bir şey kalmadı: Ölümden daha hızlı koşmak gerekiyordu. Hırsla tırmanmaya başladı Ziya Bey, yükseldi bacalardan. Son basamakta eline bir kibrit kutusu gelince sevindi. Çırayı ve kibrit kutusunu anımsamıştı: *Bunu kim koymuş yine buraya? Almamış mıydık bunları buradan?* Hemen yaktı çırayı, kibrit kutusunu cebine koyup önünü görmek için eğilerek ilerledi.

Belli bir süre yükseleceğini ve sonra inişin başlayacağını anımsamıştı. Yaptığı iş oyuna benziyordu; hopyaya zıplaya geçitleri aştı ve sonunda tünellerin çıkışına vardı. Rum Mahallesi'nin altındaydı artık, Nevşehir'in dışında.

Otlar sararmış, dikenler kurumaya yüz tutmuştu. Yine de açık havaya çıkınca otların üstüne uzandı, kaşına kaşına sağına soluna

baktı: Karanlık bir gölge gibiydi dağ, gökte yıldızlar çakıl çakıldı. Yattığı yerden çevreyi dinledi. Garipti; yıllardır bu dünyada yapayalnız olduğunu düşünürdü ama hiç yalnız kalmamıştı. Kimsesiz ve tek olduğunu gördü orada, yıldızların altında, otların arasında. Serin bir yaz gecesinde.

Hurşit'in ölümü yüreğini yaktı.

Yattığı yerden kalpağını çıkardı, göğü izledi. Silah sesleriyle çizilen göğü. Patlamalarla bir yerinden şişen ve sonra sünen havayı dinledi. Şehri bırakıp uzaklaşan atlıların bağrıışmaları işitiliyordu. Hurşit'i düşünerek gözyaşlarını sildi. "Kahpe analıları!" diyerek sövdü, hırsındandı ağıdı: Nasıl bulacaktı şimdi mağarayı?

Kolağası'nın öleceği hiç aklına gelmemişti, şakaya benziyordu bu ölüm, inanamadı. Bir oyunda yenildiği zaman mızıkçılık ettiği çocukluk zamanlarına dahıyordu bakışları: Hurşit'i diriltmek, mağaraya gitmek istiyordu.

Acelesi yoktu artık. Doğrulup uzaklara baktı. Ayağa kalkıp üstündeki otları dikenleri çırttı. Yavaş yavaş yürüdü. Adımlarını koca koca kaldırarak. Otlar paçasını dalamasın diye. Oysa paçaları pıtrak doluydu.

Bir köpek havlıyordu; kısa, kesin ve tok. Yakınlarda bir yerden, koyunların çingirak sesleri geliyordu: Geceyi Nevşehir'in açıklarında geçiren, sabaha ağıla dönecek olan koyunlar.

Birden zihninde bir ışık parladı. Kibriti ve çırayı koyanı bulmuştu Miralay. Kirkor'un hurdalığından girip geçitler boyunca ilerledikten sonra ağıla geliyordun, Rum Mahallesi'nin altındaki bu koca mağaraya. Geçidi ve mağarayı Kirkor ve Memet'ten başka bilen bir kişi daha vardı, biraz ileride koyun otlatıyordu: Bazen kısa yoldan gelebilmek için geçidi kullanıyor, oraya kibrit ve çıra yerleştiriyordu.

Miralay sürüye doğru yürüdü, ne yapacağını biliyordu. Karanlıkta beyaz beyaz seçilen koyunlara doğru seslendi: "Muharrem! Gel yanıma!"

*Gece, 22.34
zaman aynada unutulur bazen*

Bektaşlar köyünde, akşam karanlığında vurulan üç asker, sabah olmadan gömülemeyeceği için ölümler tekkeye taşındı, musallaya kon-

du. Derviş Ali Baba'yı çağırdılar. Adam ürpererek geldi ama korkusundan değil, işittiği mucizeden ötürü: Gelir gelmez Memet'in ellerine sarıldı, öpmek istedi: O, herkesin önünde vurulmuş, sonra da ayağa kalkmış bir adamdı sonuçta.

Memet çekti elini, "Aman yav!" dedi.

Ortalık karanlıktı. Birkaç fener sallanıyordu insanların elinde. Cafer Ağa, olayı kırk kere anlatırlarsa daha iyi anlaşılacakmış gibi, "Adam tuttu tabancayı," diyordu, kim bilir kaçınıcı kez, "tuttu... Aynen böyle. Taş ölçerim, Allahım sen koru! Tövbe tövbe! Aynen böyle tuttu, sıktı. Tak etti mermi, vınladı. Gözümle gördüm. Karanlıkta kızıl bir mermi tak etti, Memet Ağa'nın iman tahtasına vurdu, sekti! Allah seni inandırсын, sekti gitti, atın baldırına saplandı!"

Köylüler adeta büyülenmişti. Memet gülüyordu: Mağaradan çıkarken, Kirkor'un alaycı bakışlarına aldırmadan zırhı giyişi geliyordu gözünün önüne: Bir yandan giyiniyor, bir yandan da "Ortalık tehlikeli Kirkorum!" diyordu. Böyle konuşsa da birinin ona kurşun sıkacağına ihtimal vermemiştir.

Memet vurulduktan sonra üstüne kapanan Kirkor, onu ikinci bir mermiden korumak istediği için gövdesini siper etmiş, arkadaşının ölmediğini tahmin etse de Haçık'ı uzak tutmayı başarmıştı. Haçık hızını alamayıp bir de kafasıdır deyip sıkırsa, Memet biraz zor kalkardı ayağa.

Haçık ve çetesi uzaklaştıktan sonra gözlerini aralayan Memet Kirkor'a sarılmış, "Cennette miyim?" demişti gülerek: "Tabii canım, cennetteyim! Baksana, üstümde bir huri var!"

Kirkor gülememiştir ama sözü gülünesiydi: "Kıçınla at vurdun, kalk!"

Memet ayağa kalkıp sendeleyerek yürüyünce, Cafer Ağa'nın yürekten "Hay Hak!" demesine bir anlam veremedi. Oysa ömrünce kapısını çalan konuklardan hangisinin Hızır olduğunu merak eden ve bu merakla yaşanan Cafer Ağa, ilk kez Hızır'ı gördüğünü düşünerek yere kapaklanmıştı çoktan; sürüne sürüne gelmişti, mermi işlemeyen bu kişiye bakmaktaydı: Demek yeryüzünde kurşun işlemeyen adam da vardı, uçurumdan düşüp hiçbir şey olmamış gibi kalkıp yürüyen del! Gözüyle görmüştü işte; efsaneler, menkıbeler gerçektir; pirlerin, şeyhlerin mucizeleri yalan değildir.

Memet, sesine masalsı bir hava katarak, "Cafer Ağa," dedi, "nasip olursa çoluk çocuk, gelin kızan, damat torun hepsini toplayıp

bu köye yerleşeceğim. Otağımı buraya kuracağım. Amma onlar şimdi Nevşehir'e yakın bir yerdedir. Bize birkaç toraman ver. Araba olmaz, dağ bayır... Atlar, katırlar gerekli. Gidelim, hanemizi alıp buraya dönelim. Sonrası, Allah kerim!"

Cafer Ağa da, diğer köylüler de sağa sola dağıldılar, Memet'in istekleri koca bir yerden gelmiş tanrısal buyruktu sanki.

Beş delikanlı atları çeke sündüre getirdi. Her biri bir ata binmişti, yanlarında başka atlar... Gece karanlığında ne olur ne olmaz diyerek fener de almışlardı. Memet, Boğos'tan aklında kalan bir endişeyle buna karşı çıktı: "Fener olmaz! Çerçi miyiz biz? Fenerle gidersek herkes bizi görür, fener olmazsa biz herkesi görürüz."

Ermeni çetesi gidince köy meydanı düğün yerine döndü. Uzun kavakları hışırdayan korkunç değirmen, birden insanı sarıp sarımalayan anaç bir kucağa benzedi. Çoluk çocuk, genç kızan köy odasına doluştu, yiyecekler kapışıldı. Memet ve Kirkor, toramanlarla birlikte yolcu edildi.

Atlarla yola gitmek ne güzeldi! Yokuş aşağı Kızılırmak boyuna indiler, sık bir yerden geçip Arabusun açıklarından Uçhisar'a doğru yol aldılar. Atlar koşmayı özlemişe benziyor, çılgınca, birbirleriyle yarışarak ilerliyordu.

Çavuşin'i geçip Göreme'yi aşılar, vadi boyunca yürüyüp Vasil Deresi'nin aktığı boğaza girdiler. Memet, mağaraya yaklaştıkları zaman delikanlılara eski bir kilise gösterdi, oradan ayrılmamaları gerektiğini de sıkı sıkı tembihledi: "Atları da alın, içeride bekleyin. Dinlenmenize bakın. Biz hazır olunca size haber ederiz."

Mağaraya geldiklerinde geceydi, sessizce süzülüler. Çocuklar çoktan uyumuştı, kadınlar da onları uyuturken uyuyakalmıştı. Memet uyuyanlara şöyle bir baktı: Sıra sıra çocuklar. Çocuğunun olmayışı yüreğine dokundu, çenesi titreyerek Kirkor'a dirsek vurdu: "Bak şu meleklerle!"

Mırıltıları işiten Hatice doğruldu, kör kör baktı: "Geldiniz mi?" Çok yorgun görünüyordu, yeniden uzandı. Akli başına gelmiş olmalı ki sıçradı, başörtüsünü çekiştirerek doğruldu. Memet karısının yanına oturdu hemen, gözünün yaşını sildi: "Kızılbaş köyüne gidiyoruz Haticem... Haydar ölmüş. Onun evine..."

Hatice kocasının ağladığını görünce bu habere sevinemedi. Gözleriyle sordu soruyu, silkeledi Memet'i. Memet gözünü silerken güldü: "Bektaşlar'daki Haydar ölmüş. Kirkor o Haydar'ın yerine ge-

çecek... Artık ona Demirci Haydar diyeceğiz.” Fısıldayarak, gülmesini ağlamayla karıştırarak devam etti sözüne: “Zırh giydiydim ya, bana mermi sıktılar, kurşun işlemedi... Herifler Hızır’ı görmüş gibi elden ayaktan kesildi! Zırhım vardı...”

Hatice kendine gelmişti, Memet’i sarsıp, “Lan, doğru düzgün anlat şunu!” dedi, “Niye mermi sıktılar? Kızılbaşlar sana niye sıktı?”

“Kızılbaşlar değil... Haçık vurdu beni. Turp oğlu turp! Eli almış tetiğe, gözünü bile kırpmadı.”

Hatice kaygıyla bakıyordu.

“Yaran nerde Memedim? Korkutma beni!”

“Sağır mısın karı? Zırh giydiydim, mermi işlemedi, dedim ya!”

Kuru kuru öksürerek doğruldu Hatice: “E, ne yapıyoruz şimdi?”

“Gidiyoruz... Dışarda atlar var. Beş delikanlı da bizi bekliyor.”

Hatice öyle sevindi ki bu habere, Memet’e baktı baktı, karnından yukarı doğru yükselen iç gıcıklayıcı bir gülüşle sarsıldı. Karısının neye güldüğünü anlamadığı halde Memet de içi içine sığmayarak güldü. “Ne?” dedi.

Hatice gözlerini silerek gülmesini bastırmaya çalıştı: “Bundan sonra zırhı çıkarayım demel! Gelen giden sıkar yoksa...”

Yine güldüler, çocuklar gibi. Birbirlerine sokularak.

Hatice gülmeyle karışık esnedi. Memet’in gözünün yaşını sildi, “Aslanım!” dedi.

Memet daha çok ağladı, anasına sokulan kuzuya benziyordu, alnını kadının boynuna bastırdı. Bir müddet ağlaması geçmeyen çocuklar gibiydi, sonra hıçkırdı, doğruldu. Dikran’ın mırıltısını işitmişti. Kaşlarını çatıp baktı. Mağara duvarına ipler çekilmiş, üzerine de sıra fotoğraf kartları asılmıştı. Hatice’ye baktı: “Bunlar ne?”

Sırtını döndü kadın: “Git başımdan!” İş çoktu, bu anlaşılmıştı. Mayreni’yi dürttü: “Kalk anam kalk! Bizim deliler geldi!”

Mayreni çoktan uyanmıştı: Kirkor’un geldiğini görmüş, yattığı yerden dua ediyordu. Memet’le Hatice’nin gülüşmeleri yüzünden çocukluğuna bir koşu dokunup gelmişti. Anasıyla babasını düşündüğünü bilemeden doğruldu. Gözleriyle kızlarını aradı, “Gülgaran! Baban geldi!” Bu bir uyardı, “Cıvıklığa son” diyordu içinden; Gülgaran artık göz göre göre içerilerde sevişmeye gidemeyecekti. Bu yasak hoşuna gitti. Küçük kızı Siranuş’un saçlarını sıvazladı, onun derin uykusunu gülümseyerek izledi.

Memet ıhlıyarak kalktı o sıra, iplere dizilmiş fotoğraflara bakmaya gitti. Birçoğu kurutulmuş, istiflenmişti ama toplanmayı bekleyen çok sayıda fotoğraf da henüz ipte duruyordu. Bediros'un elinde bir makas gördüler; doktor kartları kesiyor, fotoğrafları kutulara yerleştiriyordu.

Kirkor damadını izliyordu sessizce. Bir ara Mayreni'yi gördü: Kadın, Kirkor'un ağıladığını görünce gelememi, onun Agop için ağıladığını sanarak sendeledi, bir kenara oturdu.

Memet kutulardan birini açtı, somurtarak baktı: Fotoğraftaki-lerin hemen hepsini tanırdı. Bunlar, ölüme gideceklerini bilmeden fotoğraf çektiren Nevşehir Ermenileriydi. Negatiflerdeki Boğazlıyan, Uzunlu, Çokradan, Terzili, Fakılı, Sorgun, Urumdiğin, Erki-let, Taf, İğdeli ölüleri kâğıda basılmıştı. Memet gördüğü vahşetten irkilerek inceledi fotoğrafları, dayanamadı, kutuyu kapattı. Sonra yalnızca mutlu insanların görüldüğü bir fotoğrafa takıldı gözü: Bartevyan Okulu önünde toplanıp Osmanlı bayrağıyla fotoğraf çektiren İğdeli Köyü Ermenileriydi bunlar; pek yakında öleceklerini bilmeden mutlulukla poz vermişlerdi: Bir delikanlı yere uzanıp bacağına uzatmış. Papazlar en ortada, en kıdemli. Sağda solda kostaklı kostaklı dikilen adamlar. Kadınlar, yine her zaman olduğu gibi itildikleri bir köşede, başları sıkı sıkıya örtülü, utanarak objektife bakıyor; bir delikanlı ise buzağısını okşar gibi hilalli yıldızlı bayrağa elini koymuş ve öylece kalakalmış.

Dikran başını sağa sola çevirerek resmi inceledi, gülümsedi, seyrek bıyıklarının arasından dişleri göründü: "Hacı Nurluoğlu'nun Yuvanis ve Muharrem olmasa bu fotoğrafları basamazdık."

Kirkor nice zamandan sonra damadının yaptığı bir işi takdir edecekti ki, Yuvanis adını işitince afalladı, bağırmamak için kendini tuttu: "Peh!" dedi, Yuvanis de mi biliyor burayı?"

Gözünü fotoğraflardan ayırmadan başını salladı Dikran. Kirkor çakmak çakmak bakışlarla onu ayıpladı, dudakları kıpırdıyordu, askerler biraz sonra içeri girecekmiş gibi korktu; "Burada olduğumuzu söylemediğiniz kim kaldı? Be..." diyecekken, Dikran'ın gösterdiği fotoğraftaki kişileri gördü, sözünü unuttu: Miralay Ziya Bey ve Kolağası... Hurşit, on yaşlarında bir çocuğun başına silah dayamış, çocuk da o an kameraya bakmıştı. Az ötesinde küçük bir oğlan çocuğu daha vardı. İki oğlan da ağlamaktaydı... Bu fotoğrafta kanlı bedenler yoktu ama insan yine de dehşete kapılıyordu: Öğ-

lanın ağlayışı fotoğrafın dışına taşıyordu çünkü. Bu çocuklara ne olmuştu?

Kirkor hemen iplere baktı: Ne kadar ararsa arasın, onları gösteren başka bir fotoğraf bulamadı. Yüreği dağlanmıştı, burnundan damlayan gözyaşlarını koluna siliyordu. Darala darala ağladı. Islak bir gövde gibi. Üzüntüden gözleri kanlanarak, incelemek, solarak.

İnsan uykudayken, yanında ağlayan biri varsa hemen fark eder. Memet ve Kirkor, güya kimse uyanmasın diye konuşmuyorlardı ama böylesine bir ağlama herkesi uyandırdı. Acı seyirliktir: Uyananlar ağlayanlara baktı. Fotoğraftaki insanların bakışına benziyordu bakışları: Belirsiz, boş. Yozgat ve Kayseri'nin sekseni aşkın Ermeni köyünde yok edilen insanların, yani şu fotoğraflardakilerin bakışı gibi.

Nasıl ki bir olay yazılınca zaman kaybolur da canlanmak için okuyanın bakışını beklerse, fotoğrafa bakanlar da o fotoğrafın zamanına karışır. Zaman hem şimdi olur hem de geçmiş. Başına silah dayanmışken kameraya bakan oğlan çocuğu sanki şimdi buradadır; yahut bu fotoğrafa bakan gözler de "orada"dır.

Fotoğraf çekilirken, insanlar genellikle kameraya gözünü çevirir: Bu, "belirsiz bir gelecek zaman"a bakıştır. Oysa o fotoğrafı eline alan insan, "değişmez bir geçmiş zaman" görecektir. Fotoğraf çek-tirenlerin gözünü diktığı o belirsiz gelecek, fotoğraf kartını elinde tutan kişi tarafından yaşanır. Gelecek zamandaki kişi, o anda geçmişteki biriyle göz göze gelse bile ne fayda... Fotoğraftaki kişi, geleceği bilmemekte, görmemektedir.

Zaman o aynada unutulmuştur.

Ya da başka bir deyişle, zamana ayna olan fotoğraf, yüzeyindeki geçmişi unutmıştır.

İğdeli köylüleri okulun açılış törenindeler: Herkes kamera-ya bakmış. O fotoğraftaki herkes, çocuklar dışında kim varsa, İğdeli'nin yukarısındaki söğütlü dereye satırla kesilecek. Oysa burada, başlarına ne geleceğini bilmeden geleceğe bakıyorlar. Olan olmuş artık. Onların geleceği, satırla kesilmek olacak ve bu, değişmeden kalacak.

Kolağası Hurşit'in başına silah dayadığı o çocuk, Civan, vurulacak. Kalıp gibi düşecek küllüğe. Fesi yuvarlanacak. Tavuklar kaçışacak yuvarlanan fesin önünden.

Ziya Bey, Çoban Muharrem'in sorulara yanıt vermediğini bildiği için, soru sormadan konuşmaya dikkat ederek bağırdı – silahı elindeydi: "Muharrem şu köpeği sustur, yoksa vururum!"

Çoban, dişlerini göstererek, ısırarak gibi havlayan Alaca'ya bir şeyler söyledi, köpek inleyerek ön ayaklarını birleştirdi, yere uzandı.

Miralay köpeğin sakinleştiğini görünce Muharrem'e yaklaştı. Artık şapkadan tavşanı çıkarabilirdi: "Muharrem, sen şimdi... Sana sorsam, desem ki, Kırkor'un, Memet'in kaldığı mağara nerede? Sen o mağaranın yerini bilmezsin."

Kıldan ince bir denge anı.

"Bi... bilirim" dedi Muharrem. Bu itirafı önlemek elinde değildi.

Mağarada kaç adam var, kaç silahlı, bilmiyordu Miralay. Belki de çeteden birileri de vardı içerde. Gidip kucaklarına düşmek istemedi. Keşfettiği sorgulama yöntemiyle küçük bir deneme daha yaptı: "Mağarada üç adam var."

İlmek ilmek dağılıyordu Muharrem, doğruyu konuşmadan duramıyordu.

"Dö... dört."

"Çeteciler bunlar..."

Muharrem başını geriye attı, kaşını kaldırdı, dişlerinin arasından bir "Cık" sesi çıkardı: Adamlar çeteci değildi.

Miralay sevinçle güldü, eğlenmeye başlamıştı. Eliyle rastgele bir yönü gösterip bağırdı: "Oraya... Kesin şu yoldan gidiliyordur."

Muharrem başka bir yönü gösteriverdi: "Bu yoldan!"

Miralay sokuldu. Babacan bir hali vardı: "Mağara Ürgüp'tedir canım, herkes yanlış biliyor."

Gözlerini belertti Çoban, büyücüye benziyordu: "Uçhisar'da!"

Miralay, sahte bir şaşkınlıkla ellerini iki yana açtı: "Hadiii, ben Ürgüp'te sanıyordum..."

Muharrem üstünde odun kıran babasına için için sövmeye başlamıştı artık: "Valla Uçhisar'da!"

Miralay'ın neşesi artıyordu: "O zaman, köyün dibinde..."

Muharrem, üzüntüyle yüzünü avuçladı, "Yo... yok. Dereboyundan gidince, aşağıda... Kayalıkta."

"Götür desem, beni götürmezsin şimdi sen."

Muharrem teslim oldu: “Gö... gö... götürürüm.”

Miralay Ziya Bey ile kılıksız bir çoban arasında geçen bu konuşma, karanlıkta, otların arasında iri adımlarla ilerleyen iki arkadaşın muhabbetine dönüştü. Miralay, bir yandan Çoban’ı konuşturuyor, bir yandan da mağaradakilerin huyunu bildikleri halde Çoban’a neden güvendiklerine bir anlam veremiyordu. Aklı başında birinin “Bu deliye kim sırrını verir?” diyeceği kişilerdendi Muharrem. Düzinelerce askeri atlatan kaçakların böyle birinin zayıf yönünü hesaba katamayışı, ancak Allah’ın bir lütfu olabilirdi.

Miralay mağarada kimlerin kaldığını, nasıl saklandıklarını, nasıl beslendiklerini yol boyunca öğrendi. Mağaranın neden kolayca bulunamadığını, otların kapıyı nasıl gizlediğini ve Muharrem’in bildiği öbür girişin yerini de.

Neredeyse iki saatlik bir yürüyüşten sonra mağaranın önüne geldiler.

Miralay Ziya Bey çifte tabancalıydı, Fuad Hilmi Bey’i vurduktan sonra, onun altı patlarını da almıştı. Silahını görünmez düşmana uzatarak çalıları araladı. Tıgraz açıldı. Taş kapıyı geçti. Burnuna bok kokusu geldi. Korka korka ilerledi. Umutsuz birinin silahıyla vurulup eşek cennetini boylamak istemediğinden, iyice görmeden adım atmıyordu. Yürüdükçe cesaretlendi. İçeriden zayıf bir ışık sızıyordu. Odadan odaya kedi adımlarıyla geçerek büyükçe bir mağaraya geldi. Duvarda bir bezir kandili yanıyordu.

Ziya Bey sendeledi: *Kimse yok!*

Mağarada kimsenin olmayışı, Muharrem’in suçuymuş gibi bağırdı: “Buraya gel!”

Duvarlara baktı. İnsanların sıcağı bile hâlâ buradaydı; kokusu geliyordu giysilerin, tandırın, sıcak ekmeğin. Ama ne çömlek vardı ne inek, ne yorgan vardı ne döşek.

Ziya Bey çılgına dönmüştü, suçlu suçlu gelen Muharrem’e bağırdı: “Nerde bu şerefsizler? Çabuk söyle!”

Muharrem pıstı, sakındı kendini.

“Neredeler ulan?”

Ziya Bey, öfkeden Çoban’ın sorulara yanıt vermediğini unutmuştu. Ona vurmamak için kendini güçlkle tuttu. Söylene söylene köşeye bucağa bakınırken, uzayıp giden mağara girintilerinden birinde tabutu gördü. Şakaklarında bir vınlama oldu, gözleri titrediydi. Tabutu görmek onu sevindiremedi. Yavaş yavaş yürüdü, korktu-

ğunun başına gelmesini istemiyordu, gözlerini kapatıp dua ederek tabutun kapağını açtı: Bütün negatifler oradaydı! Başını kaldırdı, duvardan duvara gerilmiş ipleri gördü. İplere mandallanmış birkaç da fotoğraf kartı vardı. Kendi ağırlıklarıyla ipi aşağı indirmiş, bana bak, der gibi bağırان kartlar... Gözlerini kısarak baktı: Kendi fotoğraflarıydı bunlar. Kaşları çatıldı. Hele birini görünce, şaşkınlıkla “Ah!” dedi; kartı eline alıp yüzüne yaklaştırarak bir daha baktı. Yaklaştırırsa sanki başka bir şey görecekti... Geleceğini bilerek asmışlardı bu fotoğrafı, belliydi. Kolağası ve kendisi vardı bu karede. Hurşit, elindeki tabancayı on yaşında var yok, bir çocuğun başına dayamıştı. Bu çocuğu vuracaklardı, aklındaydı, olay gözünde canlandı: Vurulan oğlanın koluna tutunmuş bar bar bağırarak ağlayan küçük çocuğu ise,

Bu oğlan kim ki hep karşıma çıkıyor?

Küçük çocuğu ise vurmayacaklardı. “Bak yav, tüylerim diken diken oldu!” diyen iç sesini işitti; dipleri kabarmış kol tüylerini sıvazladı, ürperdi. Oğlanı yaralı bir kuş gibi silkeleyerek götüren adam, zihninde karanlık bir gölge halinde dolaşmaktaydı. Elindeki fotoğrafa bir daha baktı, on gündür birilerine benzettiği o çocuğun kim olduğunu anlamıştı: Genezi’de askerleri görünce altını ıslatan oğlandı bu. Kervancı’nın, “Hayrettin, koş ananı çağır!” deyişini anımsadı: *Ağız yaparmış meğer... Çocuğu elinden alıp da yetim yurduna vermeyelim diye.*

Aşağılandığını hissederek gözlerini kapattı, damarlarının zonklayışını dinledi Miralay. Negatiflerin burada olması bir şeyi değiştirmiyordu artık, fotoğraflar kartlara basılmıştı. Atlatmışlardı onu. Bu da yetmemiş, “Biz senin kim olduğunu öğrendik, hadi gel sen de bizi bul” der gibi, fotoğrafları iplere asmışlardı. Birkaç kez, “Nasıl gitti bunlar? Nereden haber aldılar?” diyerek dört döndü, duvarları tekmeledi. “Şadiye’nin alçaklığı bu, tamam ama” diyor, kafasını kaşıyor, sözünün arkasını düşünemiyordu. Ona göre Şadiye’nin Kasap Hayri’nin elinden kurtulması zordu. Elbette yatsı ezanı okunmadan çok önce, Şadiye’nin dayanamayıp çeşmeye gittiğini, üstü kapalı çeşmenin bir kenarında kimseye görünmeden oturduğunu bilemezdi. Tezcanlı Yuvanis’in ezandan önce çeşme başına geldiğine ve Şadiye’nin bir mucize görmüş gibi sevinerek Yuvanis’in atının terkesine atlayıp kaçtığına gözüyle görse inanmazdı. Kasap Hayri, elinde bıçakla Kirkor’un samanlığında boşuna beklemişti.

Şadiye'nin, mağaranın önünde toramanlarla konuşmaya dalan Muharrem'e, "Biz geldik lan deli!" diyerek sataştığını, "Deli dediysen, sevdiğimden! Seni sevdiğimden Muharrem!" dediğini kim bilebilirdi?

Paldır küldür gelip ortalığı velveleye verecekti Şadiye, "Her şeyi biliyorlar anam, durmayın!" diyecekti: "Ne oldu demeyin de kıcını-zı kaldırın, her şeyi sonra anlatırım!"

Sarılıp sarılıp öpecekti Zabel'i sonra, "Ne güzelsin!" sözünü bakışlarına kondurup kadınca bir dostlukla hem de. Binbaşı Fuad Hilmi Bey'in öldüğünden haberi yoktu kimsenin; Şadiye de bilmiyordu. Hem, bilse de söylemezdi ki Zabel üzülsün...

Nevşehir'den çıktığında, çatışma henüz başlamamıştı. Sevinç doluydu, bu yüzden Yuvanis'in onu gördüğü ilk mağara kovuşuna çeke sündüre götürmesinden büyük zevk duydu. İki sevgili aylardır başlarını döndüren ateşi söndürdüler, bunun üstüne bir de uyusalar iyiydi ama Kirkor'la Memet'in mağarasına gitmeleri gerekiyordu. Ölüm kalım sorunuydu bu.

İki sevgilinin de yardımıyla, mağara hızla boşaltılıyordu şimdi. Şadiye, bir yandan Yuvanis'e cilveleniyor bir yandan da bu akşam ne olup bittiyse bağıra çağıra anlatıyordu: "Nevşehir'den çıkarken Haçık bizi gördü" dediğinde Yuvanis'in terkisindeymiş gibi gözlelerini yumdu. "Selam verdi, geçtik. Haçık bağıırıyordu: 'Lan Yuvanis, kapmışsın gene pilici!' Kulağım duya duya söyledi bunu rezil. Kah kah gülüyordu. Ne de pilicim ya otuzunu geçtim çoktan... Haçık bir daha bağırdı, 'Tanıdın mı bunu?' Karanlıkta tanımadık. 'Hacı Nuri bu! Boğos'un kanını ödeyecek birazdan!' Vurduğunu görmedim, eşkiyadır, affı yok... Lafa daldırmayın, hadi elinizi tez tutun!"

Zabel, çocuklarıyla birlikte çıktı mağaradan. Doktorun kucağında Alis, yanında karısı Diruhi vardı. Zabel, mağaradan çıkar çıkmaz başka bir dünyaya ayak basmıştı sanki, Doktor'la aralarındaki mesafe şimdi daha iyi anlaşılıyordu.

"Hadi kadınlar, durmayın!" diyerek telaşa oradan oraya koş-turan Şadiye'nin neşesi kıskançlık vericiydi, kadınlarda kolayına görülmeyen bir neşeydi ki, Yuvanis'e bakan anlardı neler olduğunu: "Hadi anam, davranın biraz! Bebelerinize sahip çıkın. Yuvanis, öyle dikilme de Dikran'a yardım et! Siz ne yapıyorsunuz orda Memet? Gülüp durmayın, başlarım ipinize de, resminize de! Herifler

pat diye çıkar gelir şimdi! Çocuklar bağrıışmayın, çocuk sesini bir haydutlar duyar, bir de çakallar, ona göre!”

Miralay elindeki fotoğrafa bakarak duvarın önüne geldiğinde, bu sözler, bütün sıcaklığıyla duvarlardaydı hâlâ; söyleyenler gitmişti fakat ağızlarından çıkanlar, söylenmiş söz ölüleri olarak yerlere dökülmüştü. Yalnızca onları bir yazan olursa yeniden canlanabilirlerdi.

“Şimdi” dedi Miralay, bakışları uyanmış, olanı biteni düşünmüş, ne yapması gerektiğini anlamıştı. Dik dik baktı Muharrem’e, sopayı eline alan vicdansızlar nasıl dişlerini sıkarak gelirlerse öyle geldi, çobanın yakasını kavradı ve silkeledi: “Piç!”

Mağaraya gelinceye kadar sevimli ve cana yakındı, çünkü artık sona gelindiğini düşünüyordu. “Baştan beri olan biteni biliyordun da niye haber vermedin?” sorusunu sonraya bırakışı bundandı. Çoban’ın cezasını sonra vermeyi planlamıştı: *Salak malak ama... Kaçanları haber vermeyecek kadar da cingöz. Gelip keçileri, koyunları konuştu da mağaranın lafını bile etmedi.*

Şimdi hesabını sorabilirdi.

“Piç... Neden bana haber vermedin?”

Muharrem bu sözleri sopanın izleyeceğini düşünüp sakındı. Miralay’ın on günlük kızgınlığı patlamak üzereydi, zaten önce bağırıp öfkesini coşturmayı huy edinmişti. Böyle yapınca korkutur, korkuttukça dövmenin zevkine varırdı.

Yavaş yavaş, mırıldanarak başladı konuşmaya. Söylediklerinin önemi yoktu, hepsi de soruydu zaten. Öyle bir an geldi ki artık yırtınıyordu, kalın sesi mağarayı kaplıyor, kendi sesinin gücüyle büyülenmiş bir halde, Çoban’a vurmak için sabırsızlanıyordu.

“Bugün en sevdiğim askerim toprağa düştü senin yüzünden!”

Miralay dişlerini gıcırdattı, Hurşit’i öldüren Muharrem’miş gibi tekme tokat girişti. Muharrem yere düştü. Ziya Bey hızını alamamıştı: “Hangi akılla nereye gittiklerini söylemedin bana, itin dölü!” deyince kızgınlığı büyüdü, Muharrem’in yüzüne yüzüne vurdu, eli acıdı, yüzünü buruşturarak döndü, taşa bir tekme savurdu.

Soluk soluğaydı Miralay. Muharrem’le işinin bitmediğini o anda, şaşırarak, pişmanlıklar içinde fark etti. Gülümsemeye çalıştı: “Şimdi sen onların nereye gittiğini de söylemezsin bana.”

Muharrem inledi birden. Kekeleydi, kızardı, başını sağa sola salladı, söylemek istemediği belliydi: “Sö... söylerim!”

Ziya Bey bu kadarını ummuyordu, “Hah!” diyerek iki elini yanlarına doğru açtı, iddiaya girenler gibi bağırdı: “Kesin Kırşehir’e kaçmışlardır!”

Muharrem kendiyile boğuşuyordu, “Yoo... Yok. Bektaşlar’a gittiler” dediğinde, Miralay elini sevinçle Çoban’ın omzuna koydu: “Aferin!” Sonra da her hareketinden irkilen Çoban’a öbür elini uzattı, onu yerden kaldırdı: “Bektaşlar’a gidelim, haydi!”

“Sürü...” diyecek oldu çoban.

Miralay’ın sabrı yoktu, şamarı indirdi: “Başlatma süründen itoğ-lu it!”

Muharrem beklemediği bu tokat yüzünden büzüldü. Elinde bir şey vardı; yere düştüğünde eline gelen, kavradığı bir şey... Onu tek eliyle arkasına sakladı.

“Ne saklıyorsun?” diyerek dişlerini gıcırdattı Miralay.

Muharrem kaşlarını çatıp dudağını uzattı, çocuğa benzedi, omzunu silkti, elindekini göstermedi.

Ziya Bey meraklanmıştı: “Göster çabuk!”

Muharrem, Ziya Bey ne tarafa eğilirse o tarafa dönerek elindekini saklıyordu. Çocuk oyununa benzeyen bu duruma katlanacak adam değildi Miralay, çok kızmıştı: “Ne saklıyorsun ulan, göster-sene elindekini” dedikten sonra vuracak gibi yaptı, Muharrem sakındı. Miralay, bağırarak “Elindeki ne?” der demez Muharrem’in gözlerinin parladığını gördü,

gördü evet, yani öyle bir andı ki bu, Miralay, “Elindeki ne?” sözünün arkasından, aşağıdan yukarı doğru hızla yükselen bir nesnenin alnının tam ortasına çarptığını bilemedi.

Ziya Bey’in alnının ortasında at nalına benzeyen bir iz belirdi: Çoban, kaçakların dışkıları kapatmak amacıyla duvarları kazıdığı, toprağı çapaladığı keserle vurmuştu ona.

Miralay düştü, alnındaki morluğun kenarından koyu bir kan sızdı. Sağ ayağı, başı kesilmiş hayvanların ayağı gibi boşluğa tek-meler savurdu. Alnı içine göçmüştü.

Miralay’ın başında dikilen Muharrem korku içindeydi: Gözleri deli deli bakıyordu, ne yaptığını anlamıştı. Ziya Bey’in uyanmasından çok korktuğu için, korkusundan kaçarak, keseri bu kez iki eliyle birden havaya kaldırdı ve öldüğünden emin oluncaya kadar, “Hıh!” diye diye Miralay’ın kafasına vurdu. Hırsı gövdesinden taşıyordu, ağladığının farkında değildi. Artık vurmamak gerektiği-

ni sezdiği o an gelince, sümüğünü bileğine silip doğruldu, üstünü başını inceledi: Eline koluna, yüzüne ve boynuna kan sıçramıştı. Keseri kaldırıp bir yana fırlattı. Midesi bulanıyordu. Ölüye bakamadan ağlamaya devam etti, gürültüyle burnunu sildi ve Miralay Ziya Bey'i, haftalardır peşinde koştuğu ve sonunda bulduğu tabutla birlikte mağarada öylece bırakıp çıktı.

Babasını sayıklıyordu Muharrem, "Gördün mü Kör Adem?" diyordu ölmüş babasına seslenerek. "Mezar mezar kaçasica Adem!" diyordu ama niye böyle dediğini bilmiyordu. Omuz silkti, olan olmuştu.

Uzaktan koyunların boynuna takılan, tınladıkça sürüden daha geniş bir alanı kaplayan çan sesleri işitiliyordu. Alaca, Muharrem'in kokusunu izleyerek sürüyü getirmiş olmalıydı.

Aceleyle Vasil Deresi'ni geçti, Uçhisar yönüne tırmandı ve salyangoza benzeyen o koca kayalığa baktı Muharrem. Miralay'ın aylarca, yıllarca aranacağını ve sonunda kayıp sayılacağını bilmiyordu henüz. Sevinmemişti.

Derin bir nefes aldı. Sürüyü gördü uzakta. Bakışlarını Erciyes'e çevirdi. Araksi'yi düşündü, Dikran'ın fotoğrafları içine koyduğu suyun kokusu burnuna geldi. Yüzü aydınlandı, sevinçle bağırdı: "Gitmeyeceksiniz!"

Gün doğuyordu: Ufuk çizgisinde ışıyan sanki güneş değildi de, dağların arkasından başında lambasıyla koca bir at gelmekteydi.

Max Frisch

Montauk

Mavi Sakal

Orhan Pamuk

Babalar, Analar ve Oğullar

Cevdet Bey ve Oğulları — Sessiz Ev — Kırmızı Saçlı Kadın

Şeylerin Masumiyeti

Balkon / Fotoğraflar ve Yazılar

A.N. Wilson

Tolstoy

Behçet Necatigil

Konuş ki Göreyim Seni

Vaktin Zulmüne Karşı — Düzyazılar 3

Dost Meclislerinde Kasideler

Camille Laurens

On Dört Yaşındaki Küçük Dansçı

Javier Marias

Berta Isla

Yıldıray Erdener

Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde Aşık Karşılaşmaları —

Âşıklık Geleneğinin Şamanizm ve Sufizmle Olan

Tarihsel Bağları

Franz Kafka

Şato

Ceza Sömürgesi

Amin Maalouf

Uygarlıkların Batışı

Hal Herzog

Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz — Hayvanlar

Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Nâzım Hikmet

Benerci Kendini Niçin Öldürdü

Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar

Ahmet Ümit

Aşkımız Eski Bir Roman

Metin And

Dionisos ve Anadolu Köylüsü

Kısa Türk Tiyatrosu Tarihi

Doğan Tekeli

Çemiş Evi'nden Hisar Tepe'ye

Doğan Yarıcı

Hodan

Abdülhalik Renda

Günlükler 1920-1950

Elif Sofya

Hayhuy

William Faulkner

Emily'ye Bir Gül — Seçme Öyküler

Elmore Leonard

Büçürü Ayarla

Rom Kokteyli

Emily Ruskovich

Idaho

Uğur Kökden

Unutmayı Bir Öğrenebilsem

Ömer F. Oyal

Gemide Yer Yok

Önceki Çağın Akşamüstü

Paul Signac

Eugène Delacroix'dan Yeni-İzlenimcilğe

Philippe Soupault

Görünmeyen Yönleriyle

Derviş Zaim

Ares Harikalar Diyarında

Rüyet

Ahmet Emin Yalman

Naziliğin İçyüzü

Romain Rolland

Jean-Christophe 3

Marianna Yerasimos

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü

İstanbul'da Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni

Ali Teoman

Yazı, Yazgı, Yazmak

Yüksel Pazarkaya

St Louis Günleri

Waller R. Newell

Tiranlar — Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi

Nursel Duruel

Geyikler, Annem ve Almanya

Yazılı Kaya

Oktay Rifat

Elleri Var Özgürlüğün

Perçemli Sokak

Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler

Oliver Sacks

Bilinç Nehri

Ali Özuyar

Hariciye Koridorlarında Sinema

İpek Çalışlar

Latife Hanım

Jean-Louis Fournier

Otopsim

Betül Tarıman

Maksatlı Makastar

Cemal Süreya

Göçebe

Beni Öp Sonra Doğur Beni

Arthur Schopenhauer

Aşkın Metafiziği

Haz. Sula Bozıs, Seza Sinanlar Uslu

İvi Stangali — Ressamı Hatırlamak

Bella Habip

Kültür ve Psikanaliz — Sinema, Edebiyat ve

Güncelin Psikanalizi

Benny Anderson

İşte Söyledim — Seçilmiş Şiirler

Claudio Magris

Tuna Boyunca

Donald W. Winnicott

Piggle — Küçük Bir Kız Çocuğunun

Psikanalizle Tedavisinin Öyküsü

Publius Ovidius Naso

Dönüşümler I-XV

Rachel Cusk

Övgü

Sue Gerhardt

Sevgi Neden Önemlidir? —

Şefkat Bir Bebeğin Beynini Nasıl Biçimlendirir?

David Lewis -Williams

Mağaradaki Zihin

Hasan Gören

Altı Yaprak Üstü Bulut

Marianna Warner

Bir Zamanlar Bir Ülkede... — Masalların Kısa Tarihi

David Wootton

Bilimin İcadı — Bilim Devrimi'nin Yeni Bir Tarihi

Edip Cansever

Kirli Ağustos

Furuğ Ferruhzad

Rüzgâr Bizi Götürecek — Toplu Şiirler

Nasser Saffarian

Ah Ayetleri —

"Furuğ Ferruhzad Hakkında Söylenmemiş Sözler"

Orhan Duru

Bırakılmış Biri

Ralf Rothman

Baharda Ölmek

Enis Akin

Müjgan

Joseph Kessel

İblisin Oyunu

Lâle Müldür

Tehlikeliydi, Biliyordum

Marc Augé

Biri Sizi Bulmaya Çalışıyor

Unutma Biçimleri

Erlend Loe

Kadının Fendi

Evangelia Balta

Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik

Tarık Dursun K.

Alo, Harika Hanım Nasılsınız?

William Carlos Williams

Seçme Şiirler

Faruk Duman

Kaptan Kanca'nın Bir Macerası

Halit Ziya Uşaklıgil

Saray ve Ötesi

Megan Hunter

Sondan Sonra

